

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

<https://doi.org/10.46630/gsrj.19.2021>

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за србистику
Филозофског факултета у Нишу

Годишњак за српски језик

Координатор Издавачког центра
Проф. др Душан Стаменковић

Уредник серије

Проф. др Татјана Трајковић

Уредништво

- Проф. др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Бобан Арсенијевић (Karl-Franzens-University of Graz,
Institut für Slawistik)
Проф. др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Никола Рамић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Проф. др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Проф. др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și
Teologie)
Проф. др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и
Методиј, Филологически факултет)

Секретар

Доц. др Ивана Митић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXII, број 19

Ниш
2021

**ДОЦ. ДР МАЈА ВУКИЋ
(1973–2019)**

ОВАЈ БРОЈ ГОДИШЊАКА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
ПОСВЕЋЕН ЈЕ ДОЦ. ДР МАЈИ ВУКИЋ
КАО ВЕЧНО СЕЋАЊЕ ЊЕНИХ КОЛЕГА И ПРИЈАТЕЉА

САДРЖАЈ

БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА ДОЦ. ДР МАЈЕ ВУКИЋ	9
Јордана Марковић СЕЋАЊЕ	17
Недељко Богдановић МАЈА ВУКИЋ – ЈЕДНА РАНО УТАШЕНА НАДА	19
Милош Ковачевић НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ НАУЧНО ДЕЛО МАЈЕ ВУКИЋ	27
Савка Благојевић МАЊЕ ЗАСТУПЉЕНИ ЕКСПОНЕНТИ ТЕКСТУАЛНЕ КОНЕКЦИЈЕ У НАУЧНИМ ЧЛАНЦИМА ЕНГЛЕСКИХ И СРПСКИХ ГОВОРНИКА – КВАЛИТАТИВНА И КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА	35
Снежана Божић „ПРЕОБРАЖАЈИ СА ОНЕ СТРАНЕ ГРАНИЦЕ”: КЊИЖЕВНИ ГЛАСОВИ ИЗ РАСЕЈАЊА	51
Милена Илишевић ИСКОНСКИ ЗАКОНИ ГРЧКЕ ТРАГЕДИЈЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ЕПИКЕ ...	63
Јелена Јовановић РОМАН <i>ОПСЕНЕ</i> ВЕЉКА МИЛИЋЕВИЋА: КАКО СЕ СКЛИЗНУЛО У ТРИВИЈАЛНО	71
Ана Крстић О ПОЈМУ НАСЛЕЂЕНИ ЈЕЗИК КРОЗ ПРИЗМУ БИЛИНГВИЗМА	81
Јордана Марковић СМЕХ У ПИСАНОМ ЈЕЗИКУ	95
Ивана Митић, Јасмина Ђорђевић ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА СА ЕЛЕМЕНТИМА ИМПЛИЦИТНЕ ПРОПАГАНДЕ НА ПРИМЕРУ НАСЛОВА СА ПОРТАЛА РТС: ВАКЦИНАЦИЈА У ВРЕМЕ КОРОНЕ	109
Биљана Мишић Илић СЛИКА И (НЕ)ПРИЛИКА: ПОЛИТИЧКИ ВИЦЕВИ КАО ОГЛЕДАЛО СРПСКОГ ДРУШТВА У 21. ВЕКУ	127
Сара Немат БИБЛИЈСКИ МОТИВИ У НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА ИЗ ЗБИРКЕ <i>ДУМЕ ЗА СВАКИ Д'Н</i> ВИОЛЕНТЕ ЈОВИЋ	145
Владан Павловић КОЛОСТРУКЦИОНА АНАЛИЗА И МОГУЋНОСТИ ЊЕНЕ ПРИМЕНЕ У КОРПУСНИМ ПРОУЧАВАЊИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА	157
Данијела Поповић Николић У НАПУКЛОМ ОГЛЕДАЛУ: ИМИТАТОР У ДЕМОНОЛОШКИМ ПРЕДАЊИМА	173

Милица Радуловић КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ АСПЕКТИ ЗАГОНЕТКИ И ОДГОНЕТКИ	191
Тања Русимовић ПОГРДНА УПОТРЕБА ЖАРГОНИЗАМА У ШКОЛАМА МИМО НАСТАВНОГ ПРОЦЕСА КАО ВИД ВЕРБАЛНОГ НАСИЉА	209
Сандра Савић ЗЕМЉОПИСНА ЛЕКСИКА И ЛОКАЛИТЕТИ У ЕПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА О МАРКУ КРАЉЕВИЋУ	221
Даница Сладојевић АУТОБИОГРАФСКИ ПРИСТУП У НАСТАВНОМ ПРОУЧАВАЊУ <i>РАНИХ ЈАДА</i> ДАНИЛА КИША	245
Биљана Стаменковић МОДИФИКАЦИЈА ЛИЧНИХ ИМЕНА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	257
Бранимир Станковић и Лидија Тасић „КУРС ОПШТЕ ЛИНГВИСТИКЕ” И КРИТИЧАРИ СОСИРОВИХ ИДЕЈА	271
Јована Стевановић СТРАНА ЛЕКСИКА У <i>ЦРНОТРАВСКОМ РЕЧНИКУ</i> РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА: СЕМАНТИЧКА АДАПТАЦИЈА	283
Срето Танасић О ЈЕДНОМ ТИПУ НАЈМЕРНИХ РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	301
Дијана Црњак ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВИЈЕТА У <i>РЈЕЧНИКУ ГОВОРА СРБА ЗАПАДНЕ БОСНЕ</i>	309
Михај Радан, Горан Максимовић, Александра Лончар Раичевић, Мирјана Бојанић Ђирковић МЕЂУНАРОДНИ ЧАСОПИС <i>ИСХОДИШТА / ORIGINATIONS</i> : ГЕНЕЗА И БИБЛИОГРАФИЈА	323

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ

Јелена Стошић ЦЕНТАР ЗА ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКЕ СТУДИЈЕ	357
Снежана Милосављевић Милић ЦЕНТАР ЗА НАРАТОЛОШКЕ СТУДИЈЕ – ПРВИХ ПЕТ ГОДИНА РАДА	365
Ивана Митић О ГОСТУЈУЋИМ ПРЕДАВАЊИМА НАСТАВНИКА ДЕПАРТМАНА ЗА СРБИСТИКУ НА ФАКУЛТЕТИМА И УНИВЕРЗИТЕТИМА У ЗЕМЉИ И ИНОСТРАНСТВУ	367
Душан Стефановић ЗБОРНИК РАДОВА У ЧАСТ ПРОФ. ДР МИЛОРАДА ЋОРЦА	373
Татјана Трајковић НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ, <i>АНТРОПОГРАФСКИ РЕЧНИК ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ</i>	379

БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА ДОЦ. ДР МАЈЕ ВУКИЋ

Биографија

Доц. др Маја Вукић (Зајечар, 14. мај 1973 – Ниш, 4. септембар 2019)

Основне академске студије на Студијској групи за српскохрватски језик и југословенске књижевности Филозофског факултета Универзитета у Нишу завршила је 1997. године. Постдипломске студије на смеру Наука о језику Филолошког факултета Универзитета у Београду завршила је 2008. године одбраном магистарске тезе *Функције и значења конкретизатора уз независне везнике у српском језику*, под менторством проф. др Радоја Симића. Докторску дисертацију на тему *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* одбранила је 2015. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, под менторством проф. др Миланке Бабић, док је коментор био проф. др Милош Ковачевић.

Године 1998. стекла је своја прва педагошка и професионална искуства као професор српског језика у Економској школи у Нишу. Од 1998. до 1999. године била је истраживач-стипендиста на Филозофском факултету у Нишу. Истовремено, била је задужена и за извођење часова вежби из наставних предмета: Старословенски језик, Дијалектологија, Фонетика и Акцентологија. Школске 1999/2000. године била је ангажована као лектор за српски језик на Универзитету Св. Кирил и Методиј у Великом Трнову у Бугарској. У периоду од 2001. до 2008. године у звању асистент приправник на Департману за Српски језик Филозофског факултета у Нишу реализовала је часове вежби из наставних предмета: Правопис, Савремени српски језик 3 (Синтакса). Од 2008. до 2015. свој радни ангажман наставила је као асистент на предметима: Правопис, Лектура и коректура текста, Синтакса 1, Синтакса 2, Синтакса сложене реченице, Норма српског језика. Године 2015. изабрана је у звање доцента на Филозофском факултету у Нишу, на Департману за српски језик. Од 2016. до 2019. године била је управник Центра за српски као страни и нематерњи језик Филозофског факултета у Нишу.

Научна делатност

Бавила се синтаксом савременог српског језика, правописом и нормом српског језика, лектуром и коректуром текста, као и српским језиком као страним и нематерњим.

Учествовала је на више од 30 научних скупова у земљи и иностранству. Научна и стручна библиографија доц. др Маје Вукић броји велики број наслова у домаћим и страним часописима и тематским зборницима.

Аутор је монографије *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* (2020). Један је од аутора уџбеника за основну школу: *Похвала језику, граматика српског језика за 5. разред* (2018) и *Изазов, граматика српског језика за 6. разред* (2019).

Библиографија

Библиографија научних радова

Монографске публикације

Вукић Д., Маја: *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, **2020**, 166 стр.

Уџбеници

Вукић, Маја, Сузана Петровић, Снежана Савић, Јулијана Ђоровић: *Похвала језику, граматика српског језика за 5. разред*, Београд: Герундијум, **2018**, 162 стр.

Вукић, Маја, Шофранац, Татјана, Којић, Мирјана: *Изазов речи, уџбеник српског језика за шести разред основне школе*, Београд: Герундијум, **2019**, 166 стр.

Марковић, Јордана, Маја Вукић, Александра Јанић: *Правописна и друга језичка вежбања*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, **2020**, 232 стр.

Приређивачки рад

Тодоровић Валерија, Маја Вукић (прир.): *Пробуди ме кад нађеш перо, антологија савремених бугарских приповедака и кратких прича и њихови преводи на српски језик*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, **2020**.

Радови у зборницима

Вукић, Маја: Романизми у „Речнику тимочког говора” Јакше Динића, у: *У светлу царских градова*, приредио Н. Богдановић, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 1994, 73–84. ISBN 86-7255-177-7

Вукић, Маја: Однос између акцента фитонима и акцента њима мотивисаних личних имена, у: *Прилози из филолингвистике III*, приредила Ј. Марковић, Ниш: Филозофски факултет, 2000, 67–82. ISBN 86-7379-080-8

- Петров, Людмил, Вукич Мая: Спортната терминологија по баскетбол в български и сръбски език, у: *Физическото възпитание и спортът между два века*, Велико Търново: Издателство „Фабер“, 2000, 159–166. ISBN 954-775-004-06
- Вукић, Маја: Тетевенски Бугари у источној Србији, у: *Скривене мањине на Балкану*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2004, 95–106. ISBN 86-7179-038-X
- Вукић, Маја: Самртни и посмртни обичаји, у: *Звездан од настанка насеља до данашњих дана*, ур. Сузана Антић, Зајечар: Народни музеј у Зајечару, 2005, 217–224. ISBN 86-86-84861-04-03
- Вукић, Маја: О зборнику радова „Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката“, у: *Двадесет година књиге: прилози и прикази*, ур. М. Митић, Ј. Марковић, Ниш: Огранак Вукове задужбине, 2008, 107–117. ISBN 978-86-909045-1–8
- Вукић, Маја, Лончар Александра: Однос између фитонима и етника/етнонима са истом мотивном основом, у: *Прилози из филолингвистике V*, приредила Ј. Марковић, Ниш: Филозофски факултет, 2009. ISBN 978-86-7315-058-1
- Вукић, Маја: Разбрајалице као један од облика говорне игре код деце, у: *Играта в културата на Българи и Сърби/Игра и култура Бугара и Срба*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, 43–53. ISBN 978-954-524-690-6
- Вукић, Маја: Начинско-поредбене реченице и конструкције у *Ветровима Старе планине* Слободана Џунића, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009, 183–189. ISBN 978-86-82031-23-9
- Вукић, Маја: Фразеологизми са компонентом именување дела тела, у: *Тело и одело у култури Срба и Бугара/Тјело и дрехи в културата на сърби и българари*, Ниш: Филозофски факултет, 2010, 41–56. ISBN 978-86-7379-192-0.
- Вукић, Маја: О неким конструкцијама за означавање временских одсечака у српском и бугарском (норма и пракса), у: *Деветите славистични четения на тема: Истина, мистификација, лъжа в славянските езици, литератури и култури*, София: Софийски универзитет „Св. Кирил и Методий“, 2011, 35–44. ISBN 978-954-524-788-0
- Вукић, Маја: Писање вишечланих ојконима у српском на примеру назива са компонентом *град/село*, у: *Селото и градът в културата на сърби и българари*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. Кирил и Методий“, 2011, 35–44, ISBN 978-957-524-788-0
- Вукић, Маја: О неким конструкцијама за означавање временских одсечака у српском и бугарском (норма и пракса), у: *Истина, мистификација, лъжа в славянските езици, литератури и култури (Сборник с доклади от Деветите национални славистични четения)*. София: Софийски универзитет “Св. Климент Охридски”, 2011, 254–262. ISBN 978-954-92732-1-2

- Вукић, Маја: Исказивање градационог значења у делима Бранка Ћопића и Радослава Братића, у: *Наука и традиција*, Универзитет у Источном Сарајеву: Филозофски факултет на Палама, 2012, 12. ISBN 978-99938-47-40-3
- Благојевић, Савка, Маја Вукић: Текстуални конектори за изражавање логичких односа у српском и енглеском академском дискурсу, у: *Структурне карактеристике српског језика, Српски језик, књижевност, уметност: Зборник радова са VI међународног научног скупа*, одговорни уредник: Милош Ковачевић, Крагујевац: ФИЛУМ, 2012, 477–488. ISBN 978-86-85991-42-4
- Вукић, Маја: Фразеологизми са антропонимом као компонентом у српском и бугарском језику, у: *Име у култури Срба и Бугара/Името в културата на сърби и българи*, приређивач: Дубравка Поповић Срдановић, Ниш: Филозофски факултет, 2012, 123–131. ISBN 978-86-7379-242-2
- Вукић, Маја: Маргинални типови семантичких конкретизатора уз независне везнике у српском језику, у: *Језик, књижевност, маргинализација: Зборник радова Језичка истраживања*, ур. Б. Мишић Илић, В. Лопичић, Ниш: Филозофски факултет, 2014, 305–316. ISBN 978-86-6153-227-6
- Вукић, Маја: Нормативна правила и препоруке „на папиру” и у реалности, у: *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара / Реалност и фикција в културата на Сърби и Българи: зборник радова*, приредила: Н. Јовић, Ниш : Филозофски факултет, 2014, 45–54. ISBN 978-86-7379-329-0
- Вукић, Маја: Ономатопејски узвици у синтаксичкој функцији у савременом српском језику, у: Маја Вукић (прир.), *Музика у култури Срба и Бугара / Музиката в културата на сърби и българи: зборник радова*, Ниш : Филозофски факултет, 2018, 57–68. ISBN 978-86-7379-474-7
- Вукић, Маја, Владислав Маринов: Конјуктори зависних клауза са месним значењем у источним српским и западним бугарским периферним говорима, у: Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić (urednice): *Jezik, književnost, prostor: tematski zbornik radova*, Niš: Filozofski fakultet, 2018, 655–667. ISBN 978-86-7379-473-0
- Вукић, Маја: Ко шта коме или о синтакси псовке, у: *Опсцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику = Опсцена и друга колоквијална лексика во српскиот и македонскиот јазик : зборник радова са научног скупа Опсцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2019, стр. 55–74.

Радови у часописима

- Вукић, Маја: Спортски термини у различитим функционалним стилови-ма савременог српског и бугарског језика, у: *Кинезиологија 2007*, Велико Търново: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, 2007, 196–199. ISSN 1313+244X

- Вукић, Маја: Темпорални конкретизатори уз адверзативне везнике у српском језику, *Српски језик*, бр. XIV/2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2009, 221–249. ISSN 0354-9259
- Вукић, Маја: Прилог икад(а) у стандардном српском језику електронских медија, *Годишњак за српски језик и књижевност*, Ниш: Филозофски факултет, 2009, год. XXII, бр.9, 69–77. ISSN 1451-5415
- Лончар, Александра, Вукић Маја: Прозодијска норма и језик медија, *Годишњак за српски језик и књижевност*, Ниш: Филозофски факултет, 2009, год. XXII, бр. 9, 207–214. ISSN 1451-5415
- Вукић, Маја: Употреба локалног идиома књижевности – потешкоће и одговорност, *Градина*, нова серија, бр. 27, Ниш, 2008, 113–118. ИССН 0436-2616 прештампано у књизи: *Шта очекујем од проучавања језика писца*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 2009, 43–53. ISSN 978-86-7746-158-4
- Вукић, Маја: Поглед на *Правопис српскога језика* Матице српске из 2010., *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XXIV, бр. 11, Ниш: Филозофски факултет, 2011, 121–130. ISSN 1451-5415
- Вукић, Маја: О белини као „техничком знаку” и неким интерпункцијским знаковима за означавање скраћеница цитата, *Годишњак за српски језик*, ур: Јордана Марковић, год. XXV, бр.12, Ниш: Филозофски факултет, 2012, 45–52. ISSN 1451-5415.

Научни скупови

- Научни скуп са међународним учешћем *6. симпозијум о флори југоистичне Србије*, Сокобања, 4–7. јула 1999.
- Научна конференција *Физическото въспитание и спортът между два века*, Велико Трново (Бугарска), Универзитет „Св. св. Кирил и Методиј”, 27–28. октобра 2000.
- Петнаести конгрес савеза славистичких друштава Југославије*, Ниш, Филозофски факултет, 11–13. октобра 2001.
- Међународна научна конференција *Скривене мањине у Балкану*, Београд, Балканолошки институт САНУ, 25–26. септембра 2003.
- VII симпозијум о флори Југоисточне Србије*, Ниш, Филозофски факултет, 2005.
- IX симпозијум о флори Југоисточне Србије и суседних подручја*, Ниш, Природно-математички факултет, 2007.
- II међународна научна конференција *Кинезиологија 2007*, Велико Трново (Бугарска), Универзитет „Св. св. Кирил и Методиј”, 18–19. октобра 2007.
- Научни скуп *Игра и традиција Срба и Бугара*, Велико Трново (Бугарска), Универзитет „Св. св. Кирил и Методиј”, април 2008.

- Научни скуп *Књижевност на дијалекту*, Лесковац, Лесковачки културни центар, 25–26. септембар 2008.
- Научни скуп *Шта очекујем од проучавања језика писаца*, Ниш, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 10. јун 2008.
- Международна научна конференција *Проблеми на славјанското и балканското езикознание*, Велико Трново (Бугарска), Универзитет „Св. св. Кирил и Методиј”, 17–16. новембар 2008.
- Научни скуп *Тело и одело у култури Срба и Бугара/ Тјело и дрехи в културата на съби и българи*, Ниш, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, мај 2009.
- Международна научна конференција *Десети меѓународни славистички четения*, Софија (Бугарска), Софијски Универзитет „Св. Климент Охридски”, 22–24. априла, 2010.
- Научни скуп *Село и град у култури Срба и Бугара/Селотои градът в културата на съби и българи*, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, мај 2010.
- Научни скуп *Име у култури Срба и Бугара/ Името в културата на съби и българи*, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, 14. мај 2011.
- VI меѓународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*, Крагујевац, ФИЛУМ, 28–29. октобра 2011.
- Научни скуп са меѓународним учешћем *Наука и савремени универзитет*, Ниш, Филозофски факултет, 10–11. новембра, 2011.
- Меѓународни научни скуп *Језик, књижевност, вредности*, Ниш, Филозофски факултет, 27. и 28. априла 2012.
- Научни скуп *Времето и мястото в културата на съби и българи*, Универзитет „Св. св. Кирил и Методиј”, Велико Трново (Бугарска), 29. мај 2012.
- Меѓународни научни скуп *Наука и традиција*, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет на Палама, 18. и 19. маја 2012.
- Меѓународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*, Крагујевац, ФИЛУМ, 26–27. октобра, 2012.
- Научни скуп са меѓународним учешћем *Наука и савремени универзитет 2*, Ниш, Филозофски факултет, 16. и 17. новембра 2012.
- Меѓународни научни скуп *Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш, Филозофски факултет, 26. и 27. априла 2013.
- Научни скуп *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара/Реалност и фикция в културата на съби и българи*, Ниш, Филозофски факултет, 17. мај, 2013.
- Меѓународни научни скуп *Наука и традиција*, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет на Палама, 17–19. маја 2013.
- Меѓународни научни скуп *Језик, књижевност, дискурс/Language, literature, discourse*, Ниш, Филозофски факултет, 25–26. априла 2014.

XVIII конгрес савеза лингвистичких друштава Србије: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих инословенских и страних*, Београд, Филолошки факултет, 29–31. августа 2014.

Научни скуп *Музика у култури Срба и Бугара / Музиката в културата на сърби и българи*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 5. мај 2017. године.

Научни скуп *Језик, књижевност, теорија*, Филозофски факултет у Нишу, 27. април 2018. године.

Научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 27. октобар 2018. године.

Научни скуп *Језик, књижевност, простор*, Филозофски факултет у Нишу, 12. април 2019. године.

Научни скуп *Опсцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику*, Филозофски факултет у Нишу и Институт за македонски језик Крсте Мисирков у Скопљу, Ниш, 19. април 2019. године.

Учешће у пројектима

У периоду од 1998. до 1999. радила је као истраживач на пројекту *Српска дијалектологија и издавање Српског дијалектолошког зборника*, потпројекат: *Лексиколошка проучавања југоисточне Србије (05 Т 13)*, чију је реализацију финансирало Министарство за науку и технологију Републике Србије.

Од 2002. до 2004. године била је истраживач на пројекту *Етнолингвистичка и социоллингвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану*, финансиран од стране Министарства за науку и технологију Републике Србије.

Од 2011. до 2019. године била је истраживач на пројекту *Динамика структура савременог српског језика*, који је финансијски потпомогнут од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Учествовала је и на пројекту *Савремена теренска истраживања усмене традиције Заплања*.

Приредио
Јанко Ивановић
Прва нишка гимназија „Стеван Сремац” Ниш

МАЈА ВУКИЋ 1973–2019.

СЕЋАЊЕ¹

Млада, ведра и насмејана, Маја Вукић ушла је у наш колектив 1998. године. Вест о томе да нас је 4. септембра Маја напустила болно је одјекнула у нашим срцима. Изгубили смо вољену колегиницу, веселу, драгу и радозналу особу. Пред њом је био живот, пред њом су биле животне радости.

Сазнање о њеној болести, до бола непријатно, изненадило је и њу и нас. Била је то неумитна истина у коју нико није могао ни желео да поверује. Ни она сама у то није веровала. Веровала је да има наде и била је спремна ако треба и на дугу борбу за живот. Али, немилосрдни усуд није јој допустио ни да се бори, ни да се нада – од тренутка када је дознала да је тешко болесна до тренутка смрти протекао је тек један трен.

У мају је наша Маја напунила 46, а то су године када је особа у пуној снази и полету. Имала је бројне планове – за оно што је већ започела и за оно што је тек намеравала да ради. Могла је и хтела још, још више и још много.

Маја је много знала. Била је врстан стручњак у својој, али и другим областима. Знала је више језика, а стално била спремна да још неки научи. О њеној спремности да увек учи, сведочи и чињеница да је и у болничком кревету држала књигу у руци.

Све чега би се она латила морало је бити доведено до перфекције. Она ни у чему није била површна, није импровизовала, и зато јој је било потребно још дана и живота како би постигла све што је планирала.

Нама њеним колегама увек је проблем у стручним недоумицама пресецало њено мишљење – веровали смо да је баш тако како она каже. Себи и другима смо и порицали врхунско знање – у Мају смо сви веровали, у њено познавање правописа, синтаксе, струке, у њено мишљење. Остали смо без једног од највећих стручњака међу нама.

За њена предавања, увек јасна и недвосмислена, биће ускраћени сви будући студенти.

Имала је огромну снагу и енергију, што се показивало у свему чега би се латила. У том последњем часу то није помогло. Против њене урођене упорности и тврдоглавости, којом је увек успевала да увери друге да је у праву, овога пута стајала је глува и слепа окрутност судбине.

¹ Говор који је проф. др Јордана Марковић одржала на Комеморацији поводом изненадне и преране смрти доц. др Маје Вукић, 11. септембра 2019. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Маја је била добар и драг пријатељ и колега. Ако се човек памти по ономе што је био и што је радио, ми ћемо нашу Мају памтити по вредноћи, преданости и посвећености свему што је радила, памтићемо је по храбрости којом се носила са недаћама, укључујући и оне везане за сазнање о тешкој болести. Памтићемо је и као добру и пријатну особу, која је за сваког имала лепу реч, пригодну шалу и искрен осмех.

Маја је била човек великог срца и широке душе. Имала је бројне пријатеље (од њеног села Звездана до Јапана), али увек се радовала новим пријатељствима и стварала их је – у граду, у земљи, у иностранству. Сада је отишла још даље, винула се у небо да тамо тражи и склапа нова пријатељства. Широка су била њена земаљска и научна просторства – сада их је превазишла и отишла у бесконачна, небеска.

Живот јој је одузео прилику да још много уради и постигне, нама одузео драгог колегу и цењеног стручњака, њеној породици ненадокнадивог члана. Памтићемо је као великог борца, који је имао снаге да се носи са различитим тешким ситуацијама што их је живот доносио.

Оставила је у нашим срцима велику тугу. Тугују њене колеге, њени пријатељи, њени рођаци, њена породица, њени студенти. Поносни смо што смо је познавали, што смо са њом радили и сарађивали.

Њена деца, њен супруг и њени родитељи могу да буду поносни на своју мајку, супругу и ћерку.

МАЈА ВУКИЋ – ЈЕДНА РАНО УГАШЕНА НАДА

У раду се, поводом преране смрти доц. др Маје Вукић, указује на њене почетке бављења влашким говором (у југоисточној Србији).

Кључне речи: Маја Вукић, Филозофски факултет Ниш, влашки говор, семинарски рад.

Једна од премиса с којом је отпочео рад Студијске група за српскохрватски језик и књижевност на Филозофском факултету у Нишу (1987) била је да у научном делу Група има природну обавезу да изучава језик и књижевност народа своје непосредне околине.² Мислило се, разуме се на српски језик, и књижевност које су читав век пре тога обележавали С. Сремац, Б. Станковић и други српски писци, и на говоре призренско-тимочке дијалекатске области. Управо ти говори садрже доста елемената који их повезују са народима и језицима који су на простору источне и југоисточне Србије живели у прошлости, или који, у пограничном областима и данас живе (албански, македонски, бугарски, румунски). Језичка интерференција, иако важна и занимљива област истраживања, никад није прерасла у програм и пројекат, па смо очекивали да ће приливом будућих студената (а имали смо среће да смо првих година рада добијали најбоље ђаке са подручја од Прешева до Кладова) настати и могућност да се неко од студената усмери и на те задатке. Једна таква могућност појавила се када је међу бруцошима пристигла и Маја Вукић студент и редовни „становник” библиотечке читаонице, потом сарадник у настави, па доктор наука и професор на катедри која је у међувремену, следећи болоњске тенденције, од студијске групе постала департман! Један од Мајиних предака био је пореклом Влах (тачније Влахиња), што је, уз завичајно окружење, Маји помогло да научи влашки говор. Сматрали смо да је то довољно за почетак, да једног сарадника усмеримо ка влашком говору / језику и то са полазном тачком у говору сопствене породице.

Влахороманских елемената у српском језику на подручју источне и југоисточне Србије (као и целог Балкана уосталом) доиста је много, и значајни су,

¹ nedb@ni.ac.rs

² Филозофски факултет у Нишу основан је 1971. године а Група за српскохрватски језик и југословенску књижевност почела је да ради 16 година после тога.

што су и други наши научници истицали, да споменемо само Ивана Поповића и Павла Ивића (в. Литературу). Професор бивше Више педагошке школе у Нишу Светозар Георгијевић³ издавао је у својој режији своје *Балканолошке студије*, а проф. Глигорије Зајечаровић, професор Филозофског факултета, пореклом из Великог Јасеновца код Зајечара, објавио је и један речник.⁴

Први студентски задатак Маје Вукић у том правцу био је њен семинарски рад из лексике народних говора.⁵ Некако у исто време, опет по задатку, урадила је један краћи, и почетнички, оглед *Романизми* у Речнику тимочког говора *Јакше Динића*. Тим поводом, у својству уредника публикације *У Светлу царских градова*, а под насловом „Уз написе о романизмима у речницима народних говора” записали смо:

„Овом приликом објављујемо напис Н. Петровић, бивше, и М. Вукић, садашње студенткиње Групе за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу о романизмима у *Речнику пиротског говора*, односно *Речнику тимочког говора*. Сами написи довољно јасно показују и домете наших сарадница и тешкоће са којима су се сусреле почев од саме дефиниције романизма до путева којима су они стизали у наше говоре. Дефинитивне одговоре не можемо ни очекивати, али надамо се да ови напори нису били узалудни.

Ови радови су, верујемо, леп почетак проучавања присуства стране (и одомаћене стране) лексике у народним говорима југоисточне Србије, а наша сазнања свакако ће бити потпунија, и поузданија, када се проуче и други речници, и кад се изврше и теренска испитивања. Тек иза тога могу уследити студије и коментари, у чему и наша установа (Филозофски факултет у Нишу са својим филолошким групама) види своје трајне и часне задатке.” (БОГДАНОВИЋ 1994: 85).

Израда семинарских радова на основу теренског истраживања јавиће се на Групи са српски језик као један од основних самосталних задатака студената и било је потпуно у складу да се поред студија савременог језика и његове ис-

³ С. Георгијевић: *Балканолошке студије*, I, Односу шума - гора - планина (стр. 9-43) и *огањ - ватра* (45-69), Ниш 1967; С. Георгијевић: *Балканолошке студије*, II, *Из сточарске терминологије*, Ниш 1968; *Балканолошке студије* III-V; *Имена места Србије, њихови етници и ктетици*, Ниш 1975; *Балканолошке студије*, VII-VIII; *Етимологија места СР Србије*, А. романски део. Ниш 1985. Радови проф. Георгијевића подстицајни су за наставак његових истраживања, јер остављају доста отворених питања, па смо се и сами, с ограниченим компетенцијама, усудили да трипут о томе говоримо: Н. Богдановић: *Балканолошке студије* Светозара Георгијевића, у: БОГДАНОВИЋ 1994: 86-92; Н. Богдановић: *Романовласи у балканолошким студијама Светозара Георгијевића*; *Развитак*, бр. 215-216, Зајечар 2004, стр. 143-146; Н. Богдановић: *Влахоромански елементи у говорима југоисточне Србије*, научни симпозијум „Румунско-српски и општебалкански културни мозаик”, Темишвар 11-13. 11. 2005, У: *Проблеми словенске филологије*, XIV, Темишвар 2006, 19-26.

⁴ Г. Зајечаровић: *Румунско-српски/ Српско-румунски речник*, 2005.

⁵ Сличне радове пре ње добијали су и други студенти, као: Нада Ницуловић: *Лексика влашког језика кладовског краја* (1990), и Лидића Ћосић: *Лексика влашког језика села Буковча* (1990).

торије, упозна и језик средине у којој ће будући наставници радити. Посебна је драж шта би се обично у сваком раду појавила и нека нова језичка чињеница, заборављена или потиснута из употребе, и што су до изражаја дошле особине и вредности не само језика већ и других видова народне културе. Зато су такви радови обилато практиковани из области народне књижевности и дијалектологије, где се убрзо прешло и на њихову спецификацију (лексика, фразеологија, граматички описи...), а са тим је ускоро дошло и до конституисања тзв. изборних предмета, где је етнографска подлога била основа за изучавање манифестације духа и културе једног света који је дотле био скоро изван научне пажње.

Што се тиче пажње за говор и језик Влаха, пре Мајиног семинарског рада сличне радове већ су биле урадиле Нада Ницуловић (*Лексика влашког језика кладовског краја*) и Лидија Ћосић (*Лексика влашког језика села Буковча*). Рад Маје Вукић носи наслов *Упоредна лексика влашког говора Злата и румунског језика*. О раду ће касније бити више речи.

Већ из самих ових наслова избија, чини нам се нерешено питање влашког ЈЕЗИКА односно влашког ГОВОРА. У дијалектолошкој номенклатури говор је јединица нижега ранга од језика, нижа и од наречја, и по природи ствари припада језику. Изван терминолошке сфере језик може означавати и комуникациону реалност без обзира на терминолошки ранг, и без тешкоћа може се рећи „наш језик” и кад се мисли на „наш говор тога и тога наречја, тога и тога језика”. Делимично нам је познато какве се ту „битке бију”, некад и без потребе, а неретко нам се учини да су размишљања зачињена и неким политичким зачином. Још кад се то филује ставовима о „људским правима и слободама”, ето тешко сварљивог продукта од кога се најчешће побегне, па то чинимо и ми, с оправдањем да се тиме и не треба да бавимо – лично, због недовољне компетнције и због тога што то нико од нас нити тражи нити очекује, а службено, зато што ти проблеми не припадају србистичкој науци, пошто она већ има слична питања пред собом, можда и тежа него што је питање влашког језика или говора. Наша је жеља била да се култури (духовној и материјалној) Влаха као сународника приђе преко језика (односно говора) као свакодневне манифестације духа, веровања, схватања, преко народне уметности и језика којим се све то означава. Свесни смо јаког, вишевековног међусобног утицаја романског и словенског живља, односно језичке интерференције, и надали смо се да ћемо преко Маје и других судената са те стране, или из породица које се влашким језиком служе, попунити бар неку потребу нашега (не)знања. Истина, последњих година доста обавештења о интерференцији, али и готовим позајмицама добијамо у радовима др Славољуба Гацовића, са ким би сарадња могла бити и много плоднија, јер је етнолог и културолог, али засад је његова посвећеност овим питањима далеко испред наших интересовања. Ми смо на почетку, или на једном од почетака проучавања словенско-романских односа на овом делу Балкана.⁶

⁶ Др Славољуб Гацовић (Зајечар) деценијама већ изучава историју, језик и културу Влаха у источној Србији и у његовим радовима има много додирних тачака са науком о српском

Семинарски рад Маје Вукић (март 1993) има кратак увод о селу Злоту, кратак опис народне ношње са уметањем појединих влашких речи за делове ношње, затим избор графије којом ће представити своје записе народне лексике, где каже да се не може послужити азбуком Пауна Ес Дурлића,⁷ а потом додаје: „Сматрам да је најкоректније речи записивати знацима латинице уз додатак...”, а потом излаже своје прилагођавање графије (са више елемената прилагођавања латинице уз опис гласова који се њима обележавају). Тај моменат за нас је важан јер говори да је на том нивоу образовања (Маја је тада била студент-почетник) ауторка била свесна фонетске изразитости појединих гласова у говору Влаха и неадекватности директне употреба румунске абецеде, како иначе бива кад се има посла са дијалекатским, нестандартним изговором. Себи је поставила високе задатке, методолошки не баш адекватне: упоредити влашку лексику у другој колони са лексиком румунског језика у трећој колони, док је прва колона представљала српске адекватне забележене лексике. Влашка лексика села Злота (највећег села у општини Бор, источна Србија),⁸ дакле, упоређује се са лексиком два књижевна језика, румунског, коме влашки говор органски припада и српског који је књижевни у окружењу Злота, чији се говор узима за базу влашког.

језику на овом простору. Поред осталог, наводимо његово врло документовано издање докторске дисертације. Нарочито је богат језички материјал у трећем тому овог издања (*Romanizacija i romansko stanovništvo timočke zone od I do XV veka*; Bor 2012). Много је речи из области духовне и материјалне културе које се употребљавају и у влашком говору и у српском језику, из којих се наслућују и резултати језичке интерференције (још више је тога у области граматике која покрива резултате балканизације). Пре тога је, такође поред осталог, издао и две књиге анализа етимологије топонима из најстарије турског пописа ових крајева: *Етимологија несловенских основа у ојконимима Видинског санџака XV и XVI века* (Зајечар 1993) и *Етимологија словенских основа у ојконимима Видинског санџака XV и XVI века* (Зајечар 1997). О питањима блиским нашој теми Гацовић је објавио два обимна тома студија под називом *Od povlašćenih Srba do vlašskog jezika* (5-1, Београд – Неготин 2016; 5-2, Београд 2019). Друга књига има поднаслов: „О политичкој клими пре формирања NS [Националног савета] Vlaha, o izbornim listama svih saziva NS Vlaha, o politici identiteta svih saziva NS Vlaha, o 'vlaškom' pismu i obmani standardizacije 'vlašskog' jezika i o izdavačkoj politici svih saziva NS Vlaha”. Често смо разговарали о заједничким питањима (др Гацовић је био и учесник симпозијума које је својевремено организовала Етно-културолошка радионца у Сврљигу), а надали смо се да ће богато Гацовићево искуство о романизмима „на терену” и Мајино образовање у науци о српском језику бити солидни за почетак неког пројекта Групе или Факултета, али – до Гацовићевог доласка на Факултет није дошло, а Мајин живот је отишао. И једно и друго неће бити без утицаја на (још од почетка изражену) жељу истраживача са Департамана за србистику да се „бави језиком и културом народа у чијем окружењу постоји”.

⁷ Паун Ес Дурлић, уметник, интелектуалац и културни радник влашког порекла (Рудна Глава, Мајданпек) бавио се и записивањем усмених народних умотворина, и за ту потребу оформио је свој предлог азбуке за влашки говор. Ту је азбуку назвао Пауница.

⁸ Према попису из 2011 има 2 799 становника, а према попису из 2002, Срби чине 47, 67%, Власи 42,58 %; има 6 Румуна и више националности са мањим бројем житеља. GOOGLE С. Википедија, Слободне енциклопедије < 20. 5. 2021.

Истина, српску лексику није упоређивала, мада се ту такође уочава занимљив однос прилино високе сличности са влашком, већ је та (прва) колона послужила за идентификацију основног значења зебележене лексике. Ширија дескрипција значења није давана, али је у више прилика, у подножним напоменама, о чему ћемо такође, касније, нешто рећи. Ево како та експликација њене грађе изгледа:

српски	влашки	румунски
glava	kápu ⁹	cap
brada	bárbă	barba
obraz	obráz	obraz ...

Нема података према којим је изворима самеравано стање ова два језика, а за сам злотски претпостављамо да је извор у личном познавању ауторке и њеног породичног саветника. Имамо утисак да се овом задатку пришло не из самога говора (зато и нема дискурса, нарације, синтске...), већ из српског језика, а једна белешка показује да за румунски језик није коришћена литература, већ лично познавање, али се ту ауторка ослонила на сарадницу са румунског говорног подручја, која је вероватно, била упућенија у стање румунског књижевног језика. Ево те белешке: „Све речи са српског језика на румунски превела је Славица Милетић, студент I године Групе за српски језик и југословенску књижевност Филозофског факултета у Нишу. Она је рођена у Румунији где је завршила основну школу и гимназију.” (Сем. рад, стр. 20). Сама лексика, и поред тога што је била позната ауторки, бележена је од информаторки пореклом из Злота: Плешић Љубице (1920) и Трујић Веселине (1919).

Попис лексике даван је речима канонског облика: именица у номинативу једнине, без значења и било какве друге дескрипције. Забележена лексика није дакле лексикографски обрађивана. Домет је регистрација и селекција по тематским групама. То изгледа овако:

Лексичка група: Бројеви (број речи 17); Имена дана у недељи (7); Имена годишњих доба (4); Називи делова дана (8); Називи делова тела (32); Називи родбинских односа (26); Називи поврћа (12); Називи воћа (13); Називи намирница и јела (17); Називи врста дрвећа, житарица итд. (18); Називи делова куће (65); Делови одеће и материјала (22); Називи за боје (8); Називи домаћих и дивљих животиња и инсеката (67); Називи обичаја, празника, слава (14).

Ево како је Маја Вукић изложила свој задатак:

„На основу сакупљених речи покушаћу да наведем првенствено разлике које сам приметила између влашког и румунског. [Недоумицу да ли се овако наведени влашки и румунски посматрају као два равноправна ентитета, мада је већ у наслову јасно речено: „влашког говора и румунског

⁹ Из техничких разлога, овај акценат ['] стављали смо тамо где Маја Вукић има знак ['].

језика”!, ауторка брзо, мало и радикално, отклања следећим текстом – нап. Н. Б.] Сасвим је разумљиво што постоји већи број сличности него разлика јер влашки и потиче од румунског. У лексцици а њоме се у овом раду једино бавим, оне су најизраженије. За називе већине појмова датих на влашком може се наћи или сличан у румунском. То посебно важи за појмове који се тичу земљорадње или предмета за домаћинство, док за све што је дошло касније (технички уређаји, нове пољопривредне културе итд.) Власи преузимају називе који се користе у српском и прилагођавају их свом начину изговора и акцентовања:

спанаћ – *spanaš*’; панталоне – *pantalonj*.” (Сем. рад, 17)

И још једно лепо запажање: „Лексеме влашког говора сличније су одговарајућим из народног румунског језика¹⁰ него онима из књижевног:

влашки:	румунски народни:	румунски књижевни:
<i>măci</i>	<i>maț</i>	<i>pisăciă</i>
<i>suknă</i>	<i>suknă</i>	<i>fusta</i>
<i>sakūrja</i>	<i>sākura</i>	<i>topor</i> .

За појмове које су одувек познавали, код Влаха постоје речи чији је облик потпуно идентичан (sic!) у влашком и румунском, чак се и акценти поклапају:

barbă, talpă, palmă...

док се код осталих речи примећују неке фонетске, морфолошке или лексичке разлике”. (Сем. рад, 17)

Надаље се анализирају неке од уочених разлика: умекшавање појединих сугласника (*purș*’l : rugel), које се не јавља у околини Кладова; јотовање гласа *n* (*njegra* : neagre); постојање гласа *z* (dz) (*varza* : varza); затим редукција вокала, затварање и отварање вокала, као и њихова замена (*fata* / *fată* „девојка” и сл.), а на морфолошком плану аналитичка деклинација. Иако се ауторка обавезала да ће се у раду бавити само речима, односно лексичким питањима односа влашког и румунског, у коментарима је пошла и ка дијалекатској фонетици и морфологији. То раду није сметало, а указивало је да би наставак тога интересовања био плодан.

Да се вратимо најављеним подножним напоменама. У неколико случајева уследиле су допунске информације, попут:

¹⁰ Овде већ недостаје локација јер знамо да на тлу румунског језика (као и другде, уосталом) свакако није један и јединствен народни говор са којим би говор наших Влаха био сличнији него са књижевним језиком.

Код речи

зора se fáš'e zeoa* zori

*U bukvalnom prevodu – stvara se dan. (Стр. 7).

поподне de la mnjáz'o sára** dupa amiaza

**U bukvalnom prevodu – od podneva do večeri. (Стр. 7).

под pomîntu de ž'os*** ponpiele

***U bukvalnom prevodu – tlo odozdo. (Стр.11).

Овакве су напомене корисне и занимљиве, и свакако је било разлога да их буде још. Оне би биле и пријатна одлика неког будућег рада који би захватао и значења речи.

Рад се завршава абecedним списком забележене лексике.

Иако је фонд речи у овом раду релативно скроман, за студентки рад ове врсте, како смо то на Групи схватили сасвим довољан, он сем паралеле са румунским језиком показује видне паралеле и са српским језиком, те се и у том правцу могли очекивати даљи истраживачки напори.

Нажалост, прерана смрт прекинула је све осим велике туге коју осећају сви који су знали нашу Мају Вукић, и који су се надали њеним новим радовима о проблематици влашких говора у источној Србији.

Литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко (ур.). *У светлу царских градова*, Филозофски факултет у Нишу и Народни музеј Ниш, Ниш 1994.
- ГАСОВИЋ Slavoljub. *Od povlašćenih Srba do vlaškog jezika 5–2*, Beograd 2019.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ПОПОВИЋ, Иван. *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад 1955.

Извор

- ВУКИЋ, Маја. *Упоредна лексика влашког говора села Злота и румунског језика*, семинарски рад на Групи са српскохрватски језики и југословенску књижевност, Филозофски факултет у Нишу, 1993, необјављено.

Nedeljko R. Bogdanović

MAJA VUKIĆ – AN EARLY ENDED LIFE

On the occasion of the untimely death of Dr. Maja Vukić, the paper points out her beginnings in dealing with the Vlach language (in southeastern Serbia). Her seminar paper *The Persevering Vocabulary of the Vlach Speech and the Romanian Language* (March 1993) is briefly presented.

Keywords: Maja Vukić, Faculty of Philosophy, Niš, Vlach speech, seminar paper.

НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ НАУЧНО ДЕЛО МАЈЕ ВУКИЋ

У издању Филозофског факултета у Нишу појавила се 2020. године монографија Маје Вукић *Комбиновање везника и неvezничких речи у савременом српском језику*², која је у ствари ауторкина истоименована докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Источном Сарајеву 19. марта 2015. године. Прерана смрт Маје Вукић условила је да дисертација без и једне једине измене буде штампана као монографија.

Монографија Маје Вукић *Комбиновање везника и неvezничких речи у савременом српском језику* има 166 странице текста, који је структурисан у следећа четири дела, која следе иза списка *Скараћеница и симбола* (стр. 9–10): I део, који се састоји од следећа четири поглавља: 1. *Уводне напомене* (стр. 13–18), 2. *Комбинаторност везника и неvezничких речи* (18–22), 3. *Преглед литературе о везницима и теоријско утемељење појма* (23–38), 4. *Семантички конкретизатор* (39–51); II део: *Анализа значења и функције конкретизатора уз независне везнике*, који се састоји од девет (пот)поглавља: 1) *Спојеве координатора и семантичког конкретизатора временског односа* (55–82), 2. *Спојеве координатора и семантичког конкретизатора пропратне околности* (82–88), 3. *Спојеве координатора и семантичког конкретизатора просторног односа* (88–110); 4. *Спојеве координираних везника са конкретизаторима значења адверзативности* (111–116); 5) *Спојеве координираних везника са конкретизаторима концесивног значења* (117–123); 6. *Спојеве координираних везника са конкретизаторима за исказивање узрочно-последичног односа* (124–129); 7. *Спојеве координираних везника са конкретизаторима начинског значења* (129–134); 8. *Спојеве координираних везника са конкретизаторима за исказивање градационог значења* (134–138); 9. *Спојеве координираних везника са конкретизаторима адитивног значења* (139–141); III део, који чине три поглавља: 1. *Спојеве семантички спецификованих координатора и језичких средстава која се налазе у функцији семантичког конкретизатора уз семантички неспецификоване везнике* (145–148), 2. *Спојеве зависних везника и семантичких конкретизатора* (149–150) 3. *Асиндетске конструкције са лексичким конкретизаторима* (150–153); IV део чини 1. *Закључак* (155–156), па 2. *Резиме (Summary)* на енглеском језику (157–158) и списак цитиране *Литературе* (159–166).

¹ mkovacevic31@gmail.com

² Маја Вукић, *Комбиновање везника и неvezничких речи*, Ниш: Филозофски факултет, 2020, 166 стр.

У првом делу што се састоји од три потпоглавља најпре се, у првом потпоглављу, одређује а) *предмет рада*, а то је истраживање свих могућности комбиновања везника као врсте речи са другим невезничким речима у функцији њиховог семантичког конкретизатора, б) *циљеве истраживања*, који подразумевају утврђивање и анализу својстава спојева везника и семантичких конкретизатора, при чему је главни циљ да се покаже колико и како значење семантичког конкретизатора утиче на значење везника и клаузе чији је он саставни део, в) *методе истраживања*, од којих је примарна дескриптивна структурно-семантичка метода, и г) *опис корпуса*, који садржи текстове из свих функционалних стилова савременог српског језика. Друго потпоглавље уводног дела посвећено је осветљењу статуса основног предмета монографског истраживања: *комбинаторности везника и невезничких речи*. Ауторка под комбинаторношћу везника подразумева могућност везника да се нађу у контактном положају са другом врстом речи и да притом створе на структурном, семантичком и/или функционалном плану чвршће или лабавије структуре, указујући да је та појава под различитим именима више дотицана неголи студиозније осветљавана у досадашњој србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури. Из тих разлога Маја Вукић се у прегледу литературе не задржава само на прегледу литературе о комбинаторности везника и невезничких речи, него ту најпре укључује преглед радова о везницима уопште, затим преглед србистичких и/или сербокроатистичких граматика и радова о координираним везницима, да би после тога посебну пажњу посветила радовима који су у непосредној вези с њеним истраживањем, а то су радови у којима се помиње термин *конкретизатор*, као и радови где се без употребе термина анализира спој семантичког конкретизатора и везника, и на крају разматра врло малобројне радове у „којима се помињу/анализирају семантички конкретизатори уз употребу термина”. Преглед литературе је показао да постоји велико шаренило у србистици и/или сербокроатистици у дефинисању појма везника, у схватању шта све спада у везнике, у класификацијама ове врсте речи и одређивању корпуса појединих типова везника. А за семантичко утаначење значења независног везника неретко је неопходан семантички конкретизатор, термин што га је у србистику, преко русистичке литературе увео Милош Ковачевић. Послије исцрпне анализе све литературе која уз употребу датог термина или без њега указује на спојеве који су предмет истраживања у њеној монографији Маја Вукић под семантичким конкретизатором подразумева “реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификован везник, чија је функција семантичка специјализација тог везника и клаузе која се њиме везује.” Јасно оцртавајући диференцијалне црте према сродним конструкцијама, и показујући зашто оне не улазе у категорију спојева везника и семантичких конкретизатора, и издвајајући које све типове значења конкретизатори могу спецификовати, ауторка је припремила терен за други, истра-

живачки најобимнији и научно најзахтевнији део рада, поглавље о *значењу и функцији конкретизатора уз независне везнике*.

Други део монографије има девет потпоглавља издвојених на основу значења што их потцртавају семантички конкретизатори уз семантички неспецификоване координиране везнике. Распоред потпоглавља прати бројност семантичких конкретизатора у оквиру неке од семантичких категорија. Тако су најпре анализирани спојеви временских конкретизатора са координаторима – и то разврстани и осветљени с обзиром на подтип временског значења којим се значењски маркирају пре свега клаузу у чијем саставу се конкретизатори налазе. Након детаљне анализе на богатом корпусу, Маја Вукић закључује да се семантичким конкретизаторима „у области темпоралне детерминације може идентификовати или квантификовати време. Осим тога, темпоралним семантичким конкретизатором одређује се и подтип временског значења тако што се однос међу предикацијама у оквиру независносложене реченице одређује као: симултан или као однос сукцесије (односи антериорности и постериорности). У спојевима са копулативним и адверзативним координаторима темпорални семантички конкретизатор представља носиоца семантичког плана тако што потпуно поништава значење везника (посебно у спојевима *Conj Advers + Concr Temp*) или издваја једно из скупа значења иманентних координатору, док координатор верификује припадност конструкције плану координације”.

После временских следи анализа спојева везника и конкретизатора са значењем пропратне околности, који је у српском језику врло чест у употреби, али јединачан, јер се семантички конкретизатор пропратне околности изражава у савременом српском језику само формом *при томе / притом*. Тај конкретизатор се комбинује са копулативним и делом адверзативних везника, и на семантичком плану је „увек неексплетивни елемент јер ниједном од копулативних, а ни осталих типова координатора, није својствено изражавање значења допунског прикључка, својствено значењу пропратне околности”. Следи опис семантичких конкретизатора са *просторним значењем*, где се након исцрпне анализе сваког подмодела са различитим заменичким прилозима и прилошким изразима меснога значења закључује да семантика спацијалности није својствена ниједном од координираних везника, па је зато на нивоу независносложене реченице овај значењски план могуће изразити само помоћу споја везника и семантичког конкретизатора спацијалности. Семантички конкретизатор спацијалности „ће бити носилац семантичког односа међу садржајима и у сваком контексту имати функцију неексплетивног семантичког конкретизатора на семантичком плану, док његов статус на граматичком плану зависи од особина везника”. Као четврто значење семантичких конкретизатора уз независне везнике Маја Вукић издваја *значење адверзативности*. А „у спојевима са адверзативним везницима супротности семантички конкретизатори су експлетивни елементи координиране конструкције јер је се-

мантика адверзативности међу компонентама конструкције истакнута самим координатором. У таквим конструкцијама функција семантичког конкретизатора блиска је функцији интензификатора, јер они овде подвлаче основни значењски план већ присутан у реченици. У (ретким) спојевима са копулативним везницима немогуће је изоставити СК. Заједничка за оба типа конструкција јесте могућност свођења споја везник *ConjCoord + Concr Advers* на семантички конкретизатор, чиме конструкција постаје асиндетска, а семантички план бива сачуван”. Адверзативним су семантички слични семантички *конкретизатори са концесивним значењем*, јер то значење увек подразумева као нужну семантичку компоненту адверзативност. Најбитнији општи закључак о овоме типу семантичког конкретизатора јесте да конкретизатори „концесивног односа имају статус обавезних када су у вези са копулативним везницима, чија семантика није блиска ниједној компоненти значења концесивности. Ту семантички конкретизатор мења семантичку вредност везника и није га могуће без последица изоставити из споја”, док „с друге стране, семантички конкретизатор концесивности има статус факултативног конкретизатора када се налазе у спојевима са адверзативним координаторима *a/али/но*, где он само верификује и појачава семантичку вредност везника и експлетиван је из споја, док не може да ствара спојеве са везницима *него/већ/но* када се њима повезују садржаји са односом компензације”.

У потпоглављу о конкретизаторима *узрочно-последичног смисаоног односа*, анализирају се детаљно сви типови конкретизатора изражених заменичким узрочним прилозима и много бројнијим прилошким изразима, при чему се закључује да „уколико постоји семантички (узрочно-последични) конкретизатор уз координатор, он ће указивати на реченични конституент којим је формализован узрок, на садржај читаве клаузе која му претходи или на пресупозицију узрока”. Следи опис конструкција са конкретизаторима начинског значења, а то су углавном заменички прилози и прилошки изрази: *тако, овако, онако* и прилошки изрази: *на тај/овај/онај начин; на такав/овакав/онакав начин...*, који су „експлетивни на граматичком плану из свих спојева са копулативним координаторима, док њиховим изостављањем из конструкција са адверзативним везницима могу настати неоверене конструкције уколико граматичка овереност није обезбеђена неким другим језичким средствима”. Претпоследња анализирана категорија семантичких конкретизатора тиче се *градационог значења*, у које пре свега улазе двоврсне конструкције: а) оне које се састоји од везника *a* или *и* и прилошког израза са компаративом у функцији обавезног конкретизатора (*a/и још мање/више/боље/чудније; a/и тим пре/више; и утолико више*) и б) оне састављене од истих координатора и лексема типа *нарочито, посебно, особито, поглавито* и сл.

Као последња девета категорија семантичких конкретизатора уз независне везнике у монографији Маје Вукић издвојена је и описана категорија

конкретизатора адитивног значења, који се готово и не помињу у досадашњој литератури. Термин *адитивност* у основи се односи на семантику придруживања, додавања једног елемента другом или појединачног целини и део је појаве обележене као ширење домена, а њу носе семантички конкретизатори изражени партикулама *и, штавише, још*; и предлошко-падежним конструкцијама са демонстративном заменицом у свом саставу: *поред тога, осим тога, уз то, поврх тога, уза (све) то*. Ове јединице имају специфичан статус, јер „када се нађу у постпозицији у односу на координирани везник, не стварају везничке спојеве са њима, већ представљају околину појаву. Друкчије речено, значење адитивности односи се на реченични члан испред кога стоји језичка јединица са овом семантиком, а контактни положај са координатором сасвим је случајан. Међутим, тиме што се између те две језичке јединице не остварује тесна веза не подразумева се и могућност изостављања семантичког конкретизатора адитивности”.

Трећи део монографије најпре се бави анализом *спојева семантички спецификованих координатора и језичких средстава која се налазе у функцији семантичког конкретизатора уз семантички неспецификоване везнике*. Анализирају се исцрпно могућности појављивања семантичких конкретизатора уз дисјунктивне везнике, потом уз једнозначне градационе везнике, па уз једнозначне експланативне везнике, и на крају уз субординирани везник *кад* уз који се могу појавити прилог *тамо* и партикула *оно* у функцији семантичког конкретизатора. Показана је јасна и структурна и семантичка разлика између могућности употребе конкретизатора уз семантички неспецификоване и семантички спецификоване везнике. Сама чињеница да се тек околиносно уз један једини зависни везник може уочити „траг” семантичког конкретизатора показује да је он пре свега везан за координиране конструкције са везницима који су носиоци општег врснога значења. У оквиру овога дела посебно је поглавље посвећено асиндетским структурама са семантичким верификаторима, при чему се посебна пажња посвећује разграничењу семантичких конкретизатора од самих везника, а самим тим и разграничењу везничких од невезничких координираних конструкција, јер, како ауторка примећује, „у многим србистичким и/или сербоекroatистичким граматикама неким од ових јединица и/или конструкција даје се статус везника без навођења критеријума на основу којих су оне сврстане у граматичке конекторе”. Будући да се дате реченице могу реализовати и као минимални везани текст, ауторка с правом „семантичке конкретизаторе” без везника испред себе проглашава лексичким конекторима, с различитим значењима: градационим, узрочно-последичним, концесивним, спацијалним, адверзативним, темпоралним и ексклузивним, одузимајући им тако у граматикама често приписиван статус везника.

У четвртм делу монографије дат је *Закључак*, у коме су сумирани сви и теоријски и емпиријски резултати истраживања, и који на најбољи на-

чин показује све новости које ова монографија доноси, а оне су бројне и на општелингвистичком и на србистичком плану. То се посебно може уочити ако се погледа списак дате литературе који обухвата све библиографске јединице које су на било који начин у вези – ближеј или даљеј – са темом која се у монографији осветљава.

Монографија *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* Маје Вукић припада како области морфосинтаксе тако и области синтаксе сложене реченице српскога језика. Она се тиче суштинских питања морфосинтаксе, а то је диференцијација везничких и невезничких речи, и такође суштинског дела синтаксе реченице, а то је одређење семантичког нијансирања унутар врста независнослужених реченица. Ако се зна да у србистици и сербокроатистици до ове монографије велики број питања није био ни покренут, а камоли шире описан или чак разрешен, онда је то најбољи показатељ значаја и вредности ове монографије. Комбиновање везника и семантичких конкретизатора у досадашњој је граматичкој и научној синтаксичкој литератури појава тек мимогредно помињана, а сада када је осветљена и са структурног и са семантичког и са функционалностишког становишта она показује сав свој значај и за формалну и за структурно-семантичку анализу реченице. Колики је утицај ова студија још као необјављена дисертација извршила на граматички структурно-семантички опис независнослужених реченица, најбољи је показатељ најрецентнија синтакса сложене реченице српскога језика³, у којој су из необјављене дисертације Маје Вукић, која се наводи само у списку литературе, преузети многи и теоријски и емпиријски резултати, и то како у делу о синдетским тако и у делу о асиндетским независнослуженим реченицама.

Анализи комбиновање везника и семантичких конкретизатора српског језика Маја Вукић је приступила вишеаспектно: укључујући у опис и формални, и семантички и функционалностилистички аспект разматраних конструкција. Тако њена монографија представља не само допринос морфосинтакси и синтакси реченице српскога језика, него и методологији обраде синтаксичких јединица које уједињују морфосинтаксички са реченичним планом анализе.

Монографија *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* Маје Вукић урађена је према врло строгим критеријумима синтаксичко-семантичке анализе. Наиме, ауторка је детаљно осветлила предмет анализе, дајући како приказ досадашњих научних резултата о везницима уопште и координираним везницима посебно, тако и јасне критеријуме разграничења везника и сродних а невезничких јединица српскога

³ Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у редакцији Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.

језика. У тако постављеном предмету анализе она је јасно издвојила решена и нерешена теоријска питања идентификације семантичких конкретизатора и њиховог разграничења. Тако се показује да су спојеви везника и семантичког конкретизатора сродни са сложеним везницима, али се од њих знатно разликују. Те се конструкције не могу посматрати као сложени везници чак ни онда када је семантички конкретизатор неексплетиван елемент реченице. Основни разлог за то јесте могућност уметања неког елемента реченице у позицију између везника и семантичког конкретизатора, односно чињеница да је семантички конкретизатор могуће померити из контактне позиције са везником према крају реченице, уз ограничења наметнута структуром клаузе.

У монографији је први пут у србистици и/или сербокроатистици извршена и научно образложена комплетна класификација семантичких конкретизатора, и то у девет значењских подтипова: 1) темпорални, 2) конкретизатори пропратнооколносног значења, 3) спацијални, 4) адверзативни, 5) концесивни, 6) узрочно-последични, 7) начински, 8) градациони и 9) адитивни семантички конкретизатори. На основу богатог корпуса који обухвата све функционалне стилове српског језика дати су сви модели и подмодели реченица са семантичким конкретизаторима и њихова функционална, семантичка и стилистичка интерпретација.

Зато се с правом може закључити да дисертација Маје Вукић сад доступна и као штампана монографија *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* представља оригинални монографски научни допринос синтакси – и то и морфосинтакси и синтакси реченице – српскога језика. У њој је свестрано описан један до сада мало осветљавани, још мање научно осветљен, а врло значајан проблем синтаксе реченице – проблем комбиновање везника и семантичких конкретизатора српског језика. Зато ће ова монографија бити незаобилазна литературе свакоме истраживачу који се грамагички или чисто научно буде бавио структурно-семантичким питањима сложене реченице српскога језика.

И да на крају резултате монографије Маје Вукић *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* у најкраћем сумирамо. Ова монографија представља врло вредно оригинално научно дело, с обзиром на више критеријума: а) у њој је једна синтаксичка појава, појава *комбиновање везника и невезничких речи*, теоријски потпуно утемељена, и диференцирана од сродних а неподударних синтаксичких појава (нпр. сложених везника или прилошких израза), б) у њој су примењени троаспектни критеријуми строге синтаксичке анализе, и то јединство критеријума морфосинтаксичке, структурносинтаксичке и семантосинтаксичке анализе, в) у њој је извршена детаљна анализа свих реченичних модела са семантичким конкретизаторима на богатом корпусу свих функционалних стилова савременог српског језика, д) у њој је доказано колико су морфосинтаксичка и

реченичносинтаксичка анализа не само комплементарне него и међусобно испреплетене, њ) у њој је потврђено да синтаксичко-семантичке анализе и „интерферентних” граматичких питања могу бити врло егзактне, е) у њој је показано да је једна у досадашњој литератури мимогредно посматрана појава врло битна за осветљење морфосинтаксичке и реченичносинтаксичке структуре српскога, и не само српскога језика. Једном речју, монографија Маје Вукић *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику* доноси велики број и теоријски и емпиријски врло значајних резултата, који ће бити незаобилазни у свакој будућој анализи сложене реченице српскога језика. И то посебно с обзиром на чињеницу да се у досадашњим синтаксичким описима српскога језика семантички конкретизатори термилошки готово нису ни спомињали, а да су појаве што под њих потпадају често погрешно проглашаване везницима, при чему је заобилажена њихова структурно-семантичка улога у сложеној реченици.

МАЊЕ ЗАСТУПЉЕНИ ЕКСПОНЕНТИ ТЕКСТУАЛНЕ КОНЕКЦИЈЕ У НАУЧНИМ ЧЛАНЦИМА ЕНГЛЕСКИХ И СРПСКИХ ГОВОРНИКА – КВАЛИТАТИВНА И КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

Полазећи од претпоставке да већи степен кохерентности научног чланка олакшава његов пут до читалачке публике, у раду су испитивани неки од експонента текстуалне конекције за које се сматра да томе доприносе, применом контрастивног приступа на истраживачком корпусу сачињеним од научних чланака енглеских и српских аутора из области природних наука. Из истраживачког корпуса је најпре селектовано шест група текстуалних конектора, класификованих по семантичком принципу, да би се потом, применом квалитативне и квантитативне анализе разматрали начини њихове лексичке реализације и бројчана присутност у научним чланцима аутора из једне и друге језичке средине. Добијени подаци су затим упоређивани да би се показало у коме од два језика ови конектори испољавају већу лексичку разноврсност, који од аутора из две језичке средине више користи текстуалне конекторе и да ли постоји гупа конектора коју фаворизују аутори из једне, односно друге језичке средине. Одговори на ова истраживачка питања треба да пруже увид у однос који аутори из две језичке средине имају према писаној форми својих научних радова, а што се доводи у везу са писаним академским традицијама којима припадају.

Кључне речи: научни чланци, текстуални конектори, контрастивни приступ, енглески и српски аутори.

1. Увод

Сведоци смо општег тренда у последњих неколика деценија да се лингвистичка истраживања научног стила, или „функционалног стила научно-техничке литературе” како се овај стил најчашће назива у србистици (ТОШОВИЋ 2002), све више усмеравају ка анализи његовог комуникативног аспекта, уместо лексичко-синтаксичке анализе која је дуго била у њиховом фокусу. Под комуникативним аспектом научног стила, у најшерем смислу те речи, подразумева се „дијалошко преговарање” између аутора

¹ savka.blagojevic@filfak.ni.ac.rs

начног рада (или неке друге форме писане научним стилем) и његовог читаоца односно реципијента научног знања. (DUSZAK 1997). Анализа комуникативне компоненте научног стила поразумева анализу великог броја језичких средстава, метадискурсног карактера, која доприносе остваривању ове компоненте, било да читаоцу помажу да лакше прати ток презентовања научне грађе (текстуални план) или да оствари бољи увид у ауторову перспективу према научној грађи коју чланком излаже (интерперсонални план) (VANDE KOPPLE 1985; GRANGER & TYSON 1996; СМЕЈРКОВА 2007; LEŃKO-SZYMAŃSKA 2008; NYLAND 2010; ÄDEL 2006; BLAGOJEVIĆ 2007, 2008, 2012, 2014).

Предмет овог рада биће анализа неких од експонената текстуалне конекције који, поред текстуалних конектора за изражавање логичких односа, доприносе комуникативном аспекту научног стила у научноистраживачким радовима аутора из две говорне средине, односно, у научним чланцима енглеских и српских научних посленика. Оваква врста контразивног истраживања научног стила такође је у духу савременијих лингвистичких истраживања, почевши још од деведесетих година прошлог века, па све до данас. Контразивна анализа представљена овим радом природни је наставак анализе објављене у раду који се односи на употребу текстуалних конектора за изражавање логичких односа у енглеском и српском академском дискурсу (БЛАГОЈЕВИЋ И ВУКИЋ 2012). За разлику од анализе спроведене за потребе тог рада, у овом раду ће поред квалитативне бити укључена и квантитативна анализа. Фокус нове анализе је другачији од горенаведене, као и истраживачки материјал: за потребе претходног истраживања анализирани су научни радови из области друштвених наука (психологије, социологије и филозофије), док се истраживачки корпус за овај рад састоји од научних радова из природних наука (област хемије, геологије и металургије).

2. Циљ истраживања и методологија

Полазећи од претпоставке да текстуална конекција поспешује комуникативност научног текста јер олакшава праћење пропозиционог садржаја који се њиме излаже, истраживање експонената текстуалне конекције за потребе овог рада обухватило је експоненте текстуалне конекције који, мада нису толико бројни у научним радовима, ипак својим присуством дају допринос њиховој комуникативности. Селектовање ових експонената, односно текстуалних конектора из научних чланака аутора из две говорне средине (или, надаље, два поткорпуса) имало је за циљ да пружи податке на основу којих је било могуће упоредити лексичку реализацију ових конектора у два поткорпуса, као и њихову бројност, да би се дошло до одговора на следећа питања: 1) у коме од анализираних поторпуса текстуални

конектори испољавају већу лексичку разноврсност, 2) који од аутора из две језичке средине чешће користи текстуалне конекторе, и 3) да ли се може идентификовати група текстуалних конектора према којој аутори научних радова из две језичке средине показују већу склоност при писању својих научних чланака.

За разлику од методологије заступљене у горенаведном раду из 2012. године где је акценат био на квалитативној анализи која је имала за циљ да одговори на питање да ли се међу селектованим текстуалним конекторима могу издвојити они „који имају већи број функција, те с тога могу представљати проблем аутору из српске говорне средине када чита радове из своје академске дисциплине на енглеском језику, или их користи када радове пише на енглеском језику за међународну академски у заједницу” (БЛАГОЈЕВИЋ И ВУКИЋ 2012: 478), методологија коришћеном за ово истраживање није узела у обзир мултифункционалност текстуалних конектора, односно њихову полисемичност, будући да је она запажена само у занемарљивом броју сличајева. Фокус истраживања био је на упоређивању бројности, тј. заступљености текстуалних конектора у два поткорпуса, која, са своје стране, указује на већи, односно мањи степен свести аутора према читалачкој публици. Како аутори анализираних научних радова припадају различитим академским писаним традицијама, било је интересно истражити склоност тих аутора ка употреби неких од експонената текстуалне конекције, који поред конектора за изражавање логичких односа, за које се и очекује да буду најзаступљенији у научним радовима јер су њихова иманентна карактеристика, такође доприносе комуникативности њихових радова.

3. Експоненти текстуалне конекције у научним радовима

Језичка средства која аутори научноистраживачких чланака користе да би обезбедили већи степен кохерентности својих текстова представљају, у формалном смислу, хетерогену групу језичких јединица. Ове језичке јединице Милка Ивић (ИВИЋ 1978:1–16) дефинише као модификаторе „који садржину дате реченице представљају у одређени семантички однос према претходном саопштењу указујући тиме уједно на њихову међусобну повезаност”. У англистичкој литератури ова језичка средства се често називају и *конективи*, *дискурсни маркери*, односно *речи сигнализације* (HALLIDY & HASAN; MARCU 2000; VEBBER 1999; NYLAND 2010., итд). У србистици се за ове језичке јединице најчешће користи назив *текстуални конектори* (КОВАЧЕВИЋ 2007; КЛИКОВАЦ 2008), *дискурсне ознаке* (НИГОЈЕВИЋ 2010) *дискурсни маркери* (РИСТИЋ 2004; ПОРОВИЋ 2010), *дискурсни конектори* (РИСТИЋ 2004), или *конектори*, *подтип: организатори текста* (МРАЗОВИЋ 2009.)

Текстуални конектори делују изван клауза у реченици, те се може рећи да у синтаксичком смислу имају периферну улогу у реченици. По својој синтаксичкој функцији они су коњукти изразито везничке природе и остварују различита значења у тексту, а за потребе анализе представљене овим радом, њихова класификација је извршена на основу семантичког критеријума. Остављајући текстуалне конекторе за изражавање логичких односа по страни, на основу функције коју врше у тексту текстуални конектори се могу разврстати у текстуалне конекторе за:

- за изражавање темпорално-спацијалног односа;
- за означавање редоследа пропозиционог садржаја;
- за подсећање на изложени пропозициони садржај;
- за најављивање излагања пропозиционог садржаја;
- за истицање теме, и
- за преформулацију исказа.

Наведена класификација (Благојевић, 2008: 2012) донекле је елаборирана, односно нешто измењена и допуњена класификација америчког лингвисте Вилијама Ванде Копла (VANDE KOPPLE 1985).

4. Анализа текстуалних конектора за изражавање темпорално-спацијалног односа

Текстуални конектори за изражавање темпорално-спацијалног односа по својој форми су прилози за време, а на плану текстуалне конекције пре означавају просторни (спацијални) однос него темпорални, јер се њиме упућује на *место* на коме се одређени исказ или део текста налази у односу на текст као целину. Важно је напоменути да ову групу конектора не треба мешати са временским адјунктима који указују на врсту временског односа у оквиру самог пропозиционог садржаја. Да би се боље уочила функција коју ови конектори имају у тексту, у примерима који следе они су приказани у контексту из којег су ексцепирани, а поступак је, због потребе, примењен и за неке друге типове текстуалних конектора.

4.1. У анализираним текстовима аутора са енглеског говорног подручја утврђена су два текстуална конектора који врше темпорално-спацијалну функцију, *finally* и *lastly*, и обично се јављају на крају пасуса, сигнализирајући завршну информацију у том делу текста,² с тим што је конектор *finally* далеко фреквентнији:

- 1) Moreover, the precaution of avoiding a too prolonged passage of room air through the cartridge after the water sample was passed through the cartridge

² У корпусу из друштвених наука поред ова два конектора идентификована су још конектори *meanwhile* и *subsequently*.

was taken. Finally, before the drinking watersamples containing hypochlorite were extracted, this was decomposed by adding 0.4g/L of sodium sulfate.

- 2) For use in a sandwich immunoassay, the support must also contain an excess of immobilized antibodies vs the amount of analyte to be injected. This is needed for rapid and complete binding of analyte as it passes through the HPIAC column. Lastly, it is desired that the immobilised antibodies be highly active and be easily accessible to the analyte for binding.

3.2. У научним чланцима аутора са српског говорног подручја селектовани су следећи текстуални конектори који означавају темпорално-спацијалну релацију: *затим*, *даље*, *коначно*, *на крају* и *пре свега*.³ Конектор *затим* у свим селектованим примерима нађен је у комбинацији са конектором *пре свега* (пример број 1), док се конектор *пре свега* може често наћи и самостално (пример број 5). Занимљив је случај и конектора *даље* који је полисемичног карактера, те може изражавати како темпорално-спацијални однос, тако и логички однос проширивања. У првом случају он сигнализира наставак претходног излагања пропозиционог садржаја, док у другом случају реферира на додатно објашњење пропозиционог садржаја и може се сврстати и у текстуалне конекторе за изражавање логичких односа.

- 1) Релевантну литературу за ово разматрање чине, пре свега, разноврсни покушаји да су у инжињеријскогеолошкој проблематици успостави целовити систем научних знања, а затим и теоријска разматрања појмова као што су геолошка формулација, геолошки комплекс, организовање геолошке средине, и сл.
- 2) Према литолошким одликама и запаженим пресецима брахиопода, овај део стуба одговарао би Симићевој брахиоподској, *Products zoni*, па смо га и ми одредили као хоризонт са брахиоподама. Даље, може се рећи да се наставља већи интервал који је издвојен као хоризонт са малим фораминиферама и алгама.
- 3) И и погледу генезе разлике су евидентне у односу на генетско-геолошки комплекс Попова (који је опредељен истоветним фацијалним условима стварања стена), литолошки комплекс ИАЕГ (који је опредељен палеографским и геотектонским условима стварања литолошких типова), стратеграфско-литолошки комплекс Бондарика који је опредељен стварањем различитих стена у истоветним физичко-географским условима, и коначно, у односу на Јањићев инжињерскогеолошки комплекс (који је опредељен генезом стена у значењу које се овде заступа), инжињерско-геолошки комплекс је генетски неопредељен и стални је кандидат да буде проглашен за формулацију, ако се утврди парагенетски однос инжињерско-геолошких тела.
- 4) Уз то, кружење прашине у процесу има за последицу и комплекснији систем за њено ање и рециркулацију, што поскупљује инвестициона ула-

³ Мада и конектор *онда* може вршити спацијално-темпоралну функцију, он није пронађен у анализираном корпусу.

гања, одржавања итд. На крају, није за подцњивање ни количина бакра која је на овај начин ангажована и перманентно се задржава у процесу.

- 5) Пре свега, реч је о добро познатим структурним феноменима који имају знатно веће распрострањање у мађарском делу Панонског мора.

Анализа овог поткорпуса показала је да се последњи од наведених текстуалних конектора (*пре свега*) може појавити и као први у низу текстуалних конектора, праћен нумералима *друго, треће, четврто*, итд., па у том случају служи да означи редослед излагања пропозиционог садржаја, као што ће се видети из примера 1 у следећем сегменту рада. У овом поткорпусу уочена је већа разноврсност текстуалних конектора за темпорално-спацијалне односе него у поткорпусу научних чланака на енглеском језику.

5. Текстуални конектори за означавање редоследа пропозиционог садржаја

Мада исти по својој форми као претходни конектори, текстуални конектори за означавање редоследа пропозиционог садржаја, за разлику од потоњих који имају функцију да означе место одређеног дела текста у односу на текст као целину, ови се односе на више делова текста и њихов редослед у тексту као целини. Тачније речено, користе се да читаоцу сигнализирају редослед елемената /делова пропозиционог садржаја у тексту, тј. распоред излагања научне грађе.

4.1. Средства које аутори из енглеске говорне средине најчешће користе у својим чланцима из природних наука да би означили редослед по којем излажу пропозициони садржај, јесте нумерализација:

- 1) In the study reported here, it was assessed in sand gobies exposed to sewage-sludge by measuring(i) the reproductive condition of adults, (ii) the quantity of eggs and larvae produced from known pairings, and (iii) estimates of larval viability by measuring larval lengths, weights and yolk-sac volumes.
- 2) Међутим, поред ове типично жанровске конвенције, у исту сврху се користе текстуални конектори којим се набрајају елементи/делови пропозиционог садржаја. По својој форми ови конектори су бројеви (*First, Second, Third*, итд.), као и прилози изведени од њих (*Firstly, Secondly, Thirdly...*):
- 3) The extended description can be simplified by making use of additional assumptions concerning a continuous-flow system. Firstly, the total effective volume V_{aq} of the continuously renewed aqueous phase in contact with the membrane can be set equal to infinite. Secondly, the concentration gradients within the aqueous phase are assumed to be restricted to a steady-state diffusion layer (Nernst layer) if given average thickness.

4.2. Горенаведени текстуални конектори издвојени из текстова аутора са српског говорног подручја, а који се према Силићевој класификацији конектора могу подвести под „амплификоване конекторе” (SILIĆ 1984:110) и имају улогу да развијају тему, реализују се прилозима који се нижу по утврђеном редоследу: *прво* (или *пре свега*), *друго*, *треће*, итд.

- 1) Тек развој нуклеарне физике како експерименталне тако и теоријске у тридесетим годинама XX века омогућио је да се проблему настанка хемијских елемената приђе на један чисто научни начин. Пре свега, показало се да хемијски елементи могу и морају настајати у звездама и да су порекло и еволуција звезда две најинтимније повезане проблематике. Друго, показало се да се на сва најважнија питања у вези порекла хемијских елемената одговори могу дати било на основу астрофизичких мерења, било на основу нуклеарно-физичких лабораторијских експеримената. Треће, теријска нуклеарна физика и астрофизика дају један целовит и адекватан опис процеса нуклеосинтезе у звездама; закључци добивени на основу добијених разматрања се, опет, могу експериментално проверити.

Када је у питању разноврсност наведених текстуалних конектора у два анализирана поткорпуса, запажа се да је она приближна у оба од њих и да нема већих разлика.

6. Текстуални конектори за подсећање на изложени пропозициони садржај

Да би својим читаоцима олакшали праћење тока излагања садржаја, аутори научних чланака у ту сврху користе текстуалне конекторе којим реферирају на део већ изложеног пропозиционог садржаја да би подсећањем на претходно речено успоставили везу са садржајем који тек намеравају да изложе.

5.1. У поткорпусу на енглеском језику ови конектори се углавном реализују употребом клаузе која у себи садржи неки од прилога темпорално-спацијалног значења, као што су *before*, *earlier*, *above*, и глагола комуникације (*state*, *note*, *say*, итд.). Ови глаголи могу бити у активу или пасиву као предикати реченица, или као зависне адвербијалне клаузе.

- 1) The assisiation of pyrite with marine conditions, and particularly the control of SO4 availability has been noted earlier in this paper.
- 2) It was suggested above that the fault overlap zone illustrated by this, may offer a greater productability, combining strained ground with no through-going fracture.
- 3) The dominant hydrocarbons are the series of etended tricyclic terpenses (chemical structures are given in the Appendix), is reported previously.

Међутим, у истраженом материјалу неретко се могу наћи случајеви где су у истој реченици заступљени експоненти текстуалне конекције како за подсећање на изложени садржај, тако и за најављивање садржаја који следи:

- 4) From the above introductory account of faults and their associated damage and strain zones, the following features are seen to affect the permeability of the fractured and strained ground.

5.2. У текстовима аутора са српског говорног подручја утврђено је да се текстуални конектори за подсећање на изложени пропозициони садржај најчешће реализују кроз комбинацију глагола *поменути* и *видети*, у прошлом времену, са прилошким одредницама за време и место:

- 1а) Већ је поменуто да стационарана смицајна вискозност, n_0 , у тачки гела расте до бесконачности.
- 1б) На Hg електроди су хемисорпционе силе релативно слабе па доминирају углавном само прва четири, раније поменута вида адсорпције.
- 1ц) Поред њих, као што је горе поменуто, мања партија глинача, која се прослојава са танкослојевним биомикритима.
- 2) Као што смо видели, за релативно мале енергије адсорпције драстично су померене области стабилности адсорбаних хидросида у киселу област.
- 3) Напред изнете чињенице указују на неопходност рационалног коришћења и заштите слатких вода, како површинских тако и подземних, а посебно рационално коришћење незагађених изворских вода које се могу без икаквих хемијско-технолошких, директно користи за пиће, чиме се позитивно утиче на опште здравствено стање становништва.
- 4) Како је приказано у одељку 3, ланац нуклеарних реакција у оквиру CNO-циклуса чине и следеће две реакције.

Наведену групу текстуалних конектора, као и групу текстуалних конектора за најављивање излагања пропозиционог садржаја, Ј. Силић (SILIĆ 1984: 110) назива „пропозиционалним конекторима”; конекторе који имају функцију да подсети читаоца на изложену информацију он назива „антецедентним конекторима”, а оне којима се најављује излагање неке информација назива „посцедентним конекторима”. Овај аутор сматра да су ови конектори често у тесној вези са текстовима са амплификованом прогесијом, односно са текстуалним конекторима који означавају редослед излагања пропозиционог садржаја.

Као и у претходном случају, уочена је прилично једнака разноврсност конектори за подсећање на изложени пропозициони садржај у оба анализирана поткорпуса.

7. Текстуални конектори за најављивање излагања пропозиционог садржаја

Ове језичке јединице имају сличну функцију као претходне (текстуални конектори за подсећање на изложени пропозициони садржај), само „делују” у супротном правцу, јер сигнализирају оно што ће тек следити код излагања пропозиционог садржаја.

6.1. У ексцерпираним примерима из текстова на енглеском језику утврђено је да се текстуална конекција у смислу најављивања излагања пропозиционог садржаја углавном реализује реченичним конструкцијама које се најчешће састоје од глагола *to discuss*, *to analyse*, итд., или су то именице као што су *discussion*, *comment*, итд., и одговарајућих прилога који најчешће означавају временски или просторни однос.

1) As will be discussed later, this antibody coverage was also sufficient to provide rapid binding of analyte to the column, with grater than 99% of the PHP being etracte from a sample in as little as 6s.

2) In the following, we analyse the various contributions to extra-column variance and show that its variability can be completely explained in terms of solvent viscosity effects on peak broadening within the connecting tubing and solvent effects of focusing of concentration profile at the head of the column.

3) Further comment on cleat is provided later with respect to Longannet mine in Scotland.

6.2. Највећи број оваквих текстуалних конектора у радовима аутора са српског говорног подручја садржи у себи будуће време, али има и оних у садашњем времену (пример 3), али и у прошлом времену, као у примеру 6.

1) Овај последњи начин се користи за добијање еластомера и биће детаљније размотрен у овом раду.

2) Међутим, то ни издалека није тако као што ће се видети на неколико примера који следе.

3) У трећем одељку описујемо нуклеарне процесе који се догађају у звездама, односно роцес синтезе хемијских елемената.

4) Инжињерскогеолошки комплекс помиње се у књизи В.Попова „Инжињеријска геологија” из 1951.године, у недореченој форми, коју ћу подробније изложити као подлогу за даље разумевање.

5) За нас је битно следеће.

6) Неки одабрани примери савремених експерименталних истраживања ових нуклеарних процеса приказани су у четвртом одељку.

Пример број 6 је занимљив по томе што је глагол у прошлом времену, а цела фраза има функцију најављивања пропозиционог садржаја. Овде треба узети у обзир перспективу из које аутор сагледава свој чланак: за њега је то завршени производ који посматра ретроспективно, док читаоцу тек пред-

стоји пут кроз текст. Што се тиче разноврсности наведених конектора, она је већа у научним чланцима на српском језику.

8. Текстуални конектори за истицање теме

Аутори научних чланака користе ове конекторе да у свом раду нагласе одређени елеменат пропозиционог садржаја, или да дају проминентност некој идеји, исказу и сл., јер сматрају да је то неопходно за боље разумевање материје коју излажу.

7.1. Да би нагласили неку тему или идеју у свом раду, аутори са енглеског говорног подручја најчешће користе предлошке фразе као што су: *with regard to*, *for the case of*, *for this*, итд.,

- 1) With regard to element distribution during the digestion process, results of the concentration of the elements and as content of the coal extracts are shown in Table 3.
- 2) For the case of the atom beam, there is an early period of rising signal intensity due to surface potential stabilization, followed by a decline in intensity as damage accumulates.
- 3) In order to examine this trend the results are recalculated in terms of the masses of the elements in each extract and coal samples fed to the autoclave. For this, a basis of 100 g of coal fed to the autoclave was used and the material vented was estimated 2% of the coal converted.

7.2. У радовима аутора са српског говорног подручја уочена су само два начина за истицање теме и налазе се, што се подразумева, у иницијалној позицији у реченици, односно у пасусу. То су изрази *што се тиче*, и *када је у питању/ у питању су*:

- 1) Што се тиче порекла елемената и једињења, односно, оних материјала и компонената које их чине „минералним”, сигурно је да обогаћивање минералним компонентама настаје у земљиној кори као средини у којој се темпоралне воде налазе, односно у којој имају своја лежишта.
- 2а) Када је у питању истраженост лежишта терминалних вода, њихово порекло, квалитет и биланс ових вода, што сматрамо да је претежно у домену геолошких истраживања, може се у овом случају рећи готово исто што је речено за степен истражености ових вода уопште.
- 2б) Најчешће се ради о идентификацији релевантних руптурних односно морфо-структурних података значајних за усмеравање даљих испитивања, која при класичним теренским опажањима нису у целини визуелно уочљива. У питању су, пре свега, дубинске линеарне рептуре и посебно тзв. инјективне тектонско-магматске и тектонско-метаморфогене структурне форме рељефа типа сводова, купола, диатрема, калдера, купа, полигоналних блокова, депресија, биклинала, и др.

Анализа је показала да је разноврсност ових текстуалних конектора приближно иста у оба анализирана поткорпуса.

9. Текстуални конектори за преформулацију исказа

Анализа корпуса указује на то да аутори научних чланака из обе говорне средине показују склоност ка преформулацији датих исказа са циљем да буду што прецизнији у свом излагању. Језичка средства која се у ту сврху користе, у исто време повезују и две клаузе, или две суседне реченице, те недвосмислено имају функцију и текстуалне конекције.

8.1. У чланцима аутора са енглеског говорног подручја конектори за преформулацију исказа по својој форми су најчешће прилози, као што су: *briefly*, *precisely*, *shortly*, и предлошке фразе: *in short*, *i brief*, *in general terms*/*in bulk terms*, *in a simple sense*, итд:

- 1) The sample deposition procedure has been described recently. Briefly, nonolit samples were deposited in the hollow cathode by using a micropipet mounted on a micromanipulator and a low-power stereomicroscope.
- 2) Thus, TG-Lc is an effective method of gradient separation, precisely, in the chromathographic region where the ability to perform gradient separations is necessary, at long retention times.

Нешто чешће су заступљене предлошке фразе, следеће врсте:

- 3) Furthermore, at temperature below T_m , both the experimental and extrapolated (vide supra) V_g decrease as temperature increases (Figure &), whereas the overall detector sensitivity increases as temperature increases. In short, changes in V_g do not easily account for the maximum in detector sensitivity in Figure 6.
- 3) The high rank coalfields of southern England and South Wales have greater cleat densities than those to the north. In general terms, the cleat orientations tend to reflect variscan compression trends, with deviations from the regional on the approach to individual faults.
- 3) The example in Figure 6 is drawn at a coal horizon, but it should be noted that the dilation/contradictions adjacent to these larger faults may actually relate more to the prominent sandstones and claystones that characterise the Longanitet sequence, in bulk terms, these present the greater opportunity for modifications.
- 3) In polymer phase, the redistribution of free voume by which displacement of a diffusant occurs concurrent with motion of the polymer chain segments. In a simple sense then, strong interactions between a solute and the polymer chain increase the molecular dimensions required for the segmental motion, and this can be pictured as a mechanism by which diffusion is soved.

8.2. У научним чланцима на српском језику најчешћи експоненти текстуалне конекције за преформулацију исказа су следећи изрази: у *правом смислу те речи*, у *извесном смислу*, *конкретно*, *исправније речено*, *упрошћено речено*, *боље/прецизније речено*, *другим речима*, итд.

- 1) У суштини, и Флори-Стокмајерова и каскадна теорија се базирају на статистичком разматрању полимеризације у статичком систему и дају исти резултати ако се поше од истих претпоставки.
- 2) Конкретно, таква обележја имају две рстенасте форме са леве стране лука долине Љубатске реке у северном делу подручја (Горња и Доња Љубата).
- 3) Упрошћено речено, при потенцијалима који су за око 0,5 Внегативнији од потенцијала стварања AgCl, метално сребро у раствору Cl јона превукло се монослојем AgCl.
- 4) Сагоревање није директна физија неона у теже елементе, па је исправније рећи да се ради о „топљењу” (*melting*) неона у кисеоник и магнезијум према реакцији. .
- 5) Због тога се овај гранични слој слој често назива електрични двојни слој, или боље речено, електрохемијски двојни слој.
- 6) Другим речима, резултати мерења зависе и од кинетичке абсорпције инхибитора.

Као што се може видети из наведених примера ови конектори, у суштини, квалификују одређени перформативни глагол, који може, али и не мора да буде присутан, али се подразумева. Тако нпр. подразумева се да се адвербијали *конкретно*, *укратко*, *упоштено*, *формално* итд., односе на глаголске облике *говорећи* и *речено*.

Упоредивање два поткорпуса указало је на већу разноврсност текстуалних конектора за преформулацију исказа у чланцима писаним на енглеском језику.

10. Квантитативна анализа

Док се претходна анализа односила на разноврсност текстуалних конектора у два анализирана поткорпуса, квантитативна анализа шест група текстуалних конектора обухватила је 15 научних чланака радова на енглеском језику, са укупно 2676 реченица и 15 на српском језику и укупно 2225 реченица. Заступљеност сваке групе конектора дата је процентуално у односу на број анализираних реченица, и то за сваки поткорпус понаособ. Добијене вредности су затим упоређиване да би се дошло до закључака у вези са заступљеношћу ових јединица у чланцима писаним на два језика, а резултати су приказани у табели на крају рада, (Табела I) из које се може уочити да је збирни број текстуалних конектора присутних у чланцима аутора из енглеске говорне средине (укупно 88 јединица, што у односу на број реченица чини 0,033 %), приметно већи од броја текстуалних конектора се-

лектованих из научних чланака српских аутора (укупно 60 јединица, што у односу на број реченица износи 0,027%). Исто тако се може видети да су и вредности за појединачне групе конектора, изузев код конектора за преформулацију исказа, бројчано веће у тактовима енглеских аутора. Разлике су се највише испољиле код бројчаног односа конектора за подсећање на изложени материјал и конектора за најављивање пропозиционог материјала, оба пута у корист аутора из енглеске говорне средине. Једино су вредности текстуалних конектора за преформулацију исказа већи у чланцима српских аутора.

11. Закључак

Контрастивно истраживање описано у овом раду, а засновано на идеји да већи степен текстуалне конекције у научним чланцима доприноси њиховој већој комуникативности, састоји се од квалитативне и квантитативне анализе шест група текстуалних конектора, класификованих на основу семантичког критеријума. Квалитативна анализа је показала да је број лексичких реализација текстуалних конектора у оквиру сваке од група приближно исти за оба анализирана поткорпуса, сем у три случаја: у поткорпусу на српском језику утврђена је већа лексичка разноврсност код текстуалних конектора за спацијално-темпоралне односе и за најављивање пропозиционог материјала, док је у поткорпусу на енглеском језику утврђена већа разноврсност за конекторе који служе за преформулацију исказа. Квантитативна анализа је показала да аутори из енглеске говорне средине, у глобалу, више користе текстуалне конекторе, што имплицира да су спремнији да читалачкој публици олакшају праћење садржаја који излажу у својим радовима, него што су то аутори из српске говорне средине. С друге стране, српски аутори који су мање концентрисани на форму саопштења пропозиционог садржаја, улажу већи напор да своје исказе учине што јаснијим читалачкој публици, што се може закључити на основу већег броја текстуалних конектора за преформулацију исказа, селектованих из њихових чланака. Две различите тенденције, уочене код аутора научних чланака из две говорне средине, указују на однос ових аутора према форми кроз коју представљају научни садржај. Колико год да се на први поглед чини да су научни чланци, поготову из области природних наука, у великој мери униформни, они су истовремено и производ различитих писаних традиција и рефлектују начин писања који се практикује унутар тих традиција.

Цитирана литература

- БЛАГОЈЕВИЋ, Савка и Маја ВУКИЋ „Текстуални конектори за изражавање логичких односа у српском и енглеском академском дискурсу”, у *Зборнику радова са VI међународног научног скупа „Српски језик, књижевност и уметност”*, књига: *Структурне карактеристике српског језика* (књига 1) 2012. 477–489
- ИВИЋ, Милка. „О српскохрватским реченичним прилозима”. *Јужнословенски филолог*, XXXIV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 5–16.1978.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице *тај*”. *Зборник Матице српске за славистику*, 3, 2008.178–192.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Улога форичких замјеничких односа у структурисању реченице”, у: *Србистичке теме*, Крагујевац: Филум, 2007. 49–70.
- ТОШОВИЋ, Бранко. *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига, 2002.
- ÄDEL, Annelie. *Metadiscourse in L1 and L2 English*. Amsterdam: John Benjamins, 2006.
- BLAGOJEVIĆ, S. “The Use of Metadiscourse in Research Articles Written by Serbian and English Academics”. *Language for Specific Purposes*. Conference Proceedings. eds. Igor Lakić and Nataša Kostić, Institut za strane jezike, Podgorica, 2007. 17–23.
- BLAGOJEVIĆ, Savka. *Metadiskurs u akademskom diskursu*, Niš: Filozofski fakultet, 2008.
- BLAGOJEVIĆ, Savka. *O engleskom i srpskom akademskom diskursu*, Niš: Filozofski fakultet, 2012.
- BLAGOJEVIĆ, Savka. „Diskursna refleksivnost u akademskim tekstovima – kontrastivni pristup”. *Leksika, Gramatika, Diskurs*, Zbornik u čast Veri Vasić, urednici: Milivoj Alanović, Jasmina Dražić, Gordana Štasni i Gordana Štrbac, Filozofski fakultet, Novi Sad. 2014. 439–456.
- ЇМЕЈРКОВА, Ana. “International Dialogue and Academic Discourse”. *Dialogue and Culture*. Amsterdam: Johan Benjamins. 2007. 73–94
- DUSZAK, Anna. *Culture and Styles in Academic Discourse*. Mouton de Gruyter, 1997.
- GRANGER, Sylviane & Stephanie TYSON. “Connector Usage in the English Essay Writing of Native and Non-Native EFL Speakers of English”. *World Englishes*. No 15. 1996.19–29.
- HALLIDY Michael & Ruqaiya HASAN. *Cohesion in English*. London: Longman. 1976.
- HYLAND, Ken. “Discourse Analysis and EAP: Understanding Disciplinary Writing”: *Taiwan International RSP Journal*. 2010. 5–22.
- LEŃKO-SZYMAŃSKA, Agnieszka. “Non-native or non-expert? The use of connectors in native and foreign language learners’ texts”. *Acquisition et interaction en langue étrangère*, 2, 91–108. 2008.

- MARCU, Daniel. el Marcu, *The Theory and Practice of Discourse Parsing and Summarization*, The MIT Press, 2000.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavaĉka knjiŹarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NIGOJEVIĆ, Magdalena „Diskursne oznake u hrvatskom i talijanskom jeziku (kontrastivna analiza), Zadar: Sveučilište u Zadru, doktorska disertacija, 2010.
- POPOVIĆ, Ljudmila. *Elektronski diskurs ukrajinskog i srpskog jezika*. Filološki fakultet, Beograd, 2010.
- RISTIĆ, Stana. „Partikule kao jedinice semantiĉke kohezije”, *Srpsku jezik – smuduje srpske u slovenske*, 9/1–2, 505–514. 2004
- SILIĆ, Josip. *Od reĉenice do teksta – teoretsko-metodološke pretpostavke nadreĉeniĉnog jedinstva*, Zagreb: Sveučilišna naklada – Liber, 1984.
- VANDE KOPPLE, William. “Some exploratory discourse on metadiscourse”, *College Composition and Communication*, N° 36. 82–93. 1985.
- VEBBER, Bonnie *et al.* “Anaphora and discourse structure.” *Computational Linguistics* 29(4), 589–637. 1999.

Savka N. Blagojević

SOME EXPONENTS OF TEXTUAL CONNECTION LESS USED IN SCIENTIFIC ARTICLES WRITTEN BY ENGLISH AND SERBIAN AUTHORS – QUALITATIVE AND QUANTITATIVE ANALYSIS SUMMARY

Based on the idea that a higher degree of textual connection in scientific articles contributes to their greater communicativeness, the contrastive research conveyed in this paper comprises qualitative and quantitative analyses of six groups of textual connectors that are supposed to contribute to better reception of scientific papers by their readership, but are less used in these papers than the connectors which express logical relations. These connectors are used in order to: 1) express temporal-spatial relation, 2) display the order of items in the propositional content, 3) remind the reader of the previously exposed content, 4) announce a new piece of content, 5) emphasise an item of the content, 6) reformulate an utterance. The quantitative analysis showed that English-speaking authors use text connectors more often than their Serbian colleagues, which indicates that they are more inclined to help their readers to follow the presentation of the propositional content brought out through articles. On the other hand, it seems that Serbian authors are more concentrated on the propositional content than on the form of the presentation itself. Moreover, their inclination towards the use of text connectors for reformulating utterances indicates that they commonly tend to make themselves clear and understood as

much as possible. The two tendencies, noticed in the scientific papers written by the authors from two language communities, point at the different relationship these authors exhibit towards the form through which they present their scientific ideas and reflect different written traditions they belong to.

Key words: textual connectors, scientific articles, English and Serbian authors, communicativeness, readership.

Табела I

Врста конектора	Текстови енглеских аутора (укупно 2676 реченица)		Текстови српских аутора (укупно 2225 реченица)	
	Број јединица	%	Број јединица	%
за темпорално-спацијални однос	13	0,005	8	0,003
за набрајање	11	0,004	8	0,003
за подсећање	29	0,001	14	0,006
за најављивање	17	0,006	10	0,004
За истицање теме	11	0,004	5	0,005
за преформулацију	8	0,003	15	0,006
УКУПНО	89	0,033	60	0,027

Квантитативни приказ идентификованих текстуалних конектора у научним чланцима енглеских и српских аутора

„ПРЕОБРАЖАЈИ СА ОНЕ СТРАНЕ ГРАНИЦЕ“: КЊИЖЕВНИ ГЛАСОВИ ИЗ РАСЕЈАЊА²

Рад представља уводни сегмент обимнијег истраживања у коме се, из угла теорија културе и сећања и афективне наратологије, преко изабраних књижевних остварења узетих као студије случаја, бавимо одређеним аспектима мигрантске, тзв. пост-југословенске књижевности, питањима идентитета, интеркултуралности, посткомунистичке носталгије (и, у њеним оквирима, југоносталгије) која се јавља као рестауративна или рефлексивна (С. Бојм). Тиме се, у суштини, разматрају питања пролазности и трајања, памћења и заборавља, начина постојања у простору и времену, са собом и међу људима, односно вечита питања смисла књижевности и (појединачног) људског живота. Полазиште наведеног истраживања представљају текстови о којима ће бити речи у овом раду: збирка прича Јелене Росић *Дан када је Миз Лили постала оно што је одувек била*, роман Киша и хартија Владимира Тасића, изабрана поезија Иванчице Ђерић – уоквирени есејем Дубравке Угрешић „Писац у егзилу”.³

Кључне речи: егзил, мигрантска књижевност, пост-југословенска књижевност, идентитет, интеркултуралност, носталгија

¹ snezana.bozic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је у основи наше излагање са Трећег међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаног у Темишвару (Румунија) октобра 2016. године.

³ У сада већ широком временском луку, дужем од двадесет година, појављује се мноштво књижевних остварења која тематизују поменута питања, сведочећи о њиховој непролазној актуелности и значају. Избор који, према нашем мишљењу, може да омогући добар увид у начине на које се дата питања уметнички промишљају чине, поред дела наведених у сажетку, још неки есеји Дубравке Угрешић, као и њени романи *Музеј безувјетне предаје* (1998) и *Министарство боли* (2004), потом роман Владимира Тасића *Опроштајни дар* (2001), *Лексикон YU митологије* (2004), роман Иванчице Ђерић *Несрећа и стварне потребе* (2012), као и новија остварења Лане Басташић *Млијечни зуби* (2020) и Ане Ристовић *Књига нестајања* (2020). Овај истраживачки корпус могуће је обогатити укључивањем не само аутора тзв. пост-југословенске књижевности него и оних који припадају ширем оквиру – источноевропској књижевности након пада Берлинског зида (1989). У том смислу, посебно су нам занимљива остварења савременог бугарског писца Георгија Господинова, нарочито његов роман *Физика туге* (2012) и поједине кратке приче објављиване пре и након овог романа. Сва наведена дела нуде мноштво могућности за компаративна сагледавања, јер се тематски и идејно призивају, нека и експлицитно.

Део наслова овог рада преузет је из поднаслова збирке прича Јелене Росић *Дан када је Миз Лили постала оно што је одувек била* (2012). Ова савремена ауторка, иако недовољно позната ширем кругу читалаца, дуго је присутна на књижевној сцени. Године 1993. објавила је књигу прича *Далилин прстен* (у едицији *Прва књига* Матице српске), а њене приче заступљене су у неколико антологија и панорама савремене српске приче, поред осталих у антологији *Мала кутија* (прир. Михајло Пантић) и *Тајно друштво* (прир. Васа Павковић). Разлог због кога се можда о овој списатељици не зна довољно лежи и у чињеници да је она 1998. године имигрирала у Америку, где и данас живи. Уметнички квалитет збирке *Дан када је Миз Лили постала оно што је одувек била* препознао је жири за доделу књижевне награде *Стеван Сремац*, те је Јелена Росић и добила поменути награду за 2012. годину⁴. Тим поводом било је у медијима нешто више речи о њеном стваралаштву. Након награђене збирке, Јелена Росић је, поред повремених објављивања прилога у периодичним књижевним публикацијама, године 2017. публиковала и свој први роман, *Бабицино унуче*, намењен читаоцима млађег узраста.

Збирка *Дан када је Миз Лили постала оно што је одувек била* може се сматрати репрезентативним остварењем мигрантске књижевности⁵. У осам кратких прича ауторка је успела – језгровито, духовито, ефектно – да изрази суштину онога шта поменути књижевност подразумева, да актуелизује (а на одређени начин и резимира) сва болна питања која отварају драматичне животне ситуације напуштања домовине и привикавања на живот у новом окружењу. Њено остварење проговара „изнутра” о најразноврснијим, али никада лаким „преображајима” које доноси егзил као комплексно „искуство делокализовања”⁶. Јелена Росић ствара из позиције писца-егзиланта коме је,

⁴ Награду *Стеван Сремац* за најбољу прозну књигу објављену на српском језику током претходне године додељује Град Ниш у сарадњи са Нишким културним центром. Чланови жирија који је 2012. одлучивао о Награди били су Вуле Журић, Тијана Спасић и Снежана Божић.

⁵ „Мигрантска књижевност као теоријски перципиран феномен у књижевностима великих западних језика појављује се од осамдесетих година прошлог века. Најпре су, у зависности од специфичности појединих култура, преовлађивали термини постколонијална или гастарбајтерска књижевност – уз раније сродне феномене емигрантске или књижевности у егзилу – да би се у последње две деценије усталио термин мигрантска или номадска књижевност, који је до данас у себе уписао све претходно поменуте типове. Теоријски хоризонт у оквиру кога се та литература тумачи такође се проширио. Неки теоретичари разумевају мигрантску књижевност као засебан жанр који тематизује миграцију и интеркултурно номадство као феномен глобализованог света, жанр чији аутор може бити свако, без обзира на то да ли има лично или породично искуство миграције” (ЛАЗИЧИЋ 2017).

⁶ „[Е]гзил је данас првенствено културолошки проблем који се разматра из два различита аспекта: психолошког, као субјективно искуство егзила, и културолошког, као рецепција друкчијих цивилизацијских и културних образаца, односно удаљавање од сопственог језика, идентитета, традиције и етничитета” (МАРЧЕТИЋ 2019: 380).

према речима Едварда Саида (Edward Said), „једини дом [...], иако крхак и рањив, у писању” (2005: 26), оно је „његов азил у егзилу”.⁷ То је позиција која остварење Јелене Росић повезује са стваралаштвом Владимира Тасића, Иванчице Ђерић и Дубравке Угрешић.⁸

Значај књижевности егзила за српску књижевност, од далеких почетка њеног конституисања до савременог доба, неупитан је (поменимо само Црњанског, Пекића и Киша)⁹, што се односи и на остварења ове књижевности настајала након последњих великих измештања и миграција проузрокованих распадом Југославије и ратовима који су се деведесетих година 20. века водили на простору те бивше државе. Новонастало стање, пројектовано на књижевни план, сложено је и у истраживачком смислу подстицајно. Дobar оквир за почетне истраживачке кораке представља испитивање феномена пост-југословенске књижевности, али и опште питање односа књижевности матице према књижевности (тачније књижевностима) која се ствара ван њених граница.

Одређење *пост-југословенски* везује се за различите категорије писаца¹⁰, а једну од њих чини „пост-југословенска сензибилност” изражена у наративима о егзилу и емиграцији; репрезентативни примери овог типа су, према Ракочевевићу, Давид Албахари и Дубравка Угрешић. Својим романима *Мамац* (1996) и *Министарство безувјетне предаје* (1998) у којима, између осталог, преиспитују меморију, односно баве се памћењем и заборавом (Угрешић), као и питањима језика и самог чина писања (Албахари), ови аутори успостављају значење префикса *пост* у смислу које му је придавао један од водећих теоретичара постколонијалне књижевности, Хоми Баба (Homi Bhabha):

Поистоветити се са „пост-нечим” овде имплицира пуну свест о прошлости али не и фаталистичну везаност за њу, и способност да се криза види као нови почетак, а не као крај. Пост-југословенски идентитет апелира на постојање

⁷ Слично ће рећи и Дубравка Угрешић: „Писац исписује тему из двоструког егзила: као егзилант и као коментатор властитога стања званог егзил (Бродски)” (2020: 14).

⁸ Занимљиво је да су, изузев Дубравке Угрешић (1949), Тасић (1964), Ђерић (1969) и Росић (1969) и генерацијски блиски, што није без значаја кад говоримо о сродности њихових поетика, али и сличности животних искустава.

⁹ О томе видети: (ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ 2013: 235–260), (ЈЕРКОВ 2012: 10–26).

¹⁰ У тексту „Пост-југословенска књижевност? Огледала и фантоми” Роберт Ракочевевић одређује четири поткатогеорије пост-југословенских писаца. Прва би се односила на интертекстуално, књижевно пост-југословенство (нпр. роман Милице Савића *Ожиљци тишине*), другу поткатогеорију чинили би писци чија дела имају изразиту југословенску позадину, али који су врло критички настројени према југословенској традицији, посебно идеолошкој (нпр. Бора Ђосић), док би трећој поткатогеорији припадали аутори чија пост-југословенска инспирација „производи акутну критику поратног национализма” (РАКОЧЕВИЋ 2011).

неке врсте „граничног” времена (ако не и места), будући да префикс „пост”, како је то Хоми Баба објасни поводом „постколонијалне” теорије, значи не „после” већ „никад у потпуности превазиђено”. Садашњост се, додао је он, „не може више посматрати као прекид са прошлошћу или будућношћу; наше се присуство обзнањује у својим дисконтинуитетима, својим неједнакостима, својим мањинама” (РАКОЧЕВИЋ 2011).

Исти аутор напомиње да егзилантску књижевност у целини ипак не би требало посматрати као пост-југословенску, односно да се свакако мора узети у обзир „[...] важност симболичког чина који се састоји истовремено у напуштању територије која се некад звала Југославијом и у експлицитном идентификовању са њеном културном ако не и политичком историјом” (РАКОЧЕВИЋ 2011). Егзил и иначе подразумева двојност, истовремено сагледавање ствари с унутрашње и спољашње тачке гледишта, из визуре контрапунктне свести, како то објашњава Саид¹¹.

Доминантне преокупације сваког писања у егзилу – деконструкција односно реконструкција идентитета, парадокси прилагођавања, трансформације и метаморфозе, игре симулације, односи према прошлости и садашњости, схватање Другог и себе као Другог, питања језика, разумевања, интеграције и дезинтеграције и др., питања су универзалног значаја. Мигрантска књижевност не само да тематизује већ критички преиспитује мигрантско искуство; притом, њу ствара особа која гради или има већ изграђени *хибридни идентитет* (Х. Баба), на *трећем* простору – који се одређује као *интеркултурни*, простор „између”, и представља мешавину културе из које потиче и већинске културе у коју је имигрирао.¹² Хибридни идентитет одупире се јасним правилима, а ситуација се додатно усложњава чињеницом да се и сам балкански простор са кога имигрант (књижевни лик и/или личност *стварног* писца) долази, представља као хибридан. Према Баби, хибридна је могуће уочити управо код особа које прелазе из једног кул-

¹¹ „Већина је људи првенствено свјесна једне културе, једног окружења, једног дома: прогнаници су свјесни барем двају, и тај плуралитет визије даје свијест о симултаним димензијама, свијест која је – да посудим фразу из гласбе – контрапунктска. [...] За прогнаника се животне навике, изражавање или активност у новој околини неизбјежно појављују насупрот сјећањима на те ствари у другој околини. Тако су и нова и стара средина живе, стварне, појављују се заједно у контрапункту” (САИД 2005: 25).

¹² Има у науци гледишта да су „увек појединци ти који се сусрећу, а не културе”. Процес *сусретања* налаже преиспитивање дубоко укоревених ставова, уверења, погледа на свет, развија способност гледања из перспективе „других и другачијих”. Таква способност не развија се интуитивно, она се учи и стиче и поистовећује се са *интеркултуралном осетљивошћу*, тј. способношћу прихватања постојећих различитости и односи се не само на појединце већ и на друштва у целини. Тако је психолог Милтон Бенет (Milton Bennett) развио *модел интеркултуралне осетљивости* који описује стадијуме кроз које појединци и друштва пролазе у сусрету са другим културама: од порицања постојања разлика, тј. крајњег *етноцентризма*, ка стадијумима уочавања и прихватања истих, односно, *етнорелативизма* (БЕНЕТ 1993, према ГРУПА МОСТ 2007: 7-9).

турног круга у други, а са таквим искуством се суочавају тако што га преносе на папир. Поред тога што идентификује, мигрантска књижевност, како истиче Мајкл Хофман, истовремено отвара нова подручја промишљања феномена који су у вези са мигрантским искуствима (2006: 12–13)¹³.

Опште одређење идентитета као базичног појма који ова књижевност преиспитује гласи да „идентитет није један, нико нема само један идентитет, иако је сваки човек идентичан једино самоме себи. Свако истовремено партиципира у различитим типовима идентитета, од индивидуалних до групних и колективних, прихвата различите улоге у друштву, препознаје се или не препознаје у различитим *персонама*”. Зато „идентитет није фиксна, чврста тачка из које полазимо и којој се враћамо, идентитет је *континуирани процес*, процес стварања и разарања, напуштања старог и успостављања новог.¹⁴ Идентитет се ствара у процесу разликовања, сталнога успостављања идентитета себе у односу на друге, јаства у односу на друга јаства као и на препознату другост у властитоме ја. Наше је биће скуп различитих идентитета који су у прошлости настајали и нестајали, изграђивали се и разграђивали. Зато је историја нашега бића – наше ја, или Сартровим речима речено: ’Ја сам онај који сам био’ – сви који су били ја, сви ја које сам хтео бити, сви они ја које јесам и које ћу хтети бити” (ЗЛАТАР 2004: 15, 21–22, према ПЕРИЋ 2014: 16, 18).¹⁵ Сартров исказ из цитата враћа нас наслову збирке Јелене Росић: *Дан када је Миз Лили постала оно што је оду-*

¹³ Бавећи се егзилом као (транс)историјским и геополитичким хоризонтом српске књижевности, Драган Бошковић рећи ће да „егзил није само место компромиса или отварање критичке перспективе, колико једно перманентно културолошко смештање, позиционирање, расправа са светом, матичном културом и другим културама” (2012: 33). Хибридна идентитета, „постмодернистичку егзилантску дезоријентацију” (ни овде ни тамо), Бошковић доводи у везу са „клизањем идентитета” и „културноисторијским прераспоређивањем”, односно дестабилизацијом историје књижевности, указујући на нешто веома важно – да „мултикултурни и хибридни идентитети, позиције *изван и споља*, само су позиције уклапања у савремене хегемонијске обрасце, са свешћу о недопустивости тоталног стапања и мешања са Другим, о зидовима, чвршћим од Берлинског, који стоје између култура или дискурзивних територија” (2012: 36).

¹⁴ Ракочевећ, у већ цитираном тексту, ове процесе – у ситуацији егила – одређује као двосмерне процесе идентификације и дистанцирања. Више о томе видети: (РАКОЧЕВИЋ 2011).

¹⁵ Управо динимичност, комплексност и пластичност ове категорије омогућава различите врсте стваралачких поигравања. На пример, Георги Господинов свој роман *Физика туге* (2012) темељи на особеном схватању плуралности идентитета (не нужно људског) који се, на различите начине, сустичу у појединцу. Пролог у коме се хомодијегетички наратор оглашава различитим гласовима из сваког у мноштву својих ја („људско биће мушког пола”, винска мушица, одувек рођен, који/која тек треба да се роди...) завршава се упечатљиво, сведочећи о потреби и не/могућности језика да освоји унутрашње мноштво: „Сећам се да сам рођен као жбун шипка, јаребица, гинко билоба, пуж, облак у јуну (сећање је крхко), љубичасти јесењи шафран покрај Халензеа, рана трешња окована окаснелим априлским снегом, као снег што је оковао преварену трешњу... / **Ја смо.**” (ГОСПОДИНОВ 2012: 16, истакла С.Б.).

век била. Питање метаморфозе, трансформације, тј. повратка на „оно што је одувек била” имплицира закључак да је у једном периоду (заправо целог свог живота, јер је у Америку стигла као беба), Мис Лили (Љиљана) била оно што није, тј. неко Други, а још прецизније – неко „између”, неко трећи. Тиме је већ насловом јасно одређена проблематика, тј. тематски комплекс збирке – искуство живота (писања) с друге стране – иселеничко искуство. „Људи обележени својим екстратериторијалним статусом позиционирани су између два света, не сасвим изван једног и не потпуно у другом. [Они] прелазе не само територијалне границе, него и линије разграничења између менталних, духовних, културних конструкција које заједница тежи да успостави и наметне као ’своје’” (ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ 2013: 238).

Кључну наративну стратегију за разматрање сложене проблематике хибридног идентитета који се обликује у егзилу представљају различити видови тематизације питања језика,¹⁶ као и начини његове употребе у тексту, присутни у делима свих аутора које смо издвојили. У збирци Јелене Росић важан је, на пример, лик преводиоца за српски, хрватски и босански језик у Заводу за избеглице; на плану приповедања он је спона између имиграната и локалног становништва у карактеристичним животним ситуацијама; и у структури збирке он је лик-спона, јер својим присуством у неколико прича обједињује делове збирке у кохерентну целину. Тај преводилац имао је среће да се роди „с три матерња језика”, а његова „клијентела с друге стране океана је нашла згодан излаз из целе ситуације те је уместо појединачних имена за српски, хрватски и босански употребљавала термин *Наши језик*.” Преводилац је био нарочито успешан у послу јер је „без икаквих проблема (и на задовољство присутних) био у стању да преводи с једног језика на други или с другог на трећи (односно с трећег на први) тако добро да ниједној страни не би пало на памет да је он један од оних несрећника којима је мајка уз први зуб подарила три језика, него би помишљали да је као сав нормалан свет или чак да је, може бити, један од њих” (РОСИЋ 2012: 48). Или лик Миз Лили, која у старачком дому након доживљеног шлога уместо на енглеском почиње да говори, заправо блебеће на свом матерњем језику који је слушала још као беба и никада више. Њено непрестано *бла, бла, бла...* могао је, на неки чудан начин, да разуме једино преводилац са три језика. Њен прелазак са енглеског на „матерњи” је, заправо, повратак *на оно што је одувек била*, повратак у завичај, на почетак; то је потврда да на крају са човека спадају све идентитетске маске које је, прилагођавајући се, за живота на себе стављао; остаје огољен, сведен на своју суштину – стечену рођењем, у датом времену и окружењу. Додатну семантичку носивост и могућност за ширење простора тумачења нуди чињеница да тај претпостављени „течни матерњи” који Миз Лили говори, за њено окружење (укључујући и најближе

¹⁶ Питање језика представља једну од великог броја подтема на који се разлаже тема идентитета. Више о томе видети: (ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ 2013: 255, 256).

сроднике) звучи као неразумљиво, из дана у дан све неподношљивије блебетање, као и то да је једино преводилац „бла, бла, бла...” Миз Лили одлично разумео. Једнозначних и неупитних закључака нема.

Хибридни идентитет прве или друге генерације имиграната огледа се и у начину на који су свој матерњи језик, којим обично говоре у кући, модификовали под утицајем већинског енглеског. Главна јунакиња „Приче о зеленом картону” Буба (Баба) најпре се смеје и чуди када слуша „језик за који је до јуче могла да се закуне да је матерњи: стрита је била улица, пропрди – имовина, плакар је постао клозет, а клозет соба за одмарање, пилетина – чикетина, а ауто – кара. А тек глаголи – [...] издујати уместо урадити, вокати (шетати), токати (причати), фонати (телефонирати), митати (срести), бајати (куповати), пушати (гурати), налодати (натоварити), избрикати (разбити), клинати (почистити), пентати (кречити), керати (бринути), бадеровасти (сметати), сејати (рећи), па је после причала српски тако да је цео свет разумео” (РОСИЋ 2012: 78). Хибридни идентитет проговара и буквално хибридним језиком – амалгамом матерњег и језика окружења. Иако, на плану стваралачког поступка, тексту дају црту хуморног, ове модификације језика указују управо на простор *између* у којем ментално обитавају ликови, јунаци ове прозе.

Специфично искуство повезано с језиком и комуникацијом проблематизовано је у и поезији Иванчице Ђерић¹⁷; у песми „Свуда дођош, свуда домороткиња” (2008) читамо:

Свуда дођош, свуда домороткиња / преко ноћи сам / постала /
полиглоткиња, / која исту ствар / на три начина исприча, / идентична, / преко
ноћи сам /
постала / ексцентрична, / како само зналац / три језика / буде, / бачен у три
рјечника /
бачен у три рјечника / бачен у три рјечника / међу исте/ људе. [...] (ЂЕРИЋ
2009: 32–33)

О предмигрантском и мигрантском животном искуству ова списатељица проговара сасвим оригиналним песничким гласом, спајајући „на генијалан, брехтовски начин лаку и готово безбрижну форму [...] са застрашујућим и разорним садржајем” (ЈЕРГОВИЋ 2009: 16). Песме „Дид ај мејк д рајт десижнс”, „С ванглом у свијет”, „Преведи ми на језике”, „Без жеље да се унесрећим”, „На извол’те”, „У које муке милосне (ода радости)” и друге, представљају аутентична сведочанства трауматичних стања и преиспити-

¹⁷ Иванчица Ђерић, рођ. 1969. године, одрасла у Приједору. У Загребу је завршила студије новинарства, а магистрирала је на Универзитету у Отави. Живи у Торонту и ради у информатичкој индустрији. Написала је романе *Земља у зрну кафе* (2003), *Босанци трче почасни круг* (2006), *Приручник за злочин* (2008), *Несрећа и стварне потребе* (2012) и *Сва је природа дивља и сурова* (2013), збирке песама *Отвореност* (1991) и *Са мога прозора одличан је мој живот* (2009). Роман *Несрећа и стварне потребе* ушао је у ужи избор за награду *Меша Селимовић* и НИН-ову награду. Добитница је награде *Биљана Јовановић*.

вања егзилантске позиције, односно идентитета лирског субјекта-егзиланта. Песма „Са мога прозора, одличан је мој живот” тематизује усамљеност искорењене јединке и несклад спољашњег и унутрашњег хронотопа који производи стање суштинске недосегнутости жељеног и може се повезати с осећањем неутаживе, свеприсутне носталгије (схваћене онако комплексно како је о њој писала Светлана Бојм, 2005), тог обележја неодвојивог од искуства миграције.

[...] Па живим / к’о црта тиха црта / на / руци, / скроз тихо / а не као хајдуци / у причама / више и не знам ког / народа // То је тишина / адаптације / на овим улицама / пуним поршеа и злата / и то је / свакодневна рата / на кредиту којим плаћам / свој живот. // И одличан је / мој живот, / као свакоме коме ноге нису коријење / и кога искорјене / као случајну жртву. // И одличан је мој живот, / хљеба превише, / игара на мрву, / и један врабац у руци / и ниједан на дрву, / да ме мучи / живахним пјевањем. [...] (ЂЕРИЋ 2009: 85–86).

Егзил је „средње стање” резервисано за „интелектуалну свест која се не може нигде смирити” (Е. Саид), у којој постоји стална разапетост између осећаја припадности и неприпадања. Како то изгледа из угла писца, објашњава и Дубравка Угрешкић у есеју „Писац у егзилу”, насталом 1999. године, објављеном у збирци есеја *Забрањено читање* (2001):

Егзилантски текстови знају бити и „нервозни”, фрагментарни, експлицитно или имплицитно полемични, иронични, аутоиронични, меланхолични, субверзивни и носталгични. Јер сам егзил је стање неурозе, немирне активности тестирања вриједности и успоређивања свјетова, онога који смо напустили и онога у којему смо се обрели. Писца-егзиланта ломе крајности: егзил је стање самосажалења, али и усамљеничко-побуњеничке дрскости (Гомбрович), стање опијености слободом, али и подмукле резигнације, егзил је школа *интоксикације* (Сиоран), али и школа *понизности* (Бродски). (УГРЕШИЋ 2020: 15)

Писци који у егзилу пишу на матерњем језику, неминовно се, хтели или не, на одређени начин позиционирају у односу на књижевност матице; они траже /очекују / добијају своје место у њој или се постављају као индиферентни (што је такође врста релације)¹⁸. У једном интервјуу Владимир

¹⁸ „Књижевност стварана у егзилу 'чита' матичну традицију кроз призму егзилног топоса, времена и искуства, а с друге стране тежи да 'пише' интертекст, да се надовеже на традицију, али и одступајући од ње, уграђујући елементе из једне традиције у другу (с ефектом разбијања њене кохерентности), преносећи књижевне и културне конструкте из једног језика у други (чинећи језик истовремено својим и туђим), превodeћи с изворног језика на усвојени и обрнуто, посредујући између култура. [...] У најопштијем смислу, књижевност коју стварају писци у унутрашњем или спољном изгнанству / емиграцији и они померени на маргину матичног књижевног тока почетно се дефинише чином измештања из средишта матичног књижевног тока, али се касније развија у разним правцима конституишући се као алтернативна, друга књижевност наспрам изворне матице” (ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ 2013: 256, 258).

Тасић¹⁹, који од 1988. године живи у Канади, каже: „Нисам носталгичан, али можда је писање на овом језику облик носталгије. Нисам заправо ни овде ни тамо. Ако носталгија има удела у писању, онда је то носталгија за нечим што није место, није географска локација, већ нешто друго, нешто чега више нема. Шта год то било. Можда изгубљена илузија.” Тасићев роман *Киша и хартија* (2004) бави се управо овим феноменом. Идеју за настанак романа, награђеног НИН-овом наградом (2005), аутор овако образлаже:

О грађи и ликовима дуго сам се двоумио; мислим да је пресудно било то што сам по први пут имао прилику да проведем дуже време у Новом Саду, нешто више од годину дана. Претерано би било рећи да сам доживео ’културни шок’, но почео сам да схватам да град који постоји у мојим сећањима, постоји независно од реалности, као неки мит, фикција коју носим са собом. Неке ствари које дефинишу ту фикцијску слику постале су мање видљиве, потиснуте су. Учинило ми се да читава једна култура нестаје, постаје невидљива или је бар заклоњена; да се неке за мене важне градске приче напросто губе у шуми инстант-симбола. Помислио сам да би било интересантно у роману вратити неке људе из ’света’ и видети како се у свему томе сналазе. То наравно није нова идеја у нашој књижевности, напротив, али околности су другачије. Реакција мојих ликова је да на митологизацију одговоре хипермитологизацијом, на историју историјом, на ентропију ентропијом.²⁰

Немогућност главне јунакиње романа, Тање, да се, након повратка из иностранства у земљу, уклопи у (све) промењено што ту затиче, довешће главну јунакињу до закључка да је свет „гнусна, гнусна чаролија”, где нико није без кривице („сви смо криви”, ТАСИЋ 2005: 147), али је већина без савести. Из Тањине визуре све(т) је пречесто ђубре, непрегледно сметлиште, прошлост је река отпадака, „срамота која захтева контролу, регулацију, организацију, скривање, подземне цеви, каналисање, канализацију, филтрирање, обраду, хемију, технику, архитектуру, схеме, планове, мапе, улепшавање, систем, да би се након дугог путовања могла вратити себи, привидно, под именом историје”. Искварен и грешан, свет се сурвава ка коначном крају, када ће се дефинитивно угушити од смрада сопственог труљења. Потресну и снажну метафору тог света у распадању, од кога се Тања често са иронијом и сарказмом, али безуспешно, дистанцира, представља лик оца, оболелог од чудне болести због које његови иструтели удови морају бити ампутирани и који скончава у несносним боловима, можда и у спознаји сопствене кривице коју, на жалост, та „лутка која се распала”, неупокојени вампир, више не

¹⁹ Владимир Тасић, математичар и књижевник, рођ. 1965. у Новом Саду; докторирао је математику у Канади, где живи и ради као предавач на универзитету Њу Брансвик.

²⁰ Из интервјуа насловљеног *Киша и историја*, који је Владимир Тасић дао часопису *Време*, 4. 11. 2004. Различити интервјуи које је писац давао пре и након добијања Нинове награде за најбољи роман 2004. године, из којих су у овом тексту навођени цитати, преузети су са сајта www.knjizara.com.

може да објави... Такви очеви, без разумевања за своје очеве и за сопствену децу, који су могли у име личних, често суманутих уверења и теорија да жртвују наслеђе прошлости и потенцијале будућности, обележили су наше просторе. Захваљујући њима, осећај кривице постао је део легитимног генерацијског наслеђа али и оно што, кад се спозна и схвати, омогућава макар краткотрајно успостављање покиданих веза између дедова, очева и деце. „У мени се помаља шака мога оца, навлачи моје тело на себе као да сам гињола, покреће ме, односи ме некуд [...]”. Тасић објашњава:

У завршном поглављу романа Тања на неки начин преузима делове њихових личности, и то је, чини ми се, важно. Указао јој се простор у ком је могуће успоставити однос који је дотад био скривен вештачким димом тумачења и иронијске одбране. За разлику од осталих јунака, она улази у тај простор, несигурно и у сузама, али осећа извесну обавезу да не пропусти прилику. Као прво, она осећа обавезу писања, још једног позива, писмене објаве која може (али не мора) бити трајнија од крика. Као друго, она жели да очува један занат, а у овом контексту битно је да је то занат њеног деде. Дакле, јавља се могућност да део „неупокојене” историје буде трансформисан. Тања би у том простору могла остати беспомоћна и сама, бити уништена као да је није ни било; или би могла дочекати неки нови почетак, алтернативу којој се нада упркос свему.²¹

Преиспитивања не/могућности повратка, успостављања какве-такве целовитости, односно покушаји превладавања егзистенцијалних дисконтинуитета често се налазе у идејној основи књижевних текстова о егзилу.

Показује се да су књижевна трагања подстакнута мигрантским искуством глобално релевантна, важна – из визуре индивидуалног и колективног – са *обе* стране границе, коју, својеврсном уметничком субверзијом, (не)свесно подривају и бришу. Исто важи и за проучавање дела мигрантске књижевности – постојећу, у великој мери развијену теоријско-методолошку апаратуру потребно је упослити како би конкретна, уметнички вредна остварења постала видљивија, на микро и макропростору Књижевности. Неки од увида и идеја изложених у овом раду требало би да томе дају свој мали допринос.

Цитирана литература

БОШКОВИЋ, Драган. „Издалека: Егзил као (трансе)историјски и геополитички хоризонт”, у: *Егзил(анти): књижевност, култура, друштво*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 28–37.

ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ, Кринка. „Књижевност егзила”, у: *Појмовник упоредне књижевности*, зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, 235-260.

²¹ *Време*, 4. 11. 2004.

- ЈЕРКОВ, Александар. „Поетичко изгнанство и немогуће бекство од себе”, у: *Егзил(анти): књижевност, култура, друштво*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 10–26.
- LAZIČIĆ, Goran. „Šta to beše srednja klasa?”, *Links*, 4. 12. 2017. <http://komunalinks.com/home/2017/12/4/ta-to-bee-srednja-klasa> [8. 9. 2021].
- МАРЧЕТИЋ, Адријана. „Реторика књижевног егзила”, у: *Књижевна историја – часопис за науку о књижевности*, Год. 51, бр. 168 (2019), 379–388.
- ВОЈМ, Svetlana. *Budućnost nostalgije*. Београд: Геопоетика, 2005. GRUPA MOST. *Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja*. Београд: Фонд за отворено друштво, 2007.
- ЈЕРГОВИЋ, Miljenko. „U čast čiste i neokaljane književnosti”, предговор у: Иванчица Ђерић. *Sa moga prozora, odličan je moj život*. Београд: Rende, 2009, 13–16.
- PERIĆ, Tatjana. *Aspekti interkulturalne književnosti – Dubravka Ugrešić i Marica Bodrožić*. (Diplomski rad, mentor Z. Kovač), Загреб, 2014. [доступно онлајн]
- РАКОЋЕВИЋ, Robert. „'Post-jugoslovenska književnost'? Ogleдала i fantomi”, у: *Sarajevske sveske*, br. 35–36, 27. 12. 2011, <http://sveske.ba/en/content/post-jugoslovenska-knjizevnost-ogledala-i-fantomi> [8. 9. 2021].
- SAID, Edward. „Razmišljanja o egzilu”, у: *Zarez*, двотједник за културна и друштвена збивања, Загреб, 24. вељаке 2005, Год. VII, br. 149, 24–26.

Извори:

- ГОСПОДИНОВ, Георги. *Физика туге*. Београд: Геопоетика, 2012.
- ТАСИЋ, Владимир. *Куиша и хартија*. Нови Сад: Светови, 2005².
- ЂЕРИЋ, Иванчица. *Sa moga prozora, odličan je moj život*. Београд: Rende, 2009.
- РОСИЋ, Jelena. *Dan kada je Miz Lili postala ono što je oduvek bila i drugi preobražaji sa one strane granice*. Београд: Arhipelag, 2012.
- УГРЕШИЋ, Dubravka. „Pisac u egzilu”, у: *Zajednička čitaonica #4*. Београд: Фондација за отворено друштво, 2020.

Snežana V. Božić

„TRANSFORMATIONS ON THE OTHER SIDE OF THE BORDER”: LITERARY VOICES FROM THE DIASPORA

This paper represents an introductory segment of a more extensive research in which, from the points of view of affective narratology and theories of culture and memory, through selected literary works taken as case studies, we studied certain aspects of migrant, the so-called post-Yugoslav literature, issues of identity, interculturalism, post-communist nostalgia (and, within its framework, Yugo-

nostalgia) which may appear as restorative or reflexive (S. Boym). In essence, this is a discussion on issues of transience and duration, memory and oblivion, ways of existence in space and time, alone with oneself and among people, which are eternal questions of the meaning of literature and (individual) human life. As the starting point of this research, this paper includes discussion of the following texts: collection of stories *The day when Ms. Lily became what she always was* by Jelena Rosić, novel *Rain and paper* by Vladimir Tasić, selected poetry by Ivančica Đerić – as framed in the Dubravka Ugrešić's essay "Writer in Exile".

Key words: exile, migrant literature, post-Yugoslav literature, identity, interculturality, nostalgia.

ИСКОНСКИ ЗАКОНИ ГРЧКЕ ТРАГЕДИЈЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ЕПИКЕ

Античке грчке трагедије и српску епску поезију деле векови, другачији историјски контекст и другачија религијска основа. Међутим, и грчки трагичари који су своја дела писали за извођење пред позоришном публиком, и српски епски певачи, гуслари, који су опеване догађаје преносили са колена на колена, у причу саткану подједнако од историјских догађаја колико и од легенди и митова, уплели су идеје о моралу и правим вредностима који су универзални, свевремени и не зависе од дневних догађаја нити контекста у коме њихови актери живе. Као што је рекао један биограф Франца Листа, кроз историју се све мења, осим људског срца које остаје увек исто. Том и таквом људском срцу обраћају се и Софокле у „Антигони” и народни певач у песмама косовског тематског круга. Овај рад има за циљ да укаже на неке архетипске елементе који се јављају у овим, временски и просторно, удаљеним књижевним делима. Посебан акценат биће стављен на одлуку кнеза Лазара да, вече уочи Видовдана, пред полазак на Косово поље, изабере царство небеско и Антигонино истрајност да се не оглуши о исконске, божанске законе.

Кључне речи: „Антигона”, „Зидање Скадра”, „Пропаст царства српскога”, Кнежева клетва

Грчке трагедије настале су у 5. веку пре наше ере, у „златно доба” античке Грчке, њене уметности и културе, као највиши облик драмске књижевности, како је још Аристотел у својој поетици тврдио (АРИСТОТЕЛ 1990). Порекло им се везује за грчку митологију и свечаности које су организоване у част бога Диониса (НИЧЕ 2012). Када је реч о религијској позадини, античку Грчку одликује многобоштво. Старогрчки начин веровања у многе се разликовао од оног који ми позајемо као припадници модерних, монотеистичких религијских учења. Наиме, стари Грци нису имали оно што ми данас називамо кодексом религије, оличеном у светим књигама. Напротив, за њих је поштовање других богова (стarih или нових) било сасвим прихватљиво јер су сматрали да идеали лепоте и љубави постоје независно од религије и култа (ХРИСТИЋ 1998).

Када се грчка трагедија овако сажето дефинише, на први поглед нема, и не може да има, никаквих додирних тачака са српском епском поезијом.

¹ m.ilisevic@westernsydney.edu.au

Српско усмено епско стваралаштво уобличено је у пет великих тематских кругова: преткосовски, косовски, покосовски, хајдучко-ускочки и тематски круг песама о ослобођењу Србије. Централни догађај је бој на Косову, који се одиграо 14 векова после времена у коме су грчки трагичари кићени ловорикама позоришне публике. Средњовековна Србија била је чврсто укореењена у хришћанске законе и моралне норме, а иза себе је имала славно доба државности и потврђених јунака. Међутим, за потребе књижене анализе, историјски тренутак, географску позицију, религију и начин живота, посматраћемо тек као контекст у коме, колико год он био битан, суштина људског постојања остаје непромењена.

Као што је класична грчка трагедија, развијајући се из грчког мита, задржала не само његове јунаке него и његов дух и универзалност, тако је и српска усмена епска поезија остала верна моралу који је био и још увек јесте окосница историјског и духовног развоја српског народа, мајсторски сажетом у речима Маркове мајке Јевросиме да треба судити искључиво „по правди Бога истинога” (КАРАЦИЋ 1988: 149). Реч је о истом оном моралу који ће, неколико векова касније, Имануел Кант назвати категоричким императивом (КАНТ 2020). Ова паралела не чуди јер ће модерни богови, у монотеистичким религијама, заправо преузети улогу коју је раније имао мит схваћен као оно што је увек, што је свуда, што нема почетак ни крај, и у шта сви верују. И грчка митологија, и српска народна традиција, у бити су дубоко етички, што је била добра основа и за развој трагедије као форме у којој се постављају морална, ванвременска питања, и наше усмене епике која, кроз певање о јунацима, заправо опева вечиту, универзалну борбу добра и зла.

Остављајући по страни већину античких трагедија, као и велики број антологијских српских епских песама, ово истраживање фокусираће се на Софоклову „Антигону” и српске песме косовског тематског круга „Пропаст царства српскога”, и „Други комад од различнијех косовскијех пјесама”, као и песму „Зидање Скадра”, која припада преткосовском тематском кругу. „Антигона”, која, можда, није најбоља, али јесте најпопуларнија Софколова трагедија, заједно са „Краљем Едипом” и „Едипом на Колону”, чини тематску целину, засновану на миту о Едипу, његовом страдању и искушењу.

Ако „Антигону” и изабране српске епске песме покушамо да анализирамо користећи основна начела Аристотелове поетике, морали бисмо најпре да обратимо пажњу на два елемента: радњу и катарзу. Радња „Антигоне” заснива се на причи о кћери краља Едипа која добија вест да су оба њена брата, Етеокле и Полиник, погинула, али борећи се на супротним странама. Она, као сестра, религиозно и морално биће, нема дилему да сваки мртац има права на достојанствену сахрану, уз поштовање свих оних обреда које традиција налаже. Заплет настаје када Креонт, Антигонин ујак, који је на престолу Тебе наследио Едипа, изда наредбу да ниједан неприја-

тељ, па ни његов сестрић Полиник, не сме бити сахрањен. За разлику од „Антигоне”, епске песме косовског тематског круга тематизују Косовски бој, историјску битку која се одиграла на Газиместану, 1389. године, између српске војске под вођством кнеза Лазара Хребелјановића на једној страни, и неупоредиво бројније турске армије коју је предводио султан Мурат, на другој. Ову несразмеру у војној сили народни певач сликовито описује у једном од „Комада од различнијех Косовскијех песама”, кроз речи Косанчић-Ивана: „Сви ми да се у со прометнемо,/ Не би Турком ручка осолили” (КАРАЦИЋ 1988: 231). И Софоклу, и српској епици, радња служи само као оквир у који ће аутор сместити много важнију причу о моралу и универзалним вредностима. Запажање Твртка Куленовића да је грчка класична трагедија од мита наследила јунаке који нису само одважни у вршењу подвига у интересу општег добра, него су и довољно смели да изазивају устаљени космички поредак (КУЛЕНОВИЋ 1988), могло би се, без икаквих измена, применити и на ликове кнеза Лазара и осталих српских витезова „који живе доклен сунца грије” (ЊЕГОШ 1969: 153). И Антигона, и српски кнез Лазар, вођени унутрашњим моралним принципом, превазилазе границе смелости и надилазе људске норме.

Када је реч о катарзи, како је схвата Аристотел, може се, такође, повући занимљива паралела између анализираних текстова. Катарза, као идеја прочишћења до кога гледалац грчке трагедије долази посматрајући трагичке јунаке на сцени и преживљавајући кроз њихову моралну борбу своје унутрашње немире, у српској је усменој епици израз нашла у косовском завету. Косовски завет се, тако, успоставља као централни стожер не само српске духовности, него и државности и физичког опстанка. Најважније поуке у грчкој трагедији исказане су кроз песме хора, који представља глас колектива. На сличан начин функционише глас српског народног певача. И хор и певач имају улогу да гледаоца/слушаоца/читаоца проведу кроз лавиринт којим се креће прича и доведу га до крајњег исходишта катарзичног прочишћења оличеног у спознаји принципа апсолутног добра, односно морала. Овај принцип врховног добра који је кроз ликове Антигоне и кнеза Лазара приказан као једини могући избор осликан је кроз одбрану божијих закона у Антигонином случају, односно кроз Лазарево бирање царства небеског.

Од самог почетка трагедије, Софокле је јасно осликао Антигонин лик. Она нема никакве дилеме да ли треба божанске, неписане законе ставити испред оних пролазних, тренутних, које је донео један од земаљских владара. Иако је свесна да такав чин готово неумитно значи њену смрт, она остаје непоколебљива. Идеја о немерљивој снази сестринске љубави није страна ни српској народној поезији. Најупечатљивија је, свакако, лирска песма „Највећа је жалост за братом”, у којој млада Ђурђевица, због жалости за братом, себи вади очи које „не могу израсти,/ нити срце за братом рођеним”

(КАРАЦИЋ 1975: 224).² Како би одложио реализацију Антигонине одлуке, Софокле уводи лик њене сестре Исмене која осећа исту сестринску љубав, али нема снаге да се супротстави краљевој заповести. Дакле, уместо унутрашњег сукоба у самом трагичком јунаку, дилема и привидни избор постигнути су сукобљавањем две личности чије су моралне разлике потцртане чињеницом да, привидно, као сестре, наступају са исте позиције. За разлику од Софокла, српски народни певач ову дилему представља кроз Лазарево одмеравање последица једног или другог избора, у песми „Пропаст царства српскога“:

„Мили Боже, што ћу и како ћу?
 Ко ме ћу се приволети царству:
 Да или ћу царству небескоме?
 Да или ћу царству земаљскоме?“ (КАРАЦИЋ 1988: 219)

Богородица, преко светитеља Илије, даје могућност кнезу Лазару да изабере или царство небеско, или царство земаљско. Богородичина порука није нешто о чему се може расправљати нити нешто што се може али не мора испунити. То је оно што је речено и што се мора догодити. Тон Богородичиног писма подсећа на пророчанства која су мотиватор и главна покретачка снага како грчких митова тако и класичне грчке књижевности настале на њиховом темељу (СРЕЈОВИЋ ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ 1987). Оно што је Богородица у овој епској песми (посредством светитеља Илије), то је пророк Тиресија у Софокловом тексту. Према грчкој митологији, Тересија је прорицао, између осталог, слушајући и тумачећи цвркут птица. Поређења ради, свети Илија се кнезу Лазару указује као „соко тица сива“ (КАРАЦИЋ 1988: 219). Пророчанство је израз воље богова и оно се не може ни оповргнути ни избећи. Разлика између ова два пророчанства јесте, пре свега, у томе што су Тиресијине речи најаву још веће трагедије која чека Креонта и његову породицу, а све због огрешења о Антигону, док је у „Пропаст царства српскога“ то само привидна, овоземаљска пропаст и трагедија. Ова трагедија је, према божанским мерилима, прави избор и доноси вечну славу. Стављен пред Богородичину поруку/пророчанство, Лазар треба да изабере да ли ће се приклонити земаљскоме царству, победити у боју и сачувати војску, или ће се, пак, приволети царству небескоме, чак и ако то значи да ће изубити битку и да ће, заједно са свом својом војском, и он погинути. Његова одлука се може наслутити још у почетним стиховима Богородичиног обраћања где га она ословљава са „Царе Лазо, честито кољено“. Та честитост ће касније, самим чином избора царства небеског, бити само потврђена:

„Земаљско је за малена царство,
 А небеско увек и довека“ (КАРАЦИЋ 1988: 220).

² Видети више о томе: КАРАЦИЋ 2011: 45–59.

Док Антигона не бира, Креонт има избор. И он, попут кнеза Лазара, има могућност да сачува животе својих најближих, да се крв не пролије, али он одлучује да, као владар, остане доследан закону који је донео. Када схвати да је погрешно, биће прекасно.

Одлучивши се за поштовање божанских закона, Антигона, у тајности, над телом мртвог брата Полиника, обавља обред, онако како богови налажу. У сличном маниру, изабравши царство небеско, цар Лазар на Косову гради цркву „од чисте свиле и скерлета” (КАРАЦИЋ 1988: 220) и у њој, према традицији и обичајима, причешћује војску пред судбоносни бој из кога се живи неће вратити, али после кога ће наставити да вечно живе. И Антигона и кнез Лазар универзални морал и божанску правду стављају испред својих овоземаљских живота.

Док је функција Антигониног чина да буде само још једна потврда устројства по коме функционише свет античке Грчке, вођен неизбежношћу судбине, одлука кнеза Лазара има много далекосежније последице по српски народ. Историјску чињеницу да је кнез Лазар, окупљајући војску за одлазак на Косово тадашњим српским владарима послао позив и претњу, народни певач је преточио у, можда, најснажније стихове наше усмене књижевности, у кнежеву клетву. Клетва је чест мотив у српској књижевности. О клетви прађедовској пише и Његош у „Горском вијенцу” (ЊЕГОШ 1969: 153). Ипак, Лазарева клетва сеже преко граница једног историјског периода и једног историјског догађаја. Управо због свевремености кнежеве клетве и чињенице да је она постала универзални морални принцип српске духовности, Косово је престало да буде тек пуки географски простор и постало је метафора духовне вертикале и постојања српског народа.

„Да је коме послушати било
Како љути кнеже проклињаше:
Ко не дође на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило,
Ни у пољу бјелица пшеница,
Ни у брда винова лозица!” (КАРАЦИЋ 1988: 229)
Односно у песми „Мусић Стефан”:
„Ко је Србин и српскога рода,
И од српске крви и колена,
А не дош’о на бој на Косово,
Не имао од срца порода,
Ни мушкога, ни девојачкога!
Од руке му ништа не родило,
Рујно вино ни пшеница бјела,
Рђом кап’о док му је кољена!” (КАРАЦИЋ 1988: 222)

Једноставним језиком, без превише речи, народни певач је у неколико стихова проклео не само оног ко не дође на Косово већ и његове потомке. Не само што ће му се семе затрети него кнез проклиње и његовом руком сеја-

ну пшеницу и лозу коју је он садио. Ако читајемо ове стихове у библијском кључу, није тешко пшеницу повезати са хлебом, односно Христовим телом, а вино са његовом крвљу. На овај начин, не само што се проклињу издајници него се и страдање косовских мученика ставља у исти ниво са Христовом жртвом. Историја, вођење државе, религија, част, морал и јунаштво постају једна, нераскидива целина, луча која осветљава пут генерацијама које долазе.

Још један мотив из Софоклове трагедије може се препознати у српској народној поезији. Антигона, због одлуке да сахрани мртвог брата поштујући тако божанске законе, по налогу краља, бива жива зазидана. У песми „Зидање Скадра” млада Гојковица такође бива жива зазидана (КАРАЦИЋ 1988: 94–101).³ Иако је повод за њихову сурову судбину различит, просто је немогуће не посматрати ове две приче као међусобно повезане. Ипак, Антигона страда због неповиновања новодонетом закону и своје одлучности да следи божанске принципе, а кажњава је краљ Креонт, дакле људска/земаљска власт. С друге стране, млада Гојковица бива жртвована да би се виша сила, вила, умилостивила те престала да разграђује град који зидају браћа Мрњавчевићи, а њена жртва одржава град и постаје извор „чуда и лијека”. Смрти несрећне невесте досприносе и њени девери. Браћа су се договорили да не кажу женама ништа о вилинској опомени да се град не може завршити док се у његове темеље не узиде људска жртва, и одлучи да снаја која сутрадан прва дође и донесе ручак градитељима буде жртвована. Док двојица старије браће упозоре своје жене и тако их сачувају, најмлађи и најморалнији, Гојко, остаје доследан датом обећању. Чак и када види своју љубу како прилази граду, он јој ништа не говори директно, већ у форми метафоре. Стихови које очајни муж изговара спадају у најпотресније у српском усменом стваралаштву. Он, како каже, не може прежалити златну јабуку која му је пала у Бојану. Сцена мртве Антигоне која се у гробници обесила и којој вереник Хемон, Креонтов син, грли колена а затим се и сам убија, има свој пандам у сцени у којој зазиданој Гојковици, док је још жива, доносе дете да га подоји, пошто су јој зидари испунили жељу да оставе отворе на дојкама. За разлику од Антигоне која живот завршава без потомака, а у складу са начелом античког света да љубав и морални закони постоје изван њиховог материјалног отелотворења, Гојковица оставља сина отхрањеног њеним млеком и неукаљаном добротом пошто њено млеко наставља да тече и после њене смрти, као божије чудо и лек. Српски завет, било исказан кроз косовско обећање да ће се земља бранити по било коју цену, или кроз жртвовање и страдање најморалнијих, мора се преносити са колена на колена, како би у свакој генерацији нашао оне који су достојни да га испуне, сачувају и пренесу даље.

Најзад, ваља поставити питање шта је извор сличности међу тако удаљеним књижевностима. Свакако није реч о директном утицају; српски народни певачи нису могли имати додира са античким класичним траге-

³ Видети више о томе: ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ 2015: 9–36.

дијама. Усмено преношење античких митова међу српским становништвом такође не делује превише вероватно, ако се узме у обзир историјски тренутак. Уз то, грчке митови ни ми данас не познајемо у изворном облику него посредно, „онако како су их сређивали и приказивали песници, ликовни уметници, историчари или митографи” (СРЕЈОВИЋ ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ 1987: XXXVI). Једино објашњење које остаје јесте Јунгова теорија архетипова, идеја да архетипови постоје у колективном несвесном и да су независни од историјског и географског контекста у коме се појављују (ЈУНГ 2006), исто онако како Проп објашњава архетипологију бајке и мотиве који се сусрећу у различитим књижевностима (ПРОП, 2012). У Софоклеовој трагедији и српској епској поезији реч је, једноставно, о универзалним моралним вредностима, божанским духовним законима који су израз апсолутног добра те су, као такви, имуни на промене с којима се људи суочавају у овоземаљском битисању. Зато је могуће пронаћи овакве и сличне паралеле и поклапања између сасвим различитих прича, испрличаних на различитим језицима и намењених различитој публици. Као што је музика језик који сви разумеју, тако су и морални принципи на којима се темеље и српска епика и класичне грчке трагедије разумљиви свима и у сваком времену. Зато им се и данас враћамо, у настојању да докучимо време у коме живимо и разрешимо дилеме које се пред нас постављају.

Цитирана литература

- АРИСТОТЕЛ, *О песничкој уметности*. Превод Милош Н. Ђурић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- КУЛЕНОВИЋ, Твртко (ур.). *Грчке трагедије*. Превоо Милош Н. Ђурић. Четврто издање. Сарајево: „Веселин Маслеша”, 1988.
- ЈУНГ, Карл Густав. *Архетипови и развој личности*. Приредио Жарко Требјешанин. Београд: Просвета, 2006.
- КАНТ, Имануел. *Заснивање метафизике морала*. Превоо Никола М. Поповић. Београд: Дерета, 2020.
- КАРАНОВИЋ, Зоја. „Највећа је жалост за братом (текст и културни контекст песме)”. *Књижевност и језик* год. 58, бр. 1/2 (2011): стр. 45–59.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме. Књига прва, у којој су различне женске пјесме*. Беч, 1841. Београд: Просвета, 1975.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме. Књига друга*. Беч, 1845. Београд: Просвета, 1988.
- НИЧЕ, Фридрих. *Рођење трагедије*. Превела Вера Стојић. Предговор Милош Н. Ђурић. Београд: Дерета, 2012.
- ЊЕГОШ, Петар Петровић. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Српска књижевна задруга, 1969.

- ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана (ур.). *Епске народне песме*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2015.
- ПРОП, Владимир Јаковљевич. *Морфологија бајке*. Превео Петар Вујичић. Београд: Књижара Круг, 2012.
- СРЕЈОВИЋ, Драгослав, ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, Александрина. *Речник грчке и римске митологије*. Друго издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1987.
- ХРИСТИЋ, Јован. *О трагедији*. Београд: „Филип Вишњић”, 1998.

Milena S. Ilišević

PRIMARY LAWS OF GREEK TRAGEDY AND SERBIAN EPIC POETRY

Ancient Greek tragedies and Serbian epic poetry are divided by centuries, historical contexts and religious bases. However, both Greek tragedians whose works were performed in front of a theater audience, and Serbian epic poets, who passed their songs from generation to generation, wove the stories as much from historical events as from legends about morality and true values that are universal, timeless and do not depend on daily events or the context in which their actors live. As one biographer of Franz Liszt said, everything changes throughout history, except the human heart, which always remains the same. Both Sophocles in *Antigone* and the folk singers in the songs of the Kosovo cycle address this and such a human heart. This paper aims to point out some archetypal elements that appear in these, temporally and spatially, distant literary works. Special emphasis will be placed on the decision of Prince Lazar to choose the kingdom of heaven, on the eve of Vidovdan, before leaving for the field of Kosovo, and Antigone's perseverance not to turn a deaf ear to the primordial, divine laws.

РОМАН *ОПСЕНЕ* ВЕЉКА МИЛИЋЕВИЋА: КАКО СЕ СКЛИЗНУЛО У ТРИВИЈАЛНО

У раду се тумаче приповедни поступци у роману *Опсене* Вељка Милићевића у контексту помака које је донела проза српске модерне на почетку 20. века. Посебна пажња посвећена је типовима фокализације која је утицала и на начин обликовања ликова. С једне стране, рад указује на слабости књижевног текста који није успео да уобличи књижевно уверљиве јунаке, али с друге стране, показује да су се и кроз текстове мање уметничке вредности могле назрети промене које је у литератури доносило ново доба.

Кључне речи: Вељко Милићевић, *Опсене*, модерна, фокализација, тривијално.

Функција фокализације у роману *Опсене*² проистиче од доминантног нефокализованог приповедања. У њему приповедач има велику слободу, јер информациони канал није омеђен само опажањем јунака. То за последицу има и перцептибилног приповедача, што узрокује видљивији расцеп између слоја приче и приповедања. Он овде није пуки „бележник“ онога што види, чује, осећа и зна лик, већ онај који бира чије ће „виђење“ изнети, пошто до-ток информација није везан за једну тачку. Такав приповедач ће се врло често поигравати са, по природи, радозналост наративном публиком³, трудећи се да јој одржи пажњу. Међутим, често баш тај одабир информација, иако он неретко задире у најдубље тајне и осећања ликова, лишава јунаке осе

¹ jelena.v.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

² Роман је објављен 1922. године у издању *Српске књижевне задруге*.

³ „Прозна дела имају и другу врсту публике. Иде се чак до те мере да је роман имитација неког књижевног облика попут биографије, мемоара, историје, тако да је наратор (било да је драматизован или не), заправо имитација самог аутора; и попут актуелног аутора који пише за своју хипотетичку ауторску публику, тако и наратор увек пише за ‘наративну публику’ која третира наратора ‘реалним.’“ (Фелан, 2012: 140) Поставља се питање разликовања наратора и наративне публике. Принс дистинкцију објашњава на следећи начин: „Разликовање наративне публике и наратора већ је проблематично, али се тврди да докле год потоњи остаје ‘тамо’ у тексту и различит од стварне публике, дотле је наративна публика улога коју текст намеће стварној публици.“ (ПРИНС 2011: 117,118)

комплексности. Они остају на нивоу равних – плоснатих ликова⁴, служећи пре свега динамичности радње, која доминира над светом јунака. Више су типови, који сваким поступком, осећајем и мишљу потврђују наглашену страну карактера. Тиме се, упркос многим моментима у којима се пре свега преко доживљеног говора и цитираног монолога спуштамо у свест јунака, не интензивира особени свет, већ се њима потврђује оно што се одвија на спољашњем плану или бива превредновано приповедачевим честим коментарима. Врло далеко су ти монолози од света субјекта, његовог удвајања – карактеристичног за прозу српске модерне. То је знак да се проза и код истих писаца „колебала“, покушавајући да нађе нов правац свог кретања.

Одличан пример за то је управо роман *Опсена*. Осећајући нови приповедни поступак као идеалан за окретање ка унутрашњим световима – опробан у *Беснућу*, али и у неким приповестима („Мртви живот“) - Милићевић га је обилато користио и у *Опсенама*, али је ефекат сасвим другачији. Ниједан лик не осећа и не живи довољно интензивно свој унутрашњи свет да би отворио питање његовог смисла и постојања. Он је, напротив, само део свеукупне „објективне“ слике тог света. Док је у *Беснућу* свет оно што сам субјекат ствара, у *Опсенама* је тај свет већ створен, он постоји, само га треба представити. Тако коришћење исте технике приповедања није дало исте резултате. У једном случају имамо прозу која иде напред, а у другом је то враћање, или боље рећи искорачење у тривијално.

Занемарујући све слабости *Опсена*, којих нема мало, кључна разлика два романескна текста истог аутора лежи у (не)доследности унутрашње фокализације. Док се у случају *Беснућа* „репродукујући продукује“ свет, код *Опсена* је унутрашња слика само допуна спољашњој - изнад света лебди приповедање о свету.

Већ на првим страницама романа који почиње приповедачевим ироничним коментаром „То је био прави урнебес“ (МИЛИЋЕВИЋ 1922: 3), из различитих углова гради се слика вереника – Анке Рајић и др Бранка Завишића, адвоката и јавног бележника. Како би пренео што потпунију слику читаве ситуације, приповедач одлучује да најпре понуди сам исечак из новина *Славонац*, које су објавиле вест о веридби, а онда и мишљење средине о главним актерима догађаја. Међутим, пре тога требало је у кратким цртама представити јавно мњење које је имало улогу оцењивача: „стратешке маме, безазлене госпођице, љубоморни такмаци, завидљиви конкуренти“. То нас наводи да са већим опрезом тумачимо коментаре дате из њиховог угла. Реципијент је припремљен да ништа не прихвата здраво-за-готово и да се у тим моментима пре окрене слици паланке о себи⁵, неголи грађењу портрета вереника. То је потенцијал који је могао да се развије у реалистичку слику паланке, и прикључи традицији већ опробаним поступцима. Фина

⁴ Форстерова подела на плоснате и округле ликове (ФОРСТЕР 2002: 58 – 67).

⁵ Интерментални ум Алана Палмера (2010); у овом случају ум паланке.

доза ироније, која ствара расцеп између наратора и имплицитног читаоца, овде је отварао простор за слојевита тумачења колоритне паланачке средине. Овај потенцијал, међутим, остао је готово потпуно у сенци, јер се приповедач убрзо населио у унутрашњи свет главних актера приче. Нажалост, избор је био погрешан, јер ту није успео да достигне домете остварене у ранијим делима, посебно у случају грађења главног јунака.

Занимљиво је да на крају романа стижемо до тачке од које смо кренули. Када се пропрате приповедни поступци који нас везују за фокус главног јунака, а који су много мање преиспитивања, а много више подстрек на акцију, може се закључити да лик није понудио готово ништа. Све наводи само на закључак дат на почетку поступком колективне фокализације „да је Др. Бранко морална пропалица и пробисвет“ (3)⁶. Читалац не успева да сазна узроке тог неморала и природу зла које је лежало у Завишићу, јер његов унутрашњи свет ту је да би потврдио и допунио оно што се дешава споља. Нема овде ре-креације света, трагања за идентитетом, удвајања субјекта – све већ постоји, само је питање како ће бити представљено. Свет виђен кроз његову призму исти је онај свет који постоји и мимо њега, а у коме он активно учествује. Нема ни трага од безвољних ликова српске модерне прозе. Како закључује Слободанка Пековић: „У једном случају, Милићевић је одступио од антихероја и покушао да створи негативног јунака. Бранко Завишић из *Опсена* је велика студија безосећајног човека. [...] Завишић је раскалашан интелектуалац који са пуном свешћу и намерно чини зло. Сваки његов корак је промишљен и прорачунат. Када долази у мало место, решен је да успе, да се обогати. Он ствара свој лик и чврсто га се држи. Прорачунато се удвара богатој и нелепој наследници, чак и сам верује у своју промену. Његова пропаст настаје када га понесе страст, када не може да одоли изазову да освоји жену која га презире.“ (ПЕКОВИЋ 1989: 124) Многи монолошки пасажии само наглашавају једно питање ка коме је лик опсесивно усмерен: Шта је најбоље за мене? Многобројне дилеме које стоје пред њим никада се не односе на преиспитивање себе - властите моралности, вредности, припадности. Завишић не може и не уме да осећа. Има у његовом лику обриса оног егоизма који је присутан код Ћоровићевих дошљака, али он остаје у сенци због пренаглашеног, тривијално датог љубавног заплета, коме се јунак сав предао.

Посебно други део романа не оставља простора за удаљавање од површне игре између заводника и жртве. То тешко иде уз чињеницу да баш у том другом делу преовладава чиста унутрашња фокализација, уз потпуно повлачење приповедача захваљујући форми писама. Нажалост, она су потпуно подређена тривијалном љубавном заплету, откривајући својом садржином и стилем потпуно удаљавање од онога што бисмо могли назвати продором у

⁶ Цитати из романа *Опсене* у тексту ће бити обележени само страницом са које су преузети, а сви су дати према издању наведеном у библиографији.

просторе модерне. Нови поступак је оно што писац одлично осећа, али што у *Опсенама* не уме да искористи. То ће у свом осврту на овај роман запазити и Радован Вучковић: „Ова врста психолошког романа, вешто вођених заплета и интересантних перипетија, подсети, у занатском погледу, на тип добро скројених позоришних комада, у којима духовите нијансе и љубавна игра засеђују проблеме личности при преласку из једног начина живљења у други.“ (1990: 437) Тако у центру остаје радња чија доминација није спутана честим упливима у унутрашњи свет ликова; напротив, подстицана је њима.

Остали бисмо недоречени ако не бисмо приметили да обресе модерног у овом роману можемо открити спуштањем на фокус једног женског лика – Анке Рајић, која готово нестаје са сцене оног тренутка када се интересовања главног лика преусмере на другу жену. Било би много боље да се у преломним тренуцима писац окренуо њеном унутрашњем свету, а занемарио испразна љубавна надметања и патетичне изливе страсти и очаја. Непрекидним понављањем њених врлина (датих из угла других ликова, па и коментарима самог приповедача) готово сасвим бледи утисак који се ствара о Аници на почетку, пре свега поступком унутрашње фокализације. Иако је уведена емички, преко личног имена који је знак упознавања са дотад непознатим ликом, она наратеру брзо постаје блиска захваљујући сужавању визуре. Њен свет много је богатији и комплекснији од света главног јунака. Она у почетку неодољиво подсећа на потпуно отуђене ликове опседнуте душевном патњом због неуклопљености у постојеће токове, и због неразумевања законитости живота којим је окружена. Зато јој се све чинило „бледо, убого, безначајно, као да је живело животом алга и нижег биља. То је био живот у неким загушљивим подземним, тамничким дубинама, вазда у неком мраку, у некој невидици, невеселој, без светла које уноси боје у ствари и у душу.“ (12) У многим часовима она се преиспитује:

„Често јој се чинило да је њезина душа сувише ледена, да је њезино срце сувише тромо, да замине у некој безосећајности и да се камени у недокучивој пустињи, да га нестаје у некој чами и да само од себе вене и суши се: да нико неће сазнати за његове чежње, да ће хиљаде проћи поред њега да га не запазе, не чују, не осете.“ (13)

Често она бежи од света, јер јој је туђ и несхватљив; сумња у све што долази споља и мало тога чини да постане део стварности.

„Њено срце бегаше од стварности и затвараше се у слатке и невероватне сањарије које и чињаху да јој стварност и живи људи изгледаху тако мали и тако бедни, тако далеко од свега што је она и сувише живо себи представљала.“ (14)

Аница интензивно осећа снагу свог отуђења, па се зато и пита: „зашто да друго срце зажели њено кад је оно било безосећајно на домаку другога?“ (14) Све у шта погледа обојено је сивилом, маглом, неповерењем, опсеном.

Она није у стању да свет посматра другачије, па се зато чврсто везује за Бранка, јер је он једина нит која успева да је одржи међу људима. Везавши се за њега она не чини ништа како би прихватила друге, и кроз њих спознала себе. Читав свет у стању је да посматра само Бранковим очима:

„[О]на је постала његов рефлекс и његова сенка. Она се потпуно изгубила као јединка, и чинило јој се да њена крв тече кроз његове жиле, да куца у његовом срцу, да дише кроз његова плућа и његовим дахом.“ (130)

Приповедач због тога њену љубав дефинише као очајну, опасну и вратоломну. Изгубивши је, јунакиња потпуно нестаје без икакве шансе за поновни покушај да се пронађе у реалном свету. Према томе, било би нетачно сву трагику Аничиног лика приписати Бранку, како се на први поглед чини, пре свега због начина на који је изграђен његов лик (са пренаглашеном цртом непоправљивог егоисте). Узроке треба тражити у самој јунакињи, у сумњи која доминира њеним погледом на свет. Ако се пажљиво прати њен доживљај света и себе у њему, лако се може приметити да она у све сумња. Никада није мирна, јер оком неверника посматра све чиме је окружена. Када сазна да је у паланку стигао нежења са којим госпођа Лазић жели да је упозна, она већ унапред има слику о непознатом мушкарцу.

„Уображен, леп и мушки тип, који сматра да су све женске његове као воћке којих има само да се маши руком па да их узбере. Пробира или не пробира – према расположењу. Љубазан и отужно сладак као сахарин. Блазиран, јер мисли да је неодољив. Наметљив и дрзак према потреби. Човек који се не да збунити, помести, застидети; који иде право своме циљу. Немилосрдан у гоњењу своје жртве, без начела, без поноса, без части.“(16)

Без обзира на сву пажњу коју јој Завишић поклања, ненаметљиво и лукаво придобијајући њену наклоност, она се непрекидно пита, са огромном дозом болесне осетљивости, да ли је његова љубав права. У стању је да исти догађај види из потпуно различитих углова, који ће је од потпуне опијености одвести у крајњу меланхолију. После сусрета са Бранком Завишићем, који јој помаже да се одбрани од заједљивих коментара средине, она осећа поплаву осећаја „који су узбуђивали њезину душу и који су били јачи од ње“ (33). Међутим, врло брзо ту почетну занесеност прекидају питања пуна сумње:

„Зар то све има да буде једна вешто одиграна комедија и добро осмишљена шала? [...] Питање је само да ли је он од своје стране схватио целу ствар као умешно вођену игру. Зар није метнуо у њу ни трунке искреног осећаја? Да ли је све била намештеност код њега? Да ли му је срце који пут задрхтало? Да ли му се која реч отела право из срца? А ако није, зар није она била смешна у његовим очима кад је видио да она озбиљно узима једну ствар коју је он можда сматрао за лакрдију? [...] Ако је тако, онда су они имали право: она ће ипак остати само нелепа богата кћерка некадашњег бакалина. [...] Ако је тако, понављаше она, онда се и он [Бранко, прим. Ј.Ј.] у ствари придружује

њиховом мишљењу. И онда је она један часак задовољене таштине платила тако скупо, да буде још стоструко више унижена, увређена, ојађена. [...] [П]о плећима осећаше хладноћу и у души једну језу пред којом се разбегло оно све што је у једном часу тако топло испуњаваше и загреваше.“ (33, 34)

Анка није у стању ни себе да доживи као јединку коју тај страни свет може да прихвати. Непрекидно се преиспитује тражећи разлоге специфичног односа с њим. У том смислу врло је занимљив ефекат огледала којим се приповедач послужио да покаже Анкин доживљај властитог изгледа не излазећи из њене свести, чиме је слику учинио аутентичном:

„[П]огледа се у огледало према себи. О заиста са тим погребним лицем, са подбулим очима од плача, она је луда, невероватно и смешно луда, ако мисли да може некеме да се допадне. Треба да се с тим помири и да према томе подеси свој живот и понашање, ако жели да избегне, кад већ не може жалости, а оно бар сувишна понижења.“ (34)

Такав психолошки склоп припремљен је и образложен болешћу њене мајке, која и умире у душевној болници. Девијација узрокована „нечистотом крви“ појачава уверљивост лика у потрази „за изгубљеном садржином душе“⁷ (ПАЛАВЕСТРА 1986: 393). Слично примећује Слободанка Пековић: „Млада Аница је унапред обележена и њено исклизнуће у мук и некомуникацију, унапред је припремљено. Зла судбина се наднела над њом и јасно се најавила када јој је мајка полудела.“ (1989: 100) Иако је и овај лик грађен са пуно сентименталне сладуњавости, стилем популарних љубавних романа, у њему можемо наћи трагове вредног милићевићевског модернизма. Иако је писац желео да подиђе укусу широке читалачке публике, није могао сасвим да се ослободи праве књижевне снаге коју је носио у себи и коју је допуњавао помним праћењем високе европске књижевности.

Тешко прихватање блискости са светом⁸ као и сумња у сваког ко покуша да јој се приближи, нагони Аницу на предострожност и пажљиво посматрање, које не измиче пажњи њене околине. То се најбоље види у двоструко обликованом наративу (према МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2013: 365) у коме се путем Завишићеве свести преноси садржај Анкиних мисли:

„У последње време примећивао је на њој неку тугу, неку сумњу која је мучи; њене очи су га испитивале, трудећи се да продру у његову душу да сазнаду што он о њој мисли и што уопште мисли. Она је почела да копка из његових

⁷ Искоришћени навод у Палавестриној *Историји модерне српске књижевности* односи се на Гавру Ђаковића.

⁸ Следећи цитати указују на отуђеност јунакиње: „Наумила је да полако прекине све везе и да се ни са ким не дружи.“ (35) „Дошла је Госпођа Лазић. – Опет! рече она у себи. Красна је, добра је, знам да ме воли, али досадна ми је.“ (35) Када јој Завишић шаље цвеће, она од радости грли маћеху, што у жени изазива дубоку потресеност, јер од Анице није навикла на такве изливе нежности: „Место одговора, она јој се баци, **први пут** у наручја и сакри главу на њене груди.“ (43, подв Ј.Ј.)

лених речи и љупких осмеха и да се пита да ли им не треба приписивати већег значаја осим срдчане учтивости и пријатељске наклоности.“ (59)

Након потпуне сигурности с којом се преносе јунакињине мисли као саставни део онога што осећа јунак који је само посматра, приповедач почиње да користи облик „морала је“ у значењу претпоставке која са великом дозом поузданости, али без апсолутног знања обелодањује њена унутрашња превирања. „Морала се без сумње питати... Морала је претресати у памети... То ју је морало болети... Морала га је упоређивати... Морала је закључивати...“ (59) Тако читалац остаје да се колеба између Анкиног и Завишићевог садржаја свести приписујући обома представљени доживљај. Овај облик поред тога што садржи несигурно епистемско становиште, сигнализира и модалност сумње, јер пребацује фокализацију на Анку која само хипотетички перципира, осећа, доживљава. Овде се ради о, Хермановим речником говорећи, слабијој верзији директне хипотетичке фокализације, јер је приповедач виртуелне чинове фокализације приписао стварном лику, „уместо да се ослонио на једну или више виртуелних фигура/ликова које би извршиле исто тако виртуелни чин фокализације“ (Херман, 2002: 315) Овакав поступак моменат је расветљавања двоструке свести, јер се једна огледала у другој. Занимљиво је да након вештог преплитања унутрашње фокализације игром прелажења са једног на други лик, кад више нисмо сигурни коме шта припада, приповедач пасаж завршава питањем на које - иако свезнајући – ни сам не даје одговор. Тиме подстиче радозналост наратера да остане уз причу не би ли дошао до одговора.

Исти поступак понављаће често, одржавајући тензију до самог краја романа. То је уједно знак дестабилизације приповедачевог ауторитета, јер он често није у стању да изведе закључак који лежи ван спознаје самих ликова. Његова несигурност изражена је питањима која некад имају карактер реторског, те се иза њих може ишчитавати иронија, али неретко је то права запитаност која не може да понуди одговор:

„Његово мишљење о нашим женама и девојкама није било ласкаво, или је то било зато што му је то воће већ постало отужно?“ (49)

„Слобода и независност била му је мила. Да ли зато што му под кожом, прикривен, притајен, живљаше онај стари лакомислени, пусти човек који се само привремено ућутао и пристао на један неизбежни и неплодни компромис, и који чекаше да буде награђен за своје стрпљење, жртве и самоодрицање?“ (55)

„Је ли то била драг новости – до сада никада није озбиљно прегао на посао – или задовољство што је кадар да покаже шта може?“ (56)

„Дакле, би ли имало смисла да се жени и да се окује једном за вазда?“ (58)

„И на то гробље дошао је његов творац, да са лажним саучешћем и извештаченим пиететом посматра своје грешно и злочиначко дело?“ (68)

„Да ли се је у дубини душе, плашио самога себе да не учини какву нову лудост или будалаштину?“ (73)

„Госпођа Клајнберг се у себи мало стресе. Да ли се згадила или је била љубоморна?“ (114)

„Маргита се смејаше, избежумљена, - да ли Бранку Завишићу, да ли своме мужу, да ли себи, или свима заједно?“ (198)

Те тачке у тексту су често и преломи између два погледа – унутрашњег и нерестриктивног, те провоцирају и друго, важније питање: ко је у дилеми, лик или приповедач? Занимљиво је запазити да је овај тип питања фреквентнији у првом делу романа, када је читалац још у недоумици како да прихвати ликове. У другом делу она готово потпуно ишчезавају, јер ликови немају више шта да понуде - нема неизвесности, њихови ставови и поступци постају сасвим предвидиви. Оно што је у почетку обећавало провокативни продор у подсвесне токове и вртлоге ума, на крају се изродило у патетични клише јевтине прозе.

Примећујући да је склизнуће у кич и пад у баналност била стална претња писцима с почетка двадесетог века, Предраг Палавестра покушава да образложи узроке појаве литерарног кича. „Тада још нису биле довољно учвршћене модерне књижевне норме, а стил и форма били су у сталном превирању. Захваћени журбом и брзим ритмом културних промена, многи писци су се трудили да што једноставније и лакше изиђу из сеоских дворишта и да прекораче завичајне забране, не водећи увек рачуна да им нова храна на коју нису навикли може пасти тешко и помутити свест.[...] Ишли су у сусрет публици која још ни сама није знала шта хоће и губили се у вртоглавицама нових идеја које су их опијале. [...] Убрзан развој приповедачког стила остављао је неравнине у реченици и шупљине у прозним структурама, грубе поремећаје у композицији и стална огрешења о добар укус и осећање мере.“ (1986: 383) Међутим, како је показано управо на примеру *Опсена*, тривијалну књижевност није добро сасвим занемарити, јер су се у њој налазиле и назнаке путева којим се кретала проза тог времена. Сасвим је у праву Палавестра када тврди: „Мада невешто и неспретно, у том слоју књижевности откривао се ипак један нов свет – простор града и историја модерног човека који је тражио душу и начин да оствари своје послање.“ (1986: 383) Један од путева који је водио откривању душе, можда и најважнији, била је доминација унутрашње фокализације. Ако ни због чега другог, овај роман завређује пажњу проучавалаца због уступања улоге „посматрача“ самим ликовима.

Цитирана литература

ВУЧКОВИЋ, Radovan. *Moderna srpska proza: kraj XIX i početak XX veka*. Beograd: Prosveta, 1990.

МИЛИЋЕВИЋ, Вељко. *Опсене*. Београд: СКЗ, 1922.

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана. Наративни алтеритети и дестабилизација реалистичке мимезе у српској модерничкој прози. Зборник радова *Наука и традиција*, том I, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 2013г, стр. 359 – 371.

- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. *Историја модерне српске књижевности. Златно доба 1892 – 1918*. Београд: СКЗ, 1986.
- ПЕКОВИЋ, Слободанка. *Књижевно дело Вељка Милићевића*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1989.
- ФОРСТЕР, Едвард Морган. *Аспекти романа*, прев. Никола Кољевић. Нови Сад: Orpheus, 2002.
- HERMAN, David. *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln: University of Nebraska, 2002.
- PALMER, Alan. Large Intermental Units in *Middlemarch*. *Postclassical Narratology, Approaches and Analyses*, ed. Jan Alber, Monika Fludernik. The Ohio State University Press, 2010, str. 83 – 104.
- PRINS, Džerald. *Naratorološki rečnik*. Београд: Službeni glasnik, 2011.
- PHELAN, James. Rabinowitz, Peter. Reception and the Reader. *Narrative theory, Core Concepts and Critical Debates*. David Herman...[et al.]. The Ohio State University Press, 2012, str. 139 – 143.

Jelena V. Jovanović

NOVEL *OPSENE* BY VELJKO MILICEVIC – HOW IT SLIDED INTO THE TRIVIAL

The paper interprets the narrative procedures in Veljko Milicevic's novel *Opsene* on the context of the progress made by serbian modern prose at the beginning of the 20th century. Special attention was paid to the types focalization that also influenced the way the characters were shaped. On the one hand, the paper points out the weaknesses of the literary text that failed to shape literary convincing heroes, but on the other hand, it shows that even through texts of lesser artistic value, changes that the new age brought in literature could be discerned.

Key words : Veljko Milicevic, *Opsene*, modern, focalization, trivial

О ПОЈМУ НАСЛЕЂЕНИ ЈЕЗИК КРОЗ ПРИЗМУ БИЛИНГВИЗМА

У раду се у основним цртама представља појам наслеђеног језика (енг. *heritage language*), како би се приближио истраживачима који се баве овим питањем, јер је релативно нови предмет проучавања заступљен у литератури. Полази се од тога да је овај термин поникао у теорији билингвизма, па је у раду дефинисан и сам билингвизам, као и критеријуми за разграничавање матерњег и страног језика. Приказане су теорије усвајања које теже да издвоје усвајање наслеђеног језика као засебну категорију у односу на усвајање језика у монолингвалној ситуацији, као и у односу на усвајање страног језика. Теорија незавршеног усвајања подразумева да наслеђени говорници не усвајају комплетно циљни језик као што то чине монолингвали, док теорија успореног усвајања упућује на то да наслеђени говорници имају засебан систем усвајања циљног језика у односу на монолингвале. Закључује се да су наслеђени говорници посебна група која има карактеристике и монолингвала и говорника страног језика, али не припада ниједној комплетно, већ представља једну хетерогену групу.

Кључне речи: наслеђени језик, билингвизам, теорије усвајања

1. Увод

Рад настоји да расветли термин наслеђеног језика, који је релативно нов предмет проучавања у страној литератури, а који је проистекао из области билингвизма. Циљ рада је да у основним цртама прикаже сам појам наслеђеног језика, односно да да преглед литературе која се бави његовим дефинисањем. Сматрамо да ће разјашњење овог термина бити потпуније само ако се претходно дефинише билингвизам и матерњи језик, што овај прегледни рад чини потпунијим од других који су се бавили сличном тематиком, а који су се углавном изоловано дотицали појма наслеђеног језика, без прегледа критеријума за дефинисање билингвизма (нпр. KELLEHER 2010; POLINSKY, SCONTRAS 2019 итд.).

¹ anakrsticka94@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-1766/2020-14/1, који је склопљен са Филозофским факултетом у Новом Саду.

Након краћег уводног дела, следи друго поглавље, у коме је дефинисан билингвизам, и које је подељено на два потпоглавља. У првом потпоглављу разграничавају се матерњи и нематерњи језик, наводе се и образлажу фактори у постављању таквих граница, а у другом потпоглављу се излажу различити случајеви који улазе у категорију билингвизма (билингвалне индивидуе или групе). У првом потпоглављу трећег поглавља представљен је преглед терминологије у вези са наслеђеним језиком и њему сличним појмовима, а затим су у другом потпоглављу приказане и теорије усвајања по којима се у новије време усвајање и учење наслеђеног језика издваја као посебна област у односу на традиционално усвајање и учење страног језика. У закључку су та поглавља укратко резимирана.

2. Билингвизам – дефинисања

Билингвизам, односно двојезичност се дефинише као „способност за говорење два језика” (KRISTAL 1985). Двојезичност је у домену социолингвистике сложено питање, јер подразумева разне факторе за врсте и нивое „двојезичних ситуација” (KRISTAL 1985), а такође је и теоријска основа за примењену лингвистику, која се бави наставом и усвајањем страног језика. Осим социолингвистике и примењене лингвистике, билингвизам је често предмет проучавања и у другим гранама лингвистике, нарочито у психолингвистици и неуролингвистици, које испитују репрезентацију језика у мозгу билингвала, затим језичку производњу, разумевање, али и језичке поремећаје (као што је нпр. афазија) на примерима билингвала. Очигледно је да појам билингвизма прелази оквире лингвистичких дисциплина, те је предмет интересовања и педагогије, а још уже, дидактике и методике учења страног, односно нематерњег језика.

У вези са дефинисањем билингвизма у научној и стручној светској литератури одувек је било спорова и полемике, с обзиром на велики број критеријума за поделу. У том светлу важно је поменути часопис *Bilingualism: Language and Cognition*, који се штампа од 1998. године, у издању Cambridge University Press-а. Наиме, он се бави управо мултидисциплинарном природом билингвизма, посматра га из језичке, психолингвистичке и неуролошке перспективе. Нека од конкретних подручја проучавања које издвајамо из радова у овом часопису јесу језичка компетенција билингвала, учење језика код деце и одраслих и сл.

2.1.1. Матерњи језик

Да би се разумела двојезичност, мора се претходно утврдити шта се све подразумева под појмом матерњи језик, а шта у том случају спада у нематерњи. Неопходно је затим тумачити када је особа билингвална, јер детаљније дефинисање матерњег језика проблематизује бинарни однос матерњи : страни језик.

Матерњи језик се може дефинисати на основу буквалног тумачења термина, односно као језик мајке/оца, дакле, родитеља. У литератури се може наћи дефиниција по којој је то први језик (L1), којем је особа изложена од рођења, нарочито у „критичном периоду”³ (BLOOMFIELD 1994). Међутим, синонимност термина *матерњи* и *први језик* се релативизује у случајевима деце из билингвалне породице (да ли су то уједно два матерња, тј. два L1 и по којим критеријумима?), или у случајевима када је први језик исто што и доминантни, а то више не мора нужно бити матерњи (ако матерњи и даље дефинишемо као језик из детињства, језик родитеља). Уједно, термин *матерњи језик* је често негативно маркиран, јер се употребљава да означи језик етничке мањине (нпр. настава на матерњем/домаћем језику) (SKUTNAB-KANGAS 1981: 21).

Насупрот претходном, лингвисти релативизују сам термин *идеални говорник матерњег језика* (*ideal native speaker*), који се користио у примењеној лингвистици при проучавању усвајања другог језика управо јер се чини утопијским (SANIEI 2011). Неки од предлога за прецизирање таквог појма су „интеркултурални говорник” (енг. *intercultural speaker*) (JAEGER 2001) или пак „идеални корисник језика” (енг. *ideal language user*) (SANIEI 2011).

Како општа дефиниција матерњег језика и термин идеалног говорника не покривају све услове и могуће језичке ситуације, потребно је извести одређене критеријуме, за које такође не можемо са сигурношћу тврдити да су основани према свим условима, јер њихов број није лако установити. Ипак, они би могли бити окосница за представљање јасније слике о матерњем језику и његовом разграничавању од страног језика.

У раду се служимо критеријумима Тове Скутнаб Кангас (1981), која издваја критеријум порекла, компетенције (владања језиком, степена усвојености), функције (примене), ставова (унутрашње и спољашње идентификације). Сваки од наведених критеријума ауторка проблематизује. Тако је први – порекло, који се заснива на идеји да је матерњи језик којим мајка говори, тј. који је дете прво научило, усложњен ситуацијом са билингвалним породицама, у којој би дете онда имало два матерња језика⁴. Ауторка опажа да је таква двојезичност ретка у случају да се дете рађа у окружењу као што је један језик код куће, други ван ње.

Под другим критеријумом подразумева се компетенција. Кангас (1981: 23) у оквиру овог критеријума наводи да се матерњи језик дефинише као језик „који неко лице најбоље зна”, и издваја четири стандардна подручја

³ Под критичним периодом у лингвистици подразумева се кључно време најранијих година људског живота за усвајање првог језика. Уколико недостају улазне језичке информације (*language input*) током овог периода, особа неће постићи потпуно усвајање тог језика.

⁴ У поглављу о билингвизму релативизоваћемо ту констатацију када будемо изнели критеријуме за дефинисање типова билингвизма, мада је та тема уско повезана са темом о матерњем језику, односно са тиме шта подразумевамо под матерњим језиком.

језичке компетенције: разумевање, говорење, читање и писање, којима она придодаје и мишљење (1981: 39). Ситуација је и у овој подели нешто сложенија ако уведемо појам билингвизма, те се поставља питање постоје ли људи који обама језицима једнако добро располажу и на основу чега се то оцењује. С друге стране, ауторка је свесна да је много чешћи пример у ком билингвални говорник обично један језик говори исто као монолингвал, а други нешто слабије зна (1981: 40).

Трећи критеријум – критеријум функције дефинише матерњи језик као језик који се највише користи. Но, уколико се узме у обзир ситуација када је особа „приморана” на тај језик (нпр. у професионалној употреби), може се рећи да јесте највише коришћен, али никако нужно и матерњи, јер се особа можда тек подстакнута послом сусреће са тим језиком (према SKUTNAB-KANGAS 1981: 24). Стога ауторка прави разлику између дефиниције по функцији и функционалне диференцијације (диглосије), у чијем случају би прва морала да подразумева једно право билингвално друштво да би се могло говорити о постојању два матерња језика (1981: 41–42).

Четврти критеријум – ставови – односи се на дефинисање матерњег језика као језика којим се лице идентификује. „Унутрашња идентификација” (SKUTNAB-KANGAS: 25) подразумева личну идентификацију особе са језиком који представља културну традицију групе којој особа припада, док „спољашња идентификација” (SKUTNAB-KANGAS 1981: 26) означава да одређена група, тј, друштво прихвата индивидуу као изворног говорника. Овај критеријум је релативизован питањима као што су: да ли је неопходно да неко савршено говори један језик да би био прихваћен као изворни, или још тежим питањем: по чему неко процењује да је изворни говорник неког језика? (SKUTNAB-KANGAS 1981: 43–44).

2.1.2. Билингвизам – критеријуми, типови, монолингвизам : билингвизам

С обзиром на то да је и сам термин *матерњи језик* тешко дефинисати, како у погледу тога ко је идеални матерњи говорник тако и због недоумице која настаје у билингвалној ситуацији⁵, постаје још теже дефинисати сам билингвизам, уколико се узму у обзир разни типови и критеријуми, настали на основу различитих говорних ситуација. Ако пођемо од питања *може ли особа бити потпуно билингвална*, морамо у обзир узети валидне критеријуме за дефинисање особе као монолингвалне, односно шта особу чини матерњим говорником. Ако би особа испуњавала све те критеријуме у оба језика, била би „потпуни билингвал” (SKUTNAB-KANGAS 1981: 46–47). У супротном, када у оба то не задовољава, била би „обострани полулингвал”, а уколико не задовољава у једном, онда бисмо је назвали „скоро билингва-

⁵ Може ли особа имати два матерња језика?

лом” (SKUTNAB-KANGAS 1981: 46–47). Подела је применљива и на ситуацију усвајања другог језика (*SLA – second language acquisition*), односно када се други језик усваја из околине, или се учи са циљем, с тим што процес усвајања другог језика свакако није исти као процес усвајања матерњег. Наиме, разлике постоје и на нивоу усвајања матерњег код монолингвала и код усвајања два матерња код билингвала, као и на нивоу усвајања два матерња језика и учења новог језика. Ситуација постаје компликованија уколико се случају придода и усвајање наслеђеног језика, што бисмо могли да дефинишемо тек ако имамо нешто јаснију представу о типовима билингвизма и начину на који се језик у тим разним условима усваја и учи.

Двојезичност се може дихотомно делити: „природна двојезичност” насупротив „школској” (SKUTNAB-KANGAS 1981: 115–117). Према ауторки, природни билингвал је онај који је рано научио оба језика без формалног образовања, супротно школској билингвалности. Сходно томе, лингвисти су у прошлости различито гледали на то шта је прави билингвизам: за неке је искључиво природни билингвизам био прави, а у случају школског је чак сматрано да та особа и уз све напоре учења неће достићи билингвизам (MALBERG 1977). Данас, један од можда главних критеријума при одређивању билингвизма, поготову у области социolingвистике и језичке политике, свакако јесте питање *шта сматрамо једним језиком* (питање територијално-дијалекатске раслојености и сл.).

Друга класификација може бити на сложену, координирану и субординирану двојезичност (WEINREICH 1967). Према Вајнрајх, сложени билингвали имају један семантички систем који примењују у оба језика, те нису увек свесни који језик користе (то су најчешће билингвали из билингвалне породице). Аутор координиране билингвале дефинише као особе које имају посебне семантичке системе, јер су их усвојили у у другачијим условима (на пример елитни и народни билингвали). Субординирани билингвали семантички систем првог усвојеног језика преводе на касније усвојени језик, те је он подређен (често су то елитни и народни билингвали, односно примери школског билингвизма).

Осим што постоји више начина да се разложе билингвалне ситуације и да се сходно њима билингвизам дефинише, остаје отворено питање *како се билингвизам разликује од монолингвизма у погледу процеса и исхода усвајања језика и језичке компетенције*. Оно око чега се (неуро)лингвисти, али и неуропсихолози најмање споре јесте да мозак монолингвала и билингвала другачије функционише на плану језика, те се за билингвале користи термин *multi-competent language users* (COOK 1995). Имајући у виду да се термин односи на знање два или више језика, Кук (1995, 1999) предлаже да оно што усваја неко из другог језика није исто као оно што се усваја из првог. Односно, Кук истиче да систем страног језика L2 говорника није исти као систем тог језика код матерњег говорника. Затим, аутор сматра да L2 говор-

ници имају друге циљеве у учењу језика од монолингвала, користе више језичких функција, које монолингвалима често нису ни потребне, а притом су L2 говорници под утицајем знања других језика које познају. Кук наглашава да знање матерњег језика код L2 говорника није исто као знање матерњег код монолингвала, што би значило да тај други или трећи (или било који следећи) може да утиче на све аспекте језика уопште код индивидуе. Најзад, аутор заузима став да учење другог језика свакако побољшава метајезичку свест и когнитивне способности. Бијалисток (2001) опажа да деца која су учила други језик боље перцепирају језик и боље разграничавају значење и форму. Кук (1995), дакле, сматра кориснике другог језика за потпуно други тип усвајача језика од монолингвала, те их зато не треба ни сматрати неуспешним говорницима матерњег језика.

Закључцима наведених аутора додали бисмо и сопствено запажање да је у данашњици тешко наћи право/чистог монолингвала, водећи се чињеницом да монолингвизам подразумева познавање искључиво једног језика и непознавање ниједне речи на другом језику. Међутим, остаје отворено сложено питање на основу чега би требало особу сматрати монолингвалом, односно билингвалом, јер се језичке компетенције разликују на индивидуалном плану.

3. Наслеђени језик (енг. *heritage language*)

3.1. Поглед на доступне термине

Термин говорник наслеђеног језика (енг. *heritage speaker*) први пут је употребљен у Канади средином седамдесетих година прошлог века (CUMMINS 2005), али је у жижи интересовања у Сједињеним Америчким Државама од деведесетих година 20. века. У најширем смислу, термин *наслеђени говорници* се односи на децу или одрасле чланове лингвистичке мањине која је одрасла уз један језик код куће и уз језик већине (MONTRUL 2010: 4). Наслеђени језик би у том смислу био било који језик осим доминантног/доминантних у одређеном друштвеном контексту, као што је енглески доминантни у Сједињеним Америчким Државама, а сви други би могли да буду наслеђени (KELLEHER 2010). Међу лингвистима је заједно са термином настала и полемика у вези са тим шта све сматрати наслеђеним језиком и ко све спада у наслеђене говорнике. Полински и Каган (2007) сматрају да ранг наслеђених говорника може драстично да варира по флуентности, од готово перфектне до изузетно слабе. Према појединим лингвистима, термин се може односити на језик породице или заједнице којој индивидуа припада, а да језик уопште не познаје (VALDES 2005; KELLEHER 2010).

У Сједињеним Америчким Државама се често на наслеђене језике реферише као на *стране језике* (енг. *foreign languages*), али они свакако нису

страни тим одређеним особама или заједницама већ су, напротив, познати, јер многи могу на тим језицима говорити и споразумевати се, те би требало да термин *наслеђени језик* обухвати све те односе између недоминантног језика и особе, односно заједнице (парафразирано према KELLEHER 2010). Келехер (2010) сматра да термин *језик мањине* (енг. *minority language*), такође коришћен у истом значењу као термин *наслеђени језик*, ствара два проблема: један је негативна социјална конотација коју носи са собом, а други се огледа у чињеници да тај језик заправо може бити језик неке етничке већине, мимо постојећег доминантног. Алтернативни термини варирају у употреби, попут *језика заједнице* (енг. *community language*), или *кућног језика* (енг. *home language*) (према KELLEHER 2010). Оба термина указују на окружење индивидуе, које је главни извор употребе тог језика.

Дошуа Фишман (2001) издваја три типа наслеђених језика⁶ у Сједињеним Америчким Државама, који највише наглашавају социјални и историјски аспект односа тих језика са енглеским: *језик имиграната* (енг. *immigrant language*), *језик домородаца* (енг. *indigenous language*), *колонијални језик* (енг. *colonial language*). Аутор наводи да се први односи на онај тип језика који говоре имигранти који су дошли у Сједињене Америчке Државе након што је држава постала независна. Језик имиграната може да се поклапа са колонијалним – језиком неке европске групе која је колонијализовала Сједињене Америчке Државе и тим се језиком и даље тамо говори: холандски, немачки, фински, француски, шпански... Пример поклапања је шпански, који је био колонијални, а сада је значајан језик имиграната (према FISHMAN 2001). Језик домородаца представља онај тип језика којим су говорили, или и даље говоре амерички староседеоци (према FISHMAN 2001). Многи језици су изумрли или се таквима сматрају, а многим изумирање свакодневно прети, јер је број говорника све мањи.

Термин *treasure language* – језик који треба заштити, предложили су Рама људи из Никарагве, уместо термина *наслеђени језик* и *језик домородаца*, које сматрају погрдним. Термин одражава потребу говорника да очувају свој матерњи језик што дуже (парафразирано према GRINEVALD, PIVOT 2013).

Као корелативни термин горенаведеним стоји *доминантни језик* (енг. *dominant language*), односно у друштвеном контексту језик већине, а у лингвистичком, језик који код наслеђеног говорника преовладава у одређеном периоду живота, јер је њему далеко више и дуже изложен него свом првобитно L1 језику (уколико се наслеђеним језиком сматра и онај језик који се само осећа својим, а не и говори, онда је код таквих особа доминантни одувек и био L1). За доминантне језике везана је појава *лингвистичког/језичког империјализма*, која подразумева трансфер доминантног језика на друге

⁶ Треба напоменути да је мишљење међу лингвистима подељено око тога шта се од ова три сматра као наслеђени, а шта као сродни, али независни тип језика.

људе, а односи се на исказивање надмоћи, у прошлости милитаристичке и колонијалне, данас више економске.

Када се пак говори о терминологији која се користи за именовање особа које припадају оваквој специфичној билингвалној ситуацији, лингвисти су на разне начине покушавали да их сврстају у неки од билингвалних оквира. Већ поментутом Куковом ставу (1995, 1999) о билингвалима као мултикомпетентним корисницима придодајемо и његов термин *L2 корисник* (енг. *L2 user*), који се односи на говорника наслеђеног језика. Валдес (2005) дели мишљење са Куком у погледу тога да је термин *SLA (second language acquisition)* незадовољавајућ за различите случајеве говорника из језичке мањине, али уместо термина *L2 корисник*, употребљава *L1/L2 корисник*. По њеном мишљењу (2005: 414), тај термин би требало да се односи на билингвалне индивидуе које манифестују различите способности у своја два језика и који спадају у континуум разних типова билингвала, које приказује на следећи начин:

Табела бр. 1 (преузета од VALDES 2005)

Monolingual	Monolingual
A A _b A _b A _b A _b A _b AB aB aB Ba Ba Ba Ba Ba B	

Тако би, на пример, говорник који је скоро имигрирао у Сједињене Америчке Државе био A_b (доминантан је имигрантски језик), а већ четврта генерација би била Ba (којој је енглески доминантан, L1 језик, а ипак има одређено знање на имигрантском језику) (према VALDES 2005: 414).

3.2. Теорије усвајања

Јасно је да већ са самом употребом другачијих и нових термина лингвисти покушавају да укажу на различитост наслеђених језика и њихових говорника у односу на друге врсте билингвизма, па чак и на разлике међу индивидуалним или групним примерима говорника наслеђених језика. Међутим, да би се доказале разлике, истраживачи морају да прате процес усвајања и учења тог језика код појединаца или групе од детињства до одраслог доба, тачније под којим условима и како се то усвајање и учење јављају, а када изостају (парафразирано према MONTRUL 2010).

Од посебног значаја за разумевање језичког феномена који показују наслеђени говорници јесу такозване *теорије усвајања* (енг. *acquisition theories*), које теже да објасне зашто се способности говорника наслеђених језика разликују од њихових монолингвалних вршњака (PIRES, ROTHMAN 2009). Силвина Монтрул (2002, 2008, 2010) нарочито се бавила тим специфичним усвајањем језика код наслеђених говорника. Наиме, подсећајући на

критични период усвајања основног структурног система језика (прве три до четири године живота) и на развијање метајезичке свести од раног школског периода, тврди да у теорији деца из билингвалне и мултилингвалне породице могу да усвоје језичке способности као монолингвали, при чему наведено зависи од великог броја фактора. Ауторка (2010: 10) сматра да су углавном наслеђени језици језици мањине, који се највише говоре само код куће, и то у неформалном контексту. Ауторка наводи и да говорници наслеђеног језика усвајају тај језик натуралистички, као и монолингвали, али постоје различити случајеви: *симултани билингвали*, који су изложени и наслеђеном језику и језику већине од рођења, јер један или оба родитеља знају и језик већине, или је дете одгајано на том језику; *секвенцијални билингвали*, којима је наслеђени био доминантан до пете године. Још неки од типова наслеђених говорника су они који су у периоду од седме до девете године имигрирали са својим родитељима, те су језик већине усвајали у школи, а наслеђени је им је већ био конституисан. У таквим случајевима обично млађа браћа или сестре имају слабије способности на наслеђеном језику од старијих, а често се дешава да браћа и сестре између себе и са другом „наслеђеном” децом говоре искључиво на језику већине (MONTRUL 2010: 10). Уколико се уведе термин *незавршеног усвајања* (енг. *incomplete acquisition*) (према MONTRUL 2002, 2008; POLINSKY 2008), које се јавља код говорника наслеђених језика којима након критичног периода L2 постаје доминантан језик, а остају често неписмени или недовољно елоквентни на наслеђеном језику, можемо се тврдити да је незавршено усвајање јаче код симултаних него код секвенцијалних билингвала, јер су ови други наслеђеном језику били дуже и јаче изложени (према MONTRUL 2002, 2008; POLINSKY 2008). Термин близак незавршеном усвајању је *губљење* (енг. *attrition*), које Монтрул (2002) дефинише као губитак одређених својина језика након што су биле усвојене на нивоу матерњег говорника. Губитак се јавља када L2 постане доминантан (као код говорника наслеђеног језика), или у обрнутом смеру: када се говорник врати у средину где је први језик доминантан, онда ће уследити губитак L2.

Монтрул (2010: 11) сматра да усвајање наслеђеног језика има сличне одлике као рано усвајање L1, али не у свим секвенцама, јер усвајање наслеђеног јесте незавршено L1 усвајање, и то не у монолингвалној, већ билингвалној средини. У том смислу, усвајање наслеђеног језика је, према ауторки, сличније усвајању L2 код одраслих, које се дефинише као неуспешно, неконвергентно. L2 говорници праве трансфер из свог првог језика и не савладају их заувек чак ни после инструкција, док L1 говорници савладавају грешке природно, без потребе за инструкцијама и никад их више не праве. Мада појединци сматрају да је могуће да се L2 усаврши као L1, ауторка сматра да то није загарантовано и да се *фосилизација језика*⁷ може

⁷ Процес у ком неисправан језик остаје навика и не може се више променити.

десити у сваком тренутку (MONTRUL 2010: 11).

Усвајање наслеђеног језика може се пратити у пресеку између усвајања L1 и L2. (MONTRUL 2010: 12):

„1) L1 и HL (*heritage language*): рана изложеност језику; усмене улазне информације које се усвајају натуралистички; контрола над деловима језика усвојеним врло рано (фонологија, одређен лексички фонд, одређене лингвистичке структуре.

2) L2 и HL: грешке током развоја и трансфера; резултат је варијабилна језичка способност (обично је незавршена); честа је фосилизација; мотивација и афинитети играју велику улогу у развоју језичке способности”.

Према Монтрул (2010: 12) усвајање L1 разликује се од усвајања L2 и HL по томе што усвајање L1 подразумева да је резултат успешан и комплетан, фосилизације нема, мотивација и афинитети не играју никакву улогу, усвајају се комплексније структуре и вокабулар већ после пете године, када се развијају металингвистичке способности. С друге стране, оно што усвајање L2 разликује од усвајања L1 и HL јесте каснија изложеност језику, варирање улазних језичких информација у школском или природном окружењу (писано и усмено), могућа незавршеност граматике (немогућност да се развију друге структуре и вокабулар), искуство са писменошћу и формалним инструкцијама (парафразирано према MONTRUL 2010: 12).

У новије време јављају се опречна размишљања поводом првобитних поставки Монтрул о незавршеном усвајању. Наиме, Пасквал и Ротман (2012) сматрају да се то не може звати незавршеним усвајањем, јер је сама ситуација говорника наслеђеног језика и говорника матерњег језика неупоредива. Они наводе да су улазне језичке информације другачије код првих и зависе од различитих фактора, нпр. губитака у преносу с генерације на генерацију и сл. Патнам и Санчез (2013) пак померају фокус са резултата усвојеног наслеђеног језика на процес усвајања, као и са зависности од улазних језичких информација на фреквентност процесирања за разумевање и коришћење тог језика. Такође, Монтрул је замерено што њена теорија о незавршеном усвајању занемарује неке друге значајне појаве (*delayed acquisition, input variation, cross-linguistic influence*). *Успорено усвајање (delayed acquisition)* подразумева диференцијацију између матерњих говорника и говорника наслеђеног језика, јер су оба типа прошли кроз исте фазе у усвајању, али је то дуже трајало код говорника наслеђеног језика, због мање количине улазних информација, или њихове другачије природе. Та другачија природа улазних информација се односи на термин *варијација инпута (input variation)*, који означава да су оне могле долазити из разних варијетета језика, било стандардног или дијалекатског, те је то свакако утицало на

резултат наслеђеног језика код појединца или групе. И последњи термин *cross-linguistic influence* (*међујезички утицај*) тиче се самог трансфера неких језичких одлика (енг. *language transfer*) и правила из доминантног језика у наслеђени.

О односу L1 и L2 говорника уопште доста се говорило и из угла генеративиста, који сматрају да та два типа имају веома другачије механизме учења, према хипотези фундаменталне разлике (енг. *FDH – fundamental difference hypothesis*) (BLEY-VROMAN 1989, 2009). Према Блеј Вроману и другим генеративистима који су део Универзалне граматике (УГ) (CHOMSKY 1986) L1 усвајање језика код детета је вођено урођеним механизмима. Они сматрају да дете има приступ УГ само за време критичног периода и да зато људи који су изашли из пубертетног периода, а уче други језик неће моћи да користе те исте лингвистичке механизме као L1 говорници. Као такви, L2 говорници могу да се ослањају једино на своја знања и принципе из првог језика, и притом морају да користе разне способности за решавање проблема, као што су аналогија и шаблонизирање. Што се говорника наслеђених језика тиче, Монтрул (2010) истиче да су они су пример прекинутог L1 усвајања, док је говорник још имао приступ универзалној граматички, па се код говорника наслеђених језика могу наћи неке језичке способности које су у том истом периоду усвојили и L1 говорници (*binding constraints*, *wh-movement*, аспекти лексичке семантике), али имају проблема са оним аспектима за које је било потребно бити изложен њима у школском периоду (специфични вокабулар, категорија субјунктива и сл.).

Приликом поређења HL и L2 говорника и њихових способности, када су подучаване особе из обе категорије, Монтрул (2010: 16) истиче да је у пракси је утврђено да показују различита језичка знања. На пример, ауторка сматра да су говорници наслеђених језика далеко напреднији у изговору од L2 говорника. Међутим, Монтрул (2010: 16) такође истиче да се ово не може рећи за морфосинтаксу (нпр. конгруирање), јер је мање пресудна у критичном периоду од фонологије, те се очекује да и HL и L2 говорници показују трансфер из својих доминантних језика. Наиме, иста ауторка (2010: 17) наводи да се говорници наслеђених језика боље показују у усменој језичкој продукцији, као и у слушању и разумевању, јер су они превасходно природни и често неписмени говорници тог језика, а да с друге стране, с обзиром на то да L2 говорници други језик усвајају најчешће писмено и кроз инструкције, исти надмашују HL говорнике када се захтева металингвистичко и експлицитно знање језика.

4. Закључак

У раду је у основним цртама представљен појам наслеђеног језика,

са претходним освртом на билингвизам и разграничавање појмова који се јављају у оквиру билингвизма. Тако је истакнут проблем дефинисања матерњег језика и наведени су критеријуми за његово прецизирање, при чему је као чест проблем препознато поистовећивање са термином први језик.

Издвојени су и различити критеријуми за одређивање типова билингвала – расветљавање овог проблема је значајно како би се идентификовало ком типу билингвала припадају наслеђени говорници. Међутим, како је сама група билингвала изузетно хетерогена, исто се односи и на наслеђене говорнике, па је дефинисање самим тим отежано.

У поглављу о наслеђеном језику препознати су термини који су се досад јављали у сродном контексту са термином наслеђеног језика, а нарочито се образлаже теорија усвајања наслеђеног језика, при чему се истичу појмови незавршеног усвајања, губљења и фосилизације језика. Самим тим, термин наслеђени језик разликује се од усвајања матерњег језика у монолингвалној ситуацији, који одликује завршено и успешно усвајање, као и од усвајања страног језика јер је он најчешће пример секвенцијалног билингвизма, на супрот наслеђеном, који је пример симултаног. Другачија мишљења се такође могу наћи у литератури, према којима се не говори о незавршеном усвајању код наслеђеног језика, већ о својеврсном успореном усвајању, другачијем од оног код монолингвала. У односу на говорнике страног језика истиче се да наслеђени имају другачије компетенције, јер су језик усвајали натуралистички, те су вештији у усменој комуникацији, али слабији у продуковању неких експлицитних граматичких особина језика, за разлику од говорника истог као страног језика.

Анализирана литература показује да постоји свест о томе да наслеђене говорнике треба посматрати као посебну групу билингвала која има карактеристике и монолингвала и говорника страног језика, али не припада ниједној комплетно, и да уједно представља једну хетерогену групу, што чини дефинисање термина наслеђени језик комплексним питањем.

Цитирана литература

- BIALYSTOK, Ellen. *Bilingualism in development*. Cambridge University Press, 2001.
- BLEY-VROMAN, Robert. "The evolving context of the fundamental difference hypothesis". *Studies in Second Language Acquisition*, 31, 2009: 175–198.
- BLEY-VROMAN, Robert. *The logical problem of second language acquisition*. Cambridge University Press, 1989: 41–68.
- BLOOMFIELD, Leonard. *Language*. Motilal Banarsidass Publ., 1994.
- CHOMSKY, Noam. *Knowledge of language*. New York: Praeger, 1986.
- COOK, Vivian. "Going beyond the native speaker in language teaching". *TESOL Quarterly*, 33(2), 1999: 185–209.

- COOK, Vivian. "Multi-competence and the learning of many languages". *Language, Culture and Curriculum*, 8(2), 1995: 93–98.
- CUMMINS, Jim. "A proposal for action: Strategies for recognizing language competence as a learning resource within the mainstream classroom". *Modern Language Journal*, 89, 2005: 585–591.
- FISHMAN, Joshua. "300-plus years of heritage language education in the United States". In J. K. Peyton, D. A. Ranard, & S. McGinnis (Eds.), *Heritage languages in America: Preserving a national resource*, Washington, DC & McHenry, IL: Center for Applied Linguistics & Delta Systems, 2001.
- GRINEVALD, Colette. Bénédicte Pivot. „On the revitalization of a ‘treasure language’: The Rama Language Project of Nicaragua”. In Jones, Mari; Ogilvie, Sarah (Eds.), *Keeping Languages Alive: Documentation, Pedagogy and Revitalization*. Cambridge University Press, 2013.
- JAEGER, Kirsten. "The intercultural speaker and present-day requirements regarding linguistic and cultural competence". *Sprogforum*, 19, 2001: 52–56.
- KELLEHER, Ann. "What is a heritage language?" *CAL: Center for Applied Linguistics*. Center for Applied Linguistics, 2010.
- KRISTAL, Devid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1985.
- MALBERG, Bertil. *Is there semi-lingualism?* Sydsvenska Dagbladet, 1997.
- MONTRUL, Silvina. "Current Issues in Heritage Language Acquisition". *Annual Review of Applied Linguistics*, 30, 2010: 3–23.
- MONTRUL, Silvina. *Incomplete acquisition in bilingualism. Re-examining the age factor*. Amsterdam: John Benjamins, 2008.
- MONTRUL, Silvina. "Incomplete acquisition and attrition of Spanish tense/aspect distinctions in adult bilinguals". *Bilingualism: Language and Cognition*, 7, 2002: 1–18.
- PASCUAL, Diego. Jason Rothman. "The (il)logical problem of heritage speaker bilingualism and incomplete acquisition". *Applied Linguistics*, 33 (4), 2012: 450–455.
- PIRES, Acrisio. Jason Rothman. "Disentangling sources of incomplete acquisition: An explanation for competence divergence across heritage grammars". *International Journal of Bilingualism*, 13 (2), 2009: 211–238.
- POLINSKY, Maria. "Gender under incomplete acquisition: Heritage speakers' knowledge of noun categorization". *Heritage Language Journal*, 6 (1), 2008: 40–71.
- POLINSKY, Maria. Olga Kagan. "Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom". *Language and Linguistics Compass*, 1 (5), 2007: 368–395.
- POLINSKY, Maria. Gregory Scontras. "Understanding heritage languages". *Bilingualism: Language and Cognition*, 23 (1), 2019: 1–41.
- PUTNAM, Michael. Liliana Sanchez. "What's so incomplete about incomplete acquisition? A prolegomenon to modeling heritage language grammars". *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 3 (4), 2013: 478–508.

- SANIEI, Andisheh. *Who is an ideal native speaker?* International Conference on Languages, Literature and Linguistics, Singapore: IACSIT Press, 2011.
- SKUTNAB-KANGAS, Tove. *BILINGVIZAMDA ili NE*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1981.
- WEINREICH, Uriel. *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton & Co, The Hague, 5th printing, 1967.
- VALDES, Guadalupe. "Bilingualism, heritage language learners, and SLA research: Opportunities lost or seized?". *The Modern Language Journal*, 89 (3), 2005: 410–426.
- VALDES, Guadalupe. "The teaching of heritage languages: an introduction for Slavic-teaching Professionals". *The learning and teaching of Slavic languages and cultures*, Olga Kagan and Benjamin Rifkin (eds.), 2000: 375–403.

Ana M. Krstić

ABOUT THE CONCEPT OF HERITAGE LANGUAGE THROUGH THE OUTLINES OF BILINGUALISM

The paper outlines the concept of heritage language in order to give a more detailed explanation, because it is a relatively new subject of study represented in the literature. The paper defines bilingualism itself, including certain criteria for defining bilingualism and mother tongue. Acquisition theories are presented that put acquisition of heritage language as a separate category in relation to the language acquisition of a monolingual, as well as in relation to the acquisition of a foreign language. Incomplete acquisition theory implies that heritage speakers do not fully adopt the target language as monolinguals do, while delayed acquisition theory suggests that heritage speakers have a separate target language acquisition system over monolinguals. It is concluded that heritage speakers are a special group that has the characteristics of both monolinguals and foreign language speakers, but does not belong to any of them completely, and at the same time represents one heterogeneous group.

Keywords: heritage language, bilingualism, acquisition theories

СМЕХ У ПИСАНОМ ЈЕЗИКУ²

Смех представља манифестацију човековог расположења. Он припада човековом гласовном изражавању. У књижевном делу (а и у речницима) понекад тај начин човековог оглашавања треба дочарати речима. У разним језицима различит је инвентар гласова којима се смех дочарава у писаном језику.

У овоме раду показан је инвентар гласова којима се у српском језику означава смех. Подаци су преузети из публикованих речника и књижевних дела, а до неких се дошло путем анкете. Ти су подаци анализирани појединачно, а потом су обједињени како би се дошло до гласовног инвентара у тој функцији, правописних могућности и могућности изнијансираности у бележењу разних облика смеха (гласног, притајеног и сл.).

Кључне речи: смех, гласовни инвентар, тип, бележење

Увод

Према *Речнику српскохрватскога књижевног језика*, смех је ‘изражавање, показивање доброг расположења, задовољства или сличних осећања испрекиданим карактеристичним гласовима, праћеним обично кратким и изразитим покретима усана, лица, очију и сл.’ (РМС под *смех*) и представља невољну реакцију, за разлику од *осмеха* који је дефинисан као ‘израз љубазности, радости, задовољства или подсмеха, који се испољава нарочитим покретом мишића лица и развлачењем уста, смешак’ (РМС под *осмех*). Дакле, може се помишљати да је *смех* у домену аудитивног, а *осмех* у домену визуелног. Међутим, прецизније би било рећи да се смех испољава и гласом и покретима, те се може регистровати и чулом вида и чулом слуха, а осмех као вид невербалног фацијалног израза исказује се само покретима, те се опажа чулом вида.

РМС у значењу ‘смех’ бележи и: *хохот* и *хихот* као ‘гласан смех, кикот’, а тако је дефинисан и *кикот*. Регистрован је и *полуосмех* и *полусмех* и

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад представља измењену и знатно допуњену српску верзију рада *Laughter in written Serbian language*, који је на енглеском језику штампан у *Facta universitatis* (вид. списак литературе).

дефинисани су као ‘једва приметан смех’. Са значењем ‘осмех’ (поред значења *подсмех*) јавља се и *посмех*, као и *осмешак* и *осмешкај*, код којих се упућује на осмех (в. осмех). У дијалектима је забележено и: *сме* / *смеј*, *усмивка*, *лезење* (СТОЈАНОВИЋ 2010). Дијалектску форму *смеј* бележи и РМС.

У РМС код одреднице *прасак* налазимо да је то, између осталог, ‘глас који се чује кад нагло избије грохотан смех’, мада се *прасак* у овом значењу по правилу јавља у синтагми уз лексему *смех*, како је документовано примерима уз ову одредницу³.

Тај глас, тј. *прасак*, односно начин бележења тога гласа у писаном виду изражавања у српском језику, предмет је овога осврта. У разним околностима, различитим књигама и код различитих аутора бележење је релативно различито. Инвентар гласова којима се овај вид изражавања људског осећања бележи сведочи о потешкоћама у вези са овом проблематиком, при чему се мора узети у обзир и чињеница да има различитих видова смеха, као и то да се различити људи смеју на различите начине⁴.

Ради прибављања овог граfiјског инвентара претражила сам речнике и грађу из књижевних дела. Потом сам сачинила упитник на основу ових података. Анкетирану су студенти Србистике на Филозофском факултету у Нишу⁵, а у раду су анализирани добијени подаци. Циљ је био да се покаже инвентар ових јединица, правописно решење у њиховој употреби, као и семантичка нијансираност.

Речничка грађа

При трагању за овим облицима пошла сам од *Речника српскохрватскога књижевног језика* (надаље скраћено РМС). У њему су регистроване следеће одреднице таквог типа:

1. *ха* (поновљено више пута) оном. ‘за подражавање кикотања, смејања’⁶;
2. *хе* узв. (обично удвојено, или више пута поновљено) ‘за подражавање смејања’⁷;

³ То су примери: „Још један прасак бучнога смијеха тамо доље кад је махната младост изишла из пуне куће. *Војн*. Тек што затворих за собом врата, а оно у ложи пуче трећи прасак смеја. *Цар М*.” (РМС под *прасак*).

⁴ Интернет претрага нуди податке о начину записивања смеха у различитим језицима. Инвентар гласова којима се бележи смех веома је различит. Тај податак преузет је из „дигиталног издања *Нау Festival Querétaro 2019*, састанка писаца и мислилаца који је одржан у Мексико Ситију“, како тамо стоји (<https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-50945038>). О овоме и: <https://www.linkedin.com/company/ms-team-021>.

⁵ Овај посао урадиле су моје младе колегинице Татјана Трајковић и Александра Јанић.

⁶ У вези са смехом записаним у облику *хахаха*, у РМС се јављају и глаголи: *хахакаати*, несврш. *узвиквати ха, ха, ха; хахакнути*, сврш. према *хахакаати; хахаати*, несврш. в. *хахакаати*.

⁷ То је у речнику документовано следећим примерима: – *Хе, хе!* – насмија се постолар. Шен.

3. *хи* узв. (обично удвојено) ‘за изражавање стидљивог, ситног и уздржаног смејања’;
4. *хо* узвик (више пута поновљено) ‘за опонашање смеха’⁸;
5. *иха* узв. (отегнуто: *ихааа*) ‘за изражавање наглог и снажног смеха’;
6. *ихаха* узвик ‘за изрицање смеха и подврискивања у игри и весељу’.

Облик *ху* (понекад поновљено више пута) регистрован је као узвик, али не и значењу смех⁹.

Са вокалом у инцијалној позицији у РМС се јавља: *охо-хо* (охохо) као ‘узвик којим се исказује задовољство, радосно изненађење’, али нема потврда да се овом формом изражава смех.

Забележен је и узвик *аха, ах* ‘за изражавање: чуђења, изненађења, задовољства, радости, злурадости, подсмеха’¹⁰. У овом речнику налазимо и *хм* (каткад удвојено) ‘узвик којим се изражава подсмех’, но подсмех није предмет ове анализе.

Податке из шестотомника некада налазимо као иновирани у једнотомном *Речнику српскога језика* (РСЈ), те је то био разлог да и те податке уврстим у ово разматрање. Тамо се налазе:

1. *ха* узв. (поновљено више пута) ‘оном. за подражавање кикотања, гласног смејања’.
2. *хе* узв. (обично поновљено више пута) ‘за подражавање смејања’.
3. *хи* узв. (обично поновљено више пута) ‘за изражавање уздржаног, стидљивог смејања’.
4. *хи-хи* узв. ‘оном. за изражавање хихотања, кикотања’.
5. *хо* узв. (понекад поновљено) ‘за подражавање смеха’.
6. *ихаха* узвик за изражавање смеха, кикотања у игри и весељу.

У комбинацији са вокалом *у* и овде је забележен узвик *ху*¹¹.

И овде се нашло *охо-хо* са идентичним значењем као у РМС.

У вези са узвиком *ах*, у овом речнику стоји да је то „узвик за изражавање одушевљења, дивљења, радости, чуђења, бола, жалости и др.“, а код *аха* стоји да је или узвик (са позивом на *ах*) или потврдна речца.

Ова грађа готово изостаје у дијалекатским речницима. Разлог за велико одсуство такве грађе лежи у чињеници да глас *х* по правилу одсуствује из

Хе, хе, хе – задовољно се поче смешкати газда Симо. *Тор*.

⁸ Пример је: – *Хо, хо, хо!* надре се смијати. Краљч. Стј.

⁹ У РМС стоји да је *ху* узвик а. 'за изражавање љутње, осуде, прекора'. б. 'за изражавање непријатног физичког осећаја, умора и сл. или оном. за опонашање хуке'.

¹⁰ У вези са овим у РМС стоји и: *ахалук* м 'подвискивање аха(у подсмеху)'. — Велики ахалук и смијех око Гана. *НП Вук*.

¹¹ Како тамо стоји, „(понекад поновљено више пута) 'за изражавање умора или неког другог непријатног физичког осећаја', 'за изражавање осуде, прекора, незадовољства' или као оном. 'за опонашање хуке’”.

српских народних говора, па често у речницима и нема грађе под овим словом.

Забележено је само: *а-ха-ха* ‘узвик за подражавање смеха’ (Расмејал се: *а-ха-ха, а-ха-ха*), у речнику В. Јовановића, и: *а-ха-ха* ‘узв. за подражавање смеха’ (Гушу-етел да си исцепи како ми се смејал), код Р. Стојановића.

У *Речнику српских говора Војводине* налази се облик *ха* као узвик, обично поновљен ‘за подражавање кикотања, смејања’. Код одреднице *хе*, као и код *хи*, упућује се на *ха*, те би се подразумевало истоветно значење. У овоме речнику *хо* је узвик за заустављање коња, а *ху* се не јавља као одредница.

У *Говору Заплања*, у вези са статусом гласа *х* стоји: „Чак се ни у ономапојеји није очувао, па ће *оп* бити узвик при скоку, али *ки*, *ки* за опонашање смеха¹²” (МАРКОВИЋ 2000: 75).

Дакле, према грађи из речника, смех се исказује комбинацијом графема *ха*, *хе*, *хи* и *хо*. У тој функцији нема комбинације са вокалом *у*. Смех типа *хи* дефинисан је као ‘изражавање уздржаног, стидљивог смејања’, узвик *ихаха* ‘за изрицање смеха и подврискивања у игри и весељу’, а смех типа *ха*, *хе* представља подражавање „смејања”¹³, док код *хо* стоји да је то подражавање, тј. опонашање „смеха”. Лексема *смех* употребљена је и при дефинисању узвика *иха* у РМС.

Преглед књижевне грађе

У овом делу ће бити наведен један део грађе пронађен у књижевним делима¹⁴, мада ваља имати у виду да се грађа из књижевних дела налази као потврда и у РМС и РСЈ.

Милован Глишић смех својих јунака дочарава на следећи начин:

„Наша глава! *Ха, ха!* Наша глава! *Ха, ха, ха!*
Жње он добро и без српа... *Ха, ха, ха!* Је ли, Дашо?

На ову досетку попову осу се међу гостима грохотом: *Ха, ха, ха!* па се чак и Цигани насмејаше.

Ха, ха, ха! – пита и смеје се капетан.
И опет се осу: „*Ха, ха, ха!*” а Цигани се већ изврћу од смеха ...
А он се некако извраћено насмеја: – *Ха, хаха!*
https://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/mglisic-price_c.html

¹² Под одредницом *загрохтати* у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* као илустративни материјал налази се: *Ха, ха...! Ки-ки...!* (РСАНУ 1968).

¹³ У РМС је *смејање* дефинисано као ‘гл. им. од смејати се’.

¹⁴ У књижевним делима ова грађа обично изостаје, а на то утиче тематика књижевних дела.

Аутор смех својих јунака бележи искључиво моделом *ха*, најчешће три пута поновљеним.

Јанко Веселиновић у *Хајдук Станку* обично смех бележи комбинацијом гласа *х* и *а* (*ха*):

- *Ха!... ха!... ха!... Знам!... Јелица Милошева!... Лазар сагао главу и ћути.*
- *Ха-ха-ха-ха!* — смејала се мајка. — Па млад је, стиди се!... Ходи, вечерај, рано!
- Море, мани вечеру!... Не би ти он сад окусио па да су царске ђаконије!... *Ха-ха-ха-ха!* — смејао се старац.
- *Ха-ха-хаха!...* И село ће се њих ради позавађати!...
- *Ха-ха-ха-ха!* – смејао се Турчин. – А Иван?
- *Ха-ха-ха-ха!* – смејао се Крушка – јест, плакао је. Ал ја сам то разумио!...
- *Ха-ха-ха!...* – насмеја се Маринко. – Боже, ал си дете!... Пре ће они, болан, позвати
- Сигуран сам да јесте! *Ха-ха-ха!* – зацену се Маринко.
- *Ха-ха-ха!* Па ако неће нека је силом нагнају.

Ређе ће у тој функцији бити комбинација гласова *х* и *е* (*хе*):

- Еј, море! – смејао се старац. – Бајаги стиди се, а овамо би полетео четвороношке да се жени!... Добро, добро!... *Хе-хе-хе-хе!*... Је ли, бабо, да је луд?...
- *Хе-хе-хе!*... – смејао се Иван.

(<https://www.boske.rs/testovi/Хајдук%20Stanko.pdf>)

У већини случајева писац наглашава да се ради о смеху, користећи у ту сврху глаголе типа: *смејала се*, *насмеја се*, *зацену се* и сл.

И Лаза Лазаревић, истина раритетно, бележи смех личности у својим приповеткама:

Макс ћуташе. Онда прсну у смех, очевидно био се збунио, па хтеде да се извуче из забуне. Поче се још усиљеније смејати: *Ха, ха, ха!*

Наравно, ви сте позвани ..., изаберите топ ..., *ха, ха!* ... Па њега за дуд! *Ха, ха!* ... Сиромах ни парчета од њега не би остало! *Ха, ха, ха!*

Како показују примери, Лазаревић смех бележи формама типа *ха* два или три пута поновљеним. Само једнословно *ха* забележено је више пута у делу овога писца, али не да се њиме означи смех: „Сеци ти само! Тако! Сад види како је ономе онде! *Ха* синко!”

<https://skolazadizajntekstila.edu.rs/admin-online-ucionica/zadaci/485915484.pdf>

Тражене грађе има и у делу Светолика Ранковића (*Горски цар*):

- Онде, где и нама не би било лоше, само да смо малко млађи. *Ха-ха-ха...* – насмеја се хајдук, сукајући густе, прогрушале брке.
- Стари смо познаници. *Ха-ха-ха!* ... – одговори Пантовац и стаде да савија цигару.

- *Ха-ха-ха...* – насмеја се хајдук. – Море ти си жешћа од мога побратима.
- Лизо – викну она једну другарицу, – чујеш шта каже Миша: њихне девојке ударају на зној... *ха... ха...*
- *Ха-ха-ха...* ка велиш : обрнуо га Вујо зимус! ... Неће више, не бој се.

И овде се смех бележи два или три пута поновљеном формом *ха*, а једносложна форма није употребљена у тој функцији:

- *Ха*, здраво да си, мио побратиме! Јеси ли се уморио, бане? – узвикну Пантовац.
- *Ха*, побро, је л' то снајка? Жива и срећна била! Гле ђавола какву је цуру

Нашле су се и форме *хе*:

а. ређе за бележење неког вида смеха:

- *Хе*, побро !... да није њега, друкчије би се ти освртао око себе – одговори Пантовац, смешећи се.

б. чешће у другој функцији:

- *Хе-хе...* – стаде он да чупка и глади брчиће – ја вала баш тако..
- *Хе* – одговори писар – имамо ми поуздан лек за то – и насмеши се значајно.
- *Хе*, мој синовче, зар би ти сад био у тој апсани са сокака, да ми није њега.

https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_23003/objava_70208/fajlovi/Svetolik%20Rankovic%20Gorski%20car.pdf

Доста примера налази се у Сремчевој *Зони Замфировој*¹⁵:

- *Хахаха!* – смеје се чорбација;
- *Хехе!* – смеје се Мане; – *Хехе*, – осмехну се Васка; – *Хехе!* – осмехну се презриво Таска;
- *Хе-хе!* – осмехну се Зона;
- *Ихаа!* – засмеја се тетка Дока;
- *Ихаха!* – засмеја се Зона;
- *Ухухуху!* – прсну у глуп смех измећарка на ове последње речи.

(http://www.kodkicosa.com/zona_zamfirova.htm)

У Сремчевом *Ибиш-аги* налазимо: – *Ех* – смеје се Ибиш-ага.

Како показују примери, писац редовно уз овакве форме наглашава да се ради о смеху. Да је то потребно, сведоче примери са таквим формама у којима није реч о смеху: – *Ха!* – одобрава Замфир; – *Ха!* – врти главом стари Замфир; – *Ахаха!* – зева Замфир; – *Хехе!* – снебива се Мане; – *Хе*, лагала је што је зборила? Не ли?

У приповеци *Чича Јордан* Сремац има следеће примере: – *Ахааа!* Тој ли учите у чкољу, тој ли ве је учитељ научио? – дере се чича Јордан; – А гле, Гида! Пази Гида! *Хахаха!* Пази га како се сплео! – продера се чича Јордан.

¹⁵ И у РМС су честе потврде из овог Сремчевог дела.

Очигледно је да први не представља подражавање смеха, али у другом случају има разлога за тврдњу да се ради или о подсмеху и исмејавању или пак о чистом смеху од стране чича Јордана у вези с тим шта се десило Гилету.

Сремац користи овакве видове опонашања смеха и у *Поп Спири и поп Спири*:

- *Хахаха!* – насмеја се гђа Габриела онако уплакана.
- Бар ће имати ко ће обријати поп-Спиру. *Хахаха!* Његов рођени зет!
- *Ха, ха, ха!* – смеје се поп-Олуја.
- *Хе-хе!* – смеје се Нића. – „Све по ’ладу, да га не познаду!” Ааа! Синовче, не ваља ти пос’о!
- *Хе, хе!* Фрајла-Јуло, а ви канда завирујете! Канда мене тражите! Баш сте најгириг! Ту сам, ту – смеје се Шаца демонски.
- *Хе, хе!* Ту сам, ту – понавља Шаца.
- *Хе, хе!* – смеје се и снебива Аркадија.
- *Хехе* – смеје се домаћин – како не би’, како не би’!
- А, није, мама! А шта ће ти наочари! Кога си требала да видиш, видела си га пре толико година. *Хехехе*.
- Ил’ ако није био баш код самог господин... *хе-хе*, а он и није ту, него на путу, – вели Нића, па врти главом.

Еј, да нисам само на дужности, дошло ми је да се и ја овако матор кеша прођаволим мало... *Хе, хе!* А шта би ми к’о фалило!?

- *Охо-хо!* – смеје се госпођа Перса. – Шта ми се то дало на смеј. Чисто вас престављам и гледам како, тако дебела, бацате кегле!! О жено, жено!

(<https://vdocuments.mx/stevan-sremac-pop-cira-i-pop-spira.html>)

И у овом делу писац најчешће „мора” да нагласи да се ради о смеху зато што има исте или сличне облике којима не дочарава смех, што потврђује пример: – *Охо!* – узвикну зачуђено и увређено поп Спира, па остави шешир.

И комедиограф Јован Стерија Поповић у *Покондиреној тикви* има овакве форме, мада много мање но што би се према тематици могло очекивати.

Његова јунакиња Сара смеје се са *ха* (поновљено једном или више пута): *Ха, ха!* Ја немцки питам како се находите; *Ха, ха, ха!* Ја мислим да се наши заљубљени нећеју посвађати; *Ха, ха, ха*, наш младожења хоће своју супругу с комплиментом ала бонер да пробира!; *Ха, ха, ха!* Ма chère, једва чека прстен; *Ха, ха, ха!* Ја мислим да се наши заљубљени нећеју посвађати.

Јован и Фема смеју се другачије: Јован: *Хе, хе!* Тако би’ најпосле ја морао обући сукњу, кад би’ се на моду дао; Фема: (Сари) *Хи, хи, хи!* ... Сун паурентр.

(https://www.rastko.rs/drama/sterija-tikva_c.html)

Будући да је ово драмско дело, није као у претходним примерима неопходно истицати да је реч о смеху – ове форме заправо и треба да буду смех на позорници, тј. у читању.

Комедиограф Бранислав Нушић, супротно тематици својих дела, има веома мало оваких модела: Чеда: Гле, молим те! Ала је лепо смишљено! *Ха, ха, ха*, ала ће се ухватити као миш у мишоловку; таман он да лизне сланину, а оно: Хоп! *Ха, ха, ха!* ... Риста (придружује се и слатко се смеје): *Ха, ха, ха!* (http://www.diogenpro.com/uploads/4/6/8/8/4688084/branislav_nui-komedije.pdf)

Како показују примери, Сремчеве јунаке најчешће карактерише смех типа *ха* и *хе*. Милован Глишић, Лаза Лазаревић и Бранислав Нушић смех својих ликова бележе типом *ха*. Такав начин бележења преовладава и делима Јанко Веселиновић и Светолика Ранковића, мада се код њих ређе налази форма *хе*. Стерија поред ових (*ха, хе*) има и смех типа *хи*, па и *Охо-хо*, док код *Сремца* налазимо богатство модела, а међу њима и: *Ихаа, Ихаха, Ухуху*.

Могло би се стога рећи да је основни, тј. најчешћи начин записивања смеха у књижевним делима онај обележен са *ха*, ређи са *хе*, понекад са *хи*, а о маштовитости аутора сведоче ликови *Ихаа*, *Ихаха*¹⁶, *Ухуху*¹⁷ и *Охо-хо*¹⁸.

Анкетна грађа

За ову прилику сам, на основу података које сам из речника добила, направила упитник са могућим начином бележења смеха и дала да тај упитник попуне (и допуне) студенти Србистике. Њих сам одабрала у убеђењу да они више од осталих имају осећај за ову проблематику.

За смех типа *ха* сви анкетирани су рекли да је могућ. По мишљењу 30% анкетираних такав смех користе (готово) сви, тј. (готово) свако, 17% тврди да је то смех већине људи, а незнатан је број осталих.

Смех типа *хи* могућ је по мишљењу 88% испитаника. Тако се смеју претежно деца (30%), а по некима особе женског пола (7%).

Иако је 75% испитаника рекло да је могућ смех типа *хо*, 93% испитаника изјаснило се да такав смех припада Деда Мразу¹⁹.

¹⁶ РСЈ има: *ихаха* узвик за изражавање смеха, кикотања у игри и весељу, без потврда, а РМС: (отегнуто: *ихааа*) 'за изражавање наглог и снажног смеха' и: *ихаха* 'узвик за изрицање смеха и подврискивања у игри и весељу', са потврдама из Сремчеве *Зоне Замфирове*

¹⁷ У РСЈ налазимо: „*уху(ј)* оном. узвик за изражавање чуђења, подсмеха и сл.“, а у РМС: *уху* 1. оном. 'узвик којим се подражава, опонаша глас буљине'. 2. 'узвик за изражавање чуђења, подсмеха и сл.'

¹⁸ РМС бележи *охо-хо* као 'узвик којим се исказује задовољство, радосно изненађење'. — Пред њима чутура, сир, хлеб . . . Охо-хо!, што је у РСЈ иновирано као „*охо-хо* (различно наглашено) 1. узвик за изражавање задовољства, радости, изненађења, чуђења“. Као узвик јавиће се *аха* и *уха* и у делу Бранислава Нушића.

¹⁹ На овакав став свакако утиче узраст учесника у анкети и он би сигурно био (бар незнатно) другачији да су укључени говорници старијег узраста.

Да је смех типа *хе* могућ, рекло је 97% испитаника, мада се за овај тип смеха није издвојио тип особа које се њиме служе. Одговори су били махом индивидуални (зле особе, деца, старији људи, нико итд.).

Да смех типа *ху* није могућ, било је 57% одговора, док је по мишљењу 38% испитаника могућ. Одговор на питање ко се овим типом смеха смеје, изостао је код 38% испитаника, 25% је дало одговор да се тако нико не смеје, а остали одговори су индивидуални.

По мишљењу 70 % испитаника, смех типа *ки* могућ је и претежно припада деци (25%), тј. бебама (11%) или старијим особама (8%). Остали одговори су индивидуални.

Смех који се бележи иницијалним вокалом типа *ихааа* није могућ по мишљењу 85% испитаника, а *ихај* по мишљењу 90% испитаника. Могућност бележења смеха са почетним вокалом типа *ихаха* нешто је већа (41% испитаника је за, а 58% против).

Међу предлозима како би се још могао обележити смех нашли су се следећи модели: *хахаха*; *хахахаха*; *хахахахаха*; *ха-ха-ха*; *буахаха*; *буахахаха*; *аууу*, *ха*, *ха*, *ха*; *хаа*, *хаа*; *хуе*, *хуе*; *хуе*, *хуе*, *хуе*; *хххх*; *ке*, *ке*, *ке*; *ксе*, *ксе*, *ксе*.

Смех типа *ха* је гласан (31%), нормалан (13%), обичан (10%), искрен (8%), радостан (8%), док 11% испитаника мисли да је ироничан.

За смех типа *хи* тврди се да је тих (15%), притајен (15%), стидљив (13%), док 8% мисли да је ироничан.

Смех типа *хо* је грохотан (27%), радостан (15%), гласан (8%), празничан (3%), новогодишњи (3%).

Смех типа *хе* је притајени (15%), тихи (7%), злонамеран (10%), ироничан/саркастичан/ подмукао (27%), а има и бројних других индивидуалних одговора (гласан, нервозан, шаљив итд.).

Иако је смех типа *хо* приписан Деда Мразу, одговори на питање какав је тај смех нису јединствени, па се осим одговора грохотан (7%) и гласан (5%), јавља и доста индивидуалних (изопадени, подли, старачки итд.).

Смех типа *ки* дефинисан је као тихи и притајени смех (20 %), као кикотање (15 %), уз доста индивидуалних одговора (умиљати, гласан, безазлен, бојажљив и сл.).

Очигледно је да је најприхватљивија форма за бележење смеха, по резултатима анкете, смех типа *ха*, да се тако смеје већина људи и да се на тај начин бележи обичан гласан смех. Формама типа *хи* и *хе* бележи се тихи, притајени или ироничан смех. Остали облици припадају индивидуалној употреби.

Граматицки и стилски статус

Може се поставити питање граматицке дефинисаности ових облика. Међутим, ако се за релевантан пример узме одређење у РМС, то питање као да је излишно – у том речнику сви ти облици у статусу одреднице недвосмислено су категорисани као узвици.

Код неких одредница наглашено је да представљају ономатопеју иако у дефиницији ономатопеје нема овакве могућности, будући да се обично дефинише као скуп гласова који опонаша звукове из природе (шум, буку) или звук који испуштају животиње тако што их претвара у артикулисани људски говор. У дефинисању ове стилске фигуре не помиње се смех, а нема ни таквих примера. Ипак, у прилог чињеници да су ове форме ономатопеје иде тврдња да ономатопеја представља претварање неартикулисаних крикова и буке у артикулисане гласове. Облик ономатопеје подређен је фонетско-фонолошком систему одређеног језика, али и избор фонема у овој функцији, уколико није реч о општеусвојеним формама, може бити индивидуална реализација.

У вези са овом проблематиком ваља истаћи и податак да се ономатопејом опонашају звукови и у усменој и у писаној форми на (готово) идентичан начин, па ћемо рећи да се при паду камена у воду чује *бућ*, а тако ћемо и написати. Међутим, када је смех у питању, мора се поћи од чињенице да се гласовна реализација и писана не поклапају и да заправо писањем треба дочарати гласовну реализацију.

Правописна проблематика

Будући да се ради о писаном језику, примећује се колебање у вези са овом регулативом. Показало се да у бележењу смеха готово обавезно учествује графема *x* у комбинацији са вокалом. Вокал по правилу следи после сугласника. У овој функцији могу се наћи сви вокали: *xa, xe, xi, xo*, а да буде заступљен целокупни вокалски инвентар, потрудио се Сремац примером – *Ухухуху!*

Једносложна форма (*xa, xe, xi*) налази се као речничка одредница, али у примерима, као и књижевним текстовима разматраним у овом осврту, та једночлана форма је обично поновљена још једном или је пак поновљена више пута. У том понављању такође има разлике. Некада су такви облици међусобно одвојени запетама: *xa, xa; xe, xe; xa, xa, xa*; некада су написани састављено (као једна реч): *xexe, xexexe, хахаха*, а некада одвојени цртицама (као полусложеница): *xe-xe*. Овај детаљ упућује на чињеницу да се у случају употребе једносложних облика са запетама може говорити о употреби двеју (трију, или више) речи, у случају састављеног писања – о двосложним или вишесложним речима, а у случају писања са цртицом, може се говорити о полусложеници ако је комбинација двосложна. Употреба вишесложних форми, типа *xa-xa-xa-xa*, наводи на дискусију чије разрешење је неизвесно²⁰. Занимљиво је да број понављања није у вези са дужином или јачином смеха, што документују примери:

²⁰ Могућност писања више цртица предвиђена је у *Правопису српскога језика*, али тамо наведена правила и примери не одговарају овом моделу (ПРАВОПИС 2010: 128).

- Сигуран сам да јесте! *Ха-ха-ха!* — зацену се Маринко.
- *Ха-ха-ха-ха!*... — стаде се смејати Крушка. — Лијепо, лијепо!... из Веселиновићевог *Хајдук Станка*.

О правописној оригиналности аутора говори и пример *Ха!... ха!... ха!...* Наравно, овде би се могло дискутовати о томе како се заправо смеје ова особа – испрекидано, са паузама или на неки трећи начин.

Понекад се вокал налази и у иницијалној позицији. То може бити поновљени вокал: *Охо-хо, Аха, Ахаха, Ухухуху* или неки други вокал: *Ихаа, Ихаха*. У улози другог (различитог) вокала у иницијалној позицији нашао се само вокал *и*.

Вокал *иза* сугласника могао је бити и удвојен или поновљен више пута: *Ихаа, Ихааа*.

Закључна разматрања

Смех се у српском језику бележи комбинацијом слова *х* и вокала у позицији *иза* овог сугласника. У тој служби најчешће се налази вокал *а*, а потом следе вокали *е* и *и*. Готово је раритетна употреба вокала *о* и *у*, али није непозната. У дијалектима, будући да се у српским народним говорима готово изгубио глас *х*, могућа је и употреба гласа *к* као супституента изгубљеног *х*.

Правописне комбинације су бројне и резултат су индивидуалне реализације (*ха, ха, ха; хаха; ха-ха; ха-ха-ха, ха-ха-ха-ха, ха-ха-хаха* итд.).

Чињеница је да су овакве форме омеђене фонетско-фонолошким системом сваког језика и да је њихово разумевање условљено познавањем садржаја такве речи у конкретном језику, у складу са Де Сосировим ставом о томе да је веза између звука и значења произвољна. То је разлог због којег се у књижевном делу уз овакве форме готово редовно додаје појашњење да се ради о смеху.

Најчешћом комбинацијом: *хаха; ха, ха* и сл. бележи се уобичајени смех, смех којим се смеје већина људи. Следећи су по фреквентности они типа *хе* и *хи*, који по правилу представљају притајени, тихи смех.

Писци су употребом разних гласовних комбинација покушали да дочарају смех разних особа и различите облике смеха. Тај избор је индивидуалан, о чему сведоче и одговори у анкети, али он мора бити функционалан, тј. мора у извесној мери бити јасан читаоцу.

Цитирана литература

I

ЈОВАНОВИЋ, Властимир. „Речник села Каменице (код Ниша)”. *Српски дијалектолошки зборник* 51. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004: стр. 313–688.

- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања”. *Српски дијалектолошки зборник* 47. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.
- ПЕТРОВИЋ, Ч. Милена. „Ономатопејски клик, звуци, ехолокација и апсолутни слух”. *Наслеђе* 38, 2017: стр. 329–341.
- ПРАВОПИС 2010: *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Речник српских говора Војводине*. Нови Сад: Матица српска, ИК Тиски цвет, 2000–2010.
- РСАНУ 1968: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. 5, Београд: Српска академија наука и уметности.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска; 1967–1969; Књ. 4–6, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976; Друго фототипско издање 1990.
- РСЈ 2011: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црнотравски речник”. *Српски дијалектолошки зборник* 57. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- <<https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-50945038>> преузето 21. 1. 2020.
- <<https://www.linkedin.com/company/ms-team-021>> преузето 21. 1. 2020.

II

- MARKOVIĆ, Jordana, STOJILIĆ Violeta. „Laughter in written serbian language”. *Facta universitatis*, Series Linguistics and Literature, Vol. 18, № 1, 2020, st. 1–8.

Извори

- ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко. *Хајдук Станко*. <<https://www.boske.rs/testovi/Hajduk%20Stanko.pdf>> преузето 5. 5. 2021.
- ГЛИШИЋ Милован. *Приче*. <https://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/mglisic-price_c.html> преузето 21. 1. 2021.
- ЛАЗАРЕВИЋ Лаза. <<https://skolazadizajntekstila.edu.rs/admin-online-ucionica/zadaci/485915484.pdf>> преузето 21. 1. 2021.
- НУШИЋ, Бранислав. *Комедије*. <http://www.diogenpro.com/uploads/4/6/8/8/4688084/branislav_nui-komedije.pdf> преузето 5. 5. 2021.
- ПОПОВИЋ, Јован Стерија. *Покондирена тиква*. <https://www.rastko.rs/drama/sterija-tikva_c.html> преузето 21. 1. 2021.
- РАНКОВИЋ Светолик. *Горски цар*. <https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_23003/objava_70208/fajlovi/Svetolik%20Rankovic%20Gorski%20car.pdf> преузето 21. 1. 2021.
- СРЕМАЦ Стеван. *Зона Замфорива*. <<https://vdocuments.mx/stevan-sremac-zona-zamfirova-55844f389d11a.html>> преузето 15. 1. 2020.
- СРЕМАЦ Стеван. *Пон Ђира и пон Спире*. <<https://vdocuments.mx/stevan-sremac-pop-cira-i-pop-spira.html>> преузето 21. 1. 2021.

Jordana S. Marković

LAUGHTER IN WRITTEN LANGUAGE

Laughter is an expression of a person's mood. It belongs to the vocal articulation of humans. In literature (and in the dictionaries) sometimes this manner of articulation should be depicted in words. Different languages have different inventories of sounds which evoke laughter in written language. In this paper, we discuss the inventory of sounds by which laughter is represented in the Serbian language in writing. Data were compiled from published dictionaries and literary works, and some were obtained through a survey. The data were analyzed individually and then collectively to produce the inventory of this function and to record spelling practices and nuances in transcribing various forms of laughter (loud, silent, etc.). Laughter in the Serbian language is transcribed by the combination of the letter *x* and vowels in a position following this consonant. In that position one usually finds the vowel *a*, and sometimes the vowels are followed by *e* and *u*. The use of the vowels *o* and *y* is rare, but it is not unusual.

The most common pattern representing typical laughter is *xaxa*; *xa*, *xa*. The second most frequently used types are *xe* and *xu*, which, as a rule, represent a quiet laughter. The choice may be individual, as indicated by the survey, but it must be functional, i.e. clear to the reader to a certain extent.

Key words: laughter, sound inventory, type, transcription, Serbian

Ивана З. Митић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет²
Департман за србистику

Јасмина П. Ђорђевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Центар за стране језике

УДК 811.163.41`42
Оригинални научни рад
Примљен: 14. април 2021.
Прихваћен: 7. мај 2021.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsj.19.2021.11>

ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА СА ЕЛЕМЕНТИМА ИМПЛИЦИТНЕ ПРОПАГАНДЕ НА ПРИМЕРУ НАСЛОВА СА ПОРТАЛА РТС: ВАКЦИНАЦИЈА У ВРЕМЕ КОРОНЕ

Основно полазиште овог истраживања јесте да је главни интерес медија у Србији да осигурају наклоност власти, јер зависе од финансирања које обезбеђује држава. Како би се испитала ова претпоставка, у раду се истражују језичка средства и медијска интертекстуалност као средство на лингвистичком нивоу у насловима на тему вакцинације против вируса КОВИД-19, експерираним са портала РТС. Циљ је да се утврди у којој мери се језичка средства и медијска интертекстуалност користе у насловима на тему вируса КОВИД-19, и на који начин указују на имплицитну пропаганду усмерену ка вакцинацији што већег броја грађана. Извршена квантитативна анализа језичких средстава и медијске интертекстуалности показала је да је интертекстуалност најприсутнија, као и да су граматичка средства (нпр. номиналне форме и питања) забележена високим бројем погодака, док је лексичких (нпр. метафоре) и синтаксичких средстава (нпр. негација и супротност) знатно мање. Детаљна квалитативна анализа потврдила је да се у граматичким и синтаксичким средствима препознају језички механизми помоћу којих се остварује имплицитна пропаганда која има за циљ вакцинацију што већег броја грађана, као и да се у лексичким средствима и медијској интертекстуалности препознаје исти семантички оквир: вакцинација је спас.

Кључне речи: српски језик, медијски дискурс, језичка средства, имплицитна пропаганда, КОВИД-19.

¹ ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-9/2021-14/200165).

1. Увод

Наслови на информативним порталима имају исте функције као и наслови у штампаним медијима. Основна функција јесте катафоричка и информативна пошто наслови у кратким цртама уводе садржај целог чланка (VAN DIJK 1988). Друга функција је семантичка и прагматичка, будући да би наслови требало да изазову одређени ефекат и да привуку пажњу (MOLEK-KOZAKOWSKA 2013). Међутим, наслови могу имати и функцију да информишу и да убеду (KRONROD & ENGEL 2001). У сваком случају, наслови вести у онлајн простору имају сврху да брзо и кратко привуку пажњу читалаца како би они кликнули на вест (BONYADI & SAMUEL 2013), јер број кликова подразумева више читалаца, а то пак подразумева ширу дисеминацију вести. Резултати истраживања (MOLEK-KOZAKOWSKA 2013; SIDIROPOULOU 1995) указују да наслови могу да делују и сугестивно на читаоце до те мере да прелазе у пропаганду како би их не само убедили да прихвате неки став и мишљење него и покренули на одређено деловање, и то одабиром одређених језичких средстава која значајно утичу на разумевање остатка вести (ECKER ET AL. 2014).

Већина новинских агенција свуда у свету данас се суочава са глобалним трендом урушавања традиционалних финансијских модела у медијима, што је последица дигитализације и због чега се приходи од рекламирања сливају у онлајн-платформе (FISHER 2018). Смањени приходи наметнули су отпуштања и реструктурирања (PICARD 2014), а то је довело до egzистенцијалне кризе новинара (MCNAIR 2006). Пошто олакшани приступ интернету готово свакоме омогућава да објављује вести, мишљења, анализе и слично, брише се граница између професионалних новинара, блогера, грађана новинара (који објављују вести на својим блоговима, влоговима и веб-страницама), што додатно отежава опстанак новинских кућа на тржишту (FISHER 2018).

Управо та чињеница да се медији данас боре са конкуренцијом из разних других извора информација (STRÖMBÄCK ET AL. 2020) (нпр. дигитални медији, друштвене мреже, блогови, влогови и др.) дала је политичким и друштвеним актерима слободу да буду мање зависни од медија, будући да до своје публике могу доћи преко Инстаграма, Фејсбука и Твитера (GROSHEK & KOC-MICHALSKA 2017). Традиционални медији се практично присиљавају на разне технике и стратегије како би своје садржаје учинили привлачним и тако опстали на тржишту. На тај начин се ствара могућност да се медији користе у разне сврхе, често негативне, као што су злоупотреба, пропаганда и манипулација (ECKER ET AL. 2014). Међутим, чини се да медији свесно улазе у такво деловање, јер, с једне стране тиме обезбеђују више кликова, тј. читалаца, а с друге стране осигуравају наклоност владајућих структура, што обезбеђује већа финансирања, па самим тим и опстанак (ЂОРЂЕВИЋ 2020).

Према подацима Агенције за привредне регистре, у Србији има преко 2000 медијских кућа. Медијске куће се окрећу држави не би ли добили финансијску помоћ и преживели, због чега постају зависне од државног буџета, док их такав статус у исто време излаже и политичком утицају (МАТИЋ 2014). Држава тако контролише медије на различите начине (КИЏУНАС 2017), нпр. кроз различите моделе нетранспарентног финансирања.

У таквој атмосфери, медији у Србији покушавају да привуку што више читалаца и да у исто време задрже наклоност власти, услед чега се нарушавају основни принципи новинарства (нпр. истина и веродостојност, независност, правичност и непристрасност, хуманост и сл.) (ETHICAL JOURNALISM NETWORK 2020). Нажалост, списак аргумената који говоре у прилог томе да вести нису увек у складу са наведеним принципима дугачак је, при чему, како се чини, истина и непристрасност највише заостају (ЂОРЂЕВИЋ & ЂОРЂИЋ 2021). У контексту вакцинације, која се спроводи са циљем сузбијања пандемије изазване вирусом КОВИД-19 у Србији почетком 2021. године, као што ћемо приказати у овом раду, веома је уочљива употреба језичких средстава (BUSA 2014; REAH 2002; RAFFERTY 2008; RICHARDSON 2007) и медијске интертекстуалности (IQANI, 2009) у насловима вести са циљем имплицитне пропаганде (SOULES 2015).

Пропаганда је вид убеђивања (SENNET, 2014), с тим што подразумева да има специфичну намеру (да оствари неку корист), обим (обухвата широке народне масе), одређене последице (нарушено поверење јавности) и спонзоре (налогодавце) (SOULES 2015). За пропаганду се још може рећи да представља и језик и инструмент моћи (RUTHERFORD 2000), а медији су најчешћи извршиоци пропаганде, нарочито ако је налогодавац држава. Пропаганда је отворена када убеђивање има за циљ да свесно заводи или експлоатише веровања, вредности и ставове јавности зарад пропагандне користи (SOULES 2015). Међутим, пропаганда је имплицитна када делује на имплицитном нивоу тако што убеђује људе у идеју која превазилази оквире њиховог свесног разумевања (SENNET, 2014), тј. делује на подсвесном нивоу и тако утиче на ставове јавности (GREENWALD ET AL., 2009). У контексту вакцинације против КОВИДА-19, пропаганду на почетку нису спроводиле власти, већ искључиво медији у име власти, и то на начин који није експлицитно и отворено промовисао вакцинацију као било чију препоруку, па ни као препоруку државе или власти. Из тих разлога се може рећи да је пропаганда у том тренутку имала форму имплицитног убеђивања, јер су медији, иако у име власти, били једини који су пропагирали вакцинацију. (Напомињемо да је у тренутку писања овог рада дошло до промене, јер је власт преузела активнију улогу у пропагирању вакцинације.)

У овом раду ћемо се пре свега осврнути на појам имплицитне пропаганде у контексту вакцинације против КОВИДА-19, на језичка средства у медијском дискурсу и на медијску интертекстуалност, а онда и детаљно приказати емпи-

ријско истраживање које смо спровели на основу квантитативне и квалитативне анализе корпуса прикупљеног са портала РТС, који чине 105 наслова на тему вакцинације против КОВИДА-19 почетком 2021. године у Србији. Истичемо да циљ овог рада није да доказујемо да ли је вакцинација злоупотреба или не, нити нам је циљ да судимо о томе чије мишљење треба следити, оних који су за вакцину или против ње. Такође нам није циљ да се упуштамо у расправу да ли је власт у праву што жели да убеди људе да се вакцинишу. Наш циљ је да на основу резултата спроведених лингвистичких анализа одређеног медијског дискурса покажемо да се језичка средства и медијска интертекстуалност у новинским насловима користе са функцијом имплицитне пропаганде, што, с једне стране, обезбеђује новинским кућама опстанак на преплављеном медијском тржишту, будући да испуњавају циљеве и намере владајућих структура, а, с друге стране, усмерава читаоце на одређено деловање, тј. вакцинисање, што је циљ власти у контексту пандемије изазване КОВИДОМ-19.

2. Имплицитна пропаганда, језичка средства и медијска интертекстуалност

Као што смо у уводу истакли, пропаганда је имплицитна када делује на имплицитном нивоу тако што убеђује људе у идеју која превазилази оквире њиховог свесног разумевања (SENNET, 2014), тј. делује на подсвесном нивоу и тако утиче на ставове јавности (GREENWALD ET AL., 2009). Сноу (SNOW 2010) сматра да пропаганда у пракси подразумева систематско и намерно деловање да се јавно мњење окрене у корист циљева институција, углавном и најчешће државних. Према мишљењу Орајлија и Тенента (O'REILLY & TENNANT 2011), пропагандно убеђивање увек подразумева неки уговор, тј. обећава се некаква корист. У контексту тренутне пандемије изазване КОВИДОМ-19, иако је реч о здравственом проблему, пропаганда прати исти модел. Уговор са циљем убеђивања и постизањем користи склапа се најпре између власти и медија, а онда медији уговор склапају са читаоцима којима обећавају здравље кроз вакцинацију. Власт жели да вакцинише што већи број људи, а медији да опстану на медијском тржишту. Власт има финансијска средства, а медији рачунају да ће их добити уколико испуне циљ власти. Медији реализују механизам имплицитне пропаганде, јер као извршиоци власти врше имплицитно убеђивање (GREENWALD ET AL., 2009), тј. реализују интерес власти и у исто време заступају свој интерес, а притом убеђују читаоце да је све што раде управо у најбољем интересу читалаца.

Зарад успешног убеђивања потребно је „сидро” (SOULES 2015: 3), тј. постојеће веровање или став. Сидра циљној групи обезбеђују фокус, мотивацију и значај, при чему друштвене норме могу имати моћан утицај и веома успешно служе као сидра. Страна која убеђује тежи да изгради пове-

рење, па се ослања на уврежене вредности и ставове како би усидрила свој аргумент. Пошто је постојеће сидро већ део колективне свести, убедљива порука се имплицитно схвата као нешто што је природно и врло често се прихвата као здраворазумско мишљење, а не убеђивање.

У контексту нашег истраживања, сидро се може препознати у сталним подсећањима јавности на неке раније пандемије, на успешне вакцинације, као и на неопходност стварања колективног имунитета, што ће обезбедити опстанак народа. Медији се, дакле, ослањају на националне вредности, заједничке друштвене норме, општеприхваћена верска оправдања и сл. На основу њих дефинишу, али и ограничавају аргумент у који желе да убеди јавност – неопходност вакцинације. Када медији, на пример, употребе фразу „колективни имунитет народа у Србији”, па онда додају аргумент да се „имунитет стада може постићи вакцинацијом”, реално могу очекивати да ће га јавност прихватити, јер ће закључити да је тај аргумент једино здраворазумско решење за народ Србије.

Како би пропаганда допрла до своје циљне групе, медији користе језичка средства и медијску интертекстуалност. Језичка средства у контексту медијског дискурса нису до сада класификована иако их велики број аутора помиње (BUSA 2014; REAN 2002; RAFFERTY 2008; RICHARDSON 2007). Реа (REAN 2002) их грубо дели на синтаксичка (нпр. елипса и антитеза), фонетска (нпр. алитерација, рима и ритам), граматичка (нпр. присуство одређених глаголских облика и номинализација) и лексичка (нпр. метафора, метонимија и неологизми). Ниједан од наведених аутора није понудио детаљније објашњење у вези са поделом језичких средстава, већ се само истиче да се она у медијском дискурсу користе са циљем привлачења пажње читалаца (BUSA 2014). Медијска интертекстуалност се препознаје на основу фраза на лингвистичком плану. Те фразе садрже одређене лексеме које упућују на чињенице, личности, историјске податке и слично, а све то често уз навођење неког раније објављеног текста или позивање на њега (IQANI, 2009). Самим тим медијска интертекстуалност постаје лингвистичко средство које се реализује употребом одређеног вокабулара на основу кога медији стварају везу између текста (који тренутно користе као средство пропаганде) и чињеница, знања, веровања и изграђених мишљења која већ постоје у свести читалаца (IQANI, 2009; REAN 2002). Медијска интертекстуалност заправо обезбеђује потребно сидро (SOULES 2015) на основу којег медији желе да изграде поверење читалаца према вакцинацији. Другим речима, подсећања на раније пандемије, реализоване вакцинације, лекаре и научнике који су успешно лечили људе од широко распрострањених болести јесу у исто време пример медијске интертекстуалности као средства на лингвистичком нивоу у медијском дискурсу (IQANI, 2009), али су и сидро потребно за реализацију имплицитне пропаганде (SOULES 2015).

И језичка средства и медијска интертекстуалност имају за циљ да привуку пажњу читалаца и већ у насловима могу бити тако ефикасна да се основна

пропагандна намера може остварити и тиме што ће читалац прочитати само наслов. Практично ће језичко средство и медијска интертекстуалност у наслову усмерити читаоца да на одређени начин схвати пропагандну поруку, а остатак чланка онда има улогу да читаоцу објасни појединости (RAFFERTY 2008).

3. Истраживање

3.1. Циљеви и хипотеза

Основна претпоставка од које се у овом истраживању креће јесте да ће се медији у Србији послужити језичким средствима и медијском интертекстуалношћу како би опстали на медијском тржишту. Анализирали смо корпус сачињен од 105 наслова прикупљених са портала РТС како бисмо потврдили хипотезу да поједини медији новинске наслове користе са функцијом имплицитне пропаганде не би ли осигурали финансијску подршку власти и тако обезбедили опстанак на преплављеном медијском тржишту. С обзиром на наведено, поставили смо два циља: 1) идентификовати језичка средства и медијску интертекстуалност у корпусу наслова и 2) утврдити на који начин идентификована језичка средства и медијска интертекстуалност доприносе имплицитној пропаганди која има за циљ да се становништво масовно вакцинише против вируса КОВИД-19.

3.2. Методологија и корпус

Корпус „Наслови РТС” (РТС) прикупљен за потребе овог истраживања садржи 105 наслова из одељка Коронавирус у Србији, објављених на порталу РТС у периоду од 17. јануара до 19. фебруара 2021. године. Портал РТС изабран је зато што је: а) реч о јавном сервису и б) подлеже државном финансирању, па се може очекивати да ће увек ући у тзв. уговор са властима и бити извршилац пропаганде у име свог налогодавца (O'REILLY & TENNANT 2011). Оба критеријума говоре у прилог томе да наслови вести у вези са вакцинацијом против КОВИДА-19 на овом порталу имају за циљ да убеде читаоце да је вакцинација једино здраворазумско решење у условима пандемије (SOULES 2015).

У првом кораку, наслови су селектовани, прочитани и кодирани тако што је праћен хронолошки редослед објављивања вести на порталу РТС ([РТС001], [РТС002], [РТС003] ... [РТС105]). Будући да у литератури у вези са медијским дискурсом не постоји јединствена и прихваћена класификација језичких средстава, у другом кораку извршена је анализа на основу поделе језичких средстава описаних у одељку 2 (REAN 2002). Пошто циљ овог рада није био да се изврши анализа језичких средстава са лингвистичког аспекта, већ само да се језичка средства идентификују како би се доказало да су у ексцерпираним насловима употребљена зарад имплицитне пропаганде, руководили смо се на-

веденом грубом поделом ових средстава без упуштања у дубљу анализу, што би свакако могло бити предмет неког другог истраживања. Из тих разлога смо идентификовали синтаксичка (нпр. негација и супротност), граматичка (нпр. питања и крњи перфекат) и лексичка средства (нпр. метафоре) искључиво на основу њихових формалних карактеристика. Поред тога, анализирали смо и вокабулар који упућује на медијску интертекстуалност (нпр. подсећања на раније пандемије, успешне вакцинације и сл.) (IQANI, 2009). Како бисмо остварили први циљ истраживања, идентификовали смо језичка средства и примере медијске интертекстуалности у одабраним насловима. За потребе остварења другог циља истраживања, анализирали смо у којој мери идентификована језичка средства и медијска интертекстуалност доприносе остваривању имплицитне пропаганде, која се спроводи како би се становништво масовно вакцинисало против вируса КОВИД-19. У ту сврху, идентификовали смо да ли је одређено језичко средство употребљено са циљем да имплицитно наведе читаоца да прихвати вакцинацију као једино здраворазумско решење у условима пандемије (GREENWALD ET AL., 2009; SOULES 2015), а потом смо одредили да ли је идентификовани вокабулар који упућује на медијску интертекстуалност стављен у контекст очувања јавног здравља становништва Србије.

4. Анализа и дискусија

4.1. Квантитативна анализа

У овом делу дајемо квантитативну анализу наших резултата. Будући да усвојене класификације језичких средстава у медијском дискурсу нема, ослонили смо се на грубу поделу коју нуди REAH (2002), те смо анализом утврдили да се у ексцерпираним насловима јављају синтаксичка, граматичка и лексичка средства, те медијска интертекстуалност (IQANI, 2009), док нисмо пронашли фонетска средства, иначе документована у ранијим истраживањима (BUSA 2014; RICHARDSON 2007). У табели која следи приказаћемо број идентификованих појава језичких средстава и медијске интертекстуалности, док ће процентуалном вредношћу бити представљене појаве у односу на укупан број ексцерпираних језичких средстава (213)³. Детаљнији приказ појединих језичких средстава биће понуђен у одељку 4.1. У Табели 1 представили смо каква је размера идентификованих средстава.

Типови средстава	Синтаксичка средства		Грамагичка средства		Лексичка средства		Медијска интертекстуалност	
	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%
Идентификована средства	24	11,3	73	34,3	16	7,5	100	47

Табела 1

³ Корпус се састоји из 105 наслова.

Као што се на основу података у Табели 1 може видети, најчешће се појављује медијска интертекстуалност (МИ), па граматичка средства, док је синтаксичких и лексичких средстава знатно мање. С обзиром на резултате изнете у до садашњим истраживањима (РЕАН 2002), почетна предикција била је да ће највише бити лексичких средстава и МИ. Ова предикција је делимично потврђена. МИ се појављује најчешће, а након ње најбројнија су граматичка средства.

Од синтаксичких средстава идентификована су следећа: негација, градација реализована помоћу градационих асиндетских реченица⁴, комбинација негације и наредбе, комбинација лексичке негације и супротности и супротност реализована помоћу синдетских и асиндетских супротних реченица (Табела 2). У Табели 2 представљени су сирови подаци и проценти, који су израчунати у односу на укупан број синтаксичких средстава (24).

Синтаксичка средства	Негација		Градација		Негација и наредба		Лексичка негација и супротност		Супротност	
	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%
Идентификована средства	10	41,7	2	8,3	1	4,2	1	4,2	10	41,7

Табела 2

Подаци у Табели 2 указују на то да су негација и супротност реализована помоћу супротних синдетских и асиндетских реченица најзаступљенији, док су остала средства документована знатно нижим бројем погодака.

Што се граматичких средстава тиче, пронашли смо потврду за номиналне форме, питања, те за комбинацију крњег перфекта и номиналних форми (Табела 3). Проценти су израчунати у односу на укупан број граматичких средстава (73).

Грамматичка средства	Номиналне форме		Питања		Крњи перфекат и номиналне форме	
	бр.	%	бр.	%	бр.	%
Идентификована средства	46	63	16	22	11	15

Табела 3

У Табели 3 се може видети да су најбројније номиналне форме, док су питања и комбинација крњег перфекта и номиналних форми документовани три, односно четири пута мањим бројем погодака.

Од лексичких средстава препознали смо потврду само за метафоре, о којима ће бити више речи у одељку 4.2. Што се МИ тиче, идентификовали

⁴ У даљем тексту само градација.

смо историјске чињенице и историјски контекст (деталнији приказ следи у одељку 4.2). У наставку рада следи квалитативна анализа ексцерпираних наслова.

4.2. Квалитативна анализа

Како смо већ нагласили у претходном одељку, од синтаксичких средстава у ексцерпираним насловима идентификовали смо: негацију, негацију у комбинацији са наредбом, негацију у комбинацији са супротношћу, супротност реализовану помоћу супротних синдетских и асиндетских реченица, те градацију реализовану помоћу градационих асиндетских реченица. Негација је забележена у 10 наслова, као што су на пример следећи:

[1] вакцинација неће преко ноћи зауставити епидемију [RTS041]

[2] вакцина није разлог за опуштање [RTS068]

У свим примерима реч је о реченичној негацији, која је употребљена како би се показало да држава, власт и здравство брину о грађанима. Негацију у комбинацији са наредбом препознали смо у само једном примеру:

[3] не сме да буде опуштања после прве дозе – вакцина није ту да пре времена скидамо маску [RTS083]

Учили смо да, поред реченичне негације, постоји и наредба која се изриче управо употребом негираног облика модалног глагола *смети*, што је опет употребљено са истим циљем – имплицитно убедити читаоца да власт, држава и здравство брину о његовом здрављу. Комбинација лексичке негације на нивоу реченице и супротности, што се препознаје употребом лексичких антонима *вакцинисати се или заразити*, забележена је у само једном примеру:

[4] вирус је немогуће избећи [RTS042]

Супротност на нивоу реченице реализована је употребом синдетских супротних реченица и асиндетских супротних реченица.⁵ Идентификована је у 10 наслова, од којих су следећи репрезентативни:

[5] нових 16 жртава ковида, још 2.467 заражених коронавирусом – [а] више од милион вакцинисаних [RTS002]

[6] преминуло 14 пацијената, заражено још 1.529 особа, [а]⁶ стиже још 50.000 доза “спутњика” [RTS026]

[7] “Теже набавити вакцине него нуклеарно оружје” [RTS073]

⁵ Под асиндетским реченицама подразумевају се реченице које нису повезане везницима већ интерпункцијским знацима. Нпр. у наслову: *нових 16 жртава ковида, још 2.467 заражених коронавирусом – више од милион вакцинисаних [RTS002]* употребљена црта семантички је еквивалент супротном везнику *a*.

⁶ Сви примери у којима је дато [а] наша су интервенција како бисмо показали да је заиста реч о супротним асиндетским реченицама.

У само једном примеру препозната је супротност са адитивним значењем:

[8] убрзати имунизацију али и поштовати приоритетне групе [RTS065]

Што се градације тиче, она је видљива на нивоу сложене реченице, и то употребом асиндетских градационих реченица⁷. Идентификована је само у 2 наслова:

[9] [не само да] Број новозаражених полако опада, [него и] неке болнице излазе из ковид система, [а и] стижу нове дозе “Фајзерових” вакцина [RTS100];

[10] Број новозаражених се не смањује – [не само да] наставља се имунизација, [него] ускоро и масовна ревакцинација [RTS027].⁸

Сва ексцерпирана синтаксичка средства употребљена су са истим циљем: убедити читаоца да надлежни брину о њему. Требало би да сама брига буде окидач за поверење које би се код читаоца родило. А када се роди поверење у надлежне, читаоца би то требало да мотивише и на одлуку да се вакцинише.

Од граматичких средстава издвајамо употребу номиналних форми, упитних речи, те комбинацију крњег перфекта и номиналних форми. Под номиналним формама подразумевали смо све типове именичких синтагми које су експлицитно употребљене као номиналне форме (нпр. *вакцина против вируса*, као у примеру [14]), те све типове глаголских синтагми, које су имплицитно употребљене као номиналне форме, на шта упућује чињеница да имају исто значење као и њихове еквивалентне номиналне форме (в. фусноту 7). Глаголске синтагме које смо пронашли идентификоване су у 10 наслова.⁹ Издвајамо репрезентативне примере:

[11] донирати вакцину [RTS001]

[12] примити вакцину [RTS013], [RTS048], [RTS051]

[13] уложити напор [RTS017].

Именичке синтагме пронашли смо у 36 наслова, као што су следећи:

[14] вакцина против вируса [RTS017];

[15] вакцина “спутњик В” [RTS018];

[16] Вучићева политика учинила Србију водећом у Европи у вакцинацији [RTS039];

⁷ С обзиром на то да је реч о асиндетским реченицама, и да су везници изостали, интервенисали смо додавањем везника у оквиру угластих заграда.

⁸ Напомињемо да су сва наведена средства реализована на нивоу реченице, и да се због тога сматрају синтаксичким средствима.

⁹ Све наведене глаголске синтагме употребљене су са значењем које имају њихове еквивалентне номиналне форме: донирати вакцину – донирање вакцине, те и оне спадају у граматичка средства.

[17] масовна вакцинација [RTS098], [RTS044].

Како се може видети, у свакој од наведених номиналних форми, КО-ВИД-19 је експлицитно или имплицитно присутан, и то како употребом лексема ковид или корона, тако и употребом лексема из семантичког поља коме лексема корона/ковид припада. Од граматичких средстава у насловима се јављају и упитне речи, и њих смо идентификовали у 16 наслова, а овде издавајмо најчешће употребљене упитне речи:

[18] да ли [RTS004: Да ли млади који су излечени од рака треба да приме вакцину против ковида]

[19] када [RTS009: Када се неко инфицира између прве и друге дозе вакцине, какав је даљи протокол]

[20] колико [RTS053: Колико је Агенција за лекове забележила нежељених реакција на вакцине у Србији]

[21] шта [RTS102: Шта раде вакцине у нашим ћелијама и по чему се разликују – “дешифрује” Ана Банко] .

Чињеница је да је већина упитних речи забележена у више различитих наслова, што показује да су наслови грађени по одређеном граматичком обрасцу, а сама садржина свих наведених наслова упућује да су настали са истим циљем: убедити читаоце да власт и надлежни брину о њима не би ли се код читалаца развило поверење у систем, које би их онда мотивисало да приме вакцину. Постоје и наслови у којима се упоредо јављају крњи перфекат и номиналне форме. Ова комбинација идентификована је у 11 наслова, као што су на пример следећи:

[22] вакцинисано 40.000 људи [RTS080]

[23] нови контингент руске вакцине стигао у Србију [RTS054]

[24] вакцинација добро кренула [RTS094].

Крњи перфекат је и иначе чест у насловима јер се њиме постиже посебан стилски ефекат, а у овима које смо ми ексцерпирани тај ефекат додатно појачава и употреба номиналних форми са суперлативним значењем, што је још један од граматичких механизма помоћу којих се спроводи имплицитна пропаганда усмерена ка остварењу циља да се што већи део становништва вакцинише.

Од лексичких средстава пронашли смо метафоре потврђене у чак 16 наслова. Издвојили смо репрезентативне примере у наставку:

[25] вакцина је живот, напредак и будућност [RTS010]

[26] непримање вакцине је црвена зона [RTS067]

[27] вакцинација је победа [RTS024].

У свим разматраним метафорама у основи је једно значење: вакцина је нешто што је добро. Наведене метафоре пример су још једног механизма, и то семантичког, који се у насловима употребљава како би се читаоци имплицитно позвали на вакцинацију.

Препознали смо и да се МИ остварује навођењем историјских чињеница, што је документовано у 33 наслова. Под историјским чињеницама подразумевамо навођење личних имена и презимена домаћих и страних политичара, домаћих лекара, професора, спортиста, актуелних у време КОВИД-а 19. Издвојили смо репрезентативне примере:

[28] Брнабић [RTS001], [RTS098], [RTS040], [RTS015]

[29] Вучић [RTS010], [RTS047], [RTS075], [RTS030], [RTS093]

[30] Ђерлек [RTS043], [RTS065], [RTS084]

[31] Кон [RTS062]

[32] Милица Мандић, Зорана Аруновић и Чаба Силађи [RTS008].

У насловима који садрже имена и презимена, те само презимена, МИ је реализована помињањем имена и/или презимена познатих личности. Употребом МИ очекује се да ће читаоци стећи поверење у потребу да се вакцинишу.

Под историјским чињеницама подразумевају се и информације које се тичу вакцинације, броја вакцинисаних, заражених, те умрлих, количине вакцина, и места Србије у Европи по броју вакцинисаних, што је документовано у чак 26 наслова. Издвојили смо репрезентативне:

[33] Скоро пола милиона вакцинисаних грађана, од данас на Сајму и Фајзерова вакцина [RTS038]

[34] Нових 16 жртава ковида, још 2.467 заражених коронавирусом - више од милион вакцинисаних [RTS002]

[35] Вучић: Србија четврта у Европи по стопи вакцинације [RTS075].

У насловима којима се информисе о самој имунизацији наглашено је да борба с короном и даље траје, као и да је посебно важно да се вакцине равномерно расподеле, али и да нису регистрована нежељена дејства. Овакви наслови имплицитно показују да су сви грађани једнаки у доба КОВИД-а 19, и да су вакцине доступне свима, да не доводе до нежељених дејстава, те да нема разлога за страх. Кроз жељу да се искаже што већа брига за становништво, остварује се имплицитна пропаганда која има за циљ да грађане убеди да приме вакцину, јер власт је обезбедила вакцине за своје становништво зато што брине о њему. Будући да нам није био циљ да анализирамо мишљења лекара, већ само присуство језичких средстава и МИ у ексерпираним насловима, анализирали смо исте наслове. Циљ нам је био да утврдимо који од наслова садрже број оболелих грађана, те број пристиглих вакцина, и у којима се имплицитно позива на вакцинацију са поруком да невакцинисање значи управо болест или смрт. Ови наслови истовремено служе да уплаше грађане и да им покажу да је једини избор – вакцина – доступан. Поверење у државу и власт требало би да се оствари и кроз примену МИ која указује на место Србије у Европи у погледу вакцинације у односу на остале земље, те оних на основу којих се Србија дефинише као водећа

земља у вакцинацији, и земља која је успешна у том процесу, али и на основу оних која садрже информацију да је Србија рекордним темпом побегла Аустрији. Као и у претходним примерима, и у насловима у овом делу може се идентификовати имплицитна пропаганда која за циљ има вакцинисање што већег броја грађања.

Посебно се издвајају наслови, у којима се опет препознају историјске чињенице, који садрже питања у вези са вакцинисањем особа из осетљивих група, те она у вези са процедуром и протоколом, као и она у вези са утицајем вакцина на наш организам и са нежељеним реакцијама. Укупно је 14 оваквих наслова, као што су следећи:

[36] Да ли млади који су излечени од рака треба да приме вакцину против ковида [RTS004]

[37] Све о вакцинацији – како изгледа процес од тренутка пријаве до ревакцине [RTS028]

[38] Колико је Агенција за лекове забележила нежељених реакција на вакцине у Србији [RTS053].

Употребом оваквих питања у насловима имплицитно се сугерише да ће грађани увек бити у потпуности упознати са свим информацијама које су им неопходне, поготову и са нежељеним дејствима, што упућује да се од њих ништа не крије. Сматрамо да је управо форма питања која је дата у овим насловима употребљена како би се привукла пажња читаоца, али и како би се придобило њихово поверење.

Анализом смо утврдили да се опис ситуације у доба короне, што исто тако представља МИ, препознаје у насловима који садрже имплицитни услов. Оваквих наслова је укупно шест, а ми смо издвојили репрезентативне:

[39] ако не примите вакцину, идете у црвену зону [RTS067];

[40] ако се вакцинишемо, променићемо будућност [RTS093].

У овим насловима је имплицитна пропаганда којом се позива на вакцинацију базирана, дакле, на услову, а кроз испуњење услова позива се на одговорност.

У ексцерпираним насловима препознали смо и да се конкретан историјски контекст користи као МИ. Историјски контекст препознат је у девет наслова. У овим насловима дају се информације о статусу вакцине против ковида у односу на раније вакцине, истиче се став водећих институција о увођењу ковид пасоша, информише се јавност о донирању вакцина Црној Гори и Заеву, као и о могућој производњи вакцина у Србији. Издвојили смо репрезентативне наслове у наставку:

[41] Брнабић: Србија ће донирати вакцину “спутњик В” Црној Гори [RTS001]

[42] Радмило Петровић: Вакцинације против вариоле и ковида не могу да се пореде [RTS092]

[43] Одобрена прва фаза производње руске вакцине у “Торлаку” [RTS012].

Наслови који садрже информације о одобравању производње руске вакцине имплицирају да је вакцина испитана и проверена од стране наших истраживача, што значи да би је требало примити без опасности.

5. Закључак

У овоме раду истраживали смо језичка средства и медијску интертекстуалност у насловима на порталу РТС употребљених са циљем имплицитне пропаганде у сврху вакцинације, која се почетком 2021. године спроводи у Србији, не би ли се сузбила пандемија изазвана вирусом КОВИД-19.

Будући да проблем имплицитне пропаганде уз примену језичких средстава и медијске интертекстуалности у контексту пандемије корона вируса до сада није истраживан, ослонили смо се на ранија истраживања о пропаганди (O'REILLY & TENNANT 2011; SOULES 2015). Осим тога, ослонили смо се на истраживања о томе да се језичка средства и медијска интертекстуалност користе са циљем привлачења пажње читалаца (BUSA 2014; IQANI, 2009; REAN 2002; RAFFERTY 2008; RICHARDSON 2007). На овај начин проверавали смо да ли су оваква језичка средства и медијска интертекстуалност у новинским насловима употребљена са циљем остваривања имплицитне пропаганде помоћу које би се читаоци убедили у вакцинацију. Медији пристају на овакав уговор због жеље и потребе да опстану на медијском тржишту (FISHER 2018; PICARD 2014; MCNAIR 2006; STRÖMBÄCK ET AL. 2020). Такође смо претпоставили да су медијска интертекстуалност и лексичка средства најбројнија у ексцерпирани насловима. Резултати квантитативне анализе корпуса од 105 наслова показали су да је медијска интертекстуалност најчешће идентификована, да су граматичка средства друга по бројности, док је лексичких и синтаксичких средстава знатно мање. Квалитативном анализом утврђено је да сва анализирана средства јасно упућују на вирус КОВИД-19, те на вакцинацију која се спроводи, и да су усмерена ка истом циљу: убедити грађане да надлежни брину о њима, не би ли стекли поверење у власт и вакцинисали се. Анализом медијске интертекстуалности и лексичких средстава потврђено је да се историјске чињенице, историјски контекст као и концептуалне метафоре користе са истим циљем: убедити становништво да је вакцинација спас. Идентификована граматичка и синтаксичка средства потврдила су да се у насловима користе тачно установљени језички механизми, нпр. номиналне форме и негација, не би ли се код грађана развило поверење у власт и надлежне, што би их мотивисало на вакцинацију.

Будући да је истраживање ограничено на контекст Србије и на потребу да се грађани Србије убеду у потребу вакцинације, потребно је обавити истраживања наслова у медијима у другим земљама како би се утврдило да

ли се језичка средства и медијска интертекстуалност и тамо користе у сврху имплицитне пропаганде.

Цитирана литература

- BONYADI, Alireza & SAMUEL, Moses. "Headlines in newspaper editorials: A contrastive study", *SAGE Open* vol. 3, issue 2 (2013).
- BUSA, M. Grazia. *Introducing the language of the news: A student's guide*. London: Routledge, 2014.
- DORĐEVIĆ, Jasmina. "Discourse in Serbian online media: Global expectations vs. local reality". U D. Pralica and S. Janjić (Ur.), *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* 9. Novi Sad: Filozofski fakultet. 2020. 87–101.
- DORĐEVIĆ, J. & ŠORGIĆ, I. "Sociocognitive discourse structures presenting suffering during the Corona crisis: Can we trust the news?" In J. Schmied, J. Dheskali and M. Ivanova (Eds.), *From uncertainty to confidence and trust*. Göttingen: Cuvillier. 2021.19–32.
- ECKER, Ulrich, LEWANDOWSKY, Stephan, CHANG, E. P, & PILLAI, R. "The effects of subtle misinformation in news headlines". *Journal Of Experimental Psychology: Applied* vol. 20 issue 4 (2014): p. 323.
- „ETHICAL JOURNALISM NETWORK". *Five core principles of journalism*. <https://ethicaljournalismnetwork.org/who-we-are/5-principles-of-journalism>. 23. 2. 2021.
- FISHER, Caroline. What is meant by 'trust' in news media? In K. Otto & A. Köhler (Eds.), *Trust in Media and Journalism: Empirical Perspectives on Ethics, Norms, Impacts and Populism in Europe*. Wiesbaden: Springer VS. 2018. 19–39.
- GREENWALD, Anthony, Poehlman, Andrew, Uhlmann, E. L., & Banaji, M. R. "Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity." *Journal of Personality and Social Psychology* vol. 97 issue 1 (2009): p. 17.
- GROSHEK, Jakob & KOC-MICHALSKA, Karolina. "Helping populism win? Social media use, filter bubbles, and support for populist presidential candidates in the 2016 US election campaign". *Information, Communication & Society* vol. 20, issue 9 (2017): pp. 1389–1407.
- IQANI, Mehita. "Megatextuality: Re-enunciating media intertextuality in the age of global media discourse". In R. Mansell & B. Cammaerts (Eds.), *MEDIA@LSE Electronic Working Papers*. London: London School of Economics and Political Sciences. 2009. 1–23.
- KIŠJUHAS, Aleksej. „Ekstremizam i mediji: ekstremni govor, izazivanje straha i širenje netrpeljivosti u štampanim medijima u Srbiji". U A. Kišjuhas & S. Slijepčević (ur.), *Mediji i ekstremni govor*, ur. Serbia: Centre for New Media, No Hate Hub, Foundation for an open society. 2017. 3–30.
- KRONROD, Ann & ENGEL, Arit. "Accessibility theory and referring expressions in newspaper headlines". *Journal of Pragmatics* vol. 33 (2001): pp. 683–699.

- MATIĆ, Jovanka. *Značaj medijskog integriteta: vraćanje medija i novinarstva u službu javnosti*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola, 2014
- MCNAIR, Brian. *Cultural Chaos: Journalism, News, and Power in a Globalised World*. London: Routledge, 2006.
- MOLEK-KOZAKOWSKA, Katarzyna. "Towards a pragma-linguistic framework for the study of sensationalism in news headlines". *Discourse & Communication* vol. 7, issue 2 (2013): pp. 173–197.
- O'REILLY, Terry & TENNANT, Mike. *The age of persuasion: How marketing ate our culture*. Berkley, CA: Counterpoint, 2011.
- PICARD, Robert. G. "Twilight or new dawn of journalism". *Journalism Practice* vol. 8, issue 5 (2014): pp. 488–498.
- RAFFERTY, Eamonn. "Headlines". In B. Franklin (ed.) *Pulling newspapers apart*. London: Routledge. 2008. 224–232.
- REAH, Danuta. *The language of newspapers*. London: Routledge, 2002.
- RICHARDSON, J. E. *Analysing newspapers: An approach from critical discourse analysis*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- RUTHERFORD, Paul. *Endless propaganda: The advertising of public goods*. Toronto: University of Toronto Press, 2000.
- SENNET, Alan. "Film propaganda: Triumph of the will as a case study". *Framework: The Journal of Cinema and Media*, vol. 55, issue 1 (2014): pp. 45–65.
- SIDIROPOULOU, Maria. "Headlining in translation – English vs. Greek press". *Target* vol. 7, issue 2 (1995): pp. 285–304.
- SNOW, Nancy. *Propaganda, Inc.: Selling America's culture to the world*. New York: Seven Stories Press, 2010.
- SOULES, Marshall. *Media, persuasion and propaganda*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.
- STRÖMBÄCK, Jesper, TSFATI, Yariv, BOOMGAARDEN, Hajo, DAMSTRA, Alyt, LINDGREN, Elina, Vliegenthart, Rens, & Lindholm, Torun. (2020). "News media trust and its impact on media use: Toward a framework for future research". *Annals of the International Communication Association* vol. 44, issue 2 (2020): pp. 139–156.
- VAN DIJK, Teun A. *News as discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1988.

LINGUISTIC DEVICES WITH ELEMENTS OF IMPLICIT PROPAGANDA IN A SAMPLE OF HEADLINES FROM THE PORTAL RTS: VACCINATION IN TIMES OF CORONA

The main assumption that this research is based on is that the main interest of the media in Serbia is to ensure the government's support because they depend on the financing provided by the state. In order to investigate this assumption, we examined linguistic devices and media intertextuality as a device at the linguistic level in headlines excerpted on the portal *RTS* reporting on the topic of the vaccination against COVID-19. Our aim was to determine the extent to which linguistic devices and media intertextuality were used in the headlines reporting on COVID-19 and how they contribute to the implicit propaganda rooting for the vaccination of as many people as possible. The quantitative analysis of the linguistic devices and media intertextuality showed that intertextuality occurred most frequently, that grammatical devices (e.g. nominal forms and questions) were used quite often whereas lexical (e.g. conceptual metaphors) and syntactical devices (e.g. negation and contrast) were used in fewer instances. The detailed qualitative analysis confirmed that the grammatical and the syntactical devices reflect language mechanisms by means of which the implicit propaganda aiming at the vaccination of as many citizens as possible was realized. In addition, the lexical devices and media intertextuality reflect the same semantic frame: vaccination is salvation.

Keywords: Serbian, media discourse, linguistic devices, implicit propaganda, COVID-19.

СЛИКА И (НЕ)ПРИЛИКА: ПОЛИТИЧКИ ВИЦЕВИ КАО ОГЛЕДАЛО СРПСКОГ ДРУШТВА У 21. ВЕКУ

Полазећи од претпоставке да се политички вицеви могу сматрати својеврсним огледалом конкретне политичке и друштвено-историјске ситуације, у раду су анализирани политички вицеви настали у прве две деценије 21. века у Србији, прикупљени са извора на интернету. У теоријском и методолошком смислу заснован на лингвистичким теоријама хумора (Raskin 1985; Raskin, Attardo 1995; Attardo 2001), социолошком приступу политичком хумору (Davies 2011) и критичкој анализи дискурса (Fairclough 1995; 2001), рад анализира политичке вицеве са циљем да идентификује њихове основне теме, проблеме и ликове, као и да их интерпретира у светлу историјског и друштвено-политичког контекста. Резултати анализе указују да су критике и оптужбе на рачун политичара и политичке ситуације, које су на хумористички начин исказане у политичким вицевима, прилично тачан одраз друштвене ситуације и разлога за незадовољство.

Кључне речи: политички вицеви, хумор, Србија, критичка анализа дискурса.

1. Увод

Тема овога рада су политички вицеви, као један од облика политичког хумора. У најопштијем смислу, термин политички хумор је широк појам, „an umbrella term that encompasses any humorous text dealing with political issues, people, events, processes, or institutions” (YOUNG 2014: 873). Иако политички хумор, поготово у ауторитарним и тоталитарним режимима, неки сматрају субверзивном делатношћу и средством отпора која може чак довести до политичке промене (нпр. DAVIS 1998; 2007; 2011), реалније му је приписати много мање радикалну функцију, а то је да примарно исказује критику неког постојећег политичког стања, и да, парадоксално, само утврђује доминантан (критички и здраворазумски) поглед на политику, али не доводи до радикалних политичких идеја и промена (уп. TSAKONA, POPA 2011: 1–3).

¹ biljana.misic.ilic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-9/2021-14/200165).

У овом раду анализирани су српски политички вицеви као форма писаног вербалног хумора (који се могу дистрибуирати и у усменој форми), и то они који циркулишу у прве две деценије 21. века, а за мету имају савремене политичаре и ситуације. Сем компаративне студије српских и бугарских политичких вицева у транзиционом периоду од 1990. године и даље (ВУКИЋ, МИШИЋ ИЛИЋ 2019)³, политички вицеви на српском језику нису били предмет лингвистичких истраживања. Фокусирајући се на ужи период, овај рад анализира политичке вицеве са циљем да идентификује њихове основне теме, проблеме и ликове, као и да их интерпретира у светлу конкретног историјског и друштвено-политичког контекста. После представљања теоријског и методолошког оквира у другом сегменту, у трећем су представљени резултати вишеслојне анализе, након којих следе дискусија и закључак.

2. Теоријски и методолошки оквир истраживања

Рад је заснован на лингвистичким теоријама хумора (RASKIN 1985; RASKIN, ATTARDO 1995; ATTARDO 2001), социолошком приступу политичком хумору (DAVIES 2011) и критичкој анализи дискурса (FAIRCLOUGH 1995, 2001), који ће бити укратко представљене у наредним сегментима.

2.1. Истраживања хумора представљају огромно мултидисциплинарно и интердисциплинарно поље у коме се сусреће више лингвистичких и књижевнотеоријских дисциплина, фолклористика, етнографија, антропологија, социологија, комуникологија итд. Како је ово истраживање примарно лингвистичко, у најкраћим цртама ће бити приказане само две доминантне лингвистичке теорије вербалног хумора, са посебним освртом на политички хумор.

Семантичка теорија хумора (*Semantic Script-based Theory of Humor, SSTH*) Виктора Раскина (RASKIN 1985) заснована је на идеји о неподударности између два семантичка скрипта који садржи неки виц, а који су у супротности један са другим, па разрешење те супротности представља основни елемент вица и извор хумора. Основни појам – скрипт (енгл. *script*) означава когнитивну структуру, скуп енциклопедијских знања везаних за одређену лексичку јединицу. Ту спадају различите информације о типичним појмовима, предметима, појавама, ситуацијама и очекивањима која везујемо за њих, а на основу којих можемо предвидети исход неког догађаја или елементе ситуације који нису поменути у вицу/разговору (RASKIN 1985: 80–85; ATTARDO 2001: 2–8).

³ Овај рад је посвећен успомени на Мају Вукић, са великим поштовањем за њено лингвистичко знање, интелектуалну радозналост и увек ведар дух.

Раскин је касније са Атардом (ATTARDO, RASKIN 1991, ATTARDO 1994) допунио своју теорију и формулисана је општа теорија вербалног хумора (*General Theory of Verbal Humour*). Ова теорија креће даље од семантике и неподударност скрипта сагледава на основу и концептуалних и прагматичких чинилаца. Атардо и Раскин су идентификовали и детаљно разрадили шест параметара, извора знања (енгл. *knowledge sources*), који су неопходни за настајање и разумевање вербалног хумора. То су језик, наративна стратегија, циљ (мета), ситуација, логички механизам и супротност скрипта. У нашој анализи политичких вицева, посебно значајни параметри јесу мета вица, којом смо идентификовали појединце, групе и политичке, друштвене и идеолошке категорије које су предмет вицева, заједно са припадајућим стереотипима. Следећи битан параметар је ситуација, којом смо идентификовали елементе друштвеног контекста одређене ситуације која је предмет вицева. Значајна за анализу је била и супротност скрипта, којом смо идентификовали неподударност, супротност и несклад између ситуације и понашања ликова у вицеу с једне стране, и, с друге стране, очекиваног/пожељног/нормалног друштвеног понашања и стања. Вицеви који су предмет овога рада на значењском плану управо илуструју ту неподударност између стварности (како је перципирају они који стварају и причају вицеве) и друштвених вредности, хипокризијски прокламованих од стране политичке елите и званичне идеологије.

2.2. Хумор који је предмет овога рада јесте политички хумор. Добар опис суштине политичког хумора у смислу мета/циљева на које је усмерен и порука које носи дао је Раскин: „Political humour is targeted at political leaders, professional politicians, or elected representatives as well as at political institutions, groups, and parties. In addition, political ideas and the life of entire societies under a political regime can be aimed at in political jokes. [...] The typical message of a political joke is that a particular leader or political figure, a political group, its ideas, or the entire way of life are not what they are supposed or purported to be.” (RASKIN 1985: 222).

Политички вицеви су само једна манифестација политичког хумора, уз разне друге усмене, писане, мултимодалне и жанровске облике као што су нпр. политичке карикатуре, мимови, хумористичке колумне и блогови, забавне емисије (радио, ТВ, видео и сл.). Конкретна истраживања неких од ових форми, у различитим теоријским моделима, могу се видети у BERBEROVIĆ, DELIBEGOVIĆ DŽANIĆ 2015; MARIN-ARRESE 2019; RAHARDI, AMALIA 2019.

Значајна карактеристика политичког хумора на коју указује М. Поправа је да ту долази до интеракције две дискурсне сфере – јавног дискурса и лудичког дискурса, а да би настало хумористично значење потребна су бар два услова, један на менталном а други на прагмалингвистичком ни-

boy: „at the mental level – an evaluative, comical and language-related image of politics (of politicians and situations connected with them) must be included; at the pragmalinguistic level – the intention to show politics in a distorting mirror must be expressed, i.e. there is a wish to talk about politics in order to 1) make somebody laugh; 2) to ridicule something / someone (so as to demean representatives of political authority)” (Poprawa 2012: 120).

За наше истраживање битна је Раскинова подела политичких вицева на две велике класе, на оне чији је циљ исмевање и на оне чији је циљ разоткривање (RASKIN 1985: 222–246), која је послужила као основа за нашу разуђену тематску класификацију политичких вицева из корпуса. Када се ради о исмевању, мета вица су политичке личности, било као конкретне личности или типске фигуре, и политичке групе, институције или идеје. Када се ради о разоткривању, уобичајене мете су неке негативне карактеристике и слабости политичара и политичких институција, али и конкретне друштвене појаве као што су рецимо корупција, политичка/полицијска репресија, економска ситуација или конкретни догађаји.

2.3. Уз лингвистичке теорије хумора, за истраживање политичких вицева значајна је и социолошка перспектива, која се, између осталог, може наћи у бројним радовима К. Дејвиса (DAVIS 1998; 2011). Он се највише бавио истраживањем политичког хумора у Совјетском Савезу и посматрао је политичке вицеве као друштвени феномен, истичући да су за њихову анализу потребни подаци везани за историјски, друштвени и економски контекст. Мада је совјетском политичком хумору приписивао значајну улогу као механизму бунта и психолошког олакшања, Дејвис је познат по својој метафори о функцији политичких вицева: „Jokes are a thermometer, not a thermostat” (DAVIS 2011: 248). Једноставније речено, политички вицеви не могу довести до промене друштвеног поретка или значајно утицати на њега, али ипак могу да читавају и одсликавају неке важне истине о друштвеном и политичком систему у коме су настале, јер су везане за стварне догађаје и искуства (DAVIS 2011: 216–268). Имајући у виду овај приступ у истраживању политичких вицева, и у нашем је велика пажња посвећена анализи друштвеног контекста политичких вицева и интерпретацији у складу са тим. У том смислу овај приступ је близак критичкој анализи дискурса.

Политички хумор, а нарочито политички вицеви, проучавани су најчешће у контексту недемократских режима (уп. AYLING 2008). Бентон (BENTON 1988: 33–34) истиче да су они „a product of acute tension and inhibition - conditions under which good humour commonly thrives - and despite their specific grievances, they have a universal quality, carrying well even where their point does not directly apply.” Политички вицеви у недемократским и тоталитарним режимима (посебно у комунистичким режимима бившег источног блока) представљају одговор грађана на напоре да им власт укалупи начин

политичког размишљања, заплаши их и ућутка. Политички немоћни грађани користе вицеве да на хумористички начин искажу критички суд о друштву. С друге стране, Бентон примећује да је у капиталистичким демократијама политички хумор (и политички вицеви) „углавном бескрван”, и стварају га професионални хумористи, сатиричари и ТВ забављачи. То објашњава тиме што се политичке тензије могу разрешити другим, демократским методама. Бројност, медијска доступност и популарност ових професионалних жанрова и у Србији, заједно са лакоом доступношћу политичких вицева на интернету, може се сматрати знаком веће демократичности српског друштва у 21. веку.

У истраживањима која се баве посткомунистичким периодом и транзицијом у земљама бившег источног блока, анализирају се нови ставови према политичком хумору, као и нове теме и модуси реализације тог хумора. Тематски зборник *Permitted Laughter – Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour* (KRIKMANN, LAINESTE 2009) кроз бројне радове долази до значајног закључка да политички хумор не представља тајну, забрањену или опасну активност, да слободно циркулише како у штампаном и вербалном облику тако и на интернету, али да нове форме и нове теме немају оштрину критике, црнохуморну ноту и тежину тематике као у комунистичком периоду. Ипак, исмевање политичара и њихових лоших особина, као и економских тешкоћа и корупције у транзицији јесу честе теме и одраз незадовољства становништва. Резултати нашег истраживања, као што ће бити показано, упућују на исти закључак и када су у питању српски политички вицеви.

2.4. Критичка анализа дискурса (КАД), као интерпретативни део теоријског оквира овог рада, дискурс схвата као облик друштвене праксе и посматра га као текст (тј. производ), као интеракцију (тј. процес стварања и интерпретације текста) и као контекст (тј. друштвене услове стварања и интерпретације). КАД укључује три нивоа: опис (формалних карактеристика текста), интерпретацију (однос између текста и интеракције) и објашњење (однос између интеракције и друштвеног контекста, при чему су процеси стварања и интерпретације, као и њихови друштвени ефекти, друштвено детерминисани). КАД тежи да открије како се текстови конструишу тако да се одређени (и потенцијално индоктринирајући) аспекти изразе на прикривен и суптилан начин и како су језички исказани односи дискриминације, доминације, моћи и контроле (према FAIRCLOUGH 1995; 2001). У овом раду текстуална анализа српских политичких вицева комбинована је са анализом друштвених услова у којима су вицеви настали и њихове интерпретације, који су најпре укратко представљени у трећем поглављу.

2.5. Истраживање је извршено на корпусу од око две стотине политичких вицева, сакупљених са интернет портала и збирке *Од шала до вешала* (Vuković 2018). Вицеви за корпус истраживања селектовани су тако да

се односе само на политичаре и ситуације након 2000. године и пада Слободана Милошевића. На основу приказаног теоријског оквира, направљен је модел за квалитативну анализу који обухвата тематску класификацију, дескрипцију и социопрагматичку интерпретацију. Као основа за тематску класификацију вицева послужила је Раскинова подела политичких вицева према комуникативном циљу: они чији је примарни циљ исмевање некога или нечега из области политике и они чији је примарни циљ разоткривање неких (негативних) појава везаних за политику и особина политичара или политичких институција. На основу овога је направљен разуђени класификациони модел према томе шта/ко је конкретан објекат/мета исмевања или разоткривања, о чему ће детаљније бити речи у трећем поглављу.

3. Анализа српских политичких вицева

Циљ овог рада је да анализира српске политичке вицеве као хумористичку и критичку слику прилика и неприлика, односно политичара и стања у српском друштву у прве две деценије 21. века. Конкретно, рад испитује које теме доминирају у вицевама и које се појаве и ликови узимају за мету вицева, односно перципирају као проблем на који треба указати и који треба исмејати. Такође, доводећи у везу саме вицеве и друштвено-политички контекст, политички вицеви се интерпретирају као израз губљења илузија о бољем и квалитетнијем животу, разочарања, неповерења и незадовољства како појединим политичарима тако и стањем у друштву.

3.1. Друштвено-историјски контекст

Политички вицеви који су предмет ове анализе односе се на временски период након пада Слободана Милошевића и тешког периода међународног ембарга Србије и ратова на тлу бивше Југославије 90-тих година 20. века. Сматра се да је победом тзв. Демократске опозиције Србије (ДОС) на изборима и Војислава Коштунице као председника, почео период правих транзиционих промена. У економском смислу то је примарно значило много већу приватизацију друштвене својине, а у политичком смислу јачање плуралистичке демократизације, отварање према Западу, као и идеолошка кретања удесно и критичку ревизију интерпретације социјалистичког периода Југославије и Србије и његових вредносних одредница. У овом периоду дошло је и до мирног распада државне заједнице Србије и Црне Горе (тзв. „скраћена Југославија”). Прокламоване вредности капиталистичког система, демократије и западних вредности, као и нада становништва о бољем економском стању, праведнијем друштву, транспарентности и одговорности политичара и свих структура власти која ради за добробит становништва – брзо су се нажалост показале као празне приче и нису испуниле наде стано-

вништва девастираног 90-тих година. Већина људи је осећала да ни са променама не живи боље јер су многи у процесу транзиције остали без посла, да су на позицијама моћи политичари који тога нису достојни, као и да је цео друштвено-политички систем са нејасним осцилацијама на економском и међународнополитичком плану, између вредности политичког Запада и Истока, конфузан, неискрен, неуспешан и непоштен. Већ почетком друге деценије 21. века долази до одклона од тзв. „демократских прозападних снага”, а на сцену (а и на власт) враћају се снаге и неки политичари који су били на власти 90-тих, у мало реформисаном издању, тако што су преузеле део политичког програма, као и знатан део кадрова (тзв. „прелетачи”) бивших демократско-грађанских или демократско-националних партија, које су грађани на изборима „казнили” због пропуста у транзицији, ароганције и корупције.

Политички вицеви непогрешиво детектују слабе тачке друштвено-политичке ситуације и конкретних политичара, који тако постају предмет бројних вицева. Управо имајући у виду овај друштвени контекст, рад истражује како грађани Србије кроз политичке вицеве исказују критике на рачун власти и велико неповерење према политичарима. Конкретно, рад испитује који су то аспекти политичког живота, друштвене ситуације, као и понашања и личне особине конкретних политичара представљени као проблематични и инконгруентни како у односу на оно што политичари сами прокламују, тако и у односу на оно што јавност сматра одговорном, успешном и поштенom политиком и политичарем.

3.2. Резултати анализе политичких вицева

Вицеви чији је циљ исмевање имају за мету конкретне политичаре, углавном оне на највишим положајима, а ређе политичке фигуре општег типа. Такође, понекад је мета групни ентитет, као неке политичке партије, или политичке или државне институције (влада, скупштина, министарства, однос полиције и политичких институција). Када се ради о разоткривању, политички вицеви за мету имају бројне негативне ситуације у друштву (корупција, сиромаштво, неорганизованост, намештање избора итд.). Потребно је нагласити да ове класификационе категорије нису прецизно одвојене и да има преклапања и комбинације како циљева тако и мета вицева.

По форми, која није била предмет анализе овог рада, анализирани вицеви су углавном кратке, једноставне, класичне жанровске форме. Она садржи уводни део у облику наратива или/и дијалога и поенту, која представља неочекивани, неконгруентни елемент, интерпретацију или контраст. Друга најчешћа форма јесте дијада питање–одговор, који такође представља неконгруентни или неочекивани елемент.

Према анализираном параметру супротности скрипта, као једном од параметара извора знања неопходних за настанак и интерпретацију вицева

према Раскину и Атарду, идентификована супротност и несклад учева се између ситуације и понашања ликова у вицу с једне стране, и, с друге стране, очекиваног/пожељног/нормалног друштвеног понашања и стања.

3.2.1. Исмевање

У категорији вицева чији је циљ исмевање, мета могу бити конкретни именовани политичари⁴ или политичари уопште. Када се ради о вицевама чија су мета конкретни политичари, могуће је учити неколико области које су предмет исмевања:

1) Индивидуалне особине конкретних политичара, и то примарно оне које указују на некомпетентност за функцију коју обављају. Тако, у вицевама, уосталом као у и стварности, Ивица Дачић и Вук Драшковић, на позицији министра спољних послова, не знају добро енглески језик, Томислав Николић и Зоран Живковић, на позицијама председника и премијера, немају адекватно образовање, Александар Вулин, на позицији министра одбране, није служио војску. Илустрација за то су примери 1, 2 и 3.

(1) Шта значи: Ту ти ту ту ту ту?

Ивица Дачић у Лондону наручује два чаја у собу 222.⁵

(2) Звони телефон у стану Томе Николића. Јавља се његова жена и чује умилни женски глас:

Добар дан, јел' то Томина кућа, треба ми Тома.

А ко га тражи?

Овде његова школска другарица.

Лажеш, курвештијо, Тома никад није ишао у школу.⁶

(3) Како се на кинеском каже 'неспособан за војску'? Ву-лин.

2) Негативне карактерне особине конкретних политичара које их чине неподобним и недостојним функције на којој се налазе или желе да буду. Тако, у вицевама, Чедомир Јовановић је склон наркотицима (пример 4), Војислав Коштуница је спор и досадан (пример 5), Борис Тадић је сујетан, и нереалистичан (пример 6), Александар Вулин је луд, Вук Драшковић показује комплекс месијанства, а Александар Вучић је сујетан и лажов.

(4) Питали Чеду Јовановића:

Имаш ли инстаграм?

Чега грам?

⁴ Савремени српски политичари који се у вицевама и у овом раду помињу по имену и презимену и, ређе, и по функцијама, добро су познати српској и регионалној јавности, као и њихове особине и поступци који су предмет исмевања и критике, па зато нису давани додатни подаци о њима.

⁵ Овај виц је нађен и у варијантама где је именовани политичар Вук Драшковић или Тома Николић.

⁶ Овај виц је нађен и у варијанти где је именовани политичар Зоран Живковић.

(5) Ишао Коштуница улицом кад га изненада нападне банда пужева разбојника. После неког времена, министар Јочић га пронађе свог рашчупаног и потпуно опељешеног.

Јочић онако улизички: Шефе само ми реците колико их је и где су отишли, има одмах све полицијске снаге да пошаљем у акцију.

А Воја ће: Паааа, знааате како, тешко је рећи; све се одиграло тако брзо.....

(6) Тадић се обратио агенцији за испитивање јавног мњења:

Имам утисак да би 98% грађана ове земље гласало за мене. Да ли бисте хтели то да проверите?

Два месеца касније добио је извештај: Господине, анкетирали смо 10.000 људи и сви припадају оном малом проценту од 2% грађана који су против вас.

3) Неатрактивне физичке карактеристике конкретних политичара су, ређе, предмет вицева, али је нађено неколико у којима се исмева нос Владана Батића и говорне мане Војислава Шешеља. (Зачудо, у вицевама о њему то је најчешћи предмет исмевања, што се тешко може сматрати његовом најнегативнијом особином.)

4) Понашање и неки конкретни поступци појединих политичара. У неким од ових вицева могу се уочити идеолошки и вредносни судови о конкретним политичким потезима. Тако, на пример, по мишљењу анонимног аутора вицева, Борис Тадић се непотребно и по Србе понижавајуће извињава Хрватима и Албанцима због понашања Срба у сукобима 90-тих, а Зоран Ђинђић је крив јер је изручио Слободана Милошевића Хашком трибуналу (пример 7), док је Динкић је „упропастио” домаће банке, што је довело до економске кризе и осиромашења становништва (пример 8). У периоду пре одвајања Црне Горе, мета вицева су били и црногорски политичари, примарно и очекивано Мило Ђукановић, који је у вицевама приказан је црногорски хиперационалиста, одговоран за распад заједничке државе, веома склон државној корупцији и криминалу. Александар Вучић, јунак највећег броја политичких вицева, приказан је као неко ко даје лажна обећања, преувеличава своје заслуге (пример 9), непримерено много се појављује у медијима (пример 10), а занимљив је и пример 11, у коме се разоткрива/исмева његова радикалска политичка прошлост, која је у супротности са његовим каснијим политичким преображајем и жељеним имицом толерантног демократског лидера.

(7) Зашто талибани неће да испоруче Бин Ладена?

Зато што немају Ђинђића.

(8) Долази човек да купи нешто и пита продавца, пошто ти је ово.

Продавац: Пет банки.

Човек: Па шта ти мислиш да ја имам банке за бацање као Динкић.

(9) Позвао Бог Путина, Трампа и Вучића да им каже да му је дозлогрдило и да кажу свом народу да ће смак света бити за 7 дана.

Дође Путин у Русију па се обрати народу: Имам две лоше вести - прва је да Бог постоји а друга да ће бити смак света за 7 дана.

Дође Трамп у Америку па се обрати свим Американцима: Имам једну добру и једну лошу вест - добра је да Бог постоји а лоша да ће смак света бити за 7 дана.

Дође и Вучић у Србију, састави прсте и обрати се народу: Имам две добре вести - прва је да Бог постоји а друга да сам ЈА успео да издејствујем код Бога да нам одложи смак света за 7 дана!

(10) Отварам паштету, ... неко звони на врата, ... јеботе, па није ваљда Вучић дош'о на отварање?!

(11) Улази Вучић у кафану и конобар га пита: Сто за једног?

А Вучић одговори: Ма то су погрешно пренели, ја то никад нисам рекао.

На примеру 11 илустроваћемо како функционише интерпретативни механизам политичких вицева: супротност скрипта у комбинацији са когнитивним логичким механизмом, у овом случају заснованом на хомонимији, уз нужно познавање историјског контекста. У првом скрипту, у кафани је уобичајено да постоји сто и да конобар помогне госту да се смести на одговарајући, у овом случају сто за једну особу јер је Вучић сам. Али у другом скрипту, који нема везе са кафаном а односи се на стварни догађај, Вучић је заиста (био) политичар који је у сукобима 90-тих као радикал изјавио да ће за једног убијеног Србина бити убијено сто Муслимана. Логички механизам једноставне хомонимије *сто* (комад намештаја или број) омогућује ову повезаност два скрипта. Супротстављеност скрипта огледа се у томе што на почетак првог скрипта следи наставак који је у другом скрипту. Такође, јасна је и неподударност Вучићеве познате срамне изјаве и каснијег негирања, што је управо и предмет исмевања у овом вицеу.

Иако није рађена квантитативна анализа, примећује се да је највише вицева о Вучићу, затим о Тадићу и Николићу, што се делимично може објаснити њиховим највишим положајем, док је о осталима далеко мање, а о неким тек један или два. Бројност и популарност вицева о Вучићу може се мерити са онима о Титу и Слободану Милошевићу, у време док су били на власти. Ради се о политичарима који граде култ моћног, веома способног, готово месијанског вође, и које знатан део народа перципира као такве. Упркос томе што грађани можда и увиђају неке њихове мане и имају извесне замерке, ретко постоји озбиљан масовни критички отпор, па овакви лидери углавном не буду промењени на уобичајени демократски начин. Политички вицеви, а у случају Вучића и бројни други облици политичког хумора (карикатуре, мимови, пародије, професионални ауторски хумор у ТВ и радио емисијама), чини се да допиру само до критички настројеног мањег дела становништва.

Осим политичара највишег ранга, у вицевама се поименично, мада далеко ређе, помињу и неки политичари нижег ранга, при чему се исмевају као ружни, глупи, некомпетентни или улизице.

3.2.2. Уколико су мета исмевања политичари уопште, где се политичар појављује као типизирани лик, функција исмевања је комбинована са функцијом разотривања. Исмевају се индивидуалне особине као што је недостатак образовања и некомпетентност, али се истовремено указује и на појаву тзв. „купљених диплома” (пример 12). Исмева се лажљивост политичара, али се разотрива лагање као општа појава у политици (13). Такође, разотривају се многе негативне радње и поступци којима су склони политичари: корупција, злоупотреба државних пара (14), криминалне радње за које не одговарају док су на власти (15), улизиштво.

(12) Свађају се два српска политичара: Ја сам своју диплому платио 2000 евра, и сада ћеш да ме учиш ти који си платио своју само 500 евра.

(13) Шта је предизборна тишина?

Једини дан кад политичари не лажу!

– (14) Отишао наш политичар код Грка, пословног партнера, и има шта да види – Грк живи у невиђеном луксузу.

– Како си успео све ово да стекнеш?

– Видиш онај мост тамо? Тај мост је требало да буде широк 20 метара, а ја га направио широког 15 метара и од пара за тих 5 метара разлике је све ово!

Дође следеће године Грк код нашег политичара, а он у трипут већем луксузу од њега.

Грк ће изненађено:

– Како си успео за само годину дана стећи ово?

– Видиш онај мост тамо?

– Не видим – каже Грк.

– Ееее.

(15) Шта би добили да оперемо политичаре?

Нечисту воду и чисте криминалце.

3.2.3. Разоткривање

У категорији вицева чији је циљ разотривање, може се идентификовати више мета вица и више тема које се хумористички разотривају:

1) Вицеви који имају за мету политичке институције – примарно политичке партије, скупштину и владу. Разоткривају се негативне појаве као што су партијско запошљавање (пример 16), неорганизованост, намештање избора (17), као и некомпетентност носилаца државних и јавних функција, односно указује да су посланици, министри, премијери и влада недостојни, некомпетентни, грамзиви и корумпирани (примери 18 и 19), и да не раде у општем већ искључиво у сопственом интересу (примери 20 и 21).

(16) Дobar дан, ја дошао у вези посла.

Која странка?

Шта странка?

Шта посла?

(17) Дошао човек на бирачко место, да гласа. По завршеном гласању, затражи од људи из комисије да му дају столицу да седне.

- Изволите столицу, јел' вам добро?

- Ма добро ми је, само хоћу да сачекам оца да дође на гласање.

- Па доћи ће вам отац кући после гласања?

- Он не долази кући, ево има већ 10 година како је умро, али редовно излази на изборе, па рекох да га видим...

(18) Шта ће да се деси ако би влада неким чудом завршила у Сахари?

- Првог дана би се чудили, другог дана би имали прву седницу, а трећег дана би покупео песак.

(19) Шта раде момак и девојка ? Па воде љубав.

Шта раде два педера ? Па воде љубав.

Шта раде две лезбејке ? Па воде љубав.

Шта раде педер и лезбејка ? Па воде државу.

(20) Седе Вучић и Дачић, приђе им Вулин и пита шта раде.

- Ево, смишљамо како да зајебемо седам милиона Срба и једну сисату плавушу – каже Вучић.

- Што сисату плавушу? – зачуди се Вулин.

Вучић се окрене Дачићу:

- Шта сам ти рекао, никога није брига за седам милиона Срба...⁷

(21) Дошао пензионер у Ковид амбуланту и пита:

- Зашто је цена PCR теста 9000 динара?

Одговарају му:

- Па види, чико, 4500 је за сам тест а других 4500 је за странку.

Негодује пензионер, мала пензија, али шта ће, мора. Плати 9000, кад враћају му кусур од 4500.

- Шта, не треба за странку? – изненади се пензионер.

- Ма јок, нема више тестова.

(22) Молимо грађанина Србије који 19. децембра последњи буде напустио земљу да угаси светло!

Влада Републике Србије

На примеру вицева 19 и 22 биће илустровано како је за политички виц веома важан друштвени контекст. Наименовање јавно декларисане геј жене најпре за министарку а затим и за премијерку Србије, од стране најпре премијера, а потом председника Вучића, изазвало је много негодовања у традиционалним и конзервативним круговима, а делимично одобравање у либералним и неким опозиционим. Али, како се радило о партијској и личној одлуци Вучића, његова владајућа партија и партнери (много више склони конзервативним вредностима), прихватили су то без проблема, а показало се да је геј премијерка у сваком погледу подређена и има идентичан став као и председник. Увредљиво скандирање „педеру” упућено Вучићу, које се некад чује у јавности, нема никакве везе са сексуалном оријентацијом,

⁷ Овај виц је нађен је у више варијанти, где су различите комбинације три политичара, некад и из различитих политичких опција, нпр. Тадић, Николић и Дачић.

већ са незадовољством. Логички механизам и супротстављеност скрипта у вицу 19 функционише на координацији и јукстапозицији именица ‚педер’ и ‚лезбејка’ у четвртој реченици, од којих је прва употребљена увредљиво, а друга (као и све друге именице у вицу) денотативно.

Виц 22 везан је за конкретан историјски догађај, када је 19. децембра 2009. године, после скоро две деценије, и скоро 10 година након демократских промена, ЕУ за грађане Србије напoкoн укинула забрану путовања без обавезне визе (коју није било лако добити). Претпоставка да ће грађани похрлити на (у медијима често представљен као непријатељски) Запад, као и да влада реално ништа није учинила нити може да учини да побољша живот грађана Србије, исказана је пародијом званичне објаве владе.

2) Вицеви који имају за мету негативне појаве, које произилазе не из личних особина и мана политичара већ из политичког устројства и недостатка контроле и одговорности. Теме таквих вицева су спрега полиције и криминалаца, сиромаштво народа насупротив богатству политичара, корупција, морално и материјално посрнуће.

(23) Разговарају министри полиције Немачке, Америке и Србије. Каже немачки министар:

- Наша полиција свако криминално дело или злочин разреши и открије починиоца најкасније у року недељу дана!

Американац каже:

- Ма, наш ФБИ то направи још брже, за максимално 3 дана!

На то ће наш министар:

- Ма, то није ништа, наша полиција је толико ефикасна да она учествује већ у самом чињењу криминалног дела!

3) Вицеви којима се исказује агресиван став народа према политичарима нису чести, али их има. Могу се тумачити као израз реално пасивне немоћи, неспремности и немогућности да се на политичку ситуацију утиче и да се носиоци политичких функција замене. Овакви вицеви прате неки наизглед реалистични сценарио у коме фигурирају политичари, а у поенти вица долази до реализације супротности скрипта, од којих један носи агресивну поруку одобравања агресивности према политичарима. Кроз такве вицеве, народ се поиграва агресивном и даје одушка свом незадовољству.

(24) На Газели гужва, сви аутомобили стоје. Једном човеку неко куца на прозор. Овај отвара прозор и пита:

- Шта се ово дешава?

- Ма, терористи отели целу владу и министре, па траже 10.000.000. евра, или ће да их полију бензином и запале, па скупљамо.

- И, колико људи дају?

- Па тако, литар-два...⁸

⁸ Овај виц, као и слични који исказују агресију према политичарима, може се наћи у више

4. Дискусија и закључна разматрања

Анализа и интерпретација српских политичких вицева из прве две деценије 21. века, урађена на основу теоријског оквира теорија хумора и критичке анализе дискурса, садржи елементе и даје, као у слагалици, слику друштвено-политичког живота која одговара слици политичара и друштвено-политичког живота какви се могу наћи и у медијама и озбиљнијим анализама у друштвеним наука: идентификовани су сви значајни политичари, указано је на неке добро познате негативне појаве, чак и на неке историјске и политичке догађаје.

Такође, анализа открива да народ нема добро мишљење о политичарима, да према њима гаји велико неповерење и готово нимало поштовања. Избором мета вицева и карактеристика и тема које се исмевају и разоткривају, вицеви прилично тачно одсликавају узроке политичког неповерења у Србији. Политичари, било да су представљени конкретизовано и персонално, било као општи ликови, приказани су као неадекватни за своје улоге, као недовољно образовани, сујетни, лажљиви, корумпирани, опседнути сами собом у трци за новцем и моћи. Безобзирни према народу, нису ни способни ни вољни да раде у општем интересу, већ само у своју корист. Ови налази су у складу са Раскиновим (1985) описом политичких вицева и делимично са анализом савремених грчких политичких вицева (TSAKONA 2017). То указује да су неке теме шире природе и да се могу наћи сличности у темама и метама политичких вицева у различитим периодима и друштвима, јер су неки проблеми готово универзални.

Оно што чини основни интерпретативни механизам на којима функционишу ови вицеви је неконгруентност. Она постоји између, с једне стране, перцепције савремених политичара и политичког живота, као и услова живота већине народа, а са друге стране визије какви би требало да буду компетентни и достојни политичари, демократски политички живот и успешан, сигуран и стабилан друштвено-економски поредак који омогућује добар живот становништва.

У англосаксонском свету познат је циничан коментар о политичким вицевама и политичарима који су њихова мета: „The problem with political jokes is they get elected”. У Србији је то још драстичније, јер када једном буду изабрани и домогну се власти, „јунаци” политичких вицева чине све да створе и перпетуирају систем у коме их је веома тешко, готово немогуће, скинути са власти. Политичари на власти у Србији у другој деценији 21. века, већином исте снаге које владале и 90-тих година 20. века и довеле земљу у веома тешко стање, живи су доказ тога. Оптужбе и критике

варијанти, усмерен ка различитим политичарима, и у ранијим временским периодима, као и у другим језицима, што указује на универзалност исказивања незадовољства кроз хумористичку агресиву у политичким вицевама.

на рачун политичара у анализираним вицевима одражавају прилично тачно суштину проблема и разлоге за незадовољство.

Вицеви, као и други популарни облици политичког хумора, у малој дози су као пилула за краткотрајно подизање расположења. Они су слика друштва, одраз прилика и неприлика, оног што народ нервира и иритира. Али, нажалост, вицеви нису нешто што би могло да покрене на промене и позивање на одговорност. Вицеви критикују политичаре и њихове карактеристике и мане, али не и сам политички систем, и парадоксално, обезбеђујући краткотрајно задовољство и олакшање кроз хумористички напад на политичаре, у ствари доприносе одржању постојећег друштвено-политичког стања.⁹

Цитирана литература

- ВУКИЋ, Маја, МИШИЋ ИЛИЋ, Биљана. „Политички вицеви у култури Срба и Бугара”. У: Иванова, Ценка и др., (ур.), *Политиката в културата на Българи и Сърби/Политика у култури Бугара и Срба*, Велико Трново: Универзитет Св. Кирил и Методије, 2019, 64–85.
- ATTARDO, Salvatore. *Linguistic Theories of Humour* [Humour Research 1]. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1994.
- ATTARDO, Salvatore. *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis* [Humour Research 6]. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2001.
- ATTARDO, Salvatore, RASKIN, Victor. “Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation.” *Humour: International Journal of Humour Research* 4: 293–347, 1991.
- AYLING, Douglas. “How do political jokes differ between totalitarian, post-totalitarian and authoritarian regimes.” 2008. <<http://www.ayling.com/content/documents/Academic/University%20of%20Notre%20Dame/How%20do%20political%20jokes%20differ%20between%20totalitarian,%20post-totalitarian%20and%20authoritarian%20regimes.pdf>> 5.5.2018.
- BAZDULJ, Muharem. „Kako je propao humor ili šale u pauzi čišćenja štale”. *Standard* <<https://standard.rs/2020/12/28/m-bazdulj-kako-je-propao-humor-ili-sale-u-pauzi-ciscenja-stale/>> 20.4.2021.
- BENTON, Gregor. “The Origins of the Political Joke. In: Chris Powell & Georg E.C. Paton (eds.) *Humour in Society: Resistance and Control*. New York: St. Martin’s Press, 1988, 33–55.

⁹ О реалној немоћи политичког хумора веома сликовито говори публициста М. Баздуљ (2020): „Слуге које у паузи чишћења газдине штале причају вицеви о газди, не доводе у питање ни свој ни газдин положај. Они су очито помирили са судбином да ће заувек остати слуге. Газде се можда и мењају, па се и вицеви мењају, јер су и теме вицева увек тривијалне: газдине навике, његови маниризми, његов изглед и тако даље, а никад суштински проблем сам по себи: откуд уопште постоји такав систем у којем слуге рмбаче за газду и где им апсолутно све у животу зависи од газде.”

- BERBEROVIĆ, Sanja, DELIBEGOVIĆ DŽANIĆ, Nihada. *Politički humor i javni diskurs: kognitivno-lingvistička analiza*. Tuzla: off-set, 2015.
- DAVIES, Christie. *Jokes and Their Relation to Society*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1998.
- DAVIES, Christie. "Humour and Protest: Jokes under Communism". *International Review of Social History*, 52(15): 2007, 291–305.
- DAVIES, Christie. *Jokes and Targets*. Bloomington: Indiana University Press, 2011.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman, 1995.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Language and power*. Harlow: Longman, 2001.
- KRIKMANN, Arvo, LAINESTE, Liisi (eds). *Permitted Laughter. Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, 2009.
- MARÍN-ARRESE, Juana I. "Political Cartoon Discourse: Creativity, Critique and Persuasion". *Cultura, Lenguaje Y Representación*, 22, 2019: 117–134.
- POPRAWA, Martin. "Polish political humour: an outline of the phenomenon". In: L. Laineste, D. Brzozowska, W. Chłopicki [ed.], *Estonia and Poland: creativity and tradition in cultural communication I*, Tartu: ELM Scholarly Press, 89–110, 2012.
- RAHARDI, Hesti Raisa, AMALIA, Rosaria Mita. "Meme as political criticism towards 2019 Indonesian general election: A critical discourse analysis." *Studies in English Language and Education*, 6(2), 2019: 239–250.
- RASKIN, Victor. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht & Boston & Lancaster: D. Reidel Publishing Company, 1985.
- TSAKONA, Villy, Popa, Diana Elena (eds.). *Studies in political humour: In between political critique and public entertainment*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.
- TSAKONA, Villy. "This is not a political party, this is Facebook!": Political jokes and political (mis)trust in crisis-ridden Greece", *European Journal of Humour* 5:4, 136–157, 2017.
- YOUNG, Dannagal. "Theories and Effects of Political Humor: Discounting Cues, Gateways, and the Impact of Incongruities". In: K. Kenski and K. Hall Jamieson (eds.), *The Oxford Handbook of Political Communication*, 2014. <<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199793471.001.0001/oxfordhb-9780199793471-e-29>> 25.4.2018.

Извори

- Vuković, Nebojša. *Od šala do vešala*. Beograd: Leo komerc, 2018.
<https://www.vicevi.rs/vicevi/politicki/>
<https://www.najboljivicevi.com/?id=9&offset=0>
https://www.najboljivicevi.com/kategorija/politicki_vicevi-9-0.php
<http://www.sto-posto-zabava.com/vicevi/politicki-vicevi>

<https://forum.krstarica.com/threads/predizborni-vicevi.128248/>

https://www.conopljanews.net/politicki_vicevi.html

<https://duhoviti.com/razno/vicevi-o-politicarima-politicki-vicevi.html>

<https://smejanje.top/>

Biljana M. Mišić Ilić

POLITICAL JOKES AS A REFLEXION OF THE SERBIAN SOCIETY IN THE 21ST CENTURY

Starting from the assumption that political jokes can be considered a reflexion of a particular political and socio-historical situation, the paper analyzes Serbian political jokes from the first two decades of the 21st century, compiled from the internet sources. The paper is theoretically and methodologically grounded in the linguistic theories of humour (Raskin 1985; Raskin, Attardo 1995; Attardo 2001), the sociological approach to political humour (Davies 2011), and the Critical Discourse Analysis (Fairclough 1995; 2001). The aim of the analysis is to identify the main themes problems and characters in the jokes, and to interpret them in the contemporary historical and socio-political context. The results of the analysis indicate that the criticisms and the accusations aimed at particular politicians, and politicians and the political situation in general, which are humorously conveyed in political jokes, are a rather accurate reflexion of the socio-political situation and the reasons for people's discontent.

Keywords: political jokes, humour, Serbia, Critical Discourse Analysis

БИБЛИЈСКИ МОТИВИ У НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА ИЗ ЗБИРКЕ *ДУМЕ ЗА СВАКИ Д'Н* ВИОЛЕТЕ ЈОВИЋ

У народним пословицама није садржана само мудрост, обичаји и веровања одређене фолклорне заједнице, већ и исконска божја мудрост, односно Премудрост. У српској црквеној књижевности, Премудрост је својство Свете Тројице, док човек може бити само мудар (по узору на Бога). О тој мудрости говори и деда Тика, фолклорни јунак и приповедач *Дума за сваки д'н* Виолете Јовић. Предмет нашег истраживања биће библијски мотиви у народним умотворинама инкорпорираним у причама из збирке *Думе* Виолете Јовић, а циљ рада биће да се покаже да је Бог „казују старе књиге, човека створио по свој лик. Чистога, разборитога и мирнога. Рекал му који је и које му је и пратио га у свет да од Бога сводочи” (ЈОВИЋ 2019: 37). Тај човек и таква врста разборитости, (животне мудрости) јасно се уочава у лику деда Тике. Овим радом начињен је покушај да се кроз *Думе* Виолете Јовић, односно кроз перспективу свезнајућег приповедача оличеног у деда Тики, пронађу одједи библијске и средњовековне мисли о животу. Та мисао остала је чиста једино у сељака, који живи по божјим начелима и узда се једино у Бога.

Кључне речи: библијски мотиви, Премудрост, *Думе за сваки д'н*, деда Тика, Виолета Јовић

1. *Думе за сваки д'н* или Ко је деда Тика?

Виолета Јовић рођена је у Нишу осмог марта 1966. године. Родом је из села Мечји До у сврљишком крају због чега се определила за стваралаштво на сврљишко-заплањском дијалекту, мада има и прозе и поезије на стандардном српском језику. Значајан број дела која је написала на матерњем дијалекту чини је активним борцем за очување језика завичаја, а њена дела значајним извором грађе за дијалектолошка истраживања. Избор из њеног књижевног опуса преведен је на неколико језика, а сама ауторка веома је заступљена у антологијама савремене српске књижевности, зборницима и књижевним часописима за децу и одрасле. Веома је плодан стваралац и вишеструко

¹ saranemat3@gmail.com

је награђивана за књижевност и сликарство, али и за целокупан допринос очувању културне баштине и изворног стваралаштва. Члан је Удружења књижевника Србије и уметнички директор Медијана фестивала дечјег стваралаштва и стваралаштва за децу у Нишу.

Виолета Јовић, како сама сведочи, веома уважава „обичног човека из народа”, који казује „сасвим чисто и природно” и обећава да ће се својим делима борити да се о том „анонимном” човеку што више сазна. Њен примарни циљ, како наглашава, јесте очување језика завичаја, али и сведочанство о менталитету српског сељака (НЕМАТ 2020: 46).

Думе за сваки д'н представљају збирку деда Тикиних умотворина уобличених у цртице из живота. Метафорика и алегоричност *Дума* сличне су библијској алегоричности и параболичности. Као и велики број дела Виолете Јовић, *Думе* су написане на сврљишко-заплањском дијалекту. Овом збирком цртица из живота, Виолета Јовић приказује свакодневни живот мештана неименованог сврљишког села, једну здраву патријархалну заједницу која је нужна за опстанак у данашњем свету. У центру пажње јесте патријархална породица на чијем је челу још увек деда Тика, па макар из прикрајка, како сам сведочи у *Думи из ћоша*: „На време сам научил да се, кад тутњи и нешто големо приоди, скутам у неки ћош, ел големо по ћошке не надзира” (ЈОВИЋ 2019: 18). Овом збирком прича даје се широка фреска народних умотворина које су проистекле из непатворене народне мудрости и чистог сељачког ума. Дума укупно има 367, односно:

„Има думе за сваки д'н у годину по једна. И јоште једна за преступну годину. Јоште једна, да се најде, ел се зими не иде без леба, лети без дреју, а без думу никада и нигде

Деда Тика” (ЈОВИЋ 2019: 253).

Све *думе* говоре о слободи човека, оној исконској слободи која је човеку од Бога дата. У мудрости човека из народа садржана је реч Бога живога. У чистој души сељака који потиче из нетакнуте природне средине, чије су мисли чисте као првобитне, треба тражити реч божју. Нико као сељак неће тако наивно приповедати о истини божјој, нико неће бити ближе божанском извору светлости као душа која се очистила од злобе. То нам, *Думама за сваки д'н*, поручује Виолета Јовић.

2. Библијске паралеле у деда Тике

У *Думама за сваки д'н* Виолете Јовић, кроз приповедачеве *думе* рефлектују се мисли блиске библијским, односно уочава се живо присуство Бога. Са теолошке перспективе то и не чуди, с обзиром на то да је Бог најприсутнији код „најмањих” у овоземаљском свету јер и „Син Човјечији [Христос] није дошао да му служе него да служи” (МК 10, 45). То

кореспондира са Христовим речима: „који хоће да буде међу вама велики, нека буде свима слуга. И који хоће међу вама да буде први, нека буде свима слуга” (МК 10, 43–44). А ко је на овом свету већи слуга од сељака? Све храни, све издржава, све подноси и сви га сматрају „нижим” од себе. То потврђује и деда Тика у неколико наврата кроз своје думе: „Не гази оној што мислиш да је помалечко од теб” (ЈОВИЋ 2019: 107), због тога што је „помалечко од теб” прво у Царству Небеском (МК 10, 44).

Кроз *думу Књига над књиге* која гласи: „Сви казују да је Свето писмо књига над књиге, а ја думам да је тој ДЕТЕ. У исто време га читаш и писујеш, а оно чита и писује теб!” (ЈОВИЋ 2019: 30) потврђују се новозаветне мисли о значају „умањених”, јер је Бог своју мудрост открио безазленима (ЈК 10, 21). Безазлен и простодушан јесте и човек из народа. Истоветне мисли налазимо у новозаветној причи о „највећем у Царству небеском”: „Ко је, дакле, највећи у Царству Небескоме? И дозво Исус дијете и постави га међу њих и рече: Заиста вам кажем, ако се не обратите и не будете као дијецца, нећете ући у Царство Небеско. Који се, дакле, понизи као дијете ово, онај је највећи у Царству небеском” (МТ 18. 1–4). Деда Тика је сличан детету из Исусове приче и због тога је „највећи у Царству Небеском”.

На основу наведених примера можемо рећи да се библијска светост да уочити у деда Тикиним *думама* које обилују премудрошћу, поштењем и човечношћу. Због тога ћемо, у овом раду, настојати да укажемо на најфреквентније примере сличности између божанских и деда Тикиних *дума*. Најчешћи су примери подударности са библијским местима у *думама* о мислима, о светости речи и о благотворности ћутања, али су у *Думама за сваки д'н* присутни и бројни други примери Премудрости бојје.

2.1. Божанске мисли у деда Тике

Прва *дума* у *Думама за сваки д'н* даје објашњење „какво је тој *дума*” и тако је и насловљена: „Богат човек неје који има куће и имање, већ коме су све думе на број” (ЈОВИЋ 2019: 5). Дакле, деда Тика поистовећује богатство са јединством мисли у човека. С обзиром на то да су мисли источник речи, а речи узрочник дела, по човека ће бити благотворно ако су оне у сагласју.

Приповедач придаје такав значај *думама* да човекову слободу поистовећује са слободом *дума*: „Неје ли си на думе пастир, овца ће је у туђинско стадо” (ЈОВИЋ 2019: 7) и „Слободна ли је човеку *дума*, мож да рече да је слободан” (ЈОВИЋ 2019: 7). Зна старац да човека *думе* могу коштати слободе и начинити од њега роба. Мисао влада човеком и заузима власт над његовим животним путем. Она од њега ствара роба или господара, у зависности од човекове мудрости да је усмери на прави пут и добра дела.

Деда Тика *думама* придаје животни значај будући да: „Живот ти је качење и одење по мисал...” (ЈОВИЋ 2019: 6). Ова мисао у директном је сагласју са претходном *думом*, али и са мислима Старца Тадеја: „Ми беремо

плод својих мисли и жеља. Кажу да мисли нису ништа. Како нису, човече, то је огромна снага и моћ. Ако мисли и жеље нису добре, нема ни плода добра. Нигде мира ни спокоја. Ни у манастиру, ни у свету, ни у побожној породици. Нигде. Каквим се мислима бавимо, такав нам је и живот” (СТАРАЦ ТАДЕЈ 2007: 15). На трагу светотадејевске етике учења о мислима, јесу и деда Тикине речи из *думе Посеј добре мисли*: „Лоша мисал је лоше дело и ако од теб пооди, теб ће се и врне” (ЈОВИЋ 2019: 55) и „Посеј добре мисли ако искаш живот да ти ц’вти” (ЈОВИЋ 2019: 55), као и истоимена мисао из *думе Добру мисал понеси и иди* (ЈОВИЋ 2019: 166).

О благотворној, готово лековитој моћи *дума* закључује приповедач *Дума за сваки д’н*: „У живот се паре броје сал да нараниш снагу, а добре мисли, добра дела и добри људи што на пут сриташ да нараниш душу” (ЈОВИЋ 2019: 167). Дакле, добрим мислима храни се душа човекова, која је претежнија од свега телесног.

Још једна *дума* сведочи о божанском карактеру приповедачевих мисли. Када деда Тика каже: „Једно мисли овца, друго чобанин” (ЈОВИЋ 2019: 88), он нас упућује на закључак да наше и божје поимање света није исто. Он на тај начин упозорава читаоца да треба гледати духовним, а не телесним очима, јер, по Његошевим речима:

„Ко на брдо, ак’ и мálò, стоји
више види но онај под брдом”

(<https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-23.pdf>) у зависности од животне улоге и функције, разликоваће се и човечје *думе*.

2.2. „Реч Божја је све што је о Богу казано”

„Мудар је који уме да међу ум и реч напрај капију и на њу тури катанац, а у цеп сто исти кључа на једну узицу” (ЈОВИЋ 2019: 6). Поменута граница између мисли и речи јесте, попут Јаковљевих лестви, пут у божанске насеобине. Она је и сведочанство мудрости којом се човек приближава Премудрости божјој. „Премудрост има више значења. Понекад се односи на Бога и означава Његово највише знање – божанско учење, а понекад незалазну, вечну Реч Христа, ‘Божију силу и Божију премудрост’ (1. КОР 1, 24). Најчешће се реч о Софији, односно Премудрости, схвата као реч о Речи Божјој, а ређе као реч о Светом Духу. У српској црквеној књижевности она се назива и ‘вишња премудрост’, јер долази одозго (ЈАКОВ 3, 17)” (БОЈОВИЋ 2009: 5–6). Деда Тика је оваплоћени пример божанског учења и „држања” вечне речи Христове, а самим тим и предмет божанствене љубави, с обзиром на то да „као предмет мудрољубља појављује се божанствена љубав, јер је немогуће напредовати у мудрољубљу, а не волети ватрено Бога; штавише, оно се и назива ‘мудрољубље’ зато што је Бог Премудрост и назива се ‘Премудрошћу’” (БЛАЖЕНИ ТЕОДОРИТ КИРСКИ 2015: 37).

У Светом писму, пре свега Новог завета, потенциран је значај Свете Речи која од Бога исходи и која је оваплоћење Бога живога. Речима којима почиње Свето јеванђеље од Јована: „У почетку беше Реч, и Реч беше у Бога и Бог беше Реч” (ЈН 1, 1) завршавају се деда Тикине *Думе за сваки д'н*:

„РЕЧ ЈЕ У БОГА

Не надзртај човеку у авлију и у цеп, у очи га гледај! Не равнају се људи по оној што имају. Тој што може за паре да се купи, тој мож да купи сваки који паре има. Паре се зарађују и с овуј страну и с онуј страну закон и образ. А паре сваки и не заради, него је много онија који наследе, отну, узну на коцку, далеко било, на туђу муку вајде, па и убију... Да је пара добра, не би цел век газде мењала. Несрећа је тој! Иде од руку на руку, од колена на колена, како обичај. А реч? Реч је у Бога била и у Бога остала. Човеку је дата да ју причува и буде проверен уме ли реч да сачува” (ЈОВИЋ 2019: 252).

Дакле, овде је истакнута моћ речи која је „у Бога била и у Бога остала” (ЈОВИЋ 2019: 252), јер, како каже јеванђелист: „све је кроз Њу постало, и без ње ништа није постало што је постало” (ЈН 1, 3). Реч је сам наш Господ Исус Христос, који је од Бога од кога је све постало, што чини њену снагу већом и њену улогу у нашим животима значајнијом. Због тога ће и деда Тика рећи да је човеку реч дата „да ју причува и буде проверен уме ли реч да сачува” (ЈОВИЋ 2019: 252), односно, да буде проверено уме ли човек да Христа сачува у себи, уме ли да иде путем божјих заповести и на тај начин превазиђе сва искушења на овоземаљском пропадљивом путу ка вечном животу. Због тога и сам Христос каже: „Ко одржи ријеч моју, неће окусити смрти до вијека” (ЈН 8, 52).

О значају речи сведочи деда Тика и када говори о потреби чувања од многоговорљивости. Овде се може направити директно поређење са Светим Савом који се никада није удостојио празне речи, о чему сведочи и његов хагиограф Доментијан: „И увек чувајући уста своја и језик свој, да ни речју ни делом не отпадне од страшне заповести Господње и никада се не удостоји празне речи” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 216). У *думи Реч је дукат*, приповедач каже: „Реч је дукат. Не арчи се за оној које се сас злато не мери. Пре но рекнеш – одмери вреди ли да врљаш дукат у блато, ели да си у себ ризничариш злато (ЈОВИЋ 2019: 40). Реч, дакле, не треба узалуд „просипати” и треба је увек пажљиво изговарати, јер она са собом носи светост, ако имамо „у виду Доментијанову мисао да се Христос уселио у „наш језик” и учинио га светим, чиме изговорена реч тога језика постаје света, односно „слађа од меда” (ПС 103. и 119). „Свети апостол Павле у Посланици Колошанима каже: ‘Реч ваша нека бива свагда у благодати, сољу зачињена’ (КОЛ 4, 6). То значи да реч људска треба да буде испуњена Христом, чиме постаје непролазна и вечна” (БОЈОВИЋ 2009: 39). Како не би била обесвећена Христова света реч, деда Тика саветује: „Думај си од какво искаш, а вреви сал оној што треба, кад треба” (ЈОВИЋ 2019: 202). На трагу

светосавског савета, деда Тика се клони многоречивости и закључује: „Реч је свачија. Дума си је моја!” (ЈОВИЋ 2019: 122). Када се једном изговори, реч је предата на различита тумачења саговорницима. Уколико је сачува у себи, она остаје мисао и припада само говорнику.

Да реч има животно значење, којом се осваја или губи Вечни Живот у Христу, потврђује деда Тика у *думи Думам си, ал не вревим*: „Думам си, ал не вревим. Мили ми се живот” (ЈОВИЋ 2019: 13). Зна мудри приповедач да је многоговорљивост грех, те се опредељује за уклањање од греховног пада и *не вреви*. Али *дума!* Човек је мисаоно биће и како би разлучио добро од злог, он мора да *дума*, но не мора наглас изговарати своје *думе*.

Дума Добра реч: „Дадеш добру реч добреоме човеку и он од једну реч млого добра дела начини. Дадеш добру реч лошемју човеку, а он од њу млого зла начини па ји, како гује, у пазуку носи и варка прилику да ји на тебе напушта” (ЈОВИЋ 2019: 49) има своју паралелу у новозаветној алегоријској причи о сејачу и семену. „Изиђе сијач да сије сјеме своје; и кад сијаше, једно паде крај пута и погази се и птице небеске позобаше га. А друго паде на камен, и изникавши осуши се јер немаше влаге. А друго паде усред трња и урасте трње и угуши га. А друго паде на земљу добру и изникавши донесе стоструки род” (ЛК 8, 5–8). Дакле, „сјеме је ријеч Божија” (ЛК 8, 11) и због тога ће она уродити плодом у доброга човека. С друге стране, неће се задржати у лошег човека јер је он попут неплодног места где зрно (реч) не може дати рода. Због тога, сматра приповедач: „Реч је семе које у другога не ница” (ЈОВИЋ 2019: 88) увек, већ само ако падне на плодно тле.

2.3. Исихастичка доктрина у деда Тикиним *думама*

Реч се може сачувати, сматра деда Тика, једино ако сачувамо своју мисао, *думу*: „Аааа, думам си, Бог је човеку ћутање поверил како највећу тајну. Оно думу чува. А дума, она пред човека оди и пут му крчи, пртину прти, воду мости, правац спрам светлос’ испраља. Да ја несам по думу одил и теб, бабо, по мене водил, ударала би си у дувари како мушица кад омамена из балон вино искочи, па не зна куде ће, а свуде би у исти заман” (ЈОВИЋ 2019: 252). Ћутањем, дакле, чувамо Бога у себи. Ова *дума* блиска је основним мислима исихастичке доктрине² чији је животни подвиг био безмолвије, односно ћутање. У истом маниру, деда Тика се предаје ћуталачком, такорећи подвижничком начину живота водећи се мишљу да ћутање човека спасава. Деда Тика у ћутању види божји дар, јер они који знају ћутати својим подвигом приближили су се Богу.

² Исихазам као назив појавио се у време подвижничких и догматских борби Светог Григорија Паламе и његових саподвижника у 14. веку, вођених у одбрану древног православног духовног искуства и богословља, а против латинских и латинствујућих теолога и философа који су са Запада били дошли у Солун и Цариград и тамо ширили антиравославне идеје и стекли изванредан број присталица (ЈЕВТИЋ 1988: 3).

Још једна *дума* као да потврђује исихастички начин живота деда Тике: „Који ћути, мисле да не жив. Ја ци у думу живим” (ЈОВИЋ 2019: 20). Дакле, деда Тика се одлучује за ћутање као начин живота. Он живи у својим мислима, иако се онај који ћути сматра мртвим за *овај* свет. Управо је то основа исихастичке философије – умрети за овај свет да бисмо оживели у *ономе* свету. „Исихазам је био такав поглед на свет и људски живот који премошћује трансцендентални јаз између овога и онога света и зато је исихастички доживљај људске судбине био оптимистички” (ЈЕВТИЋ 1988: 5). Поменути оптимистички поглед на свет, видимо и у деда Тикиним *думама*, у његовом начину живљења и методама превазилажења животних недаћа.

„Исихазам је начин монашког живота, помоћу кога се постиже сједињење са Богом у миру и самоћи” (ЈОАНИДИС 1983: 181), те подразумева највиши степен аскезе. Због тога, сматра деда Тика, и у *думи Поштовање за ћутање* са великим значајем истиче: „Не потцењујте онија који ћуте” (ЈОВИЋ 2019: 28), јер су они достигли блаженство сједињења са Богом у своме ћуталачком подвигу, од којих је један и он сам. То нам приповедач и потврђује речима: „Биће да је ћутање најголемо знање” (ЈОВИЋ 2019: 38). Дакле, они који су се трудом у безмолвију заветовали Богу на подвиг достигли су највиши степен знања, односно богопознања и слични су старозаветним боговцима. „Извор исихазма јесте Еванђеље. Места из Новог завета, као на пример шесто еванђелско блаженство: ‘Блажени чисти срцем, јер ће Бога видети’ (МТ 5, 8) сачињавају циљ исихастичког живота. Исихасте, имајући као пример Мојсија који је видео Бога, и остали боговидеоци који су се удостојили да виде славу Божју макар и ‘покривеног лица’, настојали су помоћу аскезе и молитве да ‘откривеним лицем виде славу Господњу’ (2. КОР 3, 18), да је виде као светлост сличну оној светлости која је апостоле обасјала на гори Тавору (МТ 17, 2)” (ЈОАНИДИС 2019: 181). У контексту теологије ћутања у *думи* насловљеној *Просејано*, деда Тика ће поистоветити аскету са мудрацем: „Он’ј који ћути личи ми на онога који држи сито и просејује жито” (ЈОВИЋ 2019: 89). На основу ове *думе* можемо закључити да приповедач сматра подвижништво ћутања највишим степеном мудрости.

Када каже: „Што дуже поћутиш, тој ће мање које има да рекнеш” (ЈОВИЋ 2019: 203), деда Тика мисли да сваки човек након што „просеје” своје *думе*, схвати да је и он греху склон и да нема права да својим речима суди ближњем, што одговара новозаветној причи о прељубници коју је народ желео да каменује, а Христос их уразумљује речима: „Који је међу вама без гријеха нека први баци камен на њу” (ЈН 8, 7), имплицирајући, на тај начин, да ниједан смртни човек није безгрешан. Порука деда Тикиних речи одговара и Христовом питању лицемерима: „А зашто видиш трун у оку брата свога, а брвно у оку своме не осјећаш? Или, како ћеш рећи брату своме: стани да ти извадим трун из ока твога, а ето брвно у оку твоме? Лицемере, извади

најприје брвно из ока свога, па ћеш онда видјети извадити трун из ока брата свога” (МТ 7, 3–5). Исту поруку има и *дума Не ругај дете*: „Не ругај дете, не шутирај мачку, него себе углав ударај!” (ЈОВИЋ 2019: 13). Дакле, најпре треба да сагледамо свој живот и да њега исправимо ако желимо да ближњег поучимо исправном животном путу да не бисмо поступали као лицемери. Као што нас Христос учи својим параболама, тако нас и деда Тика учи својим *думам* поткрепљеним животном мудрошћу.

Насупрот ћутању, за које сматра да је благотворно, деда Тика у говорљивости види духовни и морални отров, па у *думи* насловљеној *Реч је поотровна од бунику* каже: „Нас су стареји учили да, кад ни дојде да рекнемо нешто, место да рекнемо, пинемо водицу па туј водицу подржимо малко уста” (ЈОВИЋ 2019: 189). Овим нас речима деда Тика упућује на моћ мисли, односно *дума*, јер промишљеност заједно са ћутањем чине основу свих врлина, али и темељ исихастичке философије којој деда Тика одлично пријања.

Думом Ако тишина проговори приповедач, у духу исихастичке антропологије, закључује да: „Предњи зуби човек има да држи језик уста” (ЈОВИЋ 2019: 33). Ова деда Тикина мисао продубљује исихастичку мисао у *Думам* за сваки д’н базирајући се на физиономији човека и мишљу како и она има улогу у аскези, односно подвигу ћутања.

Зна деда Тика да је смиреност највиши идеал и предуслов свих врлина, па тако и *ћуталачког подвига*, те *думом Несам ја писац* читаоцу саветује да „Ћутање чува мир у кућу” (ЈОВИЋ 2019: 50).

Приповедач *Дума* истиче још један значајан моменат ћутања – приликом чињења добрих дела. У *думи Над своја се дела ћути*, деда Тика опомиње: „Над своја се дела ћути, туђа се благосиљају” (ЈОВИЋ 2019: 93). Ова мисао одговара Христовим речима упућеним апостолима: „Да не зна левица твоја што чини десница твоја” (МТ 6, 3), које се односе на то да чињење милостиње и добрих дела треба сакрити од света како би нашли одзива у Бога. Због тога, сматра деда Тика, туђа дела треба благосиљати јер нам ваља љубити ближњег свога као себе самога (МТ 22, 39), а над својим делима треба ћутати како би од Бога била благословена. Ова *дума* читаоца позива и на скромност, јер човек своје добродетељи не треба да велича и да се хвали њима, с обзиром на то да је гордост једна од смртних грехова. Због тога и Свети апостол Павле поручује Ефесцима: „[...] да се владате достојно звања на које сте позвани. Са сваком смиреношћу и кротошћу, са дуготрпљењем, подносећи један другог у љубави” (ЕФ 4, 1–2), а Свети владика Николај допуњује: „Да се не гордите, да се не гневите, да не малодушествујете; јер је све то недостојно звања хришћанскога. А то је звање тако високо и дивно да се тешко човеку од гордости чувати; тешко се уздржати изнад малодушности при опасностима и губицима. Против три нездрава стања, апостол истиче три здрава стања, и то: против гордости – смирење, против гневљивости –

кротост, против малодушности – дуготрпљење” (СВЕТИ НИКОЛАЈ ЖИЧКИ 2001: 768). Овај принцип у складу је са средњовековним топосом унижења, односно афектиране скромности (КУРЦИЈУС 1996: 141–145), који проистиче из јеванђељског уверења да свако ко понизи себе, биће узвишен од Господа, и супротно, да свако ко се узвисије, понизиће себе: „Јер сваки који себе узвисије, понизиће се, а који себе понизије, узвисиће се” (ЈК 14, 11).

3. Закључак

У збирци кратких *дума* насловљеној *Думе за сваки д'н* Виолете Јовић уочава се библијско поимање света и живота. Оно је нарочито заступљено у размишљањима приповедача и главног јунака *Дума*. Најчешће су то мисли о потреби ћутања, где се деда Тика приближава исихастичким мислиоцима. Следе их мисли о светости речи која симболизује *Бога слово*, односно самога Исуса Христа (ЈН 1, 1), али и *думе* о снази мисли које су почетак добродетели, али и грехова. Којој ће се страни приволети, зависи од тога које ће *думе* човек снажније у себи неговати. Значај ових мисли утолико је већи што долази од простодушног сељака, а не од високообразованог појединца, јер је Бог своју мудрост открио безазленима (ЈК 10, 21). Такође, закључује се да божја реч најдуже живи у морално чистом појединцу, каквог представља деда Тика и у чистим пределима нетакнуте природе сврљишко-заплањског краја, са којих се у живот отиснуо приповедач *Дума*.

Цитирана литература

- БЛАЖЕНИ ТЕОДОРИТ КИРСКИ. *О божанственој љубави, Слово љубави. Од Светог апостола Павла до Светог Николаја Српског*. Прир. Драгиша Бојовић, Ниш: Међународни центар за православне студије, 2015.
- БОЈОВИЋ, Драгиша. *Трпеза премудрости*. Београд: Рашка школа, Ниш: Центар за црквене студије, 2009.
- ЈЕВТИЋ, Атанасије. *Исихастичка антропологија*. Србијска духовна академија, 1988.
- ЈОАНИДИС, НИКОЛАОС. *Исихастички покрет у XIV веку*. Теолошки погледи, год. XVI, бр. 4, 1983, 181–189. стр.
- КУРЦИЈУС, РОБЕРТ. *Европска књижевност и латински средњи век*. Београд: СКЗ, 1996.
- НЕМАТ, САРА. *Фонетски дијалектизми као обележје књижевноуметничког стила Виолете Јовић у роману Преображење*. Годишњак за српски језик бр. 18, Филозофски факултет Ниш, 2020.
- ЊЕГОШ, Петровић Петар. *Горски вијенац*. <<https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-23.pdf>> (Приступљено 12. 5. 2020).

СТАРАЦ ТАДЕЈ. *Љубав све побеђује, поуке старца Тадеја*, књ. 1. Сећања и разговори. Ур. Серафим Живковић, прир. Жељко Перовић, Дивљана: Манастир Светог Димитрија, 2007.

Извори

ДОМЕНТИЈАН. *Живот Светог Саве*. Прир. Радмила Маринковић, Београд: СКЗ, 1988.

ЈОВИЋ, Виолета. *Думе за сваки д'н*. Ниш: Свици, 2019.

СВЕТО ПИСМО СТАРОГА И НОВОГА ЗАВЈЕТА. Београд: Библијско друштво, sine anno

Sara N. Nemat

**BIBLICAL MOTIVES IN FOLK PROVERBS FROM
THE COLLECTION 'DUME ZA SVAKI D'N'
BY VIOLETA JOVIĆ**

Folk proverbs contain not only the wisdom, customs, and beliefs of a certain folklore community but also the primordial wisdom of God, that is, Wisdom. In Serbian church literature, Wisdom is a property of the Holy Trinity, while man can only be wise (following the example of God). Grandpa Tika, a folklore hero, and narrator of the 'Dume za svaki d'n' by Violeta Jović, also speaks about that wisdom. The subject of our research will be biblical motives in folk artifacts incorporated in stories from the collection of the 'Dume' by Violeta Jović, and the aim of the work will be to show that God "says old books, created man in his own image. Clean, prudent, and calm. He told him who he was and who he was and followed him into the world to lead him away from God"(Jović 2019: 37). That man and that kind of prudence, that is, the wisdom of life, is clearly seen in the character of grandfather Tika. With this work, an attempt was made to find echoes of biblical and medieval thoughts about life through the 'Dume' of Violeta Jović, that is, through the perspective of an omniscient narrator embodied in grandfather Tiki. That thought remained pure only in the peasant who lives by God's principles and trusts only in God.

Keywords: biblical motives, Wisdom, *Dume za svaki d'n*, grandfather Tika, Violeta Jović

Грађа:

1. Какво је тој дума (5)
2. Живот је качење (6)
3. Прави кључ (6)
4. На думе пастир (7)
5. Думам си, ал не вревим (13)
6. Не ругај дете (13)
7. Дума из ћош (18)
8. Кој сме нека рекне (20)
9. Поштовање за ћутање (28)
10. Књига над књиге (30)
11. Ако тишина проговори (33)
12. Како се човек изметнул (38)
13. Врачка и трговац (38)
14. Реч је дукат (40)
15. Добра реч (49)
16. Несам ја писац (50)
17. Посеј добре мисли (55)
18. Меденица (88)
19. Дума си је моја докле је у мен (88)
20. Просејано (89)
21. Над своја се дела ћути (93)
22. Оће те извара (107)
23. Пази да ви не рекнем! (122)
24. Добру мисал понеси и иди (166)
25. Реч је поотровна од бунику (189)
26. Думај си што искаш, а вреви што треба (202)
27. Што је за наук ћути се (203)
28. Реч је у Бога (252)
29. А највећа тајна... (252)

КОЛОСТРУКЦИОНА АНАЛИЗА И МОГУЋНОСТИ ЊЕНЕ ПРИМЕНЕ У КОРПУСНИМ ПРОУЧАВАЊИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА²

У овом раду прегледног типа даје се осврт на колострукциону анализу, као групу квантитативних (статистичких) метода којима се мери степен привлачења односно одбијања између речи и синтаксичких конструкција у којима се оне јављају. Она се типично користи у оквиру конструкционе граматике, примењује се на материјалу из великих електронских корпуса, а увиди који се добију оваквим начином анализе не само што могу да пруже емпиријску проверу постојећих знања, већ и да та знања неретко значајно допуне увидима који без такве анализе не би били могући. Рад даје преглед три основна типа колострукционе анализе: 1) анализе простих колексема, 2) анализе дистинктивних колексема и 3) анализе коварирајућих колексема, на примерима из енглеског језика, са циљем да поменуће облике анализе приближи домаћој стручној јавности и укаже на то како се они потенцијално могу применити и на грађу из српског језика.

Кључне речи: колострукциона анализа, конструкциона граматика, српски језик.

1. Увод

Рад има следеће циљеве: 1) да представи теоријске и методолошке основе колострукционе анализе, 2) да представи типове колострукционе анализе, 3) да изложи изабране облике примене и домете колострукционе анализе у литератури и 4) да укаже на могуће начине примене колострукционе анализе на грађу из српског језика, посебно у светлу чињенице да је дати облик анализе већ дао значајне теоријске увиде, а да аутору није познато да је примењен на грађу из српског језика.

Колострукциона анализа представља породицу квантитативних (статистичких) корпуснолингвистичких метода за проучавање односа између лексе-

¹ vladan.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је изложен на Међународној научној конференцији *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* одржаној у организацији Института за српски језик САНУ (Београд), од 28. до 30. октобра 2020. године.

ма и граматичких структура у којима се оне јављају. Њоме се мери степен привлачења и одбијања између појединачних лексема, са једне стране, и синтаксичких конструкција у којима се оне јављају, са друге стране. У великој се мери ослања на строгу квантификацију и инференцијалну статистику, а сам назив *колострукција* представља сливеницу насталу од речи *колокација* и *конструкција*.

Овај облик анализе развили су пре непуне две деценије Штефан Т. Грис и А. Стефанович (STEFANOWITSCH, GRIES 2003; в. и STEFANOWITSCH 2013, *inter alia*). Колострукционом анализом дати аутори су проширили постојеће квантитативне методе у чијем су фокусу колокације, односно групе од две или више речи које се јављају једне с другима у синтагматски типично непрекинутом низу. За разлику од таквог облика анализе, колострукциона анализа прилагођена је истраживању лексичко-граматичког интерфејса.

Методолошки оквир колострукционе анализе представља квантитативна корпусна лингвистика. Другим речима, дати облик анализе се ослања на језичке податке који су заступљени у типично великим балансираним и репрезентативним електронским корпусима. Ти подаци се подвргавају строгој квантификацији и статистичкој обради, са циљем уочавања образаца на масама података. Њен теоријски оквир чине граматичке теорије које: 1) посматрају граматичке структуре различитих нивоа сложености и схематичности као смислене јединице, односно као језичке знакове (тј. јединице у којима долази до упаривања форме и значења), које се као такве битно не разликују од других јединица лексикона, и 2) признају значај фреквенцијске дистрибуције лингвистичких јединица.

Другим речима, колострукциона анализа се примењује у контексту различитих конструкционистичких приступа језику и то оних њихових варијанти које заступају став о постојању дијалектичког односа између менталних језичких структура и конкретне језичке употребе. Један од таквих приступа је голдбергијанска конструкциона граматика (GOLDBERG 1995). Примењује се не само у области истраживања питања која се непосредно тичу системског описа језика и синхронијских лекталних варијација у језику, него и истраживања оних питања која се тичу усвајања првог и другог језика, дијакхронијских промена у језику и когнитивне обраде језика. Уз то, њени резултати могу бити од користи и у лексикологији и лексикографији јер омогућују бољи увид у међузависност лексема и синтаксичких конструкција у којима се оне јављају (CROFT, SUTTON 2017).

2. Циљ, типови и ток колострукционе анализе

Основни циљ колострукционе анализе јесте установити које лексичке јединице су „типичне“ за дату граматичку конструкцију, тј. (не)појављивање којих лексичких јединица у датој конструкцији је за ту конструкцију статистички значајно.

Колострукциона анализа има три типа, од којих је сваки прилагођен је истраживању специфичних аспеката односа између лексичких јединица и граматичких (пре свега синтаксичких) конструкција у којима се оне јављају. То су: анализа простих колексема (*simple collexeme analysis*), анализа дистинктивних колексема (*distinctive collexeme analysis*) и анализа коварирајућих колексема (*covarying collexeme analysis*).

Анализом *простих* колексема истражује које се лексичке јединице јављају у статистички значајној мери на једном месту у једној граматичкој конструкцији. На пример, може се истраживати који се глаголи јављају у императивној конструкцији, или у конструкцији *keep on V-ing* на месту јединице *V*, у статистички значајној мери.

Анализом *дистинктивних* колексема утврђују се разлике између две перифрастичне конструкције или више њих када су у питању њихове колострукционе преференције. То се чини идентификовањем тога које лексема показују преференцију ка употреби у једној спрам друге перифрастичне конструкције, што даље омогућује идентификацију суптилних разлика између две наизглед семантички идентичне конструкције или више њих. Из тог угла су, поред осталог, у литератури проучаване активна спрам пасивне конструкције, као и конструкција *will V* у односу на конструкцију *be going to V* (упор. *I will finish it soon* и *That's not going to happen*). Алтернативно, овај тип анализе може се користити и у установљавању разлика у употреби формално једне исте синтаксичке или морфосинтаксичке конструкције, на пример конструкције *too ADJ to V* (нпр. *too early to talk about it*) у различитим регионалним или социјалним варијететима језика.

Анализом *коварирајућих* колексема истражује се међузависност између лексичких јединица које се налазе на два различита места у истој синтаксичкој конструкцији. Другим речима, она служи да се њоме идентификују парови речи које се у датој конструкцији заједно јављају у већој мери од очекиване, како би се потом приступило квалитативној анализи тако добијених података. У том смислу је, поред осталог, проучавана конструкција *VN2 into V-ing* (нпр. *He tricked me into drinking decaff*), односно међузависност јављања јединица *V* и *V-ing* у њој.

Сам ток колострукционе анализе састоји се из више корака.

Прво, потребно је одабрати одговарајући велики електронски корпус, посебно с обзиром на чињеницу да је колострукциона анализа, као и други облици статистичке анализе података, управо и намењена анализи маса података. Примери таквих корпуса у енглеском језику јесу корпуси доступни овде: <https://www.english-corpora.org/>, док је такав могућ корпус српског језика доступан на линку <https://www.sketchengine.eu/srwac-serbian-corpus/>.

У другом кораку врши се електронско (аутоматизовано) издвајање примера употребе дате конструкције коришћењем одговарајуће претраживачке синтаксе. У трећем кораку обавља се ручна провера тако издвојених приме-

ра, односно поткорпуса за анализу. У четвртом кораку врши се аутоматско утврђивање фреквенција неопходних за колострукциону анализу, при чему тачан тип податка зависи од типа колострукционе анализе који се обавља. У петом кораку тако прикупљени подаци подвргавају се одговарајућем типу колострукционе анализе, типично у оквиру отвореног програмског језика и окружења за статистичка израчунавања под називом R. Тако добијени резултати укључују три групе података: 1) очекиване фреквенције одговарајуће јединице (типично глагола) у датој синтаксичкој конструкцији у односу на јављање дате јединице у другим контекстима, а на основу корпусних података (применом теста *chi na квадрат*); 2) вредности p , које су најчешћи индикатор статистичке вероватноће, који се добијају применом Фишеровог теста, као једног од статистичких тестова. Као што је познато, те вредности могу се кретати између 0 и 1. Што је вредност p ближа нули, може се сматрати да је повезаност одређене лексичке јединице (попут глагола), са једне стране, и дате (морфо-)синтаксичке конструкције, са друге стране, већа, односно да је одговарајућа нулта хипотеза нетачна; 3) негативни логаритми са основом 10 за вредности p (*индекс јачине колострукционе везе*, у даљем тексту *IJKB*). Што је та вредност виша, то је јачина такве колострукционе везе већа. Напокон, у шестом кораку, врши се квалитативна анализа тако добијених података на основу релевантних лингвистичких теорија и модела.

3. Примери употребе колострукционе анализе

У овом одељку најпре ћемо навести примере употребе сва три типа колострукционе анализе на материјалу из енглеског језика. После сваке групе примера даћемо осврт на то како се сличне анализе могу применити и на грађу из српског језика.

3.1 Примери употребе анализе простих колексема

3.1.1 Као први пример анализе простих колексема наводимо пример императивне конструкција (STEFANOWITSCH, GRIES 2003). У питању је конструкција која се практично састоји из једног елемента – глагола, и за коју се типично сматра да има директивну функцију, односно да се користи како би говорник од слушаоца затражио извршење неке радње која је говорнику од значаја.

Међутим, резултати који се добију применом анализе простих колексема на дату конструкцију, указују на то да поменута претпоставка (која је неретко заступљена и у литератури) често није потпуно тачна.

Ранг	Колексема	Учесталост јављања колексема у императивној конструкцији	Вредност p	ИЈКВ
1	Let	86	1,99E-97	96,70114692
2	See	171	7,47E-80	79,1266794
3	Look	47	1,18E-24	23,92811799
4	Listen	26	4,05E-23	22,39254498
5	Worry	31	5,18E-22	21,28567024
6	Fold	16	9,25E-22	21,03385827
7	Remember	35	1,83E-18	17,73754891
8	Check	21	2,09E-17	16,67985371
9	Process	15	2,16E-17	16,66554625
10	Try	47	5,13E-17	16,28988263
11	Hang on	17	7,90E-17	16,10237291
12	Tell	46	1,30E-15	14,88605665
13	Note	16	2,96E-15	14,52870829
14	Add	21	2,65E-12	11,57675413
15	Keep	28	1,13E-11	10,94692156

Табела I. 15 колексема са највишим ИЈКВ у императивној конструкцији у енглеском језику

Као што се може видети из Табеле I, 4 од 15 глагола са најјачим ИЈКВ уопште не кодирају никакву радњу већ ментални процес (*see, worry, remember, note*). Највећи број глагола којима се изражава нека радња јесу такви глаголи код којих извршење те радње не доводи до било каквих опипљивих и јасних резултата (*look, listen, hang on, check (it) out, try, keep*). Наравно, има глагола који могу довести до извршења радње са конкретним, физичким резултатима (нпр. *add*, као у примеру *Add this to the mixture*). Међутим, они нису доминантни у мери у којој би се то могло очекивати на основу литературе која се бави овим глаголским начином. Додатно се може приметити да радње означене глаголима јесу пожељне пре свега из слушаочевог, пре него ли говорничког угла, што показује следећи пример: *Just try it and see what happens*. Овакви примери имају и функцију усмеравања пажње слушаоца. Уз то, оваквим примерима изражава се упућивање савета некоем него ли заповест или молба. Преостали глаголи – *fold, check, process, tell* – генерално се могу сматрати каноничким императивима будући да означавају такве радње које доводе до неких конкретних резултата, и то таквих за које није очигледно да на било који директан начин служе примаоцу поруке (*Check the condition of the drive belt periodically*). Глагол *tell* несумњиво има директивну употребу (*Tell him we are waiting for the order*), али исто тако и употребу којом се врши организација дискурса (*Tell us about Barcelona then*).

На основу наведеног произилази да се императив заправо типично *избегава* уз глаголе којима се означава нека конкретна радња (нпр. *do, take* и сл.), вероватно из разлога што се такви изрицаји могу сматрати превише директним и наметљивим. Такође произилази да је једна од његових основних функција она која се односи на организацију дискурса и усмеравање нечије пажње на начин који је релативно ненаметљив.

Иако представљени резултати свакако не дају потпуну слику о употреби императивне конструкције у енглеском језику, и иако захтевају додатну проверу, може се рећи да анализа простих колексема, као један од типова колострукционе анализе, заиста може да пружи увид у језичке податке на које се можда не би обратила пажња без оваквог облика анализе.

Добар пример граматике српског језика где се већини оваквих аспеката употребе императива поклања пажња јесте ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. (2005: 453–457). Било би корисно сличну анализу спровести и за императив у српском језику и на основу такве анализе по потреби допунити постојеће описе ове конструкције у датој и сличним граматикама.

3.1.2 Најзначајнији резултати који се добијају применом анализе простих колексема на конструкцију *V N2 N3* (нпр. *told her a story*) представљени су у Табели II.

Ранг	Колексема	Учесталост јављања колексема у корпусу	Учесталост јављања колексема у конструкцији <i>V N2 N3</i>	Очекивана учесталост јављања колексема у конструкцији <i>V N2 N3</i>	Вредност <i>p</i>	ИЈКВ
1	give	1091	560	14,57	0	∞
2	tell	792	493	10,58	0	∞
3	send	295	78	3,94	4,13E-076	75,384
4	ask	504	92	5,73	9,65E-074	73,015
5	show	628	84	8,39	5,15E-056	55,288
6	offer	196	54	2,62	3,73E-054	53,428
7	convince	32	23	0,43	1,70E-036	35,770
8	cost	65	23	0,87	9,04E-027	26,044
9	inform	55	20	0,73	9,57E-024	23,019
10	teach	92	23	1,23	7,94E-023	22,100

Табела II. 10 колексема са највишим ИЈКВ у конструкцији *V N2 N3* у енглеском језику

Подаци из Табеле II показују да су глаголске колексема које су најтежње везане за дату конструкцију оне којима се означава трансфер, било физички или метафорички. Иако је поменути чињеница свакако позната и одраније, представљени подаци су значајни јер показују да се колострукционом анализом могу открити високо конвенционализовани односи привлачења између глагола и

конструкција чак и под претпоставком да такви односи између дате две јединице не постоје. Уз то, представљени подаци указују и на значај разликовања између конкретних, сирових, фреквенција, са једне стране, и таквих фреквенција подвртнутих статистичком тесту (у конкретном случају – Фишеровом тесту). На пример, може се видети да се глагол *send* у датој конструкцији јавља укупно 295 пута, односно ређе него глагол *ask*, који је јавља 504 пута, као и глагол *show*, који се јавља 628 пута. И поред тога, а на основу датог статистичког поступка, произилази да је управо глагол *send*, пре него ли два преостала глагола, тешње везан за дату конструкцију. Поменуто је у складу са чињеницом да статистички тестови и постоје како би помогли откривању образаца у подацима које иначе не бисмо могли да откријемо ако бисмо се ослањали само на сирове фреквенције. У том смислу, било би корисно сличну анализу извршити како за еквивалентну конструкцију у српском језику (као у примеру *Дао сам му књигу.*), тако и у другим конструкцијама, и том приликом утврдити колико дати тип анализе може да послужи и као емпиријски доказ постојећих теоријских становишта, а колико може да такве ставове и унапреди, понекад чак и оспори.

3.2 Примери употребе анализе дистинктивних колексема

3.2.1 Најзначајнији резултати добијени применом анализе дистинктивних колексема перифрастичних конструкција *V N2 N3* (*I gave her a book*), која је горе већ поменута, и *V N3 to N2* (*I gave a book to her*), представљени су у Табели III, и то према STEFANOWITSCH 2013.

Конструкција <i>V N2 N3</i>				Конструкција <i>V N3 to N2</i>			
Ранг	Колексема	Вредност <i>p</i>	ИЈКВ	Ранг	Колексема	Вредност <i>p</i>	ИЈКВ
1	give (461:146)	1,84e-120	119.74	1	bring (7:82)	1,47E-009	8.83
2	tell (128:2)	8,77e-058	57.06	2	play (1:37)	1,46E-006	5.84
3	show (49:15)	8,32e-012	11.08	3	take (12:63)	2,00E-004	3.70
4	offer (43:15)	9,95e-010	9.00	4	pass (2:29)	2,00E-004	3.70
5	cost (20:1)	9,71e-009	8.01	5	make (3:23)	6,80E-003	2.17
6	teach (15:1)	1,49e-006	5.83	6	sell (1:14)	1,39E-002	1.86
7	wish (9:1)	5,99e-004	3.22	7	do (10:40)	1,51E-002	1.82
8	ask (12:4)	1,30e-003	2.89	8	supply (1:12)	2,91E-002	1.54
9	promise (7:1)	3,60e-003	2.44	9	read (1:10)	5,99E-002	1.22
10	deny (8:3)	1,22e-002	1.91	10	hand (5:21)	6,36E-002	1.20

Табела III. 10 најдистинктивнијих колексема у конструкцији *V N2 N3* спрам конструкције *V N3 to N2* у енглеском језику

Као што се може видети, дате перифрастичне конструкције заправо имају сасвим другачије колострукционе профиле. Дистинктивне глаголске колексема за конструкцију *V N2 N3* јесу оне које се односе на физички или метафорички трансфер у ситуацијама када су и агенс (референт имплицитне јединице *N1*) и реципијент (референт јединице *N2*) физички близу једно

другом. У питању су глаголи попут *give, tell, show, offer, teach, wish, ask, deny, award*, као у примеру: *She gave me a book*. Код конструкције *V N3 to N2*, оне се односе на такав трансфер где агенс мора да превази неко растојање или уложи изванредан труд, физички или метафорички, да би се трансфер објекта означеног јединицом *N3* уопште остварио. У питању су глаголи *bring, play, take, pass, sell, do, supply*, као у примеру: *We will definitely pass the queries to the authorities*. На овакво разликовање типично се не креће пажња у референтним књигама, укључујући ту и педагошке граматике.

3.2.2 У Табели IV приказани су резултати анализе дистинктивних колексема за конструкције *get N2 V-en* (*I must get it done as soon as possible*) и *have N2 V-en* (*I had my car repaired*), и то према GILQUIN 2006.

Конструкција <i>get N2 V-en</i>			Конструкција <i>have N2 V-en</i>		
Ранг	Колексема	ИСКЈ	Ранг	Колексема	ИСКЈ
1	sort out (74)	44,99	1	cut (53)	24,95
2	do (278)	40,17	2	perm (22)	16,12
3	sort (16)	10,43	3	do (183)	13,04
4	finish (17)	8,33	4	build (16)	8,99
5	organise ize (15)	7,85	5	cut off (10)	7,33
6	dress (9)	5,87	6	put down (10)	7,33
7	wash (13)	5,50	7	put (17)	7,09
8	fix (14)	5,14	8	service (8)	4,99
9	book (7)	4,56	9	clean (11)	4,45
10	start (11)	3,08	10	remove (7)	3,73

Табела IV. 10 најдистинктивнијих колексема у конструкцији *get N2 V-en* спрам конструкције *have N2 V-en* у енглеском језику

Упркос чињеници да се дате конструкције уобичајено описују као синонимне, горњи подаци указују на то да оне имају другачије коластрукционе профиле будући да лексичке јединице *V-en* које су дистинктивне за једну конструкцију нису дистинктивне и за другу.

Наиме, јединице *V-en* у конструкцији *get N2 V-en* генерално се односе на организацију (нпр. *sort / sort out, finish, organise|ize*) и свакодневне активности (нпр. *dress, wash, cook*). Такође, горњи подаци указују на то да се она типично користи када имплицитно постоји нека врста напора који треба уложити, или нека тешкоћа коју треба савладати, или када постоји неки рок до када одређену радњу треба обавити (нпр. *We must get it done by Sunday afternoon at 2:00*). Поред тога, датом конструкцијом типично се имплицира да одређену радњу неко ради сâм (*I must get it finished by midnight*).

Са друге стране, када је у питању конструкција *have N2 V-en*, горњи подаци показују да се она типично користи онда када се пружа нека услуга

субјекатском референту (нпр. *have one's hair cut*). Дакле њено основно значење јесте *унајмити некога да пружи неку услугу субјекатском референту*.

Поменуто не искључује могућност да се дате две конструкције могу користити напоре, као синонимне (*He got / had his car fixed yesterday*). Ипак, анализа дистинктивних колексема показује да то јављање глагола *get* у датој ситуацији, иако је могуће, није статистички вероватно. Уз то, када се колексема *get* појави у датој конструкцији са неком од колексема које су дистинктивне за глагол *have*, као што је глагол *build* (односно његов прошли партицип *built*), целом конструкцијом поново се изражава то да се нешто ради уз напор и потешкоће, као и да неретко постоји и неки рок до када дату радњу треба обавити. У референтној литератури, и то посебно оној која се редовно користи и на студијама англистике, на дате разлике практично се не уопште обраћа пажња или се то ради половично.

3.2.3 Наведени примери су значајни у светлу теме овог рада јер могу пружити увид у могуће правце додатног емпиријског проучавања алтернативних конструкција у српском језику. Неке од таквих конструкција могле би бити следеће. Прво, то би могле бити *декомпоноване конструкције* у српском језику и *конструкције без декомпоновања*. Наведени тип анализе, дакле анализа дистинктивних колексема, тако би могла допринети провери и могућем проширењу увида доступних у изворима попут РАДОВАНОВИЋ 1977; ТАНАСИЋ 1995; ЈАКИЋ 2011; ЈАКИЋ, ШЕВА 2011, или СТОЈАНОВИЋ 2006. Друго, то би могле бити *конструкције са перифрастичким суперлативом и синтетичким суперлативом*, где би овај облик анализе могао помоћи у провери и проширењу налаза доступних у изворима попут ЈОСИЈЕВИЋ 2015. Треће, то могу бити случајеви факултативне дистрибуције *да-конструкције* и *конструкције са инфинитивом* (*Можете да уђете / Можете ући*), уз пратеће истраживање употребе сваког од дата два типа перифрастичних конструкција у регионалним варијететима српског језика, што је такође један од могућих видова употребе датог типа анализе, односно датог методолошког поступка. Четврто, на овај начин би се додатно могле проучити *конструкције где се у клаузама финалних реченица користи контранегација и где се не користи*, а обе имају слично (ненегирано) значење (в. КОВАЧЕВИЋ 2015а: 218–220), као у примерима *Пружићемо максимум не бисмо ли победили / да бисмо победили Литванце*. У свим таквим и сличним случајевим алтернативних конструкција у српском језику од значаја би било придржавање *принципа несинонимичности*, који гласи да ако су две конструкције синтаксички различите, онда оне морају бити семантички или прагматички различите (GOLDBERG 1995: 67).

3.3 Примери употребе анализе коварирајућих колексема

3.3.1 Најзначајнији резултати примене анализе коварирајућих колексема на конструкцију *It BE ADJ to V* (*It is hard to be a corpus linguist*) дати су у Табели V, и то према HILPERT 2014.

Ранг	Парови колексема (ADJ-V)	Учесталост јављања парова колексема у конструкцији <i>It BE ADJ to V</i>	Очекивана учесталост јављања парова колексема у конструкцији <i>It BE ADJ to V</i>	ИЈКВ
1	Interesting – note	244	12,60	278,86
2	Fair – say	103	3,72	133,29
3	Imporant – remember	152	21,42	105,44
4	True – say	49	1,33	75,72
5	reasonable – assume	55	1,89	66,40
6	Hard – believe	93	12,74	55,89
7	Hard – imagine	102	16,09	54,33
8	Important – note	164	51,31	43,98
9	Unrealistic – expect	23	0,19	43,92
10	Reasonable – suppose	30	0,76	40,76

Табела V. 10 парова колексема ADJ-V са највишим ИЈКВ у конструкцији *It BE ADJ to V* у енглеском језику

Дати резултати показују да се придев *important* јавља у паровима са комуникативним и когнитивним глаголима (*note, remember, realize, stress, compare, recognize*). Придеви који се односе на тежину неке радње или стања (*difficult, easy, hard*), као и придеви *reasonable* и *unreasonable*, јављају са глаголима који се односе на когнитивне процесе и когнитивна стања (*see, forget, imagine, believe, assume, suppose, expect*). Представљени резултати указују и на то да се дата конструкција првенствено користи да уведе нову информацију у дискурс. Наиме, структуре попут *It is interesting to note / fair to say / important to remember / true to say / reasonable to assume*, итд, свакако не носе информацију која представља основни пропозициони садржај и типично су мање наглашене од материјала који након таквих структура следи. Све поменуто заправо је већ описано у литератури (в. KALTENBÖCK 2005) и може да послужи као додатна емпиријска потврда таквог закључка.

Обратимо, међутим, пажњу и на примере *hard to believe, hard to imagine, hard to see, unrealistic to expect, unreasonable to expect*. За њих би се могло рећи да означавају негативан епистемички став према садржају језичког материјала (односно садржају пропозиције) који следи. Овакав увид нигде се не помиње у теоријској литератури везаној за дату конструкцију. Такође, комбинације са глаголима *expect* и *suppose* (*It is unrealistic to expect...*, *It is reasonable to suppose...*), показују да се дата конструкција може користити

и да се њоме реферира на валидност неког става или закључка, о чему се такође не говори у литератури.

У том смислу, резултати анализе коварирајућих колексема свакако такође могу допринети адекватнијој анализи значења и употребе конструкције *It be ADJ to V*, односно допунити постојећа теоријска становишта у вези са њом, што и јесте један од темељних циљева обављања и овог и преостала два облика колострукционе анализе.

У светлу теме овог рада значајно је нагласити да слична конструкција постоји и у српском језику. У питању је *субјекатска клауза уз копулативне прилошке предикате* (ПИПЕР, АЛАНОВИЋ и др. 2018: 149–154). Другим речима у питању је конструкција *ПРИЛОГ (евидентно, упадљиво, разумљиво, нетачно, извесно, логично, значајно, итд.) + БИТИ ДА (СУБЈЕКАТ) + ГЛАГОЛ У ЛИЧНОМ ГЛАГОЛСКОМ ОБЛИКУ + ОСТАЛИ КЛАУЗАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ*, као у примеру: *Упадљиво је да он не жели да дође.*

Иако је дата конструкција врло квалитетно описана у поменутом и сличним изворима, било би корисно проверити да ли дата анализа може да пружи додатан увид у њу, нпр. у смислу тога који се парови колексема *прилог – глагол у личном глаголском облику* у њој јављају у статистички значајној мери и шта нам то може рећи о семантици дате конструкције. Можда би таква анализа у примени на дати тип конструкције у српском језику не само потврдила већ присутне теоријске ставове, већ и довела до увида на које се у литератури није обратила довољна пажња, као што и јесте случај са поменутом еквивалентном конструкцијом из енглеског језика.

3.3.2 Други пример употребе анализе коварирајућих колексема који овде наводимо јесте онај који се односи на конструкцију *too ADJ to V* (JENSEN 2014a, 2014b, 2014c), као у примеру *too shy to ask her out*.

У питању је скаларна конструкција, у којој се модификатором *too* изражава висок степен присуства атрибута који се означен елементом *ADJ* (*booster-type degree modifier*, v. Paradis, 2000: 149). За тај висок степен присуства атрибута означен елементом *ADJ* може се сматрати да има такав утицај на ситуацију (радњу или стање) изражену елементом *V* да ту ситуацију онемогућава (Jensen, 2014a, 2014b).

Тај однос онемогућавања / блокаде може бити: (1) „природан“, када нешто физички и објективно може бити рецимо *too big to fit into place* (*превелико да се негде смести*) или *too small to be visible* (*немало да би се видело*), и (2) културно условљен, када се избор пара *ADJ-V* може сматрати таквим да представља рефлекс имплицитних образаца карактеристичних за дату културу.

Примена анализе коварирајућих колексема на дату конструкцију дала је, поред осталог следеће резултате. Придев *young* привлачи когнитивне и евалуативне глаголе (*know, remember, understand, grasp*). Поменуто може да укаже на сило-динамички однос који се може описати као то да млађи уз-

раст, тј. мањи број година, блокира, или бар умањује, интелектуални капацитет. Другим речима, поменуто се може сматрати рефлексивом несвесних културом условљених образаца понашања у вези са годиштем / узрастом у америчкој култури (с обзиром на то да су резултати изведени на основу корпуса који се односи на америчку варијанту енглеског). Придев *polite* привлачи глаголе интеракције и комуникације (нпр. *ask, add, disagree, inquire, comment, question*), што показује да се у појединим контекстима комуникацијски чинови могу схватити као угрожавајући по лице (у прагматичком смислу) говорника у оквиру културног модела учтивости у америчкој култури. Придев *busy* привлачи глаголе интеракције, комуникације и друштвености (*talk, attend, meet, visit*), што указује на то да у америчкој култури постоји тенденција да се друштвени контакти потискују у други план онда када је неко заузет. Употреба придева *macho* у датој конструкцији показује да је висок ниво мачизма у колизији са емоционалношћу, осетљивошћу, ситуацијама у којима долази до компромитовања лица (такође у прагматичком смислу), као и са традиционално женским пословима. Ово, даље, може бити повезано са нерационалним и неконструктивним понашањем онога који се карактерише мачизмом (у поменутом контексту америчке културе), чему сведочи следећи пример: *too macho to see a doctor* (JENSEN 2015: 147).

У светлу циљева овог рада важно је истаћи да функционално сличне конструкције постоје и у српском језику: *Пре-ПРИДЕВ БИТИ да ГЛАГОЛ* (*Премлад је да бисмо му дали тај положај*) и *Превише БИТИ ПРИДЕВ да ГЛАГОЛ* (*Превише је лепа да би ...*). У том смислу сматрамо да би и такве конструкције, односно парове *придев-глагол* у њима, било корисно подврћи наведеном типу анализе како би се проверило да ли би се слична запажања могла применити и на одговарајући материјал из српског језика. Поменуто би се чинило са свешћу да се, шире посматрано, у језичкој употреби могу приметити рефлексиве подлежаћих културом условљених концептуализација (JENSEN 2014с, 2015). Том приликом, корпусни подаци и релеватни статистички методи (као што је то колострукциона анализа уопште, као и анализа коварирајућих колексема посебно) могу да послуже као основа за теоријско-методолошки ригорозно и систематично емпиријско истраживање односа између културе и језика (JENSEN 2015).

4. Закључак

На основу представљеног можемо понудити више закључака. Прво, колострукционом анализом могу се открити високо конвенционализовани односи привлачења између лексичких јединица и синтаксичких конструкција чак и под претпоставком да такви односи између дате две јединице не постоје. Друго, обична дескриптивна статистика неретко није довољно по-

уздана да би се установило да ли су одговарајуће лексичке јединице заиста и статистички значајне за дату конструкцију. У том смислу се колострукционом анализом може унапредити дескриптивна адекватност анализе. Треће, анализа међусобне зависности између конструкција и лексичких елемената који се у њима јављају може осветлити семантику граматичких конструкција. Четврто, ослањање на статистичке методе и строге опсервационе и експерименталне протоколе може помоћи у емпиријској провери постојећих теоријских ставова, што такве ставове не само да може да потврди, већ и да их унапреди, а понекад и доведе у питање. Пето, колострукциона анализа јесте један од облика анализе који захтева примену типично великих репрезентативних електронских корпуса, пре него ли ослањање на интроспекцију, која неретко није довољна (в. КОВАЧЕВИЋ 2015б: 237–239). И шесто, најзначајније у оваквој врсти анализе свакако нису сама израчунавања, него осмишљавање таквог истраживачког питања на које колострукциона анализа може да одговори пружањем релевантних квантитативних података и потом квалитативна (теоријска) обрада таквих података. Све поменуто може да буде од несумњивог значаја и у изучавању српског језика. Овај рад управо је имао за циљ да пружи подстрек таквим изучавањима српског језика у којима ће и колострукциона анализа, као метод статистичке обраде језичких података, наћи своје место, посебно и у светлу изразитог развоја корпусне лингвистике, која такву обраду материјала и природно захтева.

Цитирана литература

- ЈАКИЋ, Милена и Нада Шева (2011). „Квантитативно испитивање декомпонованог / перифрастичног предиката у српском језику”. *Зборник Матице српске за славистику*, 80, 2011: 117–136.
- ЈАКИЋ, Милена. „О типологији декомпонованих конструкција у српском језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV(1), 2011: 151–165.
- ЈОСИЈЕВИЋ, Јелена (2015). „Модели перифрастичког суперлатива у српском књижевном језику”. *Philologia Mediana* 7(7), 2015: 319–331.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *О реченици и њеним члановима*. Јасен: Београд, 2015а.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Кроз синтагме и реченице*. Јасен: Београд, 2015б.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. (2005). *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, Марина Николић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.

- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)”. *Јужнословенски филолог* XXXIII, 1977: 53–78.
- СТОЈАНОВИЋ, Андреј. (2006). „Декомпоновани предикат у научном стилу српског језика”. *Српски језик* XI (1–2), 2006: 223–239.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Декомпоновање глагола и структура просте реченице”. *Јужнословенски филолог* LI, 1995: 157–166.
- CROFT, William and Logan Sutton. “Construction grammar and lexicography”. In: Hanks, Peter and Gilles-Maurice de Schryver (eds). *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography*. Springer: Berlin, Heidelberg. 2017, 1–12.
- GILQUIN, Gaëtanelle (2006). “The verb slot in causative constructions. Finding the best fit”. *Constructions* 1(3), 2006: p. 1–46.
- GOLDBERG, Adele E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- HILPERT, Martin. “Collostructional analysis: Measuring associations between constructions and lexical elements.” In: Glynn, Dylan and Justyna A. Robinson (Eds.), *Corpus Methods for Semantics: Quantitative studies in polysemy and synonymy*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014, p. 391–404.
- JENSEN, Kim Ebsengaard. (2014a). “This construction is too hot to handle: A corpus study of an adjectival construction”. In: *Proceedings from 14th Annual Meeting of the Japanese Cognitive Linguistics Association*. Kyoto: The Japanese Cognitive Linguistics Association. 2014a: 743–748.
- JENSEN, Kim Ebsengaard. “Too female to be ruthless and too pregnant to argue: Semantic conflict and resolution in the [too ADJ to V]-construction”. *Suvremena lingvistika* 40(77), 2014b: 1–26.
- JENSEN, Kim Ebsengaard (2014c). “Force-dynamic cultural models in a scalar adjectival construction”. [Paper presentation]. 5th UK Cognitive Linguistics Conference, Lancaster, England, 2014. <https://vbn.aau.dk/ws/files/206865129/Force_dynamic_manuscript.pdf>. 25th May 2020.
- JENSEN, Kim Ebsengaard. “Inferring cultural models from corpus data: Force-dynamic cultural models reflected in the discursive behavior of a scalar adjectival construction.” *Globe: A Journal of Language, Culture and Communication* 1, 2015: 126–151.
- KALTENBÖCK, Gunther. “It-extraposition in English: A functional view”. *International Journal of Corpus Linguistics* 10(2), 2005: 119–59.
- PARADIS, Carita. “It’s well weird: Degree modifiers of adjectives revisited: The nineties”. In: John M. Kirk (Ed.), *Corpora Galore: Analyses and Techniques in Describing English*. Amsterdam: Rodopi. 2000: 147–160.
- STEFANOWITSCH, Anatol, and Stefan Thomas Gries. “Collostructions: Investigating the interaction between words and constructions.” *International Journal of Corpus Linguistics* 8(2), 2003: 209–243.
- STEFANOWITSCH, Anatol. 2013. “Collostructional Analysis.” In: Hoffman, Thomas, and Graeme Trousdale (eds). *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, Oxford: OUP, 290–306.

Vladan O. Pavlović

COLLOSTRUCTIONAL ANALYSIS AND THE POSSIBILITIES OF ITS USE IN THE STUDY OF SERBIAN

The paper gives an overview of collostructional analysis – a group of quantitative (statistical) methods used for measuring the degree of attraction and repulsion between words and the syntactic constructions they appear in. It is typically used within construction grammar, it gets applied to linguistic material from large electronic corpora, and yields results which need not only help empirically verify the already existing theoretical knowledge, but which can also contribute to such knowledge in a way which would not be possible otherwise. The paper presents an overview of the three types of collostructional analysis (*simple collexeme analysis*, *distinctive collexeme analysis* and *covarying collexeme analysis*) applied to various constructions from English, with the aim of acquainting the professionals in the Serbian language with it, so that similar research can also be undertaken related to the given language as well.

Key words and phrases: collostructional analysis, construction grammar, the Serbian language.

У НАПУКЛОМ ОГЛЕДАЛУ: ИМИТАТОР У ДЕМОНОЛОШКИМ ПРЕДАЊИМА²

На тачкама прекида...

У оквирима мотива демон имитатор грађа демонолошких предања одликује се применом поступака понављања и паралелизма на плану обликовања ликова. Повезан са шире постављеним саображавањима демонског света људском, овај мотив баштини материјал архаичних митолошких представа о структури свеколиког постојања и устројству поларизованом на људски и демонски свет. У овом раду анализира се мотив имитације конкретног актера у наративу и показују могућности класификације различитих форми његове реализације у оквирима наратива који тематизују сусрет човека и оностраног бића у митолошко-демонолошком предању. Презентацији резултата истраживања приложени су записи предања који тематско-мотивски одговарају истраживачком корпусу и представљају до сада необјављени део грађе која се чува у архиву пројекта *Теренска истраживања усмене традиције југоисточне Србије* Огранка САНУ у Нишу.

Кључне речи: актер, демонолошко предање, имитација, преобраћање, демон

1. Увод: трансформација као својство актера демонолошких предања

Тематизујући контакте и прожимања људског и демонског света, усмена предања често укључују мотив илузије којом се демонско биће прилагођава човековом лику, преузима антропоморфни облик или одређена људска својства или особине. Попут ширих фолкорних представа и других усменоуметничких облика, у којима се бића ниже демонологије³ одликују способношћу

¹ danijela.popovic.nikolic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру активности на пројекту *Теренска истраживања усменог стваралаштва југоисточне Србије*, Огранак САНУ у Нишу, број О-20-18.

³ Реч је о натприродним бићима која су у митолошким оквирима супротстављена божанствима и, сходно томе, имају ниже позиције у хијерархији. У различитим традицијама *демон* (gr. *daimōn*) може означавати зло и добро биће (дух који утиче на судбину људи и може бити благонаклон према њима, АНН 2006: 503–504). Како су актери демонолошких предања доминантно они који представљају претњу за човека, дакле – зли дуси, нечисте силе, у овом

вишеструких, разноврсних, привремених или трајних трансформација⁴, главне актере демонолошких предања нарочито одликује способност привремених преображаја, најчешће у једној или сукцесивним низањем више хипостаза (ЛЕВКИЕВСКАЈА 2015: 27, НЕКЛЮДОВ 2015: 7–13). Актери који припадају демонском свету могу се трансформисати у оно што одликује људско биће (изглед, способности) и његово окружење (животиње, биљке, предмети и слично). Они преузимају човеков физички изглед, родне и узрасне категорије, одређене способности (говор, мишљење и слично), укључујући у свет илузије и обављање послова типичних за човека (нпр. демони пласте сено, раде у месари, перу рубље, путују, мељу брашно, смеју се, броје, седе у кафани, пију и једу, користе пољопривредне алатке, долазе у воденицу да мељу боб, обећавају мито у виду чокањчета ракије, плачу, слушају музику на транзистору, свадбују, воде љубав „у кревету” итд)⁵. Прилагођене жанровском систему, промене облика демонског бића функционишу као илузија која се из перспективе човека као другог главног актера или са становишта казивача сагледава као референтно и стварно. Тако постављена, илузија има за циљ да засени, занесе, заведе, повреди или уништи човека. Сврха таквих трансформација и стварања лажних представа у овом жанру, према томе, увек је усмерена ка истицању непомирљивости двају светова и опасности коју за човека представља демонска страна: прихватањем илузије за референтно, лажи за истину, човек бива увучен у сферу оностраног и изазива своје привремено или трајно страдање, нелагодност, страх, болест и смрт. Трансформација актера (демон је увек у делокругу противника) понекад је праћена упућивањем на праву природу онога што човек као јунак предања препознаје као реално и своје. У таквим приликама илузија се мармира елементима из сфере антипонашања⁶ (демон не говори/говори неправилно, неразумљивим језиком, псује итд) или одступањима у физичком смислу и одређењем бојом (контаминација људског и животињског: косматост, рог, реп,

раду се термин *демон* употребљава једино у смислу обележавања оностраног и злог.

⁴ Прозни и поетски жанрови усмене књижевности, бајка нарочито, познају мотиве повезане са трансформацијом ликова (без обзира на то да ли они припадају првобитно људској сфери или натприродним бићима), оствареном задобијањем зооморфног, антропоморфног или неког другог облика (РАДУЛОВИЋ 2009: 204–210). За разлику од демонолошких предања, трајне трансформације (оне које не подразумевају повратак у претходно стање, невидљиво – тзв. нулта форма, или видљиво: у форми човека или животиње) карактеришу нпр. етиолошка предања. Мотивом у чијим се оквирима реализује неповратна трансформација у овом се усменом жанру често затвара наратив о постанку биљака, животиња, реалија које припадају природном окружењу.

⁵ Неки од ових послова посебно су обележени и као повезани са демонском сфером (вамписар, ђаво у воденици, склоност демона ка музици, демонска свадба и слично).

⁶ Под антипонашањем подразумева се активација насупрот нормираној, „т. е. замена тех или иных регламентированных норм на их противоположность” (УСПЕНСКИ 1996: 460). Оно се остварује као човеково понашање у оквиру одређених ритуала (неких друштвених група такође) и понашање демона, које је, само по себи, антипонашање у односу на норму у свету људи.

обрнута стопала и колена и слично; видети више у: ВИНОГРАДОВА 1999: 179–180, ЛЕВКИЕВСКАЯ 1999: 53)⁷.

Подлогу оваквим мотивима у предањима, али и другим жанровима усмене књижевности, по свему судећи, треба тражити у архаичним митским представама о прожимању људског и демонског, о двојној природи света као таквог, те и свих бића у њему (НЕКЛЮДОВ 2015: 7; НЕКЛЮДОВ 2016: 22–34).

Истраживања корпуса српских демонолошких предања, чији се резултати представљају у овом раду, усмерена су ка простору оних преображаја демонског бића који функционишу као преузимање човековог обличја, уже – као непосредно подражавање другог актера (човека). Фреквентни примери преобраћања оностраних актера у демонолошким предањима упућују на могућност посматрања ликова противника као оних чије се деловање из перспективе казивача и/ или других актера⁸ перципира као имитација људског света, човека и онога што његовом окружењу припада у ширем смислу. Када деловање демона подразумева сукцесивно/ синхроно понављање динамичне (акција: кретање, говор) и статичне компоненте у обликовању јунака из људског света, говоримо о имитацији у ужем смислу, оној која се успоставља у оквиру непосредног контакта актера у наративу. Како су у грађи регистровани примери имитације садржаја и облика комуникације, оквир који подразумева реферисање о непосредној имитацији обухватио је и оне мотиве који региструју зооморфно демонско биће које понавља човеков говор. У обзир за анализу долазили су записи у којима је формирање ликова и релација међу ликовима подразумевало примену поступака паралелизма и понављања.

У овом истраживању примењује се комбинација различитих методолошких приступа, од којих доминирају истраживања савремене руске фолклористичке школе (Некљудов, Левкиевскаја итд.).

2. Саображавање и имитација као поступци у моделовању актера

2.1. Саображавање или имитација у ширем смислу: слободна форма

У истраженом материјалу демонолошких предања (в. попис извора на крају рада) уочени су разноврсни и бројни примери формирања оностраног актера према људском обличју или бићима и појавама из

⁷ Припадност бића оностраним сферама маркира се и у жанру бајке, нпр. „фантастичним атрибутима или златном бојом” (РАДУЛОВИЋ 2009: 199).

⁸ Перспектива казивача показује ближи и даљи степен идентификације: доживљај и сведочење о појави/ доживљај и сведочење о нечему што личи на појаву: „И стиже ни *некак'в човек*/ излезне *некакво*, погрбило се *како човек некак'в*” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 570, 569; 409, 406).

његовог окружења, било да наративи региструју актере са примарном или секундарном антропоморфизацијом. Будући да су такви примери излазили из оквира које је формирао поступак непосредне имитације актера, на овом месту поменућемо, илустрације ради, само неколико основних типова антропоморфних активација⁹ (изглед, способност) оностраних бића у демонолошким предањима:

1. *Демон је ликом, способностима и активностима једнак конкретном човеку*

1.1. Демонско биће није устројено као подражавалац већ представља актера са промењеном позицијом у релацији *живи : мртви*, оног са стеченим, не првобитним демонским статусом; овакав облик приметан је у сижеима са вампиром који се враћа кући и наставља да борави у породичном окружењу све до откривања, инхибиције и деструкције (нпр. ЂОРЂЕВИЋ 1953: 7; ЗЛАТКОВИЋ 2007: 487–488; 32/2¹⁰, 489–490; 34, 34/1, 35; ЯКУШКИНА 1998: 55); уместо вампира, у сличним сижеима интернационалне грађе појављује се ђаво (у индексацији¹¹: ЗИНОВЬЕВ В I 47, АЙВАЗЯНВ I л. ж; ПОМЕРАНЦЕВА 1975: 130–131, 140).

1.2. Актер има лик човека који се у тренутку дешавања радње предања налази на неком другом месту. Таква „двојност” подразумева најаву или трајање процеса измене позиције у релацији *живи : мртви*. Овакви примери нарочито одликују типове предања у којима је демон двојник заправо дух човека чија се смрт наговештава или догађа паралелно са радњом у којој се активира двојник (појављује се на путу, постаје сапутник и слично), SIMONSUURI A51, A91; LUFFER 2. A. 20.

2. *Демон има примарно људско обличје и способности*. Статус живог бића са секундарном демонизацијом и одговарајућим маркерима који упућују на способност промене облика одликује нпр. вештицу као актера демонолошког предања (ЂОРЂЕВИЋ 1953: 6–9; РАДЕНКОВИЋ 1991: 49–50; 50)

3. *Демон у антропоморфном облику, са примарном демонском природом*. Родно одређени, ђаво у мушком, вила и суђеница у женском полу, неки од оваквих актера предања приказани су и са зооморфним атрибутима (ђаво: рогови, реп, косматост, копита; вила: крила, копита итд).

⁹ Активација обједињава све елементе који подразумевају обликовање одређеног бића према моделу човека, без обзира на то каква је његова права природа, да ли је демонско стечено или примарно, да ли се антропоморфно региструје као карактеристика бића или се до њега долази трансформацијама.

¹⁰ Парентезе којима се упућује на изворе цитиране грађе проширене су информацијама о броју под којим је на датој страници налази цитирани наратив. Оваква интервенција аутора условљена је постојањем више наратива на истим страницама у извору. Број записа увек је презентован курзивом, тачком и зарезом одвојен од података у парентези.

¹¹ О проблему трансформације као мотива у индексима фолклорне грађе видети: ПЕТРОВ 2015: 39–45.

У способности виле и ђавола убрајају се стварање илузија (Th D2031. 0.2), трансформација са ликом конкретног или човека уопште (ђаво) (ЗИНОВЬЕВ В I 47, АЙВАЗЈАН В I л. ж) те могућност говора, смејања, умеће играња, свирања и слично (видети нпр.: СТОЈАНОВИЋ 1996: 49–57; МАРКОВИЋ 2004: 113–129; 140, 149, 150, 152, 153, 155, 156); ЗЛАТКОВИЋ 2007: 494–496, 539, 564; 55, 56, 60, 62, 272, 381, 382).

4. *Аморфни и териоморфни демони са људским способностима.* Актери који, представљени у облицима који не припадају човеку, показују особине својствене једино њему, као што су говор и смејање (в. нпр. РАДЕНКОВИЋ 1991: 53; 55; ЗЛАТКОВИЋ 2007: 556; 344).

2.2. Имитација у ужем смислу: условљеност ликом, акцијом и говором

Примери обликовања актера који подразумевају подражавање приказано применом поступака понављања и паралелизма јесу они у којима се демон саображава изгледу и/ или својству човека који је актер истог наратива, задржавајући, притом, сопствено (онострано) биће и суштину. У овоме се, попут представа о огледалу као граници људске и демонске сфере, замишљеном линијом предваја рефлектујуће споља и истоветно, од подразумеваног унутрашњег, природног по себи, другачијег и – туђег. Попут одраза у огледалу у коме се препознаје само одраз, не и суштина (ЛЕВИН 1988: 9), и имитација у предању је привид и лаж, одраз људског у нељудском и натприродном, одраз формиран са циљем да утврди границу између светова и истакне опасност њиховог прожимања.

Истражена грађа српских демонолошких предања показује да се оваква обликовања актера нарочито запажају у сижеима сусретања са демоном на путу¹² и у веома фреквентном и на ширем словенском простору распрострањеном сижеу о демонском јарету (РАДЕНКОВИЋ 2011: 365–378).

Мотив демона имитатора индексира се у интернационалним изворима у оквиру различитих типова наратива, углавном оних чији су сижеи повезани са предсказањем, привиђењима и трансформацијама. У пописима мотива у ширем интернационалном корпусу (Thompson 1955–1958) али и у грађи неколиких словенских и европских народа (Зиновјев, Ајвазјан, Симонсури, Луфер), он се углавном препознаје, мање или више вариран, у следећим целинама: Th D102.1 Transformation – Demon to animal; Th G 302.3.2 Demon

¹² Запажена фреквенција оваквих сижеа може се тумачити и у вези са чињеницом да се човек у истраживаним примерима доминантно одређује као путник. Семантика пута и путовања у фолклорним представама често је повезана управо са границом између овога и онога света (упоредити нпр. изразе који се у обредима прелаза употребљавају да обележе иницијанта, оног који прелази границу која дели људског од демонског: за покојника – *отпутовао, путује, спрема се на пут* итд; за дете које се рађа или треба да се роди – *дете је на путу* и сл. Пут је „наряду с межом и другими разновидностима рубезеј – „нечистиј“ локус, место появления мифологических персонажей” (ЛЕВКИЕВСКАЯ 1995: 124); в. НЕВСКАЯ 1999: 125.

in animal form; Th D40 Transformation to likeness of another person; Th D658 Transformation to seduce; Simonsuuri A 71 (човек види сопственог двојника, виђење је предзнак смрти), Simonsuuri B 201 (привиђење, приказа емитује звук људског гласа), B 401 (привиђење на путу, раскрсници), E 111 (ђаво у облику животиње); ЗИНОВЬЕВ В I 1и (ђаво у облику животиње среће човека и нестаје), В I 2 (ђаво у животињском облику се смеје), АЙВАЗЯН В I л. ж (ђаво преузима облик човековог двојника).

Митолошка бића која се у српским демонолошким предањима појављују у оквирима мотива демон имитатор различито се одређују. Најзаступљенија су, ипак, она чије се основне карактеристике повезују са опсеном, имитацијом и преобраћањима – осења, ђаво¹³, сотоња/ сотона, али се у грађи појављују и актери одређени као вампир, тенац, чак и таласон. Приметно је да се у истим сижеима, са идентичним функцијама могу појављивати различита митолошка бића. Транслација¹⁴ подразумева само актере, док су функције у оквиру сведених сегмената структуре углавном стабилне: сусрет са човеком, саображавање и имитација, доношење штете, нестајање, инхибиција и уништење.

Способност имитације која се приписује демонском бићу непосредно је повезана са преобраћањем као једном од његових основних карактеристика. Демон изгледом, говором и поступцима ствара илузију постојања идентичне форме или способности коју поседује други актер предања. Та имитација, из перспективе човека као другог главног актера предања, најчешће се перципира као референтно и природно. Приповедачи предања веома често, настојећи да догађај представе из перспективе актера, демонско биће уводе у приповедање без маркирања њихове природе. Тако се изненада, „на тачкама прекida normalnog toka događaja [...] pravi mesto za upad neljudskih

¹³ Концептуализација представе о ђаволу, посматрана са позиција јудеохришћанских извора, веома је сложена и, према истраживањима Џефрија Расела, подразумевала је четири основна модалитета: биће независно од Бога, биће са божанским аспектом, створено биће – пали анђео, симбол зла у људском свету (RUSSELL 1986: 23). Посматрана кроз епохе у развоју људске цивилизације и мисли, она је била обликована у повратној спреси писаних извора и фолклорних представа, задржавајући довољно простора за специфичности које су условљавале различите природе извора и начина њиховог постојања и дистрибуције. Представа о ђаволу као бићу са људским и животињским атрибутима може се објашњавати и утицајем старије традиције (Пан, сатири) (DINZELBACHER 2006: 511).

¹⁴ Смењивање различитих митолошких бића у обављању истих функција у оквирима одређених сижејних структура, одликује записе демонолошких предања уопште. Говорећи о сижеима који подразумевају мотив сусретања на путу, А. А. Плотнокова је управо на материјалу српских предања запазила транслацију функција од једног до другог демонског актера: „При означеници демона коррелирують два типа названий: „видовое” типа в.- серб (Тимок, Сврлиг) осењ, осења, осењак, осењ, омаја и „родовое“, сводимое к семантике ‚дьявол’, а также собирательному образу ‚дьявольщины”, нечисти: сотоње (Власотинце, Горњи Висок), ђавол (Пчиња) (ПЛОТНИКОВА 1999: 41). Транслација функција и атрибуција одликује и нпр. руска демонолошка предања у којима се често у истим сижеима смењују леши, ђаво, русалка и сл. (ПОМЕРАНЦЕВА 1975: 39, 118).

сила – судбина, богова, жртвова” (ВАНТИН 1989: 205–206), које се као такве у поменутиим тренуцима не именују или се представљају као припадници људског света (*човек, нека жена* и слично).

Саображавање човеку који је актер предања реализује се у различитим облицима: у фокусу имитатора може бити човеков лик у целини или парцијално, његово кретање и говор. Илузија коју ствара онострано биће сегментирањем делова тела у једном од наратива, поред појаве руку које обављају исти посао као човек, допуњена је и компонентом којом се имитирано и по секундарној карактеристици повезује са оним што се подражава: руке имитатора брашњаве су као и руке актера (воденичар који ложи ватру) (РАДЕНКОВИЋ 1991: 32; 19).

Имитација кретања актера реализује се доминантно инсистирањем на паралелно постављеним секвенцама акције: „Кад сам *пошао* из Вину на Голи вр, ја се окренем – *иде* жена по мене! Ја *станем* да ју сачекам, *стане* и она и не мрда. Ја *појдем* даље, *иде* и она [...] *Дојдем* до неке конопље [...] Она *дојде* до конопље... Колко *трчим* ја – толко *трчи* и она. Станем ја, *стане* она!“ (РАДЕНКОВИЋ 1999: 43; 36). Овакав поступак примењује се независно од тога да ли је у имитацију укључен и процес атропоморфизације. Неки је примери, као претходни, укључују – уз изостанак родног подударанја актера. У неким она сасвим изостаје и саображавање се остварује само на нивоу кретања, представљеног као паралелно истосмерно активирање актера који се разликују по врсти (човек : животиња): „Иде пред моном куче. Шарено. *Како ја идем* на одстојању, *тако то куче иде* пред моном. *Идем* ја, *иде* оно. *Идем* ја, *иде* оно, на једном одстојању. *Брже* ја, *брже* оно. *Станем* ја, *стане* оно.” (МАРКОВИЋ 2004: 139). Приметно је инсистирање на свести актера о присуству другог и другачијег, засноване, пре свега, на перцепцији визуелног (жена, пас).

У грађи је забележен пример сложенијег комбиновања поступака који условљавају опсену (подражавање лика и акције). Тако обликовани, они представљају подражавање које се доживљава као одраз лика у огледалу. Упркос повишеном степену идентификације, актер предања јасно региструје границу свог и туђег (ја: човек), овде – не и демонског: „Стоји наред Ровине *један човек и држи* *клашње на раме*, а и *на моје раме штап сас* *клашње* [...] *Подигнем* ја *клашње*, *подигне* и он! Видим ја *на њега моје чаране* и *моје панталоне* и *моји опанци* *на његове ноге* – *капа*, *све моје!* [...] Тако ми заједно, наспоред идемо.” Поред паралела на нивоу изгледа, акције на нивоу квалитета и сукцесивности, приметан је поступак којим се постиже истицање синхроности и напоредности акције (*ми заједно, наспоред, идемо*).

Имитација човековог говора (реплика са поновљеним садржајем) у демонолошким предањима среће се готово искључиво у сизијеу о демонском јарету. Актер наилази на јаре, узима га у крило/на руке (има примера у

којима јаре само ускаче у кола) и обраћа му се реченицом, чији је садржај у доминантном броју примера два пута поновљен („дедино јаренце, дедино јаренце”; „мој јаро, мој јаро”). Употребом хипокористика у комбинацији са присвојном формом истакнута је људска емоција према младунчету животиње из света који окружује актера и њему припада.¹⁵ Имитација говора и непосредно изговореног садржаја остварује се применом различитих поступака:

1. *Демон понавља речи*¹⁶: „Он почел да га мами: ‚Сико, сико, сико, сико’, јаре му одвраћало: ‚Сико, сико, сико, сико’ (РАДЕНКОВИЋ 1991: 91; 120)), ‚... и почне да га воли: ‚Мој јаро, мој јаро!’ А оно се окрене у њега: ‚Мој јаро, мој јаро’” (МАРКОВИЋ 2004: 144); „Кад стигне код Змијевичћи камен, он рекъл: –Дедино јаренце! А јаре се окрене кам њега и каже: Дедино јаренце, дедино јаренце!” (в. ЗЛАТКОВИЋ 2007: 548; 305); „И почела да га милује: ‚Јаре моје.’, а оно јој одвраћа: ‚Јаре моје.’” (ТАСИЋ 2020/1, в. Прилог); „Кад су га позвали људи: ‚Куцо, куцо’, оно је понављало: ‚Куцо, куцо.’” (ТАСИЋ 2020/2).

2. *Демон понавља речи које су маркиране деформацијом у изговору, крвељењем*¹⁷: „И он почне да му говори: –Дедино јаренце Дедино јаренце! А оно му одговори: –Аљенце, аљенце! Дедино аљенце!” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 548; 307); „Взял он его с собой, едет, ласкает его: ‚Дедушкин козленочек, дедушкин козленочек’, а козленок в ответ: Дидушкин казленачик, дидушкин казленачик” (ЯКУШКИНА 1998: 55–56).

3. *Демон продукује речи које казивачи квалификују као понављање или деформисано понављање* (иако такав поступак не подразумева и приказ деформације): „[...] човек му рече: ‚Дедино јаренце!’ [...]. Он га поче миловати и понављати: ‚Дедино јаренце!’ али се у том тренутку јаре окрену

¹⁵ У култури многих народа јарац/коза поимају се у негативном контексту, као представници таме, умирања, неплодности (GERBRAN, ŠEVALIJE 2004: 12–13). У неким религијама, као жртвена животиња, повезан је са царством мртвих (DOUGLAS, MALLORY 1997: 229–230) и доживљаван као демонска животиња (БЕЛОВА 1999: 523–524; РАДЕНКОВИЋ 2011: 372).

¹⁶ У појединим записима (РАДЕНКОВИЋ 1991: 44; 38; ЗЛАТКОВИЋ 2007: 549; 311, 312, 313, 314, 315) демон изговара садржај који нема статус реплике, будући да изостаје оно што би се поновило (човек не изговара ништа). Како изговорено заправо одговара готово типском исказу „дедино јаренце, дедино јаренце”, претпоставка је да је овакво стање условљено редукцијом садржаја као унутрашње или спољашње интервенције (прва се везује за казивача, његову омашку, заборављање и сл., друга на поступак приређивача). Као редуктован садржај може се посматрати и пример са изостанком реплике (јаре не говори) у: ЗЛАТКОВИЋ 2007: 548–549; 308, 309, 322.

¹⁷ Теренски аудио запис сведочи и о интонацији којом се у говору казивача истиче другачији статус садржаја којим демон подражава (у загради и курзивом истакнута је интервенција записивача/слушаоца): „И ја кажем: ‚О, моје прасенце’, и оно (*мења глас*): О, моје прасенце.” (СТЕВАНОВИЋ 2018 в. Прилог); „И дођем до њега и кажем, молим га: ‚Дедино јаренце, сиђи, сиђи ми из кола, дедино јаренце!’ – а оно мени поче да се кривуљи па: ‚Дедино јаренце, дедино јаренце’ (*крвељи се*)” (КРСТИЋ 2020 в. Прилог).

њему и *рече те исте речи*: „Дедино јаренце!“ (ЧАЈКАНОВИЋ 1994: 134); „А оно се окрене у њег и *искриви уста* како да му се шегује и *понови* његове речи: –Дедино јаренце! Дедино јаренце!“ (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 547; 304); „А оно почело да му се *чепи*: „Дедино јаренце, дедино јаренце““ (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 548; 306); „А оно му се *поткриви*: „Дедино јаренце, дедино јаренце““ (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 549; 310)

4. *Поновљена реплика одређена је као деформација говора и обликом и коментаром казивача*: „Јаренце му се жљебило: – Моје аљенце што си ми јепо, што си ми јепо“, (РАДЕНКОВИЋ 1991: 76–77; 94); „Леле, Милице, кво ми је ово на главу оvolко тешко?“ [...] почело да се жљеби: „Јеље, Милице, кво ми је овој овољко жешко на гљаву?“ (РАДЕНКОВИЋ 1991: 97; 130)

Иако се у предањима са демонским јаретом, као и у сижеема са сусретањем демона на путу који имитира говор другог актера, човеково сучељавање са оностраним условљава већ хронотопом (он у опасно време борави на опасном простору), оно се може посматрати и у вези са кршењем других табуа: забране говорења¹⁸ (Th С 401 *Speaking during certain time*) и додиривања демонског (Th С 400; Th С 500), могуће и забране именовања опасне, нечисте животиње (Th С 433.2 *Dangerous animals not to be named*). Са нешто више оправдања и утемељења у самој грађи, могла би се у тумачењу прихватити могућност да се имитација подстиче понављањем секвенци којима се човек обраћа животињи. Као да се не само људским гласом, него управо понављањем, као поступком који одликује говор и звучање оностраног бића (ВИНОГРАДОВА 1999: 194; АЈДАЋИЋ 1998: 301), додатно активира подражавалачка природа оностраног актера. У прилог томе говоре не само фреквенција овакве конструкције и честа инсистирања казивача на чину понављања (*он пак рекъл, и у пут нема-нема па му каже* и сл), него и чињеница да до подражавања људског (и имитације) долази једино на плану комуникације и у одређеном тренутку – тек након што је она започета (демон не проговара први). У појединим примерима јаре се пре контакта са човеком оглашава себи примереним звуцима – вречи, а имитацију започиње онда када за то има подлогу у говорној манифестацији (ЧАЈКАНОВИЋ 1994: 134). Има и примера појачане условљености хронотопом – човеков говор демонско биће прати природним оглашавањем све до простора који

¹⁸ Архаичне представе о оностраном свету као оном без звука, актуелизоване у различитим жанровима усмене књижевности, подразумевају и забрану емитовања људског гласа у времену и простору који припада оностраном. Такве су нпр. забрана тужења после заласка сунца, ритуално ћутање у погребним манифестацијама (НЕВСКАЈА 1999: 123–134), забрана певања у гори – Th С405 (видети и: ВИНОГРАДОВА 1975: 191). У релацијама човек: демон, говор припада човеку, а тишина или необичан, неразумљив говор, заумни, глосолалија, ритмично понављање речи – демону (ЛЕВКИЕВСКАЈА 1999: 55). То, међутим, не значи да је присуство демона увек маркирано одсуством звука, нарочито не онда када се он појављује у средини која припада човеку (ВИНОГРАДОВА 1975: 181–187) и када имитацијом ове човекове способности покушава да га савлада.

се у традицијској култури поима као нечист и хтонски (гробље, простор који припада змији – *Змијевичћи камен*), да би тек тада човеково обраћање било реплицирано (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 547; 304, 305).

Од значаја за обликовање демонског бића као актера у делокругу противника јесу и индикатори напрелина у „огледалу”, изврнутог и кривога у манифестацији која треба да представља одраз људског, с ове стране границе. У грађи су то првенствено истицања антипонашања на нивоу начина на који се изговара копирани садржај: демон имитира искривљеним устима, кривељењем, ачењем, чепљењем/кривљењем. Захваљујући томе, постављени као идентични, садржаји се доживљавају као супротстављени: један је израз милости, нежности – људски, други је подругљив и потреба за исмевањем, понижењем; један је добро, други зло, један прав, други крив/искривљен. Семантика израза *ачити се, кривити, крив, кривељити* маркира и значења којима се атрибуира демонско као такво (лаж, неприродно, изобличено, извештачено, нетачно): говорити извештачено, изобличавати у неприродну гримасу, погрешно, нетачно приказивати, понашати се извештачено, неприродно (РСЈ 2011: 53, 572, 577; в. ТОЛСТАЈА 2008: 275–280).

2.2.1. Разобличавање и перспективе

Имитација отежава перцепцију демонског не само јер се њоме представља оно што је човеково, припадајуће људском свету, него се, понекад, из перспективе актера такви тренуци додатно рационализују (сусрет са јаретом: „помислел да се нечија коза окотила па се затрла“ (РАДЕНКОВИЋ 1991: 19; 1), „Он мислел некоја коза се окозила и јаре остало.“ (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 547;304); „Сматрала да су ту некад козе биле и да је ту јаре остало, залутало” (ТАСИЋ 2020).

Сличне последице условљава и поступак у коме актер /казивач не именује биће/ појаву као демонску и потенцијал за формирање свести о томе остављен је слушаоцу/читаоцу (нпр. на основу хронотопа, типских физичких маркера, синхронизоване паралелне акције, активираниог антипонашања, последица које оставља, начина на који се други актер појављује у радњи или искључује из ње – изненада, у тренутку – и слично; в. РАДЕНКОВИЋ 1991: 44, 79–81; 38, 98).

У предањима се понекад обликује перцепција која подразумева појачану пажњу, несигурност, неверицу и настојање да се појава разјасни: „Гледал он, јесте, још једна рука брашњива и мава час доле час горе” (РАДЕНКОВИЋ 1991: 32; 19), „‘Ау, мајку му, какав је ово створ? – мислим, не причам ништа [...] *Ја се помислим: ита је сад ово*, овај човек све моје на своју снагу има.” (РАДЕНКОВИЋ 1991: 80; 98); „*И он га пипне* да види да ли је јаре” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 548; 307).

Поступак разобличавања имитатора остварује се из позиције актера и/или коментарима казивача, непосредном номинацијом или атрибуцијом.

Актер открива илузију најчешће након што региструје неки облик одступања од норми (човек види три руке, чује говор животиње или деформисан говор невидљивог актера), а свест о томе приказана је различито: „Он се тада сетио” (РАДЕНКОВИЋ 1991: 32: 19); „Човек виде да ово није обично јаре” (ЧАЈКАНОВИЋ 1994: 134); „Она тад се сетила: „Ма, каже, ово је нека сотона или омаја’.” (ТАСИЋ 2020).

Изостанак регистровања свести актера о контакту са оностраним може бити праћен коментарима казивача: „Како јаре – оно био нечастиви!” (МАРКОВИЋ 2004: 144); „Оно било сотона това.” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 547; 304); У неким примерима до разоткривања долази вишеструким маркирањем (непосредном номинацијом, истицањем демонских атрибута или елемената антипонашања и сл.): „оно па тој јаренце било осења и почело да му се чепа” (РАДЕНКОВИЋ 1991: 19; 1); „значи, тој јаренце је био репати ђаво чим је толку штету начинило” (РАДЕНКОВИЋ 1991: 77; 94); „Код цркву над реку излазило јаре, сотона” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 549; 309).

Суштину која се крије иза лажне маске природног и људског у демонолошким предањима, по правилу, откривају и животиње које се оглашавају, настоје да избегну сусрет (или се региструје инхибиција кретања) и функционишу као сигнализатори или/ и одбрана¹⁹: „Коњ почел да ржи, да тера силину проз нос, да се врта; коњ се чивтал, фркал на њушку” (РАДЕНКОВИЋ 1991: 19; 32); „Одједнуш коњ стење, мучи се, опиња се [...] Коњ гола вода стане” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 547; 303); „Ама говеда стану, нече да мрдну, не мож да крену” (ЗЛАТКОВИЋ 2007: 548; 308); „А щенок как залает. Козленка как не бивало.” (ЯКУШКИНА 1998: 56).

3. Закључак

Резултати истраживања обликовања мотива демона имитатора на грађи која је обухватила репрезентативне изворе записа демонолошких предања показали су да се са ширег плана, који обухвата тенденцију саображавања демонских актера онемо што припада сфери људског уопште, у појединим примерима фокус сужава на саображавање према моделу непосредног актера, оног који функционише у оквиру конкретног наратива као целине. Релација тако постављених ликова може се поредити са релацијама који један према другом имају ово страни и оно страни свет (УСПЕНСКИ 1996: 461): оно што је карактеристика једног (лик, активност, способност), може бити и карактеристика другог, али карактеристика као привид, лаж, не лик – наличје. Неупитно је да овакво моделовање има своје темеље у

¹⁹ Овакав облик реаговања одликује нарочито демонолошка предања са осењом / омајом/ сотоњом у статусу противника (в. нпр. РАДЕНКОВИЋ 1991: 33; 22; ЗЛАТКОВИЋ 2007: 530–531, 535; 229, 235, 253, 256).

традиционалним представама о постојању двају светова и често негативној семантици којом се одређује постојање двојног (тачније, његове дијаболичне стране), манифестованој у архаичним структурама (нпр. мит о Диоскурима), ауторској књижевности и у другим уметностима. Ако за ову прилику по страни остане могућност психолошких аспеката ове манифестације (Rogers 1970), може се рећи да је у појединим примерима онострано биће демонолошког предања и буквално *doppelgänger* (хода паралелно са својим прототипом). Посредно, овај мотив може успоставити везу и са религиозним наративима о супротстављеним близанцима – божанству добра и зла (зороастријски дуализам), као и о стварању човека по лику Бога и зависти коју према Човеку због тога осећа Демон (RILEY 1999: 244–249). Без намере да сугеришемо закључке о везама мотива демона имитатора у предањима са представама о близанцу у словенској и другим културама, истичемо, ипак, како неки примери региструју актере који су један према другом као лик и одраз у огледалу, поларизовани на живо и неживо, добро и зло. И онда када реферише о имитацији спољашњих карактеристика и онда када се фокусира на акцију и говор, демонолошко предање приказује јунака чија се свест о одвојености светова јасно оцртава тек онда када права природа противника буде откривена, када илузије нестане, када огледало напукне. Последице прихватања привида за реално и стварно (занетост, језа, страх, болест, смрт) још оштријим чине и границе светова и свест актера о њима.

Прилог²⁰

1.

Има и једна прича друга, то се десило после поноћи, око три сати ујутру, то је, у ствари,... па то је ујутро. Муж и жена пошли су из град за своје село. И кад су дошли на планину Стрешак, у ствари Облик, ја се извињавам, овај, видели су једно јаре. Она жена, пришла је, узела јаре у руке, сматрала да су ту некад козе биле и да је ту јаре остало, залутало. И почела да га милује: „Јаре моје”, а оно јој одвраћа: „Јаре моје“. Она тад се сетила: „Ма, каже, ово је нека сотона или омаја.” Тако је и оставила то јаре, прекрстила се и онда отишла.

2.

Има прича нека како су неки људи ишли на пут и наишли на неко куче, али куче није било нормалне вис., облика, него много велико као теле.

²⁰ Предања у *Прилогу* представљају записе које су у оквиру теренских истраживања сачиниле Ивана Тасић, Тијана Стевановић и Вера Крстић, студенти Департмана за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Аудио записи и транскрипти разговора чувају се у архиви пројекта *Теренска истраживања усменог стваралаштва југоисточне Србије* Огранка САНУ у Нишу.

Онда [...], када су видели да је тако велико пошли су, а оно ишло за њима и све више расло и расло. Кад су га позвали људи: „Куцо, куцо”, оно је понављало: „Куцо, куцо”.

(Големо Село, информатор Т. Т., рођен 1942, запис и транскрипт И. Тасић, приређивање Д. Поповић Николић

3.

Отац ми је причао. Кад је био у суседно село, па пош’о и, каже, створи ми се прасенце... испред мене! И ја кажем: „О моје прасенце и оно (мења глас): „О, моје прасенце”. Ја кажем: „Моје прасенце”, оно: „О, моје прасенце.” Е, то је био тај омаја, сотоња.

(Пасјача, информатор Р. С., рођ. 1946. у Пасјачи; запис и транскрипција Т. Стевановић; приређивање Д. Поповић Николић)

4.

Од сотоне знам причу, то ми лично мој деда причао који је умро пре тридесет пет година, ја сам била дете, ал’ ми причао оно што је доживео. Било ме стра’ кад га слушам, али толико сам упамтила, а и други људи су причали да су имали сличне ситуације и да су то доживели. Ево, деда је мени причао да је ... раније се ... раније се није куповао хлеб, него су људи ишли на велику воденицу, велику поточару да мељу, да мељу жито, да праве брашно да месе хлеб. И он натовари неколико вреће жито у та запрежна кола, краве упрегне и пође у тај млин који је био далеко од куће. Ишло се далеко, и ноћу се ишло. Међутим, кад је стиг’о до воденице, имало пуно људи, чекао се ред. Онда ниси имао где да мељеш брашно, само у тој околини један млин, и он је морао да чека, значи, некад је чекао и по дан-два да дође на ред. Каже, „умлео сам брашно, натоварио...натоварио вреће брашна и кренуо.” Али ноћу, ноћу кренуо. Онда завршио и кренуо и иде... А носио је само фењер, да би осветлио пут. [...] А фењер носио на гас, на гас тај фењер ради и носио фењер са собом да би осветлио пут. „Идем ја тако и, каже „одједном су краве стале као укопане, ни да крену. Ја сам, каже, „стао и онда почео... Било ми је нејасно зашто краве не могу ни макац да стану – ја их вучем за оне ланце... [...] Никако, каже, краве да крену. Ја се окренем, кад у кола позади видим неко јаре, јаренце се неко попело. „И ја, каже, „толико ми се кожа најезила, шта да радим? И дођем до њега и кажем, молим га: „Дедино јаренце, сићи, сићи ми из кола, дедино јаренце!” – а оно мени поче да се кривуљи па: „Дедино јаренце, дедино јаренце’ (кревељи се). И тако, каже, ја дођем поново код краве. Док да дођем, оно дошло испред мене, каже, па стало. Ја му опет кажем: „Склони се, дедино јаренце’ – волим да га, да будем умиљат, да се склони, оно опет мени: „Дедино јаренце, дедино јаренце’ (кревељи се) И тако, каже, краве ни да крену. И некако се, каже, оно мало изгуби, нестане. Ја ,каже, поново да пођем и њега поново спазим, каже, у кола ушло. Каже, ја– ноге су ми се одсекле, зној ме избио, стао сам, каже, „да запалим цигару, да мало предахнем. И поново, каже, оно тако и на крају, каже, опет негде нестало. Ја, каже, пођем и, кад су се чули

први петлови, кад се чују први петлови, сотоне онда нестану. Кад сам, каже, наишо до села, кад су се чули први петлови, њега, каже, више није било и ја сам, каже, отишо си кући.

(Камбелевац, информатор Љ. С., рођ. 1950, запис и транскрипција В. Крстић, приређивање Д. Поповић Николић)

Цитирана литература

- АЙВАЗЈАН, С. и О. Якимова. „Указатель сюжетов русских быличек и бывальщин о мифологических персонажах”, у: Померанцева, Э. В. *Мифологические персонажи в русском фольклоре*, Москва: Наука, 1975, 162–182.
- БЕЛОВА, Олга Владиславовна. „Коза”, у: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, под ред. Н. И. Толстого, том II, Москва: Международные отношения, 1999, 522–524.
- ВИНОГРАДОВА, Людмила Николаевна. „Звуковой портрет нечистой силы”, у: *Мир звучащий и молчащий: семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*. С. М. Толстая (о.р.). Москва: Индрик, 1999, 179–199.
- БОРЂЕВИЋ, Тихомир Р. „Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању”, *Српски етнографски зборник*, књига LXVI, Београд: САНУ, 1953.
- БОРЂЕВИЋ, Тихомир Р. „Вештица и вила у нашем народном веровању и предању”, *Српски етнографски зборник*, књига LXVI, Београд: САНУ, 1953.
- ЗИНОВЬЕВ, В. П. *Мифологические рассказы русского населения восточной Сибири*. Новосибирск: Наука, 1987.
- ЛЕВИН, Юрий Иосифович. „Зеркало как потенциальный семиотический объект”, у: „Зеркало. Семиотика зеркальности”. *Труды по знаковым системам*, 22, (1988), 6–24.
- ЛЕВКИЕВСКАЯ, Елена Евгеньевна. „Дорога”, у: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, под ред. Н. И. Толстого, том II, Москва: Международные отношения, 1999, 123–129.
- ЛЕВКИЕВСКАЯ, Елена Евгеньевна. „Демонология народная”, у: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, под ред. Н. И. Толстого, том II, Москва: Международные отношения, 1999, 51–56.
- ЛЕВКИЕВСКАЯ, Елена Евгеньевна. „Оборотничество: границы понятия и язык его описания”, у: *Оборотни и оборотничество: стратегии описания и интерпретации*. Д. Антонов, отв. ред и сост. Москва: Издательский дом „Дело”, 2015, 26–30.
- НЕВСКАЯ, Лидия Георгиевна. „Молчание как атрибут сферы смерти”, у: *Мир звучащий и молчащий: семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*. С. М. Толстая (о.р.). Москва: Индрик, 1999, 123–134.
- НЕКЛЮДОВ, Сергей Юрьевич. „Образы потустороннего мира в народных верованиях и традиционной словесности”, у: *Восточная демонология. От народных верований к литературе*. Н. И. Никулин, А. Р. Садокова (о. р.). Москва: Наследие, 1998, 6–63.

- НЕКЛЮДОВ, Сергей Юрьевич. „Откуда берутся оборотни”, у: *Оборотни и оборотничество: стратегии описания и интерпретации*. Д. Антонов, отв. ред. и сост. Москва: Дело, 2015, 7–13.
- НЕКЛЮДОВ, Сергей Юрьевич. „Оборотничество: «природа вещей, объем понятия, региональные версии”, *In Umbra: демонология как семиотическая система*, 5, (2016), 13–34.
- ПЕТРОВ, Никита Викторович. „Метаморфозы облика персонажа в указателях мотивов”, у: *Оборотни и оборотничество: стратегии описания и интерпретации*. Д. Антонов, отв. ред. и сост. Москва: Дело, 2015, 39–45.
- ПЛОТНИКОВА, Анна Аркадьевна. „Система демонических персонажей в быличках восточной Сербии”, *Этнокультуролошки зборник*, V, 1999: 37–43.
- ПОМЕРАНЦЕВА, Эрнэ Васильевна. *Мифологические персонажи в русском фольклоре*, Москва: Наука, 1975.
- РАДЕНКОВИЋ, Љубинко. „О једном општесловенском фолклорном мотиву: јагње/јаре на путу у демонолошким предањима”, у: *Језик. Књижевност. Култура*. Ј. Делић, А. Јовановић (ур.) Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2011: 365–375.
- РАДУЛОВИЋ, Немања. *Слика света у српским народним бајкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009.
- РСЈ. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- ТОЛСТАЯ, Светлана Михайловна. *Пространство слова: Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик, 2008.
- УСПЕНСКИЙ, Борис Андреевич „Антиповедение в культуре Древней Руси”, у: *Избранные труды*. Т. 1. *Семиотика истории. Семиотика культуры*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1996: 460–476.
- AHN, Gregor. „Demon/Demonology”. *The Brill Dictionary of Religion*. Vol I, A–D. Kocku von Stuckrad (ed.). Brill: Leiden, 2006, 503–504.
- AJDAČIĆ, Dejan. „Govor demona u slovenskim književnostima 19. veka.” *Studia mythologica slavica*, I, (1998), 299–306.
- ВАХТИН, Mihail. *O romanu*. Beograd: Nolit, 1989.
- DINZELBACHER, Peter. „Devil”. *The Brill Dictionary of Religion*. Vol I, A–D. Kocku von Stuckrad (ed.). Brill: Leiden, 2006, 511–513.
- DOUGLAS, Adams O. i Mallory James P. „Goat”. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997, 229–230.
- GERBRAN, Alen i Ševalije, Žan. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Novi Sad: Stilos, 2004.
- LUFFER, Jan. *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia, 2014.
- RILEY, Greg, J. „Devil/ Diabolos”. *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Karel van der Toorn, Bob Becking, Pieter W. van der Horst (ed.) Brill: Leiden, 1999, 726–732.
- RUSSELL, Jeffrey Burton. *Mephistopheles: The Devil in the Modern World*. New York: Cornell University Press, 1986.

- ROGERS, Robert. *The Double in Literature*. Detroit: WSUP, 1971.
- SIMONSUURI, Lauri. *Typen – und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*, FF Communications, 182. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, 1961.
- THOMPSON, Stith. *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Bloomington: Indiana University Press, 1955–1958.

Извори

- КРСТИЋ, Вера. KAMBELEVAC_LJS_VK_2020. Звучни архив пројекта *Теренска истраживања усменог стваралаштва југоисточне Србије*, Огранак САНУ у Нишу.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Приповетке и предања из пиротског краја*, II део. Београд: Институт за књижевност и уметност, Пирот: Дом културе, 2007.
- МАРКОВИЋ, Снежана. *Приповетке и предања из Левча*. Нови записи. Крагујевац: Центар за научна испитивања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу, 2004.
- РАДЕНКОВИЋ, Радослав. *Казивања о нечастивим силама*. Ниш: Просвета, 1991.
- СТЕВАНОВИЋ, Тијана. PASJACA_RS_TS_2018, Звучни архив пројекта *Теренска истраживања усменог стваралаштва југоисточне Србије*, Огранак САНУ у Нишу.
- СТОЈАНОВИЋ, Татјана. „Казивања о вилама – из околине Тополе”. *Расковник*, бр. 85/86, (1996), 49–57.
- ТАСИЋ, Ивана. GOLEMO SELO_TT_IT_2020. Звучни архив пројекта *Теренска истраживања усменог стваралаштва југоисточне Србије*, Огранак САНУ у Нишу.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. „Обичаји и веровања српског народа”, у: *Студије из српске религије и фолклора*, књига друга, *Сабрана дела из српске религије и митологије*. Београд: Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партедон, 1994, 121–141.
- ЯКУШКИНА, Екатерина Ивановна. Материали к етнографији југо-восточной Србији, *Живая старина*, 1, 17, (1998), 55–56.

Даниела М. Попович Николич

В ТРЕЩЕННОМ ЗЕРКАЛЕ: ИМИТАТОР В БЫЛИЧКАХ И БЫВАЛЬЩИНАХ

В контексте мотива демон имитатор былички и бывальщины характеризуются применением приема повторения и параллелизма с точки зрения формирования характера. Связанный с более широкими трансформациями демонических актеров в быличках, этот мотив наследует материал архаических мифологических представлений о структуре всего сущего и форме поляризованной по отношению к человеческому и демоническому миру. В статье анализируется мотив имитации внешнего вида конкретного актора в повествовании и показаны возможности классификации различных форм его реализации в рамках нарративов, тематизирующих встречу человека и потустороннего существа в быличках и бывальщинах. Изложение результатов исследования сопровождается записями с поля, которые тематически и мотивами соответствуют корпусу исследования и представляют собой неопубликованную до настоящего времени часть материалов, хранящихся в архивах проекта *„Полевые исследования устной традиции юго-восточной Сербии“*.

Ключевые слова: персонаж, быличка, бывальщина, имитация, трансформирование, демон

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ АСПЕКТИ ЗАГОНЕТКИ И ОДГОНЕТКИ

Рад анализира когнитивно-прагматичке аспекте загонетке, кратке књижевне и фолклорне форме која се састоји од говорних чинова загонетања и одгонетања. Загонетање и одгонетање се може дефинисати као откривање веза између претпоставки и информација у загонеткама и претпоставки и информација у одгонеткама које нису високо приступачне и јасне у меморији. Теоријска основа за анализу заснива се на принципима релеванције и претпоставки о континуитету дословног, лавабог и метафоричног тумачења језички кодираног значења (SPERBER, WILSON 1995). У основи ових поставки је становиште да комуникација није само кодирање и декодирање значења, већ и комбиновање контекстуалних импликација, помоћу којих се може доћи до оптимално релевантних значења и тумачења језика. Корпус за анализу чине одгонетке на пет српских загонетки, а примери су сакупљени на основу упитника који је попунило 86 изворних говорника српског језика, студената прве године Департмана за англистику на Филозофском факултету у Нишу². Имајући у виду да се значења речи и концепата у загонеткама комбинују на различите и оригиналне начине са циљем да се одгонетка више сакрије него открије, рад тестира хипотезу да претпоставке и информације у понуђеним одгонеткама нису увек у јакој инференцијалној вези са претпоставкама и информацијама понуђеним у загонеткама, већ могу бити резултат активирања асоцијативних веза. Циљ рада је да опише различите врсте одгонетки, које су резултат истог, сличног и различитог тумачења веза између речи и концепата у загонеткама, а у вези са тим и да представи неке когнитивно-прагматичке аспекте загонетања и одгонетања. Резултати показују да се одговори на свих пет загонетки могу класификовати у четири различите групе. Такође, истраживање потврђује претпоставку да се неке одгонетке пре могу назвати асоцијацијама, а не резултатом откривања инференцијалних веза између загонетке и одгонетке.

Кључне речи: загонетка, одгонетка, когнитивно-прагматички аспекти, теорија релеванције, реч, концепт, недословна сличност, метафора.

¹ milica.radulovic@filfak.ni.ac.rs

² Упитник садржи и пет загонетки на енглеском језику. У складу са циљевима истраживања, корпус за анализу у овом раду чине само српске загонетке и одгонетке.

1. Увод

Милошевић-Ђорђевић (1995: 157) дефинише загонетку³ као „врсту мисаоно-говорне игре, изражене у виду метафоричног – описног или непосредног, често збуњујућег питања које захтева одговор”. Загонетка је кратка и стара форма, врста народне умотворине, народне књижевности и „народне фразеологије (КЛЕУТ 2010: 14)”, али, како Самарџија (1995: 6) наводи, историја књижевности указује на то да најстарије записане загонетке припадају писаној литератури. Анализирајући етимологију фолклорног текста, Сикимић (SIKIMIĆ 1996: 24) уочава да је скривени денотат основна специфичност загонетке у односу на друге мале фолклорне форме. У том смислу, одгонетка је резултат погађања денотата на основу извођења закључака поређењем и успостављањем веза између дословних и метафоричних представа и претпоставки у вези са језички кодираним значењима. Тако загонетке, са једне стране, како Лалевић (1995: 155) објашњава, карактерише „краткоћа, сажетост, ритмичност”, али и „тајанственост, замршеност која се каткад провиди, каткад остаје као књига са седам печата”.

У ширем смислу, у овом раду анализирају се когнитивно-прагматички аспекти загонетања и одгонетања на основу принципа и претпоставки теорије релеванције Спербера и Вилсонове (1995).⁴ Анализа корпуса се заснива на претпоставци Спербера и Вилсонове (1995: 234–237; 2008: 84–105) о постојању континуитета, а не дисконтинуитета између дословног, лавабог и метафоричног тумачења језички кодираних значења. Наиме, на основу језички кодираних значења, односно конкретних стимуланса на основу којих се одређени скуп претпоставки и знања чини манифестним, а у случају загонетки што мање манифестним и приступачним, загонетка се разрешава проналажењем веза „дубљег смисла исказаних речи (МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ 1995: 158)”, које леже у метафоричким и алегоријским проширењима смисла загонетке. Објашњавајући механизме загонетања и одгонетања, Самарџија (1995: 42) такође упућује на то да је трансформација решавања загонетке у основи идентична односу метафоре и дословно схваћеног метафоричног значења. Фоконије и Тарнер (FAUCONNIER, TURNER 2006), аутори теорије концептуалног сажамања/интеграције (енг. *Conceptual Blending Theory* или *Conceptual Integration*), користе загонетку као илустрацију потенцијала комбиновања концепата.

³ О синонимима за реч *загонетка* говори Лалевић (1995: 151–152). Помињу се синоними и везе са речима *гонеталица*, *гонетка*, *ганка*, *даиталица* (последње име према песнику Ј.Ј. Змају). Што се тиче синонима за реч *одгонетка*, то су, на пример, *одгонетљај*, *одговор* и *решење*.

⁴ У својој магистарској тези *Naslovi u britanskoj informativnoj štampi u svetlu teorije relevancije*, Радуловић (RADULOVIĆ 2011) се бави лексичко-семантичким и синтаксичким аспектима наслова новинских чланака у оквиру теорије релеванције. Исти теоријски оквир Радуловић (RADULOVIĆ 2016) користи и у докторској дисертацији *Euphemisms in English and Serbian Public Discourse* за анализу еуфемизама.

Из овога следи да је за загонетку и загонетање разлика између речи и концепата кључна. Тако Спербер и Вилсонова (1998: 184–185) сматрају да једна реч може изражавати један или више концепата, више речи могу изражавати један концепт, а може доћи и до неке комбинације наведених механизма. Сам степен поклапања концепата и речи је емпиријско питање. Самарџија (1995: 16), слично томе, упућује на сложеност варијантности загонетке, што значи да се о истом појму може загонетати на различите начине, да о истом појму постоји више различитих загонетки и да се на сличан или скоро исти начин загонета о различитим појмовима. Полазећи од дефиниције загонетки као мисаоно-говорне игре скривања денотата, у овом истраживању загонетање и одгонетање се анализира као питање успостављања и подешавања веза између речи језика којим говоримо и језика мисли. Загонетање и одгонетање се такође посматрају и у вези са разликом између идиосинкратичних тј. нелексикализованих тј. неописивих концепата са једне стране, и стабилних и описивих концепата са друге стране, о којој говоре Спербер и Вилсонова (1998: 189)⁵. Пошто се речи и концепти у загонеткама комбинују на иновативне начине са циљем да се одгонетка пре сакрије него открије, у раду се разматра хипотеза да одгонетке нису нужно у инференцијалној вези са загонетком, већ могу бити и резултат активирања асоцијативних веза између загонетке и одгонетке.

2. Теоријски оквир

У овом делу рада дата је теоријска основа за истраживање. Теоријски оквир рада заснива се на теорији релеванције Спербера и Вилсонове (1995), односно на следећим принципима и претпоставкама: 1) представљени су први, когнитивни и други, комуникативни принцип релеванције (SPERBER, WILSON 1995, 1998); 2) објашњава се однос између језика којим говоримо и језика мисли (CARSTON 2002; SPERBER, WILSON 1995, 1998) и 3) представљена је претпоставка о континууму дословног, лавабог и метафоричног тумачења језички кодираниг значења (SPERBER, WILSON 1995, 1998, 2008). Преводи термина који се користе у овој теорији преузети су из глосара ауторке Мишковић-Луковић (MIŠKOVIC-LUKOVIC 2006: 295–312).

Теорија релеванције заснива се на појму релеванције и принципима релеванције (SPERBER, WILSON 1995: 255–279; 1998: 191–192). Као прво, релеванција је својство улазних информација којима се активирају когнитивни процеси. Обрада улазних информација води ка одређеним ефектима у сазнању, а што су већи ефекти, и ниво релеванције је већи. Међутим, обрада

⁵ Термини *описив*, *неописив*, *описивост* и *неописивост* су преводи термина *effable*, *ineffable*, *effability* и *ineffability* које користе Спербер и Вилсонова (1998: 189, 200). Могу се користити и преводи *исказив/неисказив* и *изрецив/неизрецив*.

улазних информација захтева ментални напор, тако да се релеванција смањује уколико се ментални напор повећава. У вези са овим, вербалну комуникацију, разумевање и спознајни процеси уопште могу се објаснити помоћу два основна принципа: 1) когнитивни и 2) комуникативни принцип релеванције (енг. *cognitive and communicative principles of relevance*). Према првом принципу, људска когниција усмерена је ка максималној релеванцији. У светлу претходне дефиниције појма релеванције, то значи да људска когниција тежи ка остваривању што више когнитивних ефеката уз што мањи ментални напор. Тако, на пример, Деспотовић (2019: 99) у загонеткама види добру вежбу за стицање снаге духа јер загонетка тражи веће мисаоно напрегнуће. Према другом принципу, сваки чин демонстративне комуникације⁶ саопштава претпоставку о својој оптималној релеванцији. Оптималност значи да је исказ најрелевантнији могући у односу на способности говорника, али и такав да може довести до вредних когнитивних ефеката уз адекватан напор саговорника. Коначно, треба напоменути и то да, иако се релеванција дефинише у вези са ефектима пажње и намере (KECSKES 2016: 55), сматра се да саговорници комуницирају у складу са принципима релеванције, али без свести о томе (ALLOTT 2013: 80).

Следећа теоријска претпоставка у анализи корпуса тиче се односа између језика којим говоримо и језика мисли. У теорији релеванције овај однос је у вези са појмом инференције, менталног процеса извођења закључака и значења на основу задатог кодираног значења и контекстуалних импликација. Спербер и Вилсонова (2008: 98) указују на разлику између инференцијалног и традиционалнијег асоцијативног приступа метафорама: све инференцијалне везе су асоцијативне, али нису све асоцијације инференцијалне. Имајући у виду инференцијалну природу разумевања, Спербер и Вилсонова (1998: 197–200) заступају становиште да се концепти, као “речи менталног језика”, кодирају речима, али и да речи могу, у зависности од контекста, изражавати и друге концепте који су у вези са кодираним концептом. То укратко значи да има много више менталних концепата од речи у језику. У исто време, нису све представе и мисли о објектима, догађајима и стањима стабилни ментални концепти који се могу кодирати тј. исказати, или, једноставније речено, не мора да значи да се концепт задржава у меморији само уколико се језички кодира. Често долази до формирања *ad hoc* концепата у специфичним, *ad hoc* контекстима и ситуацијама. Аутори такође говоре и о томе да се нека својства могу запамтити и без контекстуалних претпоставки које су потребне како за идентификацију концепта, тако и за идентификацију речи која кодира концепт. На пример, можемо

⁶ Демонстративно-инференцијална комуникација (за разлику од, на пример, прикривене комуникације) се заснива на стимулансу помоћу којег се говорникова намера да прикаже манифестним одређен скуп претпоставки чини узајамно манифестном (MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2006: 295).

препознати осећање, расположење, било какво стање, што значи да постоји стабилни ментални концепт, али немамо увек реч за то. Осим тога, с једне стране, увођење нових речи у језик је друштвено и историјски условљено, а с друге стране, додавање нових концепата није толико ограничено јер је субјективно условљено. Исто тако, различити говорници могу једну те исту реч довести у везу са различитим концептима, без обзира на то што постоји стабилна веза између речи и одређеног концепта.

Концепти имају своје менталне ознаке које воде ка три врсте информација: логички садржај, лексичка својства и енциклопедијске информације које имају различите и променљиве нивое приступачности (SPERBER, WILSON 1995: 86; CARSTON 2002: 321–322). Што се тиче проблема описивости концепта, Спербер и Вилсонова (1998: 200) сматрају да, као прво, има много стабилних и описивих и описаних концепата за које сви знамо, затим да постоје идиосинкратични концепти за које сви знамо јер су део заједничког искуства, али и да постоје и идиосинкратични концепти који не могу бити описани. Претпоставља се да значења речи могу бити различита: неке речи кодирају јасне концепте, а неки кодирају схеме (CARSTON 2002: 363).

Претходна расправа је у вези са претпоставком о континууму дословног, лавабог (недословног) и метафоричног тумачења језички кодираног значења, односно о претпоставци да нема дисконтинуитета између недословне сличности и разних „фигуративних” употреба у које спадају примери поетских метафора (SPERBER, WILSON 1995: 231–237; 2008: 84–105). Спербер и Вилсонова (2008: 93–95) говоре о различитим врстама континуума значења, као што су, на пример: 1) континуум између оних употреба које се могу окарактерисати као ограничене екстензије категорија, и оних употреба које се могу окарактерисати као креативније екстензије категорија; 2) континуум између хиперболичних и метафоричних употреба речи и 3) континуум између екстензија категорија и метафора. Треба рећи да претпоставка о континууму не значи да аутори негирају чињеницу да се метафоре често истичу као посебно креативна употреба језика (SPERBER, WILSON 2008: 98). Међутим, Спербер и Вилсонова (2008: 102–103) напомињу и то да је многе метафоре лако разумети, а да адекватно дословно разумевање може бити ментално напорније у односу на разумевање недословне сличности или чак метафоричне конструкције. О континууму говори и Самарџија (1995: 28–29). Наиме, ауторка предлаже континуум поступака загонетања. Први и најједноставнији поступак је директно саопштавање одгонетке или фонолошко понављање. Затим, по степену сложености следе: 2) набрајање обележја која се односе на одгонетку; 3) описивање појма који се проширује поређењем са другим појмовима; 4) повезивање више различитих појмова; 5) метонимијска замена предмета једном особином или појмом са којим је у вези и 6) метафорична замена једног појма другим.

Спербер и Вилсонова (1995: 235–237) сматрају да се тумачење метафора базира на принципима и процедурама које важе за вербалну комуникацију

уопште, тј. да за тумачење метафора нема посебних интерпретативних процедура. Тако постоје речи које имају стабилне везе са менталним концептима, али које такође могу бити употребљене и као метафоре у зависности од контекста. Неметафорична и метафорична тумачења и контекстуалне импликације изводе се на основу истих инференцијалних процедура, које подразумевају формирање и тестирање интерпретативних хипотеза о намеравањима денотата и значењима. У теорији релеванције, процедура разумевања која се базира на тестирању хипотеза до тренутка када се остваре очекивани когнитивни ефекти назива се стратегија разумевања или стратегија најмањег напора (енг. *relevance-theoretic comprehension strategy*, *relevance-guided comprehension procedure* или *least-effort strategy*) (SPERBER, WILSON 1998: 189–197; SPERBER, WILSON 2008: 90–93). Саме метафоре могу бити стандардизоване, као резултат високо приступачних енциклопедијских информација које се активирају употребом одређене речи. Један такав пример је метафорична употреба речи *pigsty*. Метафоре могу бити, али нису увек стандардизоване, а што је метафора креативнија, ниво менталног напора и одговорности слушаоца/читаоца у извођењу метафоричних тумачења и контекстуалних импликација је већи. Тумачење значења може се завршити и одустајањем од тестирања интерпретативних хипотеза уколико је напор превелики и не доноси очекивани резултат, што није редак случај приликом одгонетања загонетки.

На крају овог дела рада, треба напоменути да је теорија релеванције већ била оквир за нека истраживања о загонеткама. Јасновски (JASNOWSKI 1991) је један од аутора који примењује теорију релеванције у анализи загонетки у својој докторској дисертацији. Аутор истиче значај контекста за тумачење загонетки, а такође показује да је разумевање и одгонетање загонетки врста хеуристичке активности. Теорија релеванције је такође била теоријски оквир за још једно истраживање у коме се анализирају дословне загонетке и метафоричне загонетке (у раду се користе термини *literal riddles* и *metaphorical riddles*), а посебно се истиче значај контекста и културних образаца за разумевање загонетки (MAGACHI 2015). У још једној анализи метафоричних загонетки, ослањајући се на теорију релеванције, аутори истичу значај когнитивног контекста, у које спадају и друштвени и културни аспекти и искуства (HUSSEIN, ABDULLAH 2016). Аутори указују и на то да, у поређењу са контекстом и ситуационим контекстом, когнитивни контекст има значајнију улогу у интерпретацији загонетки.

3. Анализа корпуса

Сикимић (2011) разматра питање плуралитета денотата у вези са дијахроничким, дијатопичким и контекстуалним факторима. У књизи *Српске народне приповијетке и загонетке* из 1897. године, збирци загонетки које је сакупио и издао Вук Стефановић Караџић, Ђ. С. Ђорђевић (стр. 423) на-

води и то да за неке загонетке или нема одгонетљаја или се каже да се не зна. Ослањајући се на рад Бен-Амоса (BEN-AMOS 1976), Сикимић (2011: 595) скреће пажњу на то да нема једног, јединог, истинског и објективног одговора на загонетку. Свако питање има различита могућа решења, и свако од њих може одговарати метафоричном опису. Тако је свако појединачно решење валидно уколико га даје изворни говорник језика који припада одређеној културној заједници, односно има културну и језичку компетенцију. Сикимић (2011: 595) такође подсећа на Бен-Амосово (1976) разматрање логике загонетке као пре свега укорене у језику мисли и искуству друштвене заједнице, што је у директној вези са разматрањима о односу између језика говора и језика мисли у оквиру теорије релеванције.

3.1. Корпус

Корпус за анализу сачињен је на основу одговора на пет српских загонетки које су преузете са интернета (загонетке је послала Андријана Настасијевић)⁷: 1. *Ако изговориш моје име, више ме неће бити*; 2. *Говори без уста и језика*; 3. *Ја чувам благо, а људи мене чувају*; 4. *Никада га није било, никада га неће бити, а још увек га има* и 5. *Цео дан иде, а никуд не одмиче*. Загонетке су биране насумично, без претходног просуђивања о формалним карактеристикама, формалној логици и класификацијама загонетки. Такође, говорницима-погађачима одгонетки није дата никаква помоћ у смислу визуелних или било каквих других стимуланса.⁸ Одговоре на загонетке дало је 86 изворних говорника српског језика, студената прве године Департмана за англистику на Филозофском факултету у Нишу. Пре него што су дали своју одгонетку, студенти су одговорили на питање да ли први пут чују загонетку или не. Уколико је одговор био *да*, говорници-погађачи су уписали своје решење загонетке, а уколико је одговор био *не*, говорници-погађачи су уписали већ познато решење.

3.2. Методе и циљеви

С обзиром на то да се загонетке формулишу на основу веза између речи и концепата у загонеткама и одгонеткама које нису високо приступачне у меморији, потврдило се очекивање да неће сви говорници, њих 86, дати сва решења за све загонетке. С тим у вези, направљена је класификација која се састоји од четири типа одгонетки, обележене као групе А, Б, В и Г: А) одгонетка није позната и није понуђена; Б) одгонетка није позната и

⁷ Страница са које су преузете загонетке налази се на интернет адреси: <https://www.boske.rs/stranice/zagonetke.html>

⁸ У свом истраживању мултимодалних аспеката загонетања, Стаменковић (STAMENKOVIĆ 2015) посматра утицај визуелно-просторних фактора на појмовно сажимање у току решавања загонетке. Истраживање које је обухватило 90 испитаника показује да анимирани визуелни стимуланси убрзавају сажимање концепата, па самим тим и проналажење одговора на загонетку која је задата за одгонетање.

понуђена је; В) одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача”;
и Г) одгонетка је позната и и не слаже се са одгонетком „загонетача”. Ради
лакшег прегледа, дати су и подаци о учесталости појављивања одгонетки,
за сваку од четири групе одгонетки, као и за сваку одгонетку појединачно.

Пошто ово истраживање има емпиријску компоненту, први циљ рада
је да класификује и опише одгонетке које су резултат истих, сличних и раз-
личитих тумачења веза између речи и концепата, веза између језика говора и
језика мисли. Претпоставка је да одгонетке нису увек у инференцијалној вези
са загонетком, већ да могу бити резултат активирања асоцијација. Други циљ
рада је представљање неких когнитивно-прагматичких аспеката загонетања
и одгонетања и то на основу принципа и претпоставки теорије релеванције.

3.3. Резултати и дискусија

Табела 1 показује резултате анализе корпуса. Дате су све одгонетке,
разврстане у четири типа: група А, Б, В и Г, на основу критеријума који су
описани у претходном делу рада. За сваку одгонетку дат је број појављивања
и проценат појављивања у односу на укупан број од 86 испитаних го-
ворника-погађача одговора, у оквиру група којој припадају:

Табела 1. Корпус загонетки и одгонетки

ЗАГОНЕТКЕ	ОДГОНЕТКЕ (86 испитаника)
1. Ако изговориш моје име више ме неће бити. одгонетка: тишина	(А) одгонетка није позната и није понуђена: 24 27, 91% (Б) одгонетка није позната и понуђена је: <i>тишина</i> (17) (19,77%), <i>реч</i> (2) (2,33%), <i>тајна</i> (2) (2,33%), <i>ваздух</i> (1) (1,16%), <i>лаж</i> (1) (1,16%), <i>ништа</i> (1) (1,16%), <i>пепео</i> (1) (1,16%), <i>тренутак</i> (1) (1,16%) 30,23%
	(В) одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача”: <i>тишина</i> : 32 37, 21%
	(Г) одгонетка је позната и и не слаже се са одгонетком „загонетача”: <i>реч</i> (2) (2,33%), <i>мрак</i> (1) (1,16%), <i>тајна</i> (1) (1,16%) 4,65%
2. Говори без уста и језика. одгонетка: оловка	(А) одгонетка није позната и није понуђена: 39 45,35% (Б) одгонетка није позната и понуђена је: <i>оловка</i> (5) (5,81%), <i>књига</i> (8) (9,30%), <i>очи</i> (4) (4,65%), <i>радио</i> (4) (4,65%), <i>ветар</i> (3) (3,49%), <i>поглед</i> (2) (2,33%), <i>ум</i> (2) (2,33%), <i>звучник</i> (1) (1,16%), <i>мозак</i> (1) (1,16%), <i>пантомима</i> (1) (1,16%), <i>слика</i> (1) (1,16%), <i>стомак</i> (1) (1,16%), <i>телевизор</i> (1) (1,16%), <i>телефон</i> (1) (1,16%), <i>тишина</i> (1) (1,16%), <i>углед</i> (1) (1,16%) 43%
	(В) одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача”: <i>оловка</i> (5) 5,81%
	(Г) одгонетка је позната и и не слаже се са одгонетком „загонетача”: <i>књига</i> (1) (1,16%), <i>одјек</i> (1) (1,16%), <i>очи</i> (1) (1,16%), <i>радио</i> (1) (1,16%), <i>слика</i> (1) (1,16%) 5,8%

3. <i>Ја чувам благо, а људи мене чувају.</i>	(А) одгонетка није позната и није понуђена: 23 26,74%
	(Б) одгонетка није позната и понуђена је: <i>кључ</i> (16) (18,60%), <i>ковчег</i> (5) (5,81%), <i>сеф</i> (4) (4,65%), <i>новчаник</i> (4) (4,65%), <i>тајна</i> (3) (3,49%), <i>земља</i> (2) (2,33%), <i>знање</i> (2) (2,33%), <i>банка</i> (1) (1,16%), <i>богатство</i> (1) (1,16%), <i>језик</i> (1) (1,16%), <i>касица</i> (1) (1,16%), <i>ковчег са благом</i> (1) (1,16%), <i>ковчег (сеф)</i> (1) (1,16%), <i>новац</i> (1) (1,16%), <i>сеф (књига)</i> (1) (1,16%), <i>ћуп</i> (1) (1,16%), <i>уста</i> (1) (1,16%), <i>храм</i> (1) (1,16%), <i>част</i> (1) (1,16%) 55,78%
	(В) одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача“: <i>кључ</i> (11) 12,79%
	(Г) одгонетка је позната и и не слаже се са одгонетком „загонетача“: <i>сеф</i> (2) (2,33%), <i>ковчег</i> (1) (1,16%), <i>новац</i> (1) (1,16%) 4,65%
4. <i>Никада га није било, никада га неће бити, а још увек га има.</i>	(А) одгонетка није позната и није понуђена: 47 54,65 %
	(Б) одгонетка није позната и понуђена је: <i>данас</i> (5) (5,81%), <i>време</i> (15) (17,44%), <i>ваздух</i> (3) (3,49%), <i>садашњост</i> (3) (3,49%), <i>тренутак</i> (2) (2,33%), <i>ваздух, кисеоник</i> (1) (1,16%), <i>данас, тренутни дан или тренутак</i> (1) (1,16%), <i>слово U</i> (1) (1,16%) 36,04%
	(В) одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача“: <i>данас</i> (6) 6,98%
	(Г) одгонетка је позната и и не слаже се са одгонетком „загонетача“: <i>време</i> (1) (1,16%), <i>сад</i> (1) (1,16%) 2,32%
	5. <i>Цео дан иде, а никуд не одмиче.</i>
одгонетка: <i>сам</i>	(Б) одгонетка није позната и понуђена је: <i>сам</i> (4) (4,65%), <i>време</i> (19) (22,09%), <i>дан</i> (2) (2,33%), <i>мисао</i> (1) (1,16%), <i>туж</i> (1) (1,16%), <i>сенка</i> (1) (1,16%), <i>сказаљке</i> (1) (1,16%), <i>сунце</i> (1) (1,16%), <i>часовник</i> (1) (1,16%), <i>чекање</i> (1) (1,16%) 37,19%
	(В) одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача“: <i>сам</i> (5) 5,81%
	(Г) одгонетка је позната и и не слаже се са одгонетком „загонетача“: <i>време</i> (1) (12,79%), <i>сенка</i> (3) (3,49%), <i>сунце</i> (3) (3,49%), <i>дан</i> (1) (1,16%), <i>кукуруз</i> (1) (1,16%), <i>облак</i> (1) (1,16%) 23,25%

3.3.1. Општи приказ резултата

Табела 1 показује да загонетке имају четири врсте одговора. Што се тиче групе А (*одгонетка није позната и није понуђена*), она показује да говорници нису успели да формирају концепт и да га потом лексикализују. То значи да на континууму између дословне и метафоричне употребе није про-

нађен денотат/име или персонификовани опис који би могао имати адекватну везу са информацијама и својствима концепата који су кодирани речима у загонеткама. То исто значи да говорници нису успели да опишу и искажу концепт једном речју. Према Сперберу и Вилсоновој (1998: 196), експлицитни садржај исказа је прилагођен на тај начин како би се омогућило извођење импликатура (имплицитног дела значења) које оправдава очекивање релеванције, међутим, у загонеткама нема оваквог прилагођавања, и зато чешће долази до одустајања од потраге за релеванцијом. Процент показују да су одгонетке често биле неприступачне, и то неприступачне у различитој мери: загонетка 1: 27,91%; загонетка 2: 45,35%; загонетка 3: 26,74%, загонетка 4: 54,65% и загонетка 5: 33,27%. Резултати за прву и трећу загонетку (*Ако изговориш моје име више ме неће бити* и *Ја чувам благо, а људи мене чувају*) показују да су те две загонетке биле скоро једнако ментално напорне за решавање, а све остале загонетке било је још теже решавати.

Група Б (*одгонетка није позната и понуђена је*) показује да су говорници успели да формирају концепт и да га лексикализују као одгонетку, и у том смислу тестирање интерпретативних хипотеза резултирало је ефектом. Говорници-погађачи су на основу претпоставки у вези са концептима који су кодирани речима у загонетки пронашли инференцијалне и/или асоцијативне везе са одгонеткама, тј. речима које кодирају концепте који су стабилни у меморији. Процент показују да је степен учесталости формирања концепата и лексикализације у групи Б различит, при чему одгонетке на последње две загонетке (*Никада га није било, никада га неће бити, а још увек га има* и *Цео дан иде, а никуд не одмиче*) имају скоро исти степен учесталости појављивања: загонетка 1: 30,23%; загонетка 2: 43%; загонетка 3: 55,78%; загонетка 4: 36,04% и загонетка 5: 37,19%. Треба напоменути да одгонетка *часовник* на загонетку *Цео дан иде, а никуд не одмиче* припада групи Б, а не групи В, зато што циљани денотат *сат* може имати значења и *справа за мерење времена* и *час* (као део дана). У групи Б такође треба направити разлику између две подгрупе: прву подгрупу чине одгонетке које се слажу са одгонетком коју је „загонетач” задао, и другу подгрупу чине различите врсте одгонетки које се не слажу са одгонетком коју је „загонетач” задао. О овој разлици биће више речи у следећем делу рада.

Група В (*одгонетка је позната и слаже се са одгонетком „загонетача”*) јесте група која показује да су неке везе између загонетки и одгонетки стабилне у меморији, да су део општег знања и културе: загонетка 1: 37,21%; загонетка 2: 5,81%; загонетка 3: 12,79%; загонетка 4: 6,98% и загонетка 5: 5,81%. Најпознатија је прва загонетка (*Ако изговориш моје име више ме неће бити*), а најмање познате, тј. једнако непознате су друга (*Говори без уста и језика*) и пета загонетка (*Цео дан иде, а никуд не одмиче*). Ниједна загонетка није била у потпуности непозната. Ово значи да су претпоставке у вези са загонетком и одгонетком биле узајамно манифестне и да су део заједнич-

ког когнитивног окружења (енг. *cognitive environment*), које чини скуп свих чињеница које се могу перципирати или инферирати (SPERBER, WILSON 1995: 39).

Група Г (*одгонетка је позната и не слаже се са одгонетком „загонетача”*) показује да говорници-погађачи могу веровати да знају одговор на загонетку, али да се одговор не уклапа са циљаном одгонетком. Ово може значити да није успостављена стабилна веза између загонетке и одгонетке, те је дошло до другачијег комбиновања претпоставки, али и да можда постоје различити установљени одговори на исту загонетку. Ово је могуће, уколико се узме у обзир континуитет између дословне, лабаве (недословне) и метафоричне употребе речи, као и разлика између језика којим говоримо и језика мисли, који указују на то да се исти концепт може различито исказати, било да је у питању реч или загонетка. Што се тиче процената, за ову групу је карактеристично да прве четири загонетке имају сличне резултате: загонетка 1: 4,65%; загонетка 2: 5,8%; загонетка 3: 4,65%; загонетка 4: 2,32% и загонетка 5: 23,25%. У овој групи има примера одгонетки које је понудило више испитаника, као на пример, одгонетка *време* на загонетку *Цео дан иде, а никуд не одмиче*. Одгонетка се појављује 11 пута, а такође се појављује и у групи Б, и то 19 пута, што опет указује на узајамну манифестност претпоставки и исти начин подешавања језички кодираног значења и контекста.

У следећем делу рада биће више речи о групи Б (*одгонетка није позната и понуђена је*) и групи Г (*одгонетка је позната и не слаже се са одгонетком „загонетача”*), пошто су то групе где су говорници-погађачи различито одговарали на загонетке. То значи да је потрага за релеванцијом била успешна у том смислу да није било одустајања од задатка и да је одговор понуђен, али треба размотрити колико су јасне и приступачне везе између информација и претпоставки у задатим загонеткама и претпоставки у понуђеним одгонеткама.

3.3.2. Инференцијалне и асоцијативне везе

Као што је већ наведено, у групи Б (*одгонетка није позната и понуђена је*) разликују се две подгрупе одгонетки: прву подгрупу чине одговори који се слажу са онима које је „загонетач” задао, а другу подгрупу чине различите одгонетке које се не слажу са одгонетком коју је „загонетач” задао. Прва подгрупа показује да претпоставке у вези са речима и концептима у загонеткама нису у толикој мери идиосинкратичне и сакривене да је немогуће погодити денотат који је „загонетач” сакрио. Процентни показују да је слагање одгонетке „загонетача” и „погађача” различито заступљено, али и понекада потпуно исто, као што је у случају друге и четврте загонетке (*Говори без уста и језика* и *Никада га није било, никада га неће бити, а још увек га има*): загонетка 1: 19,77%; загонетка 2: 5,81%; загонетка 3: 18,6%; загонетка 4: 5,81% и загонетка 5: 4,65%.

Другу подгрупу у оквиру групе Б чине различите врсте одгонетки које се не слажу са одгонетком „загонетача”. Резултати показују да то може бити решење које је понудио само један, али и више од једног испитаника, тако да се може закључити да такви одговори могу бити идиосинкратични и по квантитету и по квалитету, али и да поједини говорници могу имати и исти начин размишљања. Ово не изненађује поготово ако се имају у виду и резултати за прву подгрупу. Осим тога, уколико се одгонетка ретко појављује, то не значи да се не може довести у инференцијалну везу са загонетком, али експлицитни садржај мора бити такав да он контекстуално имплицира имплицитни садржај (SPERBER, WILSON 2008: 92), тј. да одгонетка мора бити изведена на основу комбиновања експлицитног садржаја загонетки и имплицитних премиса којима се долази до закључка. С друге стране, асоцијације су заснивају на претходном повезивању речи било какве врсте (SPERBER, WILSON 2008: 101).

Подгрупа групе Б може се довести у везу са групом Г (*одгонетка је позната и не слаже се са одгонетком „загонетача”*). У тој групи налазе се одгонетке који нису исте као циљана одгонетка, иако су се говорници-погађачи изјаснили да им је загонетка била позната. Примера ради, прва загонетка, *Ако изговориш моје име, више ме неће бити*, спојена је са следећим одговорима у оквиру подгрупе Б: *реч* (2) (2,33%), *тајна* (2) (2,33%), *ваздух* (1) (1,16%), *лаж* (1) (1,16%), *ништа* (1) (1,16%), *пепео* (1) (1,16%), *тренутак* (1) (1,16%). У оквиру групе Г, понуђена су следећа решења: *реч* (2) (2,33%), *мрак* (1) (1,16%), *тајна* (1) (1,16%). Прва два одговора, *реч* и *тајна*, показују да су говорници из обе групе успоставили исте везе између речи и концепата у загонетки и одговору на загонетку. Међутим, логичке везе између одгонетке *реч* и претпоставки у вези са кодираним значењем у загонетки није лако успоставити, односно инференцијална веза није јасна. У том смислу, може се рећи да је ова реч активирана као асоцијација, а не као резултат инференцијалних веза. С друге стране, инференцијална веза између речи *тајна* и загонетке може се извести, уколико се успостави метонимијска веза са значењем синтагме *моје име*. Остали одговори, међу којима има и конкретних и апстрактних именица, могу се сматрати асоцијацијама.

У подгрупи групе Б налазе се следећи одговори на загонетку *Говори без уста и језика*: *књига* (8) (9,30%), *очи* (4) (4,65%), *радио* (4) (4,65%), *ветар* (3) (3,49%), *поглед* (2) (2,33%), *ум* (2) (2,33%), *звучник* (1) (1,16%), *мозак* (1) (1,16%), *пантомима* (1) (1,16%), *слика* (1) (1,16%), *стомак* (1) (1,16%), *телевизор* (1) (1,16%), *телефон* (1) (1,16%), *тишина* (1) (1,16%), *углед* (1) (1,16%). У групи Г налазе се одгонетке које се појављују и у подгрупи Б: *књига* (1) (1,16%), *одјек* (1) (1,16%), *очи* (1) (1,16%), *радио* (1) (1,16%), *слика* (1) (1,16%). Може се рећи да је ова загонетка изискивала мањи ментални напор јер је било потребно успоставити једну везу између денотата и глаголске предикације. Претходна загонетка има сложенију формално-логичку форму,

па су и везе између денотата и глаголске предикације сложеније и теже како за одгонетање, тако и за анализу одгонетања. Тако се решења за другу загонетку могу прихватити као различите врсте лабаве употребе (недословне сличности) и употребе метафора, што значи и да се инференцијална веза може успоставити. Ово је лакше када су у питању, на пример, следеће одгонетке: *књига, радио, звучник, слика, углед, одјек*. Међутим, постоје и речи за које можемо рећи да су пре у асоцијативној вези са речима у загонетки с обзиром на то да се инференцијална веза не може лако разумети. То су, на пример: *мозак, ум, типина, стомак*. Међу одгонеткама се налазе и одгонетке *очи* и *поглед* које је понудило шест говорника. Ове одгонетке су вероватно резултат подсећања на везу између речи *очи* и изреке *Очи су огледало душе*.

У оквиру подгрупе групе Б добијени су следећи одговори на загонетку *Ја чувам благо, а људи мене чувају: ковчег (5) (5,81%), сеф (4) (4,65%), новчаник (4) (4,65%), тајна (3) (3,49%), земља (2) (2,33%), знање (2) (2,33%), банка (1) (1,16%), богатство (1) (1,16%), језик (1) (1,16%), касица (1) (1,16%), ковчег са благом (1) (1,16%), ковчег (сеф) (1) (1,16%), новац (1) (1,16%), сеф (књига) (1) (1,16%), ћуп (1) (1,16%), уста (1) (1,16%), храм (1) (1,16%), част (1) (1,16%)*. У групи Г налазе се одговори који се појављују и у подгрупи Б: *сеф (2) (2,33%), ковчег (1) (1,16%), новац (1) (1,16%)*. Неке од понуђених одгонетки настале су као резултат дословног тумачења речи које се често користе у колокацији са глаголом *чувати*. То су, на пример: *ковчег, касица, сеф, новчаник, земља, банка, ћуп, храм*. У једном случају дошло је до подешавања одгонетке, односно понуђена су два решења: *сеф (књига)*. Неки од понуђених одговора су примери лабаве употребе или метафоричне употребе речи, као, на пример: *тајна, знање, част*. Решења попут речи *богатство* и *новац* могу се довести у везу са одгонеткама као што су *ковчег, новчаник, сеф* (долази до сличног подешавања значења), за које се може рећи да имају јаче инференцијалне везе са речима у задатој загонетки. Одгонетка *језик* се може разумети као *језик којим се говори*, тако да се инференцијалне везе могу успоставити, док је друга одгонетка *уста* спојена са загонетком без јасне инференцијалне везе.

Одговор на четврту загонетку, *Никада га није било, никада га неће бити, а још увек га има*, је, према „загонетачу”, апстрактна именица *данас*. У подгрупи Б налазе се следећи одговори: *време (15) (17,44%), ваздух (3) (3,49%), садашњост (3) (3,49%), тренутак (2) (2,33%), ваздух, кисеоник (1) (1,16%), данас, тренутни дан или тренутак (1) (1,16%), слово У (1) (1,16%)*. У групи Г налазе се два одговора: *време (1) (1,16%)* и *сад (1) (1,16%)*. Претпоставке у загонетки могу се повезати са апстрактним именицама *време, садашњост, тренутак, данас, тренутни дан* и *сад*. Уколико се ове речи схвате као примери лабаве употребе и дође до подешавања значења, ове речи могу се сматрати синонимима (нпр. *време* може имати значење *садашње време*). То значи да претпоставке у загонетки могу бити

доведене у везу са различитим речима које се односе на сличне концепте. С друге стране, решења *ваздух*, *кисеоник*, *слово U* резултат су активације асоцијацијативних веза.

На крају, одгонетка *Цео дан иде, а никуд не одмиче* такође има различита решења. У подгрупи Б налазе се ове одгонетке: *време* (19) (22,09%), *дан* (2) (2,33%), *мисао* (1) (1,16%), *пуж* (1) (1,16%), *сенка* (1) (1,16%), *сказалке* (1) (1,16%), *сунце* (1) (1,16%), *часовник* (1) (1,16%), *чекање* (1) (1,16%). У Групи Г налазе се следећи одговори: *време* (11) (12,79%), *сенка* (3) (3,49%), *сунце* (3) (3,49%), *дан* (1) (1,16%), *кукуруз* (1) (1,16%), *облак* (1) (1,16%). Најфреквентнија је реч *време* у обема групама, што указује на слично размишљање испитаника. Ово може значити да се претпоставке у загонетки повезују са одговарајућим енциклопедијским информацијама о појму кодираним речју *време*, и долази се до закључка да *време* стоји, а не одмиче. Слично се може рећи и за закључивање у вези са енциклопедијским информацијама у вези са појмовима кодираним речима *дан* и *сунце*, с обзиром на то да се *дан* и *сунце* изнова рађају. Овај начин тестирања интерпретативних хипотеза може се узети и за речи *сказалке* (ова реч је и у метонимијској вези са речју *сат* као *справа за мерење времена*) и *часовник* (синоним за реч *сат* као *справа за мерење времена*), јер подразумевају понављање радње, као и за одгонетку *мисао*, ако се схвати као *размишљање* које се понавља. Решења *пуж* и *облак* такође могу бити прихваћена као резултат формирања инференцијалних веза уколико се кретање које се описује у загонетки схвати недоследно, као споро кретање. Остала решења, *сенка*, *чекање*, *кукуруз*, немају јасне везе са загонетком.

4. Закључак

Циљ овог рада био је да опише одгонетке, које су резултат истог, сличног и различитог тумачења веза између речи и концепата, а у вези са тим и да представи неке когнитивно-прагматичке аспекте загонетања и одгонетања као специфичног жанра, игре речи и „играрије духа (ЛАЛЕВИЋ 1995: 151)”. Истраживање показује да одгонетање као процес откривања денотата повезивањем информација и претпоставки задатих загонеткама са информацијама и претпоставкама у одгонеткама изискује ментални напор који може имати различите исходе. У складу са стратегијом разумевања (стратегијом најмањег напора), тумачење загонетке може се завршити одустајањем од тестирања интерпретативних хипотеза и од погађања одгонетке. Анализа различитих типова одгонетки показује да може доћи и до другачијих исхода. Када је загонетка непозната, испитаници могу погодити циљани денотат, што указује на то да се информације, односно експлицитни и имплицитни садржаји могу комбиновати на исти начин код „загонетача” и код говор-

ника-погађача. Такође, испитаници могу понудити иста решења која нису циљани денотат, што опет указује да се информације и претпоставке у вези са загонетком могу повезивати са истим резултатом. Погађање је вероватно олакшано и заједничким когнитивним окружењем, заједничком културом и знањем, енциклопедијским информацијама које имају сличне или исте нивое приступачности у вези са концептима датим у загонеткама.

Потрага за релеванцијом може довести и до одгонетке која је другачија у односу на циљани денотат и другачија у односу на сва остала понуђена решења. Свака одгонетка која је другачија у односу на циљани денотат може бити у слабијој или јачој инференцијалној вези са загонетком, односно претпоставкама и информацијама које загонетка даје. Такође, уколико су инференцијалне везе нејасне или непостојеће, онда се пре може говорити о асоцијацијама или конотацијама у односу на задату загонетку, које могу бити активирани неком компонентом значења речи у загонеткама. С тим у вези, потврђена је хипотеза да се неке одгонетке пре могу назвати асоцијацијама, а не резултатом откривања инференцијалних веза са претпоставкама које су дате у денотацијама које припадају континууму дословне, лавабе и метафоричне екстензије речи. На крају, различити говорници исту реч доводе у везу са различитим концептима, тако да није увек лако направити јасну разлику између чисто асоцијативних и инференцијалних веза.

Цитирана литература

- ALLOTT, Nicholas. Relevance Theory. In: A. Capone, F., Lo Piparo, M Carapezza (Eds.), *Perspectives on Linguistic Pragmatics*. Book Series: *Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology*, vol. 2, 2013, Cham et al.: Springer International Publishing Switzerland, 57–98.
- BEN-AMOS, Dan. „Solutions to Riddles”. *The Journal of American Folklore*, vol. 89, Issue 352, 249–254 (1976).
- CARSTON, Robyn. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishing, 2002.
- ДЕСПОТОВИЋ, Милијан. „Законетке као мисаоно напрегнуће (Гордана Малетић, *Није човек, није чигра: избор ауторских загонетки*, Лагуна, Београд, 2019)”. *Детињство/Childhood, Часопис о књижевности за децу*, Година XLV, број 4, (зима 2019.), 98–101.
- FAUCONNIER, Gilles and Mark Turner. Conceptual integration networks. In: D. Geeraerts (Ed.), *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Mouton de Gruyter: Berlin/New York, 303–371, 2006.
- JASNOWSKI, Antoni Tadeusz. *A Rhetoric of riddles: Riddle solving as an analogy for rhetorical invention*. Doctoral Dissertation. ETD collection for University of Nebraska – Lincoln, 1991.

- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српске народне приповијетке и загонетке/ скупио их и на свијет Издао Вук Стефановић Караџић*. Државно издање, Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1897.
- KECSKES, Istvan. Can Intercultural Pragmatics Bring Some New Insight into Pragmatic Theories? In: A. Capone, J.L. Mey (Eds.), *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*. Book Series: *Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology*, vol. 4, 2016, Cham et al.: Springer International Publishing Switzerland, 43–69.
- КЛЕУТ, Марија. Сложеност једноставних облика народне књижевности. У: М. Вуксановић (Ур.), М. Клеут (приредила). *Једноставни облици народне књижевности*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010, 13–21.
- ЛАЛЕВИЋ, Миодраг С. Загонетка – играрија духа (*Раd XVII конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије – Пореч 1970*, Загреб, 1972, стр. 549–552). У: М. С. Баврлић (Ур.), С. Самарџија (приредила). *Српске народне загонетке: антологија*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1995, 151–156.
- MAGACSI, Linet Nyabonyi. *A Pragmatic Analysis of Ekegusii Riddles*. A research project in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of arts, July, 2015. <<http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/93233>> (Последњи преглед 10.04.2021.)
- МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, Нада. Загонетка (*Речник књижевних термина*, Београд, 1985, стр. 935–937). У: М. С. Баврлић (Ур.), С. Самарџија (приредила). *Српске народне загонетке: антологија*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1995, 157–159.
- MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ, Mirjana. *Semantika i pragmatika iskaza: Markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2006.
- RADULOVIĆ, Milica. *Naslovi u britanskoj informativnoj štampi u svetlu teorije relevancije*. Magistarska teza. Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, 2011.
- RADULOVIĆ, Milica. *Euphemisms in English and Serbian Public Discourse*. Doctoral Dissertation. University of Niš, Faculty of Philosophy, 2016.
- САМАРѢИЈА, Снежана. Структура и функција усмене загонетке. У: М. С. Баврлић (Ур.), С. СамарѢија (приредила). *Српске народне загонетке: антологија*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1995, 5–48.
- SIKIMIĆ, Biljana. *Etimologija i male folklorne forme*. М. Ivić (Ur.), knj. 11. *Biblioteka južnoslovenskog filologa: Nova serija*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1996.
- СИКИМИЋ, Биљана. Просторне релације у традиционалним загонеткама. У: М. Делетић, С. СамарѢија (Ур.), *Жива реч. Зборник у част проф. др Наде Милошевић Ђорђевић*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2011, 591–614.
- SPERBER, Dan and Deirdre Wilson. *Relevance: Communication and Cognition*, 2nd edition. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1995.
- SPERBER, Dan and Deirdre Wilson. The Mapping between the Mental and the Public Lexicon. In: P. Carruthers, J. Boucher (Eds.), *Language and Thought: Interdisciplinary Themes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 184–200.

- SPERBER, Dan and Deirdre Wilson. A Deflationary Account of Metaphor. In: R.W. Gibbs, JR. (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 84–105.
- STAMENKOVIĆ, Dušan. “The Effects of Animated Visual Stimuli of the Process of Conceptual Blending in Riddle Solving”. *Facta Universitatis: Linguistics and Literature*, vol. 13, N° 1, 11–19 (2015). DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2496010>.
- HUSSEIN Juma’a Qadir and Imran Ho Abdullah. “The Role of Cognitive Context in the Interpretation of Riddles: A Relevance Theory Perspective”. *Pertanika Journal Social Sciences & Humanities*, 24 (S): 11–20 (2016).

Извори

Загонетка: <<https://www.boske.rs/stranice/zagonetke.html>> (Последњи преглед 10.04.2021.)

Milica M. Radulović

COGNITIVE-PRAGMATIC ASPECTS OF RIDDLES AND SOLUTIONS TO RIDDLES

The article discusses some cognitive-pragmatic aspects of the riddle, a short literary and folklore form that consists of the verbal acts of posing and solving riddles. Posing and solving riddles can be defined as discovering not highly accessible connections between the assumptions and information given by the riddle and the assumptions and information given by the solution to the riddle. The theoretical background is based on Sperber and Wilson's (1995) principles of relevance and the claim that there is no discontinuity between loose and metaphorical uses of language. The theoretical postulates are grounded in the conceptualization that communication does not only include linguistic coding and decoding, but it also involves making contextual implications by means of which optimally relevant meanings and interpretations are derived. The analysis is based on a corpus that includes the solutions to five Serbian riddles, and the examples for the analysis were collected by means of a survey completed by 86 native speakers of Serbian. The article tests the hypothesis that the solutions to the riddles are not always the result of the discovery of the inferential ties between the assumptions given in the riddle and the assumptions given in the solution to the riddle, but they can also be the result of the activation of associations. The aim is to describe the solutions to the riddles, which are the result of the same, similar, or different interpretations of the connections between the words and concepts in the riddles. Another more general aim is to describe some cognitive-pragmatic aspects of posing and solving riddles. The results show that the solutions to all the five riddles can be classified into four different groups. Also, the research confirms the hypothesis that some

riddles can be identified as associations rather than the result of discovering the inferential ties between the riddle and the solution.

Keywords: riddle, solution, cognitive-pragmatic aspects, relevance theory, word, concept, loose use of language, metaphor.

ПОГРДНА УПОТРЕБА ЖАРГОНИЗАМА У ШКОЛАМА МИМО НАСТАВНОГ ПРОЦЕСА КАО ВИД ВЕРБАЛНОГ НАСИЉА

Проблем насилништва и агресивног понашања у школама све је маркантнији, а вербално насиље је неретко увертира. У раду анализирамо употребу жаргонизама са пејоративном конотацијом у говору средњошколаца мимо наставног процеса да бисмо показали да је све већа лакоћа у њиховој употреби, чак и када намера није увреда. Но, ипак је фреквентнија њихова употреба са циљем да се саговорник прекори, понизи, увреди и ниподаштава и то најчешће у вези са физичким изгледом и социјалним статусом. Ставови ученика у вези са употребом жаргонизама са пејоративном конотацијом јесу такви да их већина испитаника сматра једним видом вербалног насиља и да их као такве често употребљавају. На тај начин вербално насиље јесте један вид нетолеранције у социјалним односима ученика. То значи да свакодневни говор ученика мора бити предмет језичке, али и педагошке анализе, јер школа поред образовног мора да остварује и васпитни циљ. У том смислу велики је помак уколико се у наставни материјал уврсте видео и звучни записи свакодневног говора ученика и на тај начин анализом језика у употреби развија критичка свест ученика. Тако организована настава успева да и оно што делује негативно на културу изражавања усмери ка позитивним ефектима.

Кључне речи: говорна култура, вербално насиље, жаргон младих, жаргонизми са пејоративном конотацијом, социолингвистички аспект, критичка свест.

1. Увод

Речи представљају својеврсни стваралачки чин, зато им се одувек придала велика пажња. „Ако је говор највећи дар којим су нас обдарили вишњи богови, зар онда има ишта вредније да се оплемењује и усавршава од тога дара” (КВИНТИЛИЈАН 1967: 165). Велика је и неисцрпна моћ речи. Из тог разлога речи треба мерити – свака је реч, посебно јавна реч, одговорност! Данас је говор добио подршку моћних медија и само у једном тренутку може да делује на милионе људи. Из тог разлога повећана је одговорност човека за културу говора, али и перцепција (не)културе говора. Пре школовања ученици говоре у породици, на улици, у игри са осталом децом. Говор и сло-

¹ tanjarusimovic@yahoo.co.uk

бода његовог коришћења представља њихов матерњи језик, језик средине и дома у коме су одрасли. Он се разликује од стандардног језика не само зато што је дијалекатски обојен, већ и зато што је под великим утицајем жаргона. И деловање бројних ваншколских чинилаца, како истиче Павле Илић (2006: 552–554) условљава развој културе изражавања. Ту, пре свега, треба имати у виду утицај средине у којој се школа налази, затим деловање културних институција у које се ученици одводе (позоришта, биоскопи, музеји...) и средства јавног информисања (телевизије, радија, штампе).

Многи су чиниоци који утичу на културу говора, а ми смо се у овом раду ослонили на истраживање којим смо издвојили најфреквентније пејоративне жаргонизме (види Русимовић 2011), а у вези са анализом у овом раду ексцерпирани смо примере употребе ових жаргонизама у говору ученика на друштвеним мрежама и током великих и малих одмора у школи. Док су ученици у процесу наставе, постоји свест о томе да жаргон омладине не треба да се чује на часу. Међутим, говор ученика у школи ван наставног процеса је спонтанији. С тим у вези у раду ћемо анализирати омладински жаргон, фокусирајући се пре свега на употребу жаргонизама са пејоративном конотацијом. То је и повод што смо у овом раду испитивали употребу жаргонизама ученика у школи ван наставног процеса, пре свега употребу жаргонизама са пејоративним значењем и њихов утицај на вербално насиље у школи, али и насиље уопште. Корпус је оформљен на основу примера дијалогских форми преузетих са друштвених мрежа и из транскрибованих звучних записа разговора средњошколаца у периоду од 2017. до 2019. године у Врању.

2. Жаргон младих

Жаргон представља занимљив предмет језичког проучавања када се узме у обзир чињеница да се у „једном правцу креће глобализација комуникације отелотворена у светским језицима са енглеским као доминантним предводником, а у другом локализација, као израз жеље да се мисли разумљиво пренесу само људима који чине одређену групу” (РУСИМОВИЋ 2010: 161–162).

Термин жаргон одређујемо на начин како то чини Ранко Бугарски, који жаргоном назива ”сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота, а која уз то може бити и територијално омеђана” (БУГАРСКИ 2006: 12).

Већ је познато и обимно документовано запажање да се жаргонска лексика и фразеологија често јављају у нежаргонским контекстима стандард-

ног језика (нпр. када се жаргонизми користе у књижевним делима). Међутим, досад је мало примећена употреба нежаргонских средстава језичког стандарда на жаргонски начин, која је најчешће обележена неприкладношћу и одсуством мере. Дакле, „будући примарно везан за друштвене групе, као снажно обележје њиховог идентитета и ексклузиван знак припадности да тој скупу, жаргон је у основи социолект, премда се у неким испољењима преклапа са функционалним стилем или регистром, па и дијалектом. Тако он учествује у сва три главна типа раслојавања у језику – социјалном, функционалном и територијалном” (БУГАРСКИ 2006:19–20).

Жаргон се одликује језичко-стилским својствима као што су лексичка продуктивност и иновативност, граматичка флексибилност, семантичка експресивност (нарочито у правцу пејоративности и ироније), затим метафоричност и асоцијативност, као и комично поигравање звуком и значењем – често са неочекиваним, па и апсурдним решењима која баш зато делују ефектно.

Анализирајући начин постанка одређених жаргонизама, могли бисмо издвојити следеће могућности, које потврђују ставове у литератури:

- нова, жаргонска значења већ постојећих стандардних речи, често извођена метафоризацијом: *падобранац* (неприлагођена особа), *патолог* (душевни болесник), *доцент* (сиромашна особа);
- позајмљенице, често модификоване, из разних језика, данас најчешће из енглеског: *кул*, *фаца*, *фул*, *стрепит*;
- пермутација слогова и гласова: *конза* (закон), *жасу* (ужас);
- скраћивање: *профи*, *психо*, *симпа*;
- иницијали: Ц (цабе), ОМБ (О мој боже!), ЖЛЈ;
- слагање: *баба-рога*, *рога-баба*;
- – понављање: *нај-нај*, *баш-баш*;
- – суфиксација (најпродуктивнији творбени механизам): *бедак*, *половњак*, *дебилана*, *сморуша*, *давеж*, *мафијоза*, *кулијана*, *фенсерича*, *сељобер*, *бедачина*, *лешондра*;
- – сливање двеју речи или делова речи у једну: *речовит* (речит и духовит), *кребил* (кретен и дебил).

Ово истраживање није са намером да се порекне чињеница да жаргон омладине представља право богатство духовитих метафора и игара речи, напротив, и ово истраживање је регистровало такве примере. Међутим, „квантитативна анализа показала нам је да су најоригиналнији и најсликовитији жаргонизми, у ствари, и најмање фреквентни, а да су најфреквентнији они жаргонизми који сами по себи ништа не означавају, односно нису семантички издиференцирани. Своју семантику наведени жаргонизми добијају тек у одређеном контексту” (РУСИМОВИЋ 2010: 171).

Жаргонизмима, између осталог, млади на нивоу језика износе и свој став према друштвеном поретку и поглед на свет. О стварању жаргонске лексике

писано је 70-их година као о „уживању у измишљању речи, тој свима млади-ма доступној духовној игри која задовољава неке најосновније потребе за поезијом, или бар креирањем поетских фигура” (АНДРИЋ 1976: XIII). Поставља се питање какав су траг оставила друштвена кретања последњих деценија на говор омладине у којем се одувек уочавала потреба за процењивањем и оцењивањем осталих чланова друштва, тј. на који начин млади друге квалификују као другачије и неподобне или као једнаке и пожељне у њиховој заједници.

Како жаргон омладине представља средство за идентификацију чланова групе и за интензификацију осећаја припадности, један вид нетолеранције у комуникацији млађе урбане популације представља употреба жаргонизама са пејоративним значењем. Ми ћемо истраживати употребу ових жаргонизама у форми квалификатива и апелатива у разговорном језику младих, а у анализи ће бити разматрана њихова употреба са социолингвистичког и прагматичког аспекта.

3. Жаргонизми са пејоративним значењем

Према *Речнику српског језика* Матице српске (2007: 921) *пејоратив* је лингвистички термин за означавање именица, придева и глагола с погрдним значењем. Ми смо из корпуса издвојили пејоративне жаргонизме које млади користе у међусобној, вршњачкој комуникацији орјентишући се пре свега на квалификативе и апелативе. Под квалификативима и апелативима подразумевамо заједничке именице и поименичене придеве у денотативном и конотативном значењу којима се квалификује (атрибутивно и предикативно) или ословљава друго лице у комуникацији. Нека лексема постаје апелатив ако се у комуникацији употреби да би се ословила нека особа. Најважнија функција апелатива је „задобиање и задржавање пажње адресата” (VATER (VATER) 1992: 78), а ми у раду пратимо секундарне функције које диктира непосредни комуникативни контекст и намера саговорника.

Најпре смо издвојили жаргонизме² које одликује семантичка експресивност у правцу пејоративности и ироније, а онда смо ове жаргонизме на основу мотива одабира класификовали на следећи начин:

Жаргонизми који карактеришу особу према физичком изгледу: *женитина, тараба, чварак, габор, нафракана, нацифрана, даскетина, мотка, гробље, пиксла, акреп;*

² Питање идентитета жаргона је проблематично јер жаргон као појава има практично неодредиве границе према другим врстама језичког варијетета, са којима се преплиће; он сам укључује већи број повремено веома различитих подврста; такође, жаргон је врста језика, али и начин говорења. Тако ови разлози чине сам термин *жаргон* неодређеним. Ипак сви ово разлози, у одсуству прецизније терминологије, не чине појам жаргон неупотребљивим у научне сврхе „под условом да се води рачуна о дефинисаном контексту у којем се њиме оперише (БУГАРСКИ 2006: 37).

Жаргонизми који карактеришу особу према особини: *чобан, сељобер, шумар, бисер, давеж, шабан, клошар, психо, ментол, лузер, патолог, паћеник, намћор, шибери, балван, кварњак*;

Жаргонизми који карактеришу особу на основу социјално-материјалног статуса: *бувљакуша, спонзоруша, фенсерица, снобић*.

По врсти речи то су именице (ређе поименичени придеви) у номинативу у функцији атрибутива или предикатива и служе за идентификацију и квалификацију, или су у вокативу у функцији обраћања, тј. апелатива (осим код неадаптираних апелатива који се јављају у номинативу).

Примери *бувљакуша, спонзоруша* и *даскетина* јесу изведенице које се граде са суфиксом *-уша, -етина*, који пак представљају суфиксе субјективне оцене, тј. у значење мотивне именице уносе извесну измену значења према говорничкој оцени, те имају пејоративно значење. Остале именице са негативном конотацијом представљају примере употребе нежаргонских средстава језичког стандарда на жаргонски начин (*зробље, тараба, чварак, мотка, пиксла*) семантички су модификовани и носе висок степен емоционално-стилске експресивности. Ови примери функционишу као метафоре јер своје пејоративно значење имају тек у конотацији, тј. тек уз појмове на које се односе и које одређују. Евидентирани су и поименичени придеви (*нафракана, нацифрана*) који представљају жаргонску лексику. Њихова функција је вишеструка: придевом се именује одређени адресат, квалификује по својству на које придев својим лексичким значењем упућује те изражава емотивни став говорника према саговорнику.

3.1. Социолингвистички аспект употребе пејоративних жаргонизама

Избор језичких средстава за ословљавање или квалификовање саговорника веома је одређен социолошким фактором. Тако на употребу жаргонских апелатива и квалификатива утичу: а) димензија међусобног познавања говорника; б) две хијерархијске димензије – димензија узрасне доби и димензија друштвеног статуса (ПЕРЕТ (PERRET) 1970).

Како корпус овог рада чине примери разговорног стила омладине, примере које наводимо показују да се учесници у комуникацији међусобно познају или се не познају, али су равноправни по хијерархијској димензији (узрасна доб). Главни социолингвистички мотив употребе ових апелатива и квалификатива јесте да омогући појединцима да се идентификују с неком друштвеном групом или да се од ње одвоје. Тако се с једне стране саговорницима исказује солидарност, а с друге стране говорник тежи да се дистанцира од саговорника (РАДОВАНОВИЋ 1986: 135–136).

На тај начин овакве језичке конструкције служе за изражавање интерперсоналних односа који могу бити позитивни, негативни и неутрални (ТОШОВИЋ 2004: 53). Позитивни интерперсонални односи карактеришу се ви-

соким степеном субјективности и емоционалне везаности што се одражава и на избор апелатива или квалификатива (*Злато*, додај ми кафу! Купила си хлеб, *срце* си!). Овај тип интерперсоналних односа највише до изражаја долази у похвалама, изражавању подршке, давању комплимената (ЗИФОНАН (ZIFONUN) 1997: 944). Негативне интерперсоналне односе такође карактерише висок степен субјективности, али уз негативно вредновање особина, изгледа или образаца понашања учесника у комуникацији (*Кретену*, гледај како возиш! Баш си *морон* кад си пристао!). Негативни односи су најоучљивији у свађама, псовкама и увредама (ЗИФОНАН (ZIFONUN) 1997: 945).

Полазећи од наведених ставова у литератури, показаћемо да употреба жаргонизама са пејоративним значењем илуструје негативне интерперсоналне односе, али да то није правило. Зато ћемо се најпре бавити прагматичким аспектом употребе ових жаргонизама.

3.2. Прагматички аспект употреба пејоративних жаргонизама

Када је у питању прагматички аспект употребе жаргонизама са пејоративним значењем у форми квалификатива и апелатива, анализираћемо њихов предикативни карактер који се испољава преко значења речи у номинативу или вокативу, које представља неки суд или став о саговорнику. Ти судови и ставови су главни мотиви употребе ових жаргонизама.

Према говорном чину у којем се појављују одређени жаргонизми са пејоративним значењем начинили смо следећу класификацију:

А) Говорни чин *прекора*, *замерке* и *неодобравања*:

1. Једини си урадио домаћи, е баш си *балван*!!!!
2. Опет си заборавио оловку, *ментолу*! Нисам ти ја шпедиција!!!
3. Уф, лепо си то смислио, *чобане*, све иде у твој џеп!!!

Говорни чин *прекора*, *замерке*, *неодобравања* илуструје негативне интерперсоналне односе. Саговорници се познају, могу бити и блиски, а примери илуструју негативно вредновање понашања саговорника.

Б) Говорни чин *подсмеха* и *негодовања*:

4. Ти и твоји предлози... баш си *шумар*!!!
5. Хеј,...*шабане*,... није ти ово Пинк!!!
6. Који *патолог*, прозвала га и географичарка!!!

Говорни чин *подсмеха*, *негодовања* илуструје висок степен негативног вредновања особина и понашања учесника у комуникацији, с тим да је степен блискости обавезно мањи.

В) Говорни чин *увреде* и *ниподаштавања*:

7. Видиш ли се колики си *чварак*,... ти ћеш да коментаришеш моје шишке!!!
8. Ти си мени ово *гробље* изабрао!!!! Хм, какав си *кварњак*!!!

9. Еј, *бувљакушо*,... ко је тебе звао на журку!!!

У примерима који илуструју говорни чин увреде и ниподаштавања, саговорници нису блиски, а чест је случај и да се не познају. Степен негативног вредновања учесника у комуникацији врло је висок, а суд или став изражен употребљеним жаргонизмом најчешће се односи на физички изглед (пр.7–8) и социјални статус (пр. 9) саговорника.

Жаргонизми са пејоративним значењем, дакле, најчешће илуструју негативне интерперсоналне односе, међутим, то није и једини начин њихове употребе. У говору младих често је комуникативна ситуација таква да се пејоративним жаргонизмима изражава и *наклоност, одушевљење, присност*:

10. Хеј, *давежу*, не јављаш се цео дан!

11. *Лузеру*, хајде с нама на журку!

12. *Штреберу*, па ово је одлично!

Примери илуструју хипокористичну употребу жаргонизама са пејоративним значењем, али су они, по правилу, везани за комуникативне ситуације у којима су саговорници веома блиски. Овакви хипокористични пејоративни жаргонизми не представљају само вид онеобичавања омладинског дискурса, већ су и начин да се избегне патетичност исказа у којем би уместо пејоративних жаргонизама били употребљени апелативи: *срце, душо, злато*... У наведеним примерима „антиципирана негативна квалификација употребљеним жаргонизмом анулирана је афирмативним контекстом, тј. деактуализовано је пејоративно значење жаргонизма тако да исказ губи значење квалификације, а добија неку другу семантичко-прагматичку вредност нијансирану емоционалним ставом говорника који илуструје наклоност и симпатије” (РУСИМОВИЋ 2011: 364).

Примери (10–12) показују да је поједностављен став да ће негативно вредновање особина, изгледа или образаца понашања (у нашем случају су то жаргонизми са пејоративним значењем) изражавати само негативне интерперсоналне односе. Међутим, ови примери сведоче да је присутна лакоћа и ноншаланција у употреби жаргонизама са пејоративном конотацијом, што доприноси и њиховој све већој фреквентности.

3.3. Жаргонизми са негативном конотацијом представљају вид вербалног насиља међу ученицима

На основу досадашње анализе можемо рећи да пејоративна значења жаргонизама прерастају увреде, омаловажавања и ниподаштавања и то најчешће у вези са физичким изгледом и социјалним статусом.

Зато смо за потребе нашег истраживања осмислили упитник за ученике којим желимо да региструјемо став ученика према жаргонизмима са пејоративним значењем, тј. желимо да покажемо да ови жаргонизми у вели-

ком проценту представљају вид вербалног насиља и да их поједини ученици као такве и употребљавају. Креч и Крачфилд (1980: 63) став дефинишу као „трајну организацију мотивационих, перцептивних и спознајних процеса с обзиром на одређене видове индивидуалног света”. С тим у вези истраживали смо колико ученици обраћају пажњу на свој и туђ говор; колико употребу појединих жаргонизама доживљавају као увреду и како би одреаговали кад би пејоративни жаргонизми били упућени њима.

Табела 1. Став ученика према жаргонизмима са пејоративним значењем

Анкетна питања	често	понекад	ретко	никад	укупно
Колико обраћате пажњу на туђ говор?	26%	52%	19%	3%	100%
Колико обраћате пажњу на свој говор?	17%	32%	40%	11%	100%
Да ли жаргонизме са негативном конотацијом доживљавате као увреду?	23%	42%	31%	4%	100%
Да ли би агресивно одреаговали када би пејоративни жаргонизми били упућени вама?	-	23%	55%	22%	100%

Дакле, анкетирали смо 138 ученика и резултате истраживања представили табеларно. Ако упоредимо одговоре на прва два питања намеће се закључак да ученици недовољно обраћају пажњу на говор и то на сопствени говор обраћају мање пажње, него на туђи.

Веома су занимљиви резултати истраживања који су добијени анализом одговора ученика на питање: *да ли употребу жаргонизама са негативном конотацијом доживљавају као увреду*. Резултати су поражавајући јер само 4% ученика одговорило је да никад овакве жаргонизме не доживљава као увреду. То значи да чак 96% испитаних ученика у мањој или већој мери наведене жаргонизме доживљава као увреду.

Одговори на питање: *да ли би агресивно одреаговали кад би наведени пејоративни жаргонизми били упућени њима*, такође су поражавајући. Чак 78% од укупног броја испитаних ученика *понекад* или *ретко* кад одреаговали би агресивно када би ови, како смо у досадашњем истраживању видели, врло фреквентни жаргонизми били упућени њима.

Подаци добијени истраживањем, ма колико одговори ученика били субјективни, показују да су у свакодневном говору ученика фреквентни жаргонизми са пејоративним значењем увредљиви и да представљају вид вербалног насиља међу ученицима, али и да представљају увертиру за агресивно понашање ученика у школи и ван ње.

4. Закључак

У раду смо се бавили начином како млади у првим деценијама 21. века употребљавају жаргонизме са пејоративним значењем да би квалификовали саговорнике. Закључили смо да жаргонизми са пејоративним значењем показују различиту експресивну вредност и да су најфреквентнији семантички модификовани жаргонизми.

Основна прагматичка функција жаргонизама са пејоративним значењем јесте прекор, подсмех и увреда, али је присутна и секундарна функција изражавања наколоности коју прати непосредни комуникативни контекст и намера сароворника. Међутим, лакоћа употребе жаргонизама са пејоративном конотацијом доводи до неспоразума и сукоба, чак и када намера говорника није да увреди. Ипак ови жаргонизми на социолингвистичком плану најчешће јесу маркери негативних интерперсоналних односа који су условљени димензијом познавања и степеном блискости саговорника. Тако употребљени пејоративни жаргонизми у оквиру говорног чина увреде најчешће је упућен саговорнику са којим је степен блискости мали иако се познају, или се саговорници уопште не познају. Овај тип интерперсоналних односа најчешће долази до изражаја у свађама. На тај начин употреба жаргонизама са пејоративном конотацијом у комуникацији ученика ван наставног процеса представља један вид нетолеранције у социјалним односима ученика, тј. представља вербално насиље које је често увертира за насилно и агресивно понашање.

На овај начин скрећемо пажњу да и свакодневни говор ученика мора бити предмет језичке, али и педагошке анализе јер школа поред образовног мора да остварује и васпитни циљ. Правилно и прецизно изражавање представља потребу сваког образованог појединца и зато је неопходно наставу језика везивати за све видове његове употребе, а то значи поред уметничког текста у настави користити и живи говор, тзв. ситуациони контекст који је веома подстицајан за изучавање језичких појава у функцији. У том смислу, велики је помак у организовању наставе, ако се у наставни материјал уврсте плакати и рекламе, видео и звучни записи говора људи у разним животним ситуацијама, и на тај начин анализом језика у употреби, утврђује научно градиво, али и развија критичка свест ученика. Тако организована настава успева да и оно што делује негативно на развој културе изражавања усмери ка позитивним ефектима и то навођењем ученика на уочавање примера лоше употребе језика и настојањем да за конкретне случајеве нађу боља решења.

Цитирана литература

- АНДРИЋ, Драгослав, Двосмерни речник српског жаргона и жаргону стодних речи и израза, Београд: БИГЗ, 1976/2005.
- БУГАРСКИ, Ранко, Језик у друштву, Београд: Просвета, 1986.
- БУГАРСКИ, Ранко, Жаргон, Београд: Библиотека XX век, 2006.
- ВАСИЋ, Смиљка, Говор у разреду, Београд: Просвета, 1977.
- ИЛИЋ, Павле, Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси – методика наставе, Нови Сад: Змај, 2006.
- КВИНТИЛИЈАН, Марко Фабије, Образовање говорника, Сарајево, 1967.
- КРЕЧ, Дејвид, КРАЧФИЛД, Ричард, Елементи психологије, Београд: Научна књига, 1980.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад, Социолонгвистика, Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада: Дневник, 1986.
- РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА, Матица српска, Нови Сад: Будућност, 2007.
- РОСАНДИЋ, Драгутин, Методика књиженог одгоја и образовања, Загреб: Школска књига, 1986.
- РУСИМОВИЋ, Тања, „Употреба жаргонизама уместо описних придева у говору гимназијалаца у Врању”, Наслеђе, Крагујевац, Књ. 15, 2010. 161–172.
- РУСИМОВИЋ, Тања, „Жаргонизми са пејоративним значењем у говору омладине”, Језик, књижевност, комуникација, Ниш: Филозофски факултет Ниш, 2011. 359–366.
- ТОШОВИЋ, Бранко, „Експресивност”, Стил, бр. 3, 25–61, Бања Лука/Београд, 2004.
- VATER, Heinz, „Einführung in die Textlinguistik – Struktur”, Thema und Referenz in Texten, München: Fink (= UTB 1660), 1992. 78–79.
- ZIFONUN, Gisela, Grammatik der deutschen Sprache, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1997.
- PERRET, Delphine, „Les Appellatifs: analyse lexicale et actes de parole”, Langages, Volume 5, Numero 17, 1970. 112–118.

Tanja Z. Rusimović

DEROGATORY USE OF JARGONISMS AT SCHOOL OUTSIDE EDUCATION PROCESS AS A TYPE OF VERBAL VIOLENCE

The problem of violence and aggressive behavior at school is getting more and more serious, and more often than not everything starts with verbal violence first. This work analyzes the use of jargonisms with derogatory connotations as part of secondary school students' speech pattern outside education process in order to show the growing prevalence of ease with which students use the jargonisms, even when it is not their aim to insult anyone. However, the frequency of jargonism use with the aim of reprimanding, humiliating, insulting and belittling the other conversationist with regard to their appearance and social status. On sociological plain these jargonisms are a clear indication of negative interpersonal relationships conditioned by the dimension of knowing the conversationist and the level of closeness between the two conversationists. Derogatory jargonisms used as part of speech are most often addressed to the conversationist with whom the level of closeness is low, or the conversationists are not acquainted to each other at all. In students' opinion, the use of derogatory jargonisms is a form of verbal violence, but they use such jargonisms a lot. In that way, verbal violence represents one form of intolerance in terms of social relationships among students. This means that students' everyday speech ought to be the subject matter of linguistic as well as pedagogical analysis because school needs to fulfill all aspects of its educational purpose. In that regard, it would be a huge step ahead if it were feasible to incorporate into speech culture curriculum plans both video and sound recordings of students' speech outside education process and thus raise critical awareness of students through the analysis of the language used. Education process organized in that way can manage to turn negative cultural impacts into something positive.

Key words: speech culture, verbal violence, youth jargon, jargonisms with derogatory connotations, sociological aspect, critical awareness.

ЗЕМЉОПИСНА ЛЕКСИКА И ЛОКАЛИТЕТИ У ЕПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА О МАРКУ КРАЉЕВИЋУ

Предмет рада представљају песме о Марку Краљевићу сагледане из топономастичког угла. Грађа је ексцерпирана из *Антологије народних песама о Марку Краљевићу* коју су приредили Иван Златковић и Милан Лукић. Циљ рада је да се на корпусу од 30 песама представе топономастички термини који се јављају у великом броју усмених епских песама о Марку Краљевићу. На тај начин биће сагледана сва места и предели кроз које је овај српски јунак у песмама пролазио.

Кључне речи: Марко Краљевић, епска песма, земљописна лексика, топоними

1. Увод

Полазећи од навода И. Златковића и М. Лукића да је Марко Краљевић симбол усмене народне културе Срба, јужнословенских и балканских народа, као и да је песничка легенда о Марку творевина различитих националних и верских средина које су доприносиле сложености и богатству слојевите карактеризације овог епског јунака (ЗЛАТКОВИЋ, ЛУКИЋ: 2005), покушаћемо да песме о Марку Краљевићу представимо у другачијем контексту, односно да сагледамо сва она места и пределе кроз које је највећи српски јунак пролазио у оквирима усменопоетске творевине каква је епска народна песма. Стога је циљ овог рада да на корпусу³ од 30 песама сагледа топо-

¹ sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

³ Корпус је ексцерпиран из *Антологије народних песама о Марку Краљевићу* коју су приредили Иван Златковић и Милан Лукић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005. Песме које смо уврстили у ово истраживање су: *Женидба краља Вукашина* (1), *Марко Краљевић и бан од Випера* (19), *Дјевојка надмудрила Марка* (22), *Сестра Леке капетана* (23), *Женидба Марка Краљевића* (25), *Женидба Црнојевић Ива* (28), *Женидба Ђурђа Смедеревца* (30), *Марко Краљевић као калуђер и ђевојка* (37), *Љубовица Краљевића Марка* (49), *Краљевић Марко калуђер* (52), *Ибрахим и Марко* (54), *Марко Краљевић и Алил-ага* (56), *Марко Краљевић и Љутица Богдан* (58), *Марко Краљевић и Филип Маџарин* (59), *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (62), *Марко Краљевић и Ђерђели-Алија* (70), *Марко Краљевић и момче Дукађинче*

номастичке термине, као и земљописну лексику која се јавља, у складу са тежњом народне епике да догађај локализује, у великом броју забележених усмених епских песама о Марку Краљевићу.

Правоснажни наследник српске круне, приморан на лојалност и инфериорност турском султану, погинуо је у борби против влашког војводе Мирчета. Међутим, из реалног он прелази у епски свет и постаје јунак епске легенде. Цензура епске средине елиминисала је релевантне историјске податке, између осталог и због тога што је у усменом увек боравила специфична, народна верзија историје, те је на простору између имагинације и стварности створила лик заштитника и спаситеља слабих и убогих (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2009: 89), али је и нагласила мане онда када Марко убија девојку која га спасава, вади очи сестри Леке капетана или убија свог сестрића. „Епска легенда о Краљевићу Марку, поред оне о Косовском боју, најпознатија је, најпопуларнија и најсложенија епска легенда балканских народа”, наводи Љубинковић (2010: 250).⁴ Зато је пред нама задатак да сагледамо и топонимска одредишта овог јунака како би се створила детаљнија слика, која излази из оквира књижевне интерпретације и улази у домен лингвистике, тачније ономастике.

Повезивање са елементима из природног окружења, са градовима које Марко обилази, са механама у којима одмара или замеће кавгу, али и са сињим морем, језером или зеленом горицом у функцији је конкретнијег смештања у контекст топонимије, која може бити од изузетног значаја за сагледавање ове необичне, донекле и амбивалентне епске фигуре.

У првом делу рада пажњу ћемо посветити земљописној лексици, односно лексици која припада географској апелативној терминологији за именовање реалија у простору, пре свега природних, али и оних који су дело човека у његовој природној, културној, националној и социјалној природи (БОГДАНОВИЋ 2008: 5, 8). Други део рада односиће се на конкретије локалитете у простору, тачније на јединствене топониме попут имена градова, планина и река, административних области.

(72), *Женидба Реље Бошњанина с вилом* (77), *Марко Краљевић и вила* (78), *Краљевић Марко и Бјелогорка вила* (79), *Марко Краљевић и вила бродарица* (81), *Марко Краљевић и аждаха* (84), *Краљевић Марко и Махмут везир* (88), *Марко Краљевић и Вуча џенерал* (95), *Марко Краљевић и Арапин* (96), *Марков лов* (103), *Урош и Мрњавчевићи* (111), *Марко Краљевић познаје очину сабљу* (113), *Смрт Марка Краљевића* (128), *Смрт Марка Краљевића* (130).

⁴ Епска легенда о Марку Краљевићу није јединствена, већ слојевита и у оквиру ње могу се издвојити бар четири препознатљива слоја: 1. Епска, ритерска легенда, 2. Митолошки слој легенде, 3. Лимитрофни облик, 4. Марко државотворац и слободоносац, као најмлађи слој легенде (ЉУБИНКОВИЋ 2010: 252).

2. Земљописна лексика у песмама о Марку Краљевићу

Према речима М. Детелић епика пажљиво издваја две групе карактеристика које чине епског јунака – у прву групу улазе три лична елемента (одело, коњ и оружје), док другу чини слика о њему као приватној и јавној личности, а то су порекло, породица, дом, тј. двор (кула)⁵ и град (ДЕТЕЛИЋ 2007: 109). Осим града, као кључног елемента јунаковог идентитета, регистровани су и други географски објекти у епском амбијенту, попут: горе, планине, ливаде, ледине, језера, река, мора и сл.

М. Детелић истиче да двор и град чине простор приватног, али и јавног деловања епског јунака, претежно са једном заједничком цртом, а то је атрибут *бели*. Двори епских јунака везују уз себе епитет бели „само онда када витешка ваљаност њиховог власника није спорна” (ДЕТЕЛИЋ 2007: 110–111). *Двори, куле и чардаци* у песмама о Марку Краљевићу регистровани су у следећим стиховима:

Двор

Близу бела двора (песма број 22, стих 31), *Покрај Рашке под Рељине дворе* (23, 170), *Јеси л' скоро из царева двора* (37, 17), *Ја сан јучер из царева двора* (37, 21), *И високе дворе на Прилипу* (54, 23), *Па га догна пред бијеле дворе* (59, 63), *Дође право под цареве дворе* (96, 69).

Кула

Одведе га на бијелу кулу (1, 266), *Оде Марко на дебеле куле* (19, 98), *Али Роса близу куле била* (23, 516), *Краљу Марка на бијелу кулу* (25, 45), *Дужде оде на танану кулу* (25, 111), *Док се дође под бијелу кулу* (30, 156), *Па он оде уз бијелу кулу* (30, 198), *Кад изиђе на кулу танану* (30, 199), *Устрели на кули јабуку* (30, 244), *И просу се из куле камење* (30, 273), *Је ли ово кула Краљевића* (52, 65), *Веће туђе куле и чардаци* (52, 229), *И у њему тридесет и три куле* (59, 13), *До нијесам кулу на ћуприји* (59, 15), *Њом бијелу накитити кулу* (59, 34), *Начинићу кулу у приморју* (62, 13), *Око куле гвоздене ченгеле* (62, 14), *У приморју кулу навалинио* (62, 24), *Па остави кулу у Прилипу* (72, 53), *У Прилипу на бијелој кули* (77, 2), *А под кулом камену таваницу* (84, 8), *Па он оде својој танкој кули* (95, 73), *Кулу гради црни Арапине* (96, 1), *Из приморја са бијеле куле* (96, 40).

⁵ Сви епски јунаци могу поседовати беле дворе чак и ако са ауторске позиције припадају непријатељској страни, сматра М. Детелић. „Њихова је функција у изградњи лика епског јунака да свом држаоцу обезбеде *decorum*, према првобитном значењу овог појма – углед, част и достојанство по заслуги. У епском контексту – чак и више него у пословичком – часни непријатељ увек је бољи него нечасни пријатељ, а победа је тим већа што је побеђени јунак достојнији” (ДЕТЕЛИЋ 2007: 113). У овом раду нећемо детаљно улазити у проблематику припадности двора јунацима, већ ћемо само приказати спектар забележеног апелатива.

Чардак

Хајте, браћо, земљи низ чардаке (23, 561), *Па се љуба по чардаку шеће* (52, 3), *Марко оде у танке чардаке* (52, 82), *Веће туђе куле и чардаци* (52, 229).

Град, као локалитет у простору, присутан је у више примера у ексцерпираној грађи, мада ће о градовима бити речи и у другом делу рада, у коме ћемо говорити о топонимима забележеним у песмама о Марку Краљевићу. Постојање града, односно град у служби одређеном јунаку, израз је политичке власти и моћи (ДЕТЕЛИЋ 2007: 113). Лома истиче да је град у старосрпској култури означавао искључиво утврђење, тврђаву и насеље унутар градских зидина, а док се за неутврђено насеље употребљавала лексема *подградје* (ЛОМА 2013: 66).

Кад погледаш брду изнад града (1, 32), *Кад погледаш стрмо испод града* (1, 35), *Претури је граду низ бедене* (1, 234), *Па се пење граду уз бедене* (1, 236), *А кад био пољем испод града* (23,72), *Гди се годе градови узимљу* (56, 158), *И преходиш земље и градове* (72, 24), *Прође Марко земље и градове* (72, 56), *Већ пуцају на граду топови* (95, 3), *И изиђе граду на капију* (95, 149).

*Гора*⁶ се употребљава у значењу ‘шума’, али и ‘браниште, луг, забран, шумарак’, ‘планина’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 22; РМС I: 531). Сличне семантике ‘ситна шума’ лексикализован је и појам *горица* (БОГДАНОВИЋ 2008: 22). Као такво одредиште у простору, односно место где се јунак скрива од непријатеља, *гора* и *горица* често су присутне у ексцерпираној грађи.⁷

Гора

Већ ја данас идјем преко горе (19, 277), *Кој’но ходи с вилама по гори* (28, 25), *Пак дођоше сватови из гора* (28, 140), *У гори се чедо заплакало* (49, 120), *Весели се и гора и трава* (52, 27), *Трава расте, гора се развија* (52, 28), *Па и гора своју рођу даје* (52, 29), *Из горе му проговара Марко* (70, 79), *Кроз гору би коње наћерали* (77, 119), *Украј гора коње разжахали* (77, 120), *А са горе полијеће лишће* (77, 142), *Неко има гором и планином* (77, 153), *Гором језди Краљевићу Марко* (81, 1), *Гором језди, а гору проклиње* (81, 2), *Вран пође гором низ планину* (128, 46).⁸

⁶ Исто значење ‘шума’, ‘планина и шума’ бележи и Видоески (1999:44).

⁷ М. Детелић наводи да се *гора* обликом и положајем у простору „намеће као тачка пресека хоризонталне и вертикалне осе, односно као центар тродимензионалног координатног система” (ДЕТЕЛИЋ 1992: 57).

⁸ У песми *Смрт Марка Краљевића* (број 128) *гора* представља хтонску средину, место прелаза на онај свет или – у посебним случајевима – доњи свет где се онај ко умре сахрањује на лицу места, прво зато што је култно нечист, те га гробље не би примило, а друго зато што је већ тамо где треба да буде, у свом вечном боравишту или на улазу у њега (ДЕТЕЛИЋ 2012: 301).

Горица

Па горица пожели сунашца (52, 31), Беседи му из горице вила (81, 10).

Гора зелена

Пак засједни у гори зеленој (1, 62), Пак засједе у гори зеленој (1, 81), Пред сватове у гору зелену (28, 91), Пуштај мене у горе зелене (49, 115), Пак он пође кроз гору зелену (70, 49), Иди, побро, у гору зелену (79, 40).

Црна гора / Чарна гора

Четир' данах прико црне горе (28, 4), Замагли се она црна гора (28, 114).

Чарна горо, не зеленила се (81, 3).

Густа гора

Јер покрај ње густа гора бјеше (77, 118).⁹

Планина се не може одвојити од горе, чак се могу посматрати и као синоними. Историја култа планине веома је стара и обимна, те би се примери могли низати унедоглед (ДЕТЕЛИЋ 1992: 58), међутим, ми ћемо се овде ограничити на корпус одабраних песама о Марку Краљевићу како бисмо и овај земљописни појам приказали у контексту простора славних епских јунака. „Очигледно је да планина светлу страну своје светости црпи са врха, али је исто тако јасно да је не спроводи до дна. Штавише, вертикалним кретањем наниже она добија потпуно супротне конотације и постаје опасно место, отворено утицају хтоничних сила” (ДЕТЕЛИЋ 1992: 58). Овом приликом нећемо улазити у анализу догађаја и мотива који се везују за овај простор јер о томе постоје обимни радови, али се из контекста у којем се примери наводе може наслутити важност планине као топонима који често има и непосредне хтонске маркере, будући да се као актери у вези с овим простором појављују демонска бића.¹⁰

Како крчи друма низ планину (1, 180), Ко ј' видио вилу на планини (23, 13), Прође поље и прође планине (23, 66), И виђео виле на планини (23, 407), Већ отиш'о у лов у планину (59, 65), Када дође озго из планине (59, 85), То су коњи из планине вила (77, 21), Да не даду кроз планину проћи (77, 35), Бевојака, из планине вила (77, 43), Ти се проћи из планине вила (77, 48), Наћераше друмом уз планину (77, 90), Хоће чути пјесму кроз планину (77, 103), Како чују песму кроз планину (77, 110), Раскидају коло на планини (77, 111), Планина се планини одзива (77, 140), Неко има гором и планином (77, 153), Да изађе на друм у планину (77, 168), Како дође друму на планину (77, 189), Пак ти хајде уз росну планину (77, 291), Те ме пушти у планину младу (77, 360), Да водимо кроз планину вилу (77, 397), У планини с вилом Равијојлом (78, 18),

⁹ Поједини географски термини често се јављају са сталним епитетима, што ће кроз примере бити показано.

¹⁰ О конкретним називима планина биће речи у другом делу.

Вила лети по врџу планине (78, 72), *Шарац језди по среди планине* (78, 73), *На планину на прву лазину* (79, 59), *Поранио у лов на планину* (103, 2), *Носи мене гори у планину* (103, 49), *По планини у свету неђељу* (103, 61), *Вран пође гором низ планину* (128, 46), *Кад будеш вису на планину* (130, 44), *Кад је био вису на планину* (130, 56).

Споменућемо и апелатив *вис* са зачењем ‘највиши део извишеног тла; врх који се одликује висином’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 18), иако није похрањен велики број примера у анализираном материјалу.

Кад будеш вису на планину (130, 44), *Кад је био вису на планину* (130, 46).

Иако усамљен топос у ексцерпираној грађи, значајно је споменути и *лазину* ‘мали простор у шуми или поред шуме, где је дрвеће посечено да би се добила обрадива земља’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 34).

На планину на прву лазину (79, 59).

Ливада као земљописни појам конкретизује се у значењу ‘тле обрасло травом, поље за пашу и сенокошу’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 35, РМС III: 202). Иако у нашој грађи није забележено много примера, *ливада*, с обзиром на то да представља место сусрета јунака са другим учесницима епске радње, попут вила и других натприродних бића, заузима значајно место у топонимској анализи простора. То се може сагледати у следећим примерима:

Ливада

По ливади трава ђетелина (77, 15), *На ливади два коња гаврана* (77, 41), *На ливади коло ухватиле* (77, 145).

Зелена ливада

А око ње зелена ливада (1, 37), *Ђе имаде зелена ливада* (77, 14), *Да видимо зелену ливаду* (77, 40).

Уско повезан са земљописним појмом *ливада* јесте апелатив *дуг*, односно ‘ливаде у низини, поред воде’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 35; ВИДОЕСКИ 1999: 86). Овај апелатив може се употребити и у значењу ‘шума поред реке, шума око које је тле без растиња’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 35), ‘шумица, гај’ (РМС III: 239). Иако грађа не доноси велики број примера, свакако ћемо навести регистроване како бисмо имали потпунији увид у географску терминологију наведеног корпуса.

Вук завија у зелену дугу (128, 1), *А вук пође дугом зеленијем* (128, 20).

Ексцерпирана грађа показује да се и апелатив *ледина* неретко може сусрести у песмама о Марку Краљевићу. *Голет*, тачније ‘обрађивано па напуштено земљиште, али и земљиште које се не обрађује’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 34; ВИДОЕСКИ 1999: 84), лексикализује се наведеним апелативом, а забележен је у следећим стиховима:

Мртав Муса по ледини скаче (62, 259), *Па удари копље у ледину* (95, 101), *У ледину копље ударио* (95, 123).

Поље се у нашој епској поезији остварује као статичан мотив, „односно као место за које се везује одређен број типских ситуација: подизање логора или шатора, вођење двобоја и бојева, видање рањеника и слично. Једино поље за које се везују све ове радње јесте Косово поље које, као најславније у нашој народној поезији, има и најпотпунију сценографију” (ДЕТЕЛИЋ 1992: 120).¹¹ С обзиром на то да ће о Косову пољу бити речи касније, овде ћемо навести стихове у којима се помиње само апелатив *поље*.

Поље

Фатио се поља Прилипскога (23, 65), *Прође поља и прође планине* (23, 66), *А кад био пољем испод града* (23, 72), *И у пољу сусретоше Марка* (23, 94), *Фатише се поља Призренскога* (23, 204), *Подалеко у пољу бијажу* (23, 206), *Путовати у поље Бугарско* (25, 141), *Кад се поље тамом запођело* (52, 52), *Докле дође у поље Прилипско* (54, 41), *На сред поља зелено језеро* (77, 25).

Пољице

Помоли се низ пољице Марко (30, 134).

Поље зелено

Поглед баца низ поље зелено (52, 5), *Очим' гледам низ поље зелено* (52, 23), *Под Варадин у поље зелено* (95, 99), *Он гледа низ поље зелено* (95, 113).

Поље широко

Изидите пољу широкоме (23, 77), *Ударише пољем широкијем* (23, 194), *Отидоше пољем широкијем* (23, 568), *А сватови у поље широко* (25, 112), *Дуну ветар у пољу широку* (25, 143), *Рано шета по пољу широку* (72, 61), *То је поље дуго и широко* (77, 22), *А ја одох пољу широкоме* (77, 171).

Равно поље

Три дана хода прико равна поља (28, 3).

Иако забележен у невеликом броју примера, апелатив *долина* такође је регистрован у корпусу. Овај апелатив може се употребити у значењу ‘дужи и дубљи дол’, али и као ‘расед између два брда’ (БОГДАНОВИЋ 2008: 25).

Ти преходиш брда и долине (72, 23), *А долина долини одзива* (77, 141).

Апелатив *земља*, изван административног термина, а као општи назив за тле, регистрован је у великом броју примера:

Земља

Хајте, браћо, к земљи низ чардаке (23, 561), *Допадоше к земљи и калдрми* (23, 566), *И преходиш земље и градове* (72, 24), *Иде Марко земљом*

¹¹ М. Детелић истиче да се у општој концепцији простора поље везује за десну страну опозиције, као њен негативни члан и да се, као контрапозиција граду, његово семантичко поље шири, „обухватајући и појмове не-цивилизовано, не-културно, неосвојено и сл.” (ДЕТЕЛИЋ 1992: 124).

и ћенаром (72, 55),¹² Прође Марко земље и градове (72, 56), Па побјегне земљом по ћенару (77, 231), И на земљи камене калдрме (23, 515). Земљица би ружу усахнула (52, 171).

Земља црна/ чарна

Мртав јунак црној земљи паде (37, 28), И са црном земљом саставио (72, 111).

Поклон 'те се до земљице црне (23, 80), Поклонише с' до земљице црне (23, 225), Он преда с' у земљицу црну (23, 282), Погледнуше у земљицу црну (23, 413), Паде Грујо по земљици црној (30, 203), Вила паде на земљицу црну (77, 254), Обори је на земљицу чарну (78, 84).

Земља сува

И по мору и по сухој земљи (28, 28).

Апелатив земља као административни појам, тачније у значењу 'држава' такође је забележен у анализираној грађи.

Што је земље на четири стране, Бутун земље турске и каурске (23, 8–9), Доћера га до земље арапске (84, 168).

У анализираној грађи налазимо и потврде за 'место засађено виновом лозом' (БОГДАНОВИЋ 2008: 18), виноград, у којем може доћи до заметања кавге међу епским јунацима.

Виноград

Ударише покрај винограда (58, 6), Винограда Љутице Богдана (58, 7), Винограду уз равно приморје (58, 40), Поћера их око винограда (58, 72), Оста Богдан крај винограда (58, 118).

Грозни виногради

И још они грозни виногради (1, 34), Па он ломе грозна винограда (58, 10), Прођ' се, Реља, грозна винограда (58, 12).

Пут у митопоетском и религијском моделу света представља слику везе између две супротно означене, међусобно удаљене тачке у простору. У зависности од тога како се те тачке одређују (своје–туђе, кућа–шума, центар–периферија), његова се улога може мењати и по врсти и по значају, али општи смисао повезивања остаје непромењен, тврди М. Детелић (1992: 111). За нашу анализу битно је хоризонтално поимање пута јер „хоризонтално оријентисан пут – као место – проширује свој значењски потенцијал на оба семантичка поља: и на позитивно и на негативно” (ДЕТЕЛИЋ 1992: 111). Анализирана грађа доноси примере у којима се употребљава лексема друм 'главни пут, цеста' (РМС I: 792).¹³

¹² Овде се може посебно издвојити и термин ћенар у свом секундарном значењу 'крај, крајина, периферија' (ŠKALJIĆ 1966: 189).

¹³ Као једно од значења Н. Богдановић наводи 'уваљан или калдрмисан пут, који спаја више места' (2008: 25).

Друм

Како крчи друма низ планину (1, 180), Извео те друму на разкршитје (19, 184), Онда Арап изиђе на друме (28, 110), И друмове около приморја (62, 12), Да се латим друма царевога (70, 47), Прво тежи друму призренскоме (70, 50), Наћераше друмом уз планину (77, 90), Да изађе на друм на планину (77, 168), Како дође друму на планину (77, 189).

Друм зелен

Када бише на друме зелене (19, 213).

Друм широки

Уфатите друма широкога (23, 78), Онда иду друму широкоме (77, 112), Па окрете друмом широкијем (79, 6).

Калдрма

Допадоше к земљи и калдрми (23, 566).¹⁴

Од друма, као природног места сусретања, не може се одвојити *раскрсница* која концептуализује слику јединства супротности. Из тога, сматра М. Детелић, произилази њена амбивалентна природа да спајањем, ниједна од две супротне могућности не губи ништа од својих валенци, зато се на раскршћу могу очекивати и добри и лоши сусрети, као и божански и демонски утицаји (ДЕТЕЛИЋ 1992: 111). Иако грађа доноси мали број примера, сврсисходно их је навести како би се слика о путу употпунила и на тај начин.

Извео те друму на разкршитје (19, 184), Но окрену првој раскрсници (23, 69).

М. Детелић истиче да *воду* конципирамо као својство апсолутне материје, која у себи сједињује диспаратне особине почетка и краја, живота и смрти, добра и зла. Вода је и неизоставни елемент митопоетске структуре простора у сваком његовом виду (ДЕТЕЛИЋ 1992: 88). Иако хидрографских апелатива може бити седам (вода, река, врело, поток, бара, језеро, море), у епици се показује неуједначена фреквенција у корист воде, наводи М. Детелић (2009: 451). У комбинацији са најчесталијим придевима, попут *хладан*, *студен*, *леден*, *мутан*, она формира драмски корелатив за епску радњу и у томе је подређена потребама епске поезике (ДЕТЕЛИЋ 2009: 451). Из наведеног корпуса ексцерпирани смо примере где се вода спомиње у свом неутралном облику, али и оне примере где се својим обликом и својством мировања или тока формира у виду језера, мора, реке и сл.

Вода

На бродове води ударише (23, 196), Ја је наћох на води чатрњи (25, 21), Над воду се надзирала, млада (49, 99), Ал у води змију сагледао (103, 11),

¹⁴ 'Kamenom popločan put ili avlija' (ŠKALJIĆ 1966: 387).

Узела га вода на матицу (113, 10), *Међу њима бунар вода има* (130, 49), *Наднеси се над бунар над воду* (130, 52), *Наднесе се над бунар над воду* (130, 63).

Вода ладна

Више Рашке, више воде ладне (23, 127), *Покрај Рашке, покрај воде ладне* (23, 195), *Кад дођете у крај воде ладне* (49, 79).

Појава иманентна води јесте и *брод* ‘место на води где се може прегазити или се превози скелом, газ, плићак, прелаз’ (РМС I: 282). Турцизам грчког порекла (в. ŠKALJIĆ 1966: 200) *ћуприја* такође се може наћи у анализираној грађи као локалитет који је у функцији спајања двеју обала, самим тим и место са којег треба избећи утицај воде.

На њој нема брода ни ћуприје (1, 19), *На бродове води ударише* (23, 196), *Седамдесет и седам бродова* (23, 198).
До нијесам кулу на ћуприји (59, 15).

Језеро

Рано рани у лов на Језера (1, 65), *Те погнаше по језеру вилу* (79, 143),¹⁵ *Он поведе Шарца на језеро* (96, 202), *Како дође на језеро млада* (96, 208), *Пак језеру стаде беседити* (96, 210).

Језер-вода ладна

Па ћеш наћи језер-воду ладну (81, 15), *Па он нађе језер-воду ладну* (81, 21).

Језеро равно

Изведи је на Језера равна (1, 61), *Изведе је на Језера равна* (1, 80).

Зелено језеро

На сред поља зелено језеро (77, 25), *Поклони се зелену језеру* (96, 209), *Божја помоћ, зелено језеро* (96, 211).

Тихо језеро

Па побеже у тихо језеро (79, 141).

Море¹⁶

И по мору и по сухој земљи (25, 28), *Кад дојдоше к мору у галије* (25, 33), *Да идете куповат на море* (49, 78), *На крај мора нема трговине* (49, 98), *Затворићу скеле око мора* (62, 11), *Позатвара скеле око мора*

¹⁵ М. Детелић наводи да сасвим другој врсти воде са пореклом у миту припадају вилинска језера (2012: 298) поменута у песми *Краљевић Марко и Бјелогорка вила*, која чини део корпуса за ово истраживање. У даљем тексту ауторка истиче да се приликом тумачења овог топоса језеро лако изједначава са граничним прелазом ка оном свету, а вила са чуварем прелаза (ДЕТЕЛИЋ 2012: 298).

¹⁶ М. Детелић истиче да се море са својом амбивалентном природом може јавити и као чисти елемент старији од праисконског греха које не прима у себе тело великог грешника, за разлику од језера које готово да и нема позитивне конотације (ДЕТЕЛИЋ 2012: 298).

(62, 19), *Покрај мора на обали сињој* (84, 17), *Поврати му преко мора војску* (84, 167), *Покрај мора*, *Урвином планином* (130, 3), *Па га снесе мору на јалију* (130, 155).

Дебело море

Када доје на дебело море (19, 52).

Сиње море / сиње море дебело

Те он хода покрај сиња мора (19, 66), *Мисец дана прико сиња мора* (28, 5), *Да идемо у крај сиња мора* (49, 89), *Па ми иде у крај мора сиња* (49, 97). *Украј сињег мора дебелого* (96, 3), *А у сиње у дебело море* (130, 93).

Море црно

У приморју у крај мора црног (84, 2).

Област покрај мора, *приморје* налази се у анализираном корпусу. Кршно или равно, приморје може означавати место на којем ће доћи до сусрета двају јунака, до заметања кавге или позива да се почини неверство супругу, стога ће оно својом позицијом (поред мора) допринети даљем антиципирњу епске радње и динамичности мотива.¹⁷

Приморје

И друмове около приморја (62, 12), *Начинићу кулу у приморју* (62, 13), *У приморју кулу начинио* (62, 24), *Све поломи Муса по приморју* (62, 31), *У приморју у крај мора црног* (84, 2), *Из приморја са бијеле куле* (96, 40).

Кршно приморје

Од Косова уз кршно приморје (58, 2), *Већ побјегох уз кршно приморје* (58, 21), *Пуића за мном уз кршно Приморје* (58, 30), *Оде Марко уз кршно приморје* (58, 117).

Равно приморје

Ходи к мени у приморје равно (1, 23), *Отишо је низ равно Приморје* (19, 91), *Винограду уз равно приморје* (58, 40), *Одврћ' ћу се у равно приморје* (62, 10), *Одврже се у приморје равно* (62, 18), *Кад дођоше у равно приморје* (62, 30), *Арап пође низ приморје равно* (84, 35), *Одведе га у приморје равно* (84, 98), *И отиде у приморје равно* (96, 82).

Уско повезан је и топос *обале*, као 'гла на граници с воденим током, узани појас земљишта поред воденог тока или водене површине' (БОГДАНОВИЋ 2008: 39):

Тада искочи на обалу сама (79, 143),
Покрај мора на обали сињој (84, 17).

¹⁷ Реч *приморје* била је више својствена народном језику, а *поморје* црквенословенском (в. ЛОМА 2013: 180).

Као општи балкански турцизам (SKOK I: 236) од стандардног облика *pinar* (ПЕТРОВИЋ 2012: 90) јавља се у обрађеном материјалу и лексема *бунар* за који се тврди да је једина вода која се у фолклору означава као грозничава (ДЕТЕЛИЋ 2013: 216).¹⁸ С обзиром на то да се бунар може конципирати и као синоним за студенац, кладенац, поставља се питање који је бунар људска творевина, а који је извор у природном окружењу. У том случају поузданију назнаку даје локација – ако се налази у гори, пољу и сл. у питању је пре природна творевина него вештачка (ДЕТЕЛИЋ 2013: 218–219), што следећи стихови и потврђују, а везују се за песму *Смрт Марка Краљевића*. Бунар у гори, у којем Марко Краљевић „види да ће умрети” М. Детелић тумачи и као чаробно огледало, још једну воду несумњиво „са оног света” (2013: 225).¹⁹

Међу њима бунар вода има (130, 49), Наднеси се над бунар над воду (130, 52), Наднесе се над бунар над воду (130, 63), Међу јеле студеном бунару (130, 102), Златан дивит у бунар бацио (130, 113), Мртав Марко крај бунара био (130, 122).

Локалитете као што су *конак*, *хан*, *механа* и *крчма* посматраћемо заједно, с обзиром на њихову синонимску повезаност. *Крчма* је свеславенски и праславенски термин без паралеле у другим језицима (SKOK II: 187), док су остале три лексеме турског порекла, с тим што је *конак* балкански турцизам из терминологије становања (SKOK II: 136), са значењима ‘преноћиште, зграда по нашим манастирима са одељењима за становање; кућа богатијег и отменијег света’ (ПЕТРОВИЋ 2012: 185), *хан* се манифестује у значењу ‘зграда која служи за свратиште и преноћиште путника’ (ŠKALJIĆ 1966: 309), а *механа* као ‘крчма’ (ŠKALJIĆ 1966: 454).

Конак

Кад су били на другом конаку (25, 162).

Крчма

У Стамболу у крчми бијелој (62, 2).

Механа

Нека дође у нову механу (59, 86), Оде право у нову механу (59, 91), Доке дође пред нову механу (59, 140), Намјести ме његођ у механу (62, 85),

¹⁸ „Грозничавост, међутим, означава његове биохемијске особине што је само по себи схватљиво за доба када није било услова да се вода лабораторијски испита, и кад је једина провера била експериментална, *in vivo*. У том смислу, и природни и вештачки извори били су ризични, али не једнако: бунари које је ископао човек представљали су стајаће, подземне воде (слично барама, мочварама, језерима) и од њих се очекивало да буду штетни све док се не докаже супротно” (ДЕТЕЛИЋ 2013: 216–217).

¹⁹ „Оно што води даје моћ да предвиди нечију будућност свакако је њена „доњоземска” природа, подупрта чињеницом да СВАКА вода извире из дубина – од најмањег врела до највеће реке [...]” (ДЕТЕЛИЋ 2013: 225–223).

Док он дође до једне механе (84, 37), *Пред механом Шарац Краљевића* (84, 39), *Пак улеће у пјану механу* (84, 68).

Хан

Веће иде у Новог хана (96, 199), *У хану је конак учинио* (96, 200), *Нек ли пошаљу у Новог хана* (96, 250), *Оде Марко у Хана новог* (96, 257), *Те разбија хане и дућане* (96, 289), *Кад су били испред Новог хана* (96, 290), *Марко сједи испред Новог хана* (96, 311).

У ексцерпираној грађи регистровани смо и лексеми као што су *авлија*, *чаршија* и *сокак*, са значењима 'кућно двориште ограђено зидом' (ŠKALJIĆ 1966: 106), 'трговачка четврт града; тржиште, трг' (ŠKALJIĆ 1966: 165), односно 'улица' (ПЕТРОВИЋ 2012: 261–262). Иако је лексема *авлија* пре свега део лексике која припада семантичком пољу покућства, сматрали смо да је сходно уврстити је у анализу због своје етимолошке, а донекле и семантичке, повезаности са лексемама *чаршија* и *сокак*.

Авлија

Оставио у авлији Марка (23, 140), *У авлији три војводе сrete* (23, 231), *Угна Шарца у мермер-авлију* (59, 62).

Сокак

Нашли су га јутру на сокаку (23, 490), *Те он гледа јунак по сокаци* (95, 20).

Чаршија

Оде Марко низ нову чаршију (59, 60), *Оде право низ нову чаршију* (59, 139).

Стамбол-чаршија

Па одоше низ Стамбол-чаршију (95, 321), *Иићера га на Стамбол-чаршију* (95, 331), *Па побјеже кроз Стамбол-чаршију* (95, 389), *Он се врати кроз Стамбол-чаршију* (95, 400).

С обзиром на то да се *мегдан* лексикализује у значењу 'бој, двобој, дуел', али и као 'повелик празан простор у граду, поље, трг' (ŠKALJIĆ 1966: 454; ПЕТРОВИЋ 2012: 207), корпус песама о Марку Краљевићу, погодан је да се у њему региструју и примери са наведеном лексемом.²⁰

Мејдан

Освјетлити на сваком мејдану (23, 425), *Те ме тева на мејдан зазвати* (56, 9), *Ајд' на мејдан да се надстрелујемо* (56, 229), *Те си тако јунак на мејдану* (72, 125).

²⁰ Шкаљић наводи да се колокације *мејдан дијелити*, *мејдан подијелити*, *изаћи на мејдан* употребљавају у значењу 'борити се с ким на мејдану' (1966: 454). У нашој грађи ово значење потврђују следећи примери: *Зову тебе на мејдан јуначки* (30, 191), *Кад поћоше на мејдан јуначки* (56, 88).

Значење ‘природна велика шупљина у живом камену са отвором на поље, спила’ (РМС IV: 406) лексикализује се именицом *пећина*, која је регистрована у корпусу наведених песама. Камена, студена или место које походи врана, пећина антиципира да ће се нешто лоше догодити, што се и пројектује на смрт јунака Краљевића Марка.

Пећина

Те улеће у пећину вроне (128, 49), *Док нађоше у пећину Марка* (128, 179).

Пећина студна

Па излеће пред пећину студну (128, 61).

Велика кемана пећина / Студена камена пећина

У великој каменој пећини (128, 48),

У студену камену пећину (128, 106).

Као веома чест топос јавља се и *црква*, *манастир*. Скоро сви наведени локалитети односе се на манастир Хиландар и Свету Гору, као симбол највећег српског светог места, што говори о његовом великом значају за српску културу, историју и народну књижевност. Стога ћемо овде издвојити све стихове из грађе у којима се овај локалитет јавља.

Задужбина

Како себе има задужбину (78, 22).

Манастир

Не погани нашег манастира (79, 73).

Црква / бијела црква

Ти ћеш пасти на бијелу цркву (79, 68), *Она паде на бијелу цркву* (79, 87), *Када Србљи у цркви бијаху* (95, 56), *Стаде пошта пред бијелом црквом* (95, 57), *Докле Марко изиђе из цркве* (95, 58), *Када иде у Текију цркви* (95, 278), *Изљегоше пред бијелу цркву* (111, 65), *Бјежи Марко око б’јеле цркве* (111, 219), *У Косово пребијелој цркви* (128, 85).

Вилиндар бели манастир

Вилиндару белом манастиру (79, 44), *Вилиндару белом манастиру* (88, 51).

Вилиндар црква / бијела Вилиндар црква

А на име Вилиндару цркви (79, 65), *А кад доћеш Вилиндару цркви* (79, 67), *Када дође Вилиндару цркви* (79, 86), *Из бијелог Вилиндара цркве* (79, 95), *Он не тише цркви Вилиндару* (88, 61), *Од бијеле цркве Вилиндара* (130, 134), *Изнесе га под Вилиндар цркву* (130, 158), *Унесе га у Вилиндар цркву* (130, 159), *Насред б’јеле цркве Вилиндара* (130, 162).²¹

²¹ „Назив Вилинград обликован је тако да хотимице и наметљиво опомиње на сложеницу Вилин + дар. Није спорно да су виле у свести српскога народа вазда заузимале угледно место. [...] Размишљајући о вили и њеном пребивалишту, народ је певао о „вилином

Бијела Самодрежа црква

Код бијеле Самодреже цркве (111, 3), *Око б'јеле цркве Самодреже* (111, 220).

Света гора славна

Носи књигу светој Гори славној (79, 64), *Да је шаљем светој Гори славној* (88, 50), *Одвезе га право Светој Гори* (130, 157).²²

3. Топоними у песмама о Марку Краљевићу

У првом делу рада анализирали смо апелативе, као и локалитете који се јављају у корпусу песама о Марку Краљевићу, али без навођења (топ) онима места (осим код назива Хиландар). У другом делу даћемо преглед топонима ексцерпираних из корпуса, а њих ћемо поделити у следећа поља: Државе, Градови, Села, Административни појмови (крајине, нахије, области), Називи планина, Називи река и клисура.

3.1. Државе

Што је земље на четири стране, Бутун Босне и Уруменлије (23, 315–316), *у земљи Бугарској* (25, 20), *Оде право у земљу Бугарску* (25, 37), *У широку земљу Каравлашку* (70, 2),²³ *На Србију земљу навојитио* (84, 163).

Прошао сам девет краљевина и десету Турску царевину (25, 12–13), *Мати моја, Из Србије српске краљевине* (84, 129), *И влашкијех седам краљевина* (23, 319).

3.2. Градови

Биоград

Оде право стојну Биограду (95, 90), *Кад је био покрај Биограда* (95, 91).

Варадин

На тврдоме граду Варадину (95, 4), *Оде право граду Варадину* (95, 98), *Под Варадин у поље зелено* (95, 99), *По бедену града Варадина* (95, 112), *Шћаше утећ' граду Варадину* (95, 219), *Оде књига граду Варадину* (95, 255), *До његова града Варадина* (95, 297).

граду” подигнутом негде између неба и земље, „на грани од облака”. Вилински град саздан у необичном простору као посредник између световног (профаног) и светог, као могућно божанско свратиште на мукотрпном путу човековог настојања да се уздигне из земаљског брлога и свакојаког повлађивања властитој телесности и да закорачи у просторе из којих се назире небеске висине” (ЉУБИНКОВИЋ 2010: 187–188).

²² Планина Атос, која чини најисточнији од три крака полуострва Халкидики у егејској Македонији, прозвала се по својеврсној монашкој држави, основаној тамо у IX веку (ЛОМА 2013: 196).

²³ М. Детелић истиче да је Каравлашка део данашње Румуније, тачније Влахије и Трансилваније (2004: 175).

Випер

Оде право га Виперу граду (19, 51).

Вучитрн

И бијела Вучитрна града (79, 35).

Дмитровица

Не шће Марко равној Дмитровици (23, 68), Отидоше равној Дмитровици (23, 168), Докле дође Шеру Дмитровици (59, 56).

Дубровник

У лијепу граду Дубровнику (30, 3), Из нашега града Дубровника (30, 36), У лијепу граду Дубровнику (30, 70),²⁴ Ја не идем сада Дубровнику (30, 144), Кад су дошли Дубровнику граду (30, 150).

Дукађин

Сем једнога града Дукађина (79, 31), До тврдога града Дукађина (72, 38), Оде право Дукађину граду (72, 54).

Жегар

Љуту змију од Жегара града (28, 23).

Карловац

У Карловцу бијеломе граду (59, 2), Видите ли бијела Карловца (59, 12), А кад дође ка Карловцу граду (59, 59).

Млетак

Кад су дошли у Млетак бијели (28, 46).

Ораховац

На Сеновца и пак Ораховца (23, 202).

Пазар

Крилатога Рељу у Пазару (23, 126), Спустише се ка Јењи Пазару (23, 169), Од Пазара ломним Влахом старим (59, 53), До лијепа Новога Пазара (77, 398).

Пирлитор

У бијеломе граду Пирлитору (1, 5), Пирлитору према Дурмитору (1, 6), Да полети граду Пирлитору (1, 194).

Призрен

Што казује чудо у Призрену (23, 4), У Призрена под Шару планину (23,

²⁴ О градовима на Јадранском мору писала је М. Детелић. “They are pictured as beautiful and important, aristocratic, settlements, well defended, rich and opulent. Christian singers have a choice of attributes to glorify them, such as lepi/ponositi/slavni (beautiful/proud/glorious, plemeniti (noble), ledeni/pleteni (icy/woven) [...]. Especially for Venice, the oral tradition has a dictum: *Carigrad svijet, a Mleci svijet* (to Istanbul the world, to Venice the beauty [belongs]), and the similar but in lesser degree goes for Dubrovnik (pretty, beautiful, most beautiful) [...]” (DETELIC 2010: 8/14).

35), У Призрену у бијелу граду (23, 107), У Призрену, нашој царевини (23, 458), До Призрена града бијелога (111, 3).²⁵

Прилип

Док се зачу у Прилипа града (23, 20), И високе дворе на Прилипу (54, 23), Ка Прилипу граду бијеломе (59, 26), Оде Марко бијелу Прилипу (62, 279), Па остави кулу у Прилипу (72, 53), У Прилипу на бијелој кули (77, 2), Оде пошта бијелу Прилипу (95, 54), Па одоше бијелу Прилипу (95, 292), И град Прилеп у пољу Косову (96, 94).

Сибињ

Већ он тише у Сибиња града (88, 62).

Скадар

У бијелу Скадру на Бојани (1, 2), Бјеломе Скадру на Бојану (1, 24), Одведе је Скадру на Бојану (1, 300), Од бијелог Скадра са Бојане (88, 5).

Смедерево

Кад доћеш Смедереву твоме (30, 14), Па он оде Смедереву граду (30, 17), Кад ти доћеш б'јелу Смедереву (30, 31), Он у мисли Смедереву дође (30, 52), Прв' одоше Смедереву граду (30, 293).

Стамбол / Цариград

У пространу стојну Цариграду (54, 2), Докле дође у Станболу граду (54, 75), Преко красна места Цариграда (56, 2), У Стамболу у крчми бијелој (62, 2), Па је шаље цару у Стамбола (96, 20), Оде право бијелу Стамболу (96, 50), Наћера је корз Стамбол бијели (96, 68).

Удбина

Од бијела од Удбине града (28, 19).

Шевар

Испод Шевар, града бијелога (49, 2).²⁶

3.3. Села

Брегово

На Брегову селу великоме (78, 114).

²⁵ У називу овог града јесте прасловенски глагол са значењем 'погледати, обратити пажњу', те се као назив утврђења може схватити као 'место које се надзира' (ЛОМА 2013: 179).

²⁶ Можемо приметити да се за многе градове везује придев *бео*. О овом лингвистичком и културолошком проблему писала је М. Ивић. Том приликом она истиче да „колико да су зграде, белином камена од којег су грађене, могле ту почетно дати непосредног визуелног повода за квалификовање по *белини*, нема сумње да је и у тим случајевима придеву *бео*, онда кад је он у стиху „иступао” као „стајаћи епитет” ипак припадала метафоризована семантика – употребом његовом народни песник је, у ствари, одавао хвалу и поштовање стаништима опеваних личности [...] (ИВИЋ 1999: 11–12).

Колашин

Фатише се села Колашина (23, 199).

Сеновац

На Сеновца села ударише (23, 201), *На Сеновца и пак Ораховца* (23, 202),

3.4. Административни појмови и области

Босна

Дао бих му на Босни везирство (62, 58).

Земља Васојева

До проклете земље Васојеве (1, 140).

Косово

Стиже Марко близу до Косова (23, 67), *Хајде шњиме на пољу Косову* (23, 436), *Од Косова уз кршино приморје* (58, 2), *Оде право низ Косово равно* (59, 52), *Од Косова поља широкога* (79, 33), *На Косову пољу широкоме* (88, 2), *У Косово код воде Ситнице* (88, 73), *Отидоше у поље Косово* (88, 100), *Равно поље широко Косово* (96, 93), *И град Прилеп у пољу Косову* (96, 94), *На убаву на пољу Косову* (111, 2), *Нека дође на Косово равно* (111, 23), *На Косову пољу широкоме* (111, 104), *У Косово пребијелој цркви* (128, 85).

Крајина / Крајина Вининска / Поречка Крајина

Где се годе крајина узбија (56, 156), *Ког на гласу у Крајини нема* (70, 106), *Па одоше крајини Видинској* (78, 115), *Отидоше Поречкој крајини* (78, 112).

Македонија

Како ј' који држао краљевину по честитој по Маћедонији (78, 31–32).

Мачва

Оде право преко Мачве равне (59, 55).²⁷

Метохија

Спустише се равној Метохији (23, 200), *Метохију равну пријеђоше* (23, 203).²⁸

²⁷ Хороним Мачва је у средњем веку имао је разна, ужа и шира значења, која се не подударају са данашњим” (ЛОМА 2013: 140).

²⁸ Манастирски посед, метох. „Са духовних испостава појединих манастира значење се ширило на њихове феудалне поседе, различите величине, од појединог села или засеока до великих територијалних целина које су обухватале и на десетине села, чије је становништво бивало изузето из црквене јурисдикције помесног епископа и потчињено игуману датог манастира. Метохија као назив српског Подримља настао је тек у турско доба на основу раније припадности већег дела те области српским и светогорским манастирима” (ЛОМА 2013: 144).

Срем

Оде право преко Срема равна (59, 58).

Херцеговина

Те је шаље на Херцеговину (1, 3), Оде с војском на Херцеговину (1, 79).

3.5. Планине

Голеш

Да си брже у Голеш планину (128, 105), Из Голеша зелене планине (128, 156), Док дођоше у Голеш планину (128, 177).

Голуб

На Голубу високој планини (77, 13), Да идемо на Голуб планину (77, 39), И Голуба високе планине (77, 49), До Голуба високе планине (77, 78), Када бише на Голуб планину (77, 79).

Дурмитор

Пирлитору према Дурмитору (1, 13), Бијело брдо Дурмитора (1, 13), Пак се сави око Дурмитора (1, 141).

Кунара

Од Кунаре високе планине (79, 34).

Мироч

Преко красна Мироча планине (78, 2), Пак одскочи у Мироч планину (78, 43), Да не певам кроз Мироч-планину (78, 51), Да наберем по Мирочу биља (78, 96), Набра вила по Мирочу биља (78, 104).

Урвина

Покрај мора Урвином планином (130, 3), Када Марко био уз Урвину (130, 4), Кличе вила с Урвине планине (130, 19), Па га баџи с Урвине планине (130, 92), Когоћ дође Урвином планином (130, 101).²⁹

Шар планина

У Призрена под Шару планину (23, 35), Испод Шаре високе планине (23, 205), Прво ходе уз Шару планину (79, 7), Па он ходе у Шару планину (79, 114).

3.6. Реке и клисуре

3.6.1. Реке

Бојана

У бијелу Скадру на Бојани (1, 2), Бијеломе Скадру на Бојану (1, 24), Кроз њу тече зелена Бојана (1, 38), Одведе је Скадру на Бојану (1, 300), Од бијелог Скадра са Бојане (88, 5).

²⁹ Појам Урв потиче од прасловенског поствербала игъвъ са значењем 'обрушити се' (ЛОМА 2013: 221).

Дунав

Он путује покрај тиха Дунава (70, 8), И заплива у тио Дунаво (70, 31), Он исплива из тиха Дунава (70, 40), За Дунавом скела догоди се (95, 94), Већ наћера Шарца на Дунаво (95, 97), Што подави у тихом Дунаву (95, 166).

Јабука

А кад био на воду Јабуку (103, 8), А то с' нешто засја у Јабуку (103, 9).

Јошаница

Пријеђоше воду Јошаницу (23, 197).

Марица

На Марицу бијелити платно (113, 3), Окреће се низ воду Марицу (113, 11), Изведи ме из воде Марице (113, 16), На Марици на води студеној (113, 50).

Рашка

Више Рашке, више воде ладне (23, 127), Покрај Рашке под Рељине дворе (23, 170), Покрај Рашке, покрај воде ладне (23, 195).

Сава

Туна Марко Саву пребродио (59, 57).

Ситница

Водио бих те код воде Ситнице (88, 41), Прво ходе на воду Ситницу (88, 44), У Косову код воде Ситнице (88, 73), Отера га код воде Ситнице (88, 89).³⁰

Тара

Мутна тече Тара валовита (1, 17).

Тимок³¹

И Тимок су воду пребродили (78, 113).³²

³⁰ У корену овог имена је придев *sitъnъ* од *sitъ*, *sita* 'шевар, барска биљка *Juncus*, *Scirpus*' (ЛОМА 2013: 201).

³¹ Код З. Павловић налазимо тумачење да „хидроним Тимок В. Георгиев објашњава као трачко име *Tim-ac-hus*, композитум од **тъm-* 'таман, црн' и *ѡkъa* 'вода', налазећи исто значење у данашњим хидронимима Црни Тимок и Црна река” (1996: 8).

³² Атрибуцијом у епској хидронимији бавила се М. Детелић. Том приликом она наводи могуће спојеве и то: *именичка атрибуција* са једном именицом, са две именице, спој именице и придева, именица са два придева; *придевска атрибуција* са једним придевом или са два придева; предлошко-падежна конструкција и хидроним без атрибуције (ДЕТЕЛИЋ 2009). У нашој грађи примери за овакву поделу могли би бити: именичка атрибуција са једном именицом *Пријеђоше воду Јошаницу* (23, 197), именичка атрибуција са именицом и придевом *На Марици на води студеној* (113, 50), придевска атрибуција са једним придевом *Он путује покрај тиха Дунава* (70, 8), предлошко-падежна конструкција *Покрај Рашке под Рељине дворе* (23, 170) и хидроними без атрибуције *У бијелу Скадру на Бојани* (1, 2).

3.6.2. Клисуре

Качаник

Уз Клисуру тврда Качаника (52, 168), *Оста Муса уврх Качаника* (62, 280).

4. Закључак

Предмет анализе овог рада јесте представљање предела и места кроз која је пролазио и где је боравио у поетском свету велики епски јунак Марко Краљевић. На корпусу од 30 песама сагледани су топономастички термини, као и земљописна лексика ексцерпирана из *Антологије народних песама о Марку Краљевићу* Ивана Златковића и Милана Лукића. Циљ рада огледао се у повезивању елемената из природног окружења, градова и локалитета, топоса и општих места како би се на другачији начин, спрегом топонимије, сагледала ова необична епска фигура.

У првом делу рада било је речи о земљописној лексици која је део географске апелативне терминологије. У другом делу рада дат је преглед топонима који су уочени у наведеном корпусу. Као елементи земљописне лексике своје место нашли су градови, планине, поља, ливаде, ледине, виногради, реке, језера, мора, али и механе, чаршије сокаци и сл. Као најбројнији издвојили су се планина (*Како крчи друма низ планину* (1, 180)), гора (*Већ ја данас идјем преко горе* (19, 277)), поље (*Прође поља и прође планине* (23, 66)), земља (*Допадоше к земљи и калдрми* (23, 566)) и море (*И по мору и по сухој земљи* (25, 28)).

Најчешћи топоними су градови *Прилеп* са девет забележених примера (*Док се зачу у Прилипа града* (23, 20)), *Смедерево* са седам забележених потврда (*Кад дођеш Смедереву твоме* (30, 14)), *Стамбол / Цариград* са седам забележених потврда (*У пространу стојну Цариграду* (54, 2)) и *Призрен* са пет забележених примера (*Што казује чудо у Призрену* (23, 4)), поље *Косово* са четрнаест потврда (*Стиже Марко близу до Косова* (23, 67)), планине *Мироч* и *Урвина* са по пет анализираних примера (*Преко красна Мироча планине* (78, 2), *Када Марко био уз Урвину* (130, 4)), река *Дунав* потврђена у шест примера (*Он путује покрај тиха Дунава* (70, 8)) и манасатир *Хиландар* у једанаест ексцерпираних примера (*А на име Вилиндару цркви* (79, 65)). Сва наведена одредишта у функцији су динамике мотива и развоја епске радње, посматрани од рођења Марка Краљевића, преко женидбе, мегдана, до смрти.

Иако је у литератури окарактерисан као амбивалентна личност, с једне стране заштитник сиромашних и слабих, доносилац правде и јунак, а с друге и као кавгација, Марко Краљевић несумњиво је најпознатији епски јунак који завређује велику научну пажњу и који може бити инспирација за многа истраживања, па и за овакав вид премештања из књижевне сфере у сферу лингвистике, па и топонимије.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије”. *Српски дијалектолошки зборник LV* (2008): стр. 1–90.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана. *Митски простор и епика*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1992.
- DETELIĆ, Mirjana. „The Place of Symbolic City in Construction of National Imagery”. *Balkanica* 2004/XXXV (2004): стр. 171–184.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана. „Бели двор и бели град у епској поетици”. *Отисак из Гласа CDVIII* (2007): стр. 109–119.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана. „Епска хидронимија”. *Ономатолошки прилози XIX–XX – посебан отисак* (2009): стр. 449–521.
- DETELIĆ, Mirjana. 2010. „The Epic Image of Adriatic Towns as Slave Trade Centres”. *Mediterranean Research Meeting, Florence & Montecatini Terme* (2010): стр. 1–14.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана 2012: „Фолклорна вода – вода у поетици народне књижевности, са тежиштем на епици”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик 60/2* (2012): стр. 295–306.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана. „Епски бунари” *Aquatica: књижевност, култура*. (2013): стр. 213–229.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Маја. *Елементи фантастике у епском портрету Марка Краљевића*. <<https://pefja.kg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/10/Маја-Димитријевић-ЕЛЕМЕНТИ-ФАНТАСТИКЕ-У-ЕПСКОМ-ПОРТРЕТУ-МАРКА-КРАЉЕВИЋА.pdf>> 10. 5. 2020.
- ИВИЋ, Милка. „Бело као лингвистички и културолошки проблем”. *Јужнословенски филолог LV* (1999): стр. 1–19.
- ЛОМА, Александар. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, 2013.
- ЉУБИНКОВИЋ, Ненад. „Семантика и симболика синтагме Света Гора и лексеме Вилиндар, Вилендар и Хиландар у нашој епској народној поезији”. *Трагања и одговори – Студије из народне књижевности и фолклора I* (2010): стр. 170–194.
- ЉУБИНКОВИЋ, Ненад. „Марко Краљевић – историја, мит, легенда”. *Трагања и одговори – Студије из народне књижевности и фолклора I* (2010): стр. 246–256.
- ПАВЛОВИЋ, Звездана. 1996: *Хидроними Србије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору*. Београд: Институт за српски језик, 2012.

РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–IV, Zagreb: JAZU, 1971–1974.

ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1996.

Извор

ЗЛАТКОВИЋ, Иван, ЛУКИЋ, Милан. *Антологија народних песама о Марку Краљевићу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.

Sandra G. Savić

GEOGRAPHICAL VOCABULARY AND LOCALITIES IN THE FOLK POEMS ABOUT MARKO KRALJEVIC

The subject of the paper are folk poems about Marko Kraljevic presented through an onomastic approach. The material was excerpted from the *Anthology of Folk Songs about Marko Kraljevic* prepared by Ivan Zlatkovic and Milan Lukic. The goal of this paper was to point at geographical vocabulary on a corpus of 30 folk poems, as well as toponymic terms that appear in a large number of epic poems about Marko Kraljevic. In that way all the places and landscapes through which this Serbian hero passed are analysed.

Keywords: Marko Kraljevic, geographical vocabulary, toponyms, an folk poems

АУТОБИОГРАФСКИ ПРИСТУП У НАСТАВНОМ ПРОУЧАВАЊУ *РАНИХ ЈАДА* ДАНИЛА КИША

Рад има за циљ да теоријски представи могућност другачијег приступа у наставном проучавању *Раних јада* Данила Киша, не одричући стандардним приступима вредност, али указујући на њихову већ увелико изгубљену оригиналност. Обиље факата из живота творца *Раних јада* уграђено је у искидана сећања књижевног јунака Андреаса Сама који ће успешно, мада на тренутке несигурним корацима, кренути у сусрет свом детињству. Чија су то сећања и да ли је могуће ”позајмити” их књижевном јунаку а остати неутралан, само су неки од проблема који ученике могу подстаћи на готово филозофска размишљања.

Кључне речи: наставно проучавање романа, аутобиографски приступ, Данило Киш, *Рани јади*

1. Увод

Проучавање *Раних јада* Данила Киша смештено је у оквире наставног програма за први разред средње школе. По многим својим карактеристикама, а и по времену свога настанка, ово дело припада модерној српској књижевности, те има задатак да разбије извесну монотонију проучавања књижевности старог и средњег века, ученицима често неприступачних због велике временске удаљености. Међутим, и поред тога што је ученицима ближа, проза Данила Киша поседује комплексност и чини поље још увек отворено за проучавање, што може додатно отежати тумачење. Класичан приступ подразумева краћи осврт на пишчеву биографију, уочавање жанровске хибридности, смештање у одговарајући историјски контекст и фокусирање на чула и осећаје који, мора се признати, заузимају битно место у композицији самог дела.

Ниједан од поменутих чинилаца не може се окарактерисати као сувишан или занемарљив, али то не искључује могућност иновирања начина поступања приликом тумачења дела Данила Киша или макар могућност његове модификације. У овом раду ћемо покушати да приђемо Андреасу Саму преко његовог творца, али тако да не нарушимо аутентичност ни

¹ danica.ng@hotmail.com

лика ни личности. Зато ћемо приступ назвати *аутобиографским*, а као ослонац ће нам послужити *Аутобиографија* Данила Киша, обимна студија о *Раним јадима* Јована Делића, али и жива пишчева реч присутна у многим интервјуима објављеним на интернету или пак сакљупеним у књизи *Горки талог искуства*.

2. Наставни циљеви

Остваривање образовних, васпитних и практичних задатака има за циљ да ученицима омогући потпун и јединствен доживљај књижевног дела. Да би се то заиста и остварило, они се морају прецизно формулисати.

Образовни задаци, приликом тумачења *Раних јада*, пре свега би подразумевали: проширивање знања о пишевој биографији и његовом стваралачком опусу (овај задатак не би захтевао од ученика памћење година и већ свима добро познатих детаља из живота Данила Киша, већ сагледавање оних тренутака који се могу довести у, посредну или непосредну, везу са његовим књижевним делом); упознавање ученика са мешањем жанрова као једном од битних одлика модерне књижевности на примеру *Раних јада* Данила Киша; упознавање ученика са фрагментарном композицијом као једном од битних одлика прозе Данила Киша, али и сагледавање њене узрочности; уочавање промене перспектива у приповедању и сагледавање основне функције овог књижевног поступка; разграничење фикционалног и фактографског у *Раним јадима* Данила Киша; сагледавање поступка преобликовања чињеничног у литерарно у *Раним јадима* Данила Киша.

Ови образовни задаци повлаче за собом васпитне, као што су: развијање код ученика разумевања за друге и другачије, „децу и осетљиве”; преиспитивање и вредновање етичких норми које су важиле у некадашњим ратним околностима; подстицање ученика на неговање успомена као битних чинилаца човековог живота; обogaћивање ученичког читалачког искуства и подстицање на даље читање.

Практични задаци би обухватили: оспособљавање ученика за уочавање специфичних поступака у уобличавању једног књижевног дела, затим за успешно разграничавање чињеничног од фиктивног, али и за уочавање стварносног у литерарном, а све то на примеру *Раних јада* Данила Киша. Ту је затим и њихово оспособљавање за самосталан истраживачки рад, као и за самостално вредновање како дела, тако и различитих животних ситуација са којима се сусрећу. Као један од битних практичних задатака био би и оспособљавање ученика за уочавање веза између претходно рађеног и новог градива.

3. О делу и приступу

Иако се *Рани јади* појављују након романа *Баишта, пепео*, а пре *Пеишчаника*, они се и по свом садржају, али и по речима самог писца узимају као почетак, тачније први део породичног циклуса, „својеврсне трилогије”, како ју је управо Данило Киш називао. Оно што *Ране јаде* чини делом савремене српске књижевности јесте, пре свега, жанровска неодређеност. Због своје специфичне композиције, они збуњују читаоца и наводе га на закључак да у својим рукама држи збирку кратких прича или приповедака. С друге стране, смештене у контекст породичне трилогије, обједињене главном личношћу дечака и идејом коју са собом носе, приче се разобличавају и прерастају у искидана поглавља романа, садржине готово целе исприповедане из перспективе једног детета. Јасно је да је тај дечак, Андреас Сам, књижевни лик. Међутим, није га увек лако одвојити од личности његовог творца.

Поводом двадесет и пете године од смрти Данила Киша, Трећи програм Радио Београда репризирао је разговор који је 1987. године са писцем водила Радмила Глигић². У најави овог интервјуа, поменути новинарка истиче један од занимљивих ставова писца, по коме су читаоци, постојећи и могућни, саучесници књижевног дела. Ако, као такви, уписујемо себе у странице прочитане књиге и бивамо саучесници у описаним догађајима, понекад чак и злочинима, онда је могуће у исписаним редовима пронаћи и самога писца.

У наставном проучавању *Раних јада*, као што је у уводу већ речено, честа полазишта везана су за мирисе и боје, приказ детињства, умножавање перспектива. Понекад се професори дотакну и пишчеве биографије, али ретко тако да је доведу у тесну везу са написаним, што је и разумљиво с обзиром на то да се биографски приступ често осуђује као неадекватан и превазиђен, такав да води у биографизирање. Међутим, примењен на адекватан начин, он не може бити погрешан, посебно када је у питању дело које обилује чињеницама из стварног пишчевог живота. Оне се, наравно, не уносе у дело непрерађене и готове, већ пролазе кроз изванредан процес „субјективизације”, уз чију помоћ већим својим делом постају књижевне, а мањим остају биографске. Пронаћи у њима биографско значило би додатно их осветлити, непристојно, али и са поштовањем, продрети у лични простор писца, сузити, али и продубити доживљено.

4. Припрема ученика за час обраде *Раних јада*

Припрема за час обраде *Раних јада* могла би да обухвати одређене истраживачке задатке који би били у вези са пишчевом биографијом и делом, а који би олакшали тумачење и учинили га економичнијим. Ти задаци би

² https://www.youtube.com/watch?v=c2nWD_Sbuxs [11. 11. 2019]

омогућили уочавање повезаности, али и разлика између описаног и стварно доживљеног.

С обзиром на то да су у основној школи радили радио-драму *Ноћ и магла* Данила Киша, било би добро да је ученици поново одслушају, не зато што је у питању дело истог писца, већ зато што је главни јунак ове драме управо Андреас Сам, који као одрастао човек долази у посету својој учитељици. Пошто је у питању још једно путовање у прошлост, ученици ће имати додатни задатак да забележе главну мисао о успоменама која се помиње на неколико места у тексту. Став да су успомене у ствари „дим, пара, сан, магла, ништа” битан је и за *Ране јаде*, који су у ствари почетак исцрпљујућег лутања по сећањима у којима је писац заједно са нашим малим јунаком тражио себе, али и свога оца.

У вези са *Раним јадима* требало би навестити да је неопходно обратити пажњу на композицију, јер је фрагментарност та која стоји у директној корелацији са искиданим успоменама. Самим тим, кратке приче ове збирке или, другачије, поглавља овог романа не чине хронолошки уоквирену целину, већ низ догађаја који су из одређених разлога остали у живом нараторовом сећању. Па ипак, ти фрагменти из живота Андреаса Сама нису без икаквог реда и поретка. Говорећи о *Раним јадима*, Јован Делић често напомиње значај који „синтакса” има у делу Данила Киша, истиче строги и нужни след прича/поглавља, које се на посебан начин надовезују једна на другу.

Неопходно је, такође, обратити пажњу и на наслов, а посебно на поднаслов *Раних јада*, јер и један и други имају изразиту сугестивну моћ. Та иста моћ приписује се и називу *Ноћ и магла*, који није нимало случајно употребљен. Следећи корак био би разговор о делу на самом часу.

5. Разговор о роману на часу

Разговору са ученицима претходило би пуштање видео-снимка у коме глумац Мики Манојловић у улози Данила Киша уводи проблем писања као тражења сопствене личности, сопственог ја, у свету детињства или себи самом.³ Након тога уследило би пуштање другог снимка, конкретније аудио-снимка „извода из књиге рођених”, односно „кратке аутобиографије” писца, коју говори сада Киш без посредника. У чињеницама које аутор о себи износи могуће је препознати оне које се сусрећу у *Раним јадима*, а потрага за самим собом у књижевности надовезаће се на друге пишчеве изјаве које потврђују уношење личног и истинитог у његова књижевна дела. Иако преузете из стварног живота, врло је лако уочити, а то је битно и ученицима нагласити, да су оне до извесне мере прерађене, тј. преобликоване тако да су постале

³ <https://www.youtube.com/watch?v=CP3nylnyico&t=151s> (део 2:03–2:54) [11. 11. 2019]

књижевне, такве да их није лако увек међусобно повезати и да је дело, као што су и сами осетили док су читали, могуће доживети и без њиховог познавања. Међутим, њихово разоткривање би било вишеструко корисно, а пре свега би послужило за расветљавање нејасних места и попуњавање празнина које су неминовне када се говори о успоменама надограђенима уз помоћ пишчеве маште.

Књига под називом *Горки талог искуства*, чију синтагму из наслова чујемо и у речима Микија Манојловића, а која представља избор из разговора које је Данило Киш водио са домаћим и страним новинарима, па и књижевним критичарима, у раздобљу од 1972. до 1989. године, а чији је приређивач пишчева прва супруга, прошарана је, такође, аутобиографским подацима, те је и њу могуће искористити. Те податке је, како Мирјана Миочиновић наводи у поговору, „Kiš iznosio ne samo da bi udovoljio znatiželji sagovornika (a preko ovih i znatiželji svojih čitalaca), već i zato što ga je trajno zaokupljalo pitanje odnosa između *fikcije* i *fakata*, između *opisanog* i *opisivača*, između *literature* i *života*” (KIŠ 2007: 359). Због тога, могуће је искористити и неке од занимљивијих одговора које је Данило Киш дао својим сабеседницима на њихова исто тако интересантна питања.

У интервјуу који се у овој књизи наводи под насловом *Живот, литература*, Данило Киш на питање о уделу аутобиографског у својим књигама каже да је „форма” у којој је предочио своје детињство постала саставни део његовог детињства, заправо једино његово детињство: „I ja sam sad i sam jedva u stanju da napravim razliku između te dve iluzije, između životne i književne istine; one se prožimaju u tolikoj meri da tu povući jasnu granicu jedva da je moguće” (KIŠ 2007: 236). Па ипак, писац исто тако сматра да се живот не може свести на књиге, нити се књиге могу свести на живот. Оба та приступа би представљала неки вид редуccionизма, самим тим осиромашења једног или другог. Да не би до тога дошло, морали бисмо водити рачуна о томе да његово дело осветлимо са више страна, узимајући у обзир животне чињенице као релевантне, али не и **једино** релевантне.

Тај однос између животне и књижевне истине, однос напетости који је мучио готово целога живота нашег писца, требало би пренети на ученике, учинити да осете благу збуњеност и двоумљење, како би се заинтересовали и укључили у разговор који би им омогућио да креиране недоумице отклоне. Проблемска ситуација која на тај начин настаје подстиче на, можемо их слободно тако назвати, филозофска размишљања. Неоспорно је да писци увек крећу од стварног, реалног, али не увек и личног. Способност једног уметника да одређени доживљај предочи као свој, иако то није, способност да се емпатички повеже са другима, чини од њега великог ствараоца. Па ипак, користећи „погубно прво лице”, како га је сам Киш називао, књижевник прво што чини код својих читалаца јесте буђење сумње да говори о себи. Тај бег од свог, од сопственог код творца *Раних јада* уочљив је у непрестаној

смени лица, сужавању и ширењу перспективе, мењању угла из кога невидљива камера прати главног јунака Андреаса Сама и његове суђене и несуђене сапутнике. Колико је успешан био тај пиščев бег видљиво је из већ наведених његових речи којима тврди да ни сам није био у стању да прави јасну разлику између написаног и стварно доживљеног и да је, поред свега, у својим делима ипак тражио себе самог.

Кренути сада треба од самог наслова и поднаслова. Након прочитане књиге, није тешко закључити да се наслов неоспорно односи на прве утиске о свету у коме се дечак нашао, на уочавање несклада између слике ствари и њихове суштине, на чињеницу да „детињство није никакво срећно доба, већ доба јада; доба првих и великих искустава зла и патње; искуства смрти и губитака, од којих је, свакако, највећи и најзначајнији губитак оца; губитак који је рано и снажно поставио пред дјечака питање идентитета” (ДЕЛИЋ 1997: 68). Поднаслов сугерише да *Рани јади* нису дело које је намењено свима. Лирска компонента јако је наглашена, а утисци који су најчешће предочени из перспективе једног дечака допреће само до деце и осетљивих, рекло би се до оних који, како их карактерише Горан Петровић у својој *Ситничарници Код срећне руке*, имају способност потпуног читања.

Следећа битна ствар јесте то што ову књигу отвара добро познат текст под насловом *С јесени, када почну ветрови*. Врло је важно проверити утиске ученика приликом коментарисања овог текста, јер се у литератури наглашава његова, већ поменута, изразито лирска компонента и, већ насловом наговештена, „ритмичка структура блиска стиху” (ДЕЛИЋ 1997: 71). Оваква „увртира” на веома суптилан начин уводи тему дивљих кестенова која је присутна и у наредном тексту, а ту су и битни мотиви као што су: белег на челу, звезда, игра, породица... Један од важних момената јесте и присуство јаких мириса који одају чулну осетљивост дечака, иако се чини да приповедање не тече из његове перспективе. У каснијим текстовима ће се она развити у доминантно дечаково обележје. Већ овде је могуће искористити исечак из интервјуа *Живот, литература*. Кишов саговорник инсистира на пиščевом повратку у детињство, на утисцима које он из њега носи, на сећањима која се тичу његових родитеља, времена и простора у коме је његова породица живела. На питање о првим својим импресијама из детињства Киш одговара:

„Prve čulne impresije mog detinjstva potiču iz Novog Sada, koji se nalazi nekih sto kilometara južnije od Subotice, niz Dunav.⁴ Mirisi, ukusi, boje. Mirisi kestеноvog cveta, ruže u vazi, kamilice, mašinskog ulja u mehanizmu šivaće mašine, očeve cigarete, kolonjske vode na vratu moje majke, čiste krevetnine, mokraće, mušeme na stolu, kafe, sapuna, začina, kožne trake na očevom šeširu, sedišta fijkera, železničke stanice, apoteke, praznog kupea prve klase, remena za podizanje prozora u vagonu, kožnog kofera. Ukus ribljeg zejtina, meda, bele kafe, cimeta,

⁴ Данило Киш је рођен у Суботици.

drvenih bojica, lepka, mastila, hartije, kaučuka, bombona, krvi iz prsta, jodne tinkture, suza, sirupa protiv kašlja. Boje kestenovog lista: tamnozeleno lica i bledozelno naličja, vatromet kaleidoskopa, prelive duge u klikerima-staklencima, ruj venjenja, nebesko plavetnilo, belina oblaka, prljavožuto kućnih fasada. I slike, kao kad se prelistavaju stare razglednice: arteski bunar na uglu ulice, zimi obložen slamom; drvored kestenova čiji prevrtljivi listovi preteće šume pred oluju; prizemne kuće koje gledaju na dvorišta; niski prozori sa bledoružičastim i jarkocrvenim cvetovima geranijuma; prašnjavi travnjak pred kućom; škripava špediterska kola i zaljubljeni fjakeri koji plove ulicom kao gondole; sirotinjska dvorišta; vešplav koji se rastvara u vodi limenog korita ispred vešernice; slivnik što zaudara na trulež i u koji se cedi sapunjava voda; kasarna i groblje; katedrala i sinagoga; pravoslavna Uspenska crkva u kojoj me u petoj godini krste (sveštenik mi sipa vodu na teme, ja tražim pogledom svoju majku koja me začas prepustila brizi krsnoga kuma; miris tamjana, zapevanje svštenika, treperenje sveća, lica svetaca na ikonama); tramvaji sa lirom; fotografski atelje sa veštačkim cvećem i sa pravom pticom u kavezu; čipka iznad sedišta od baršuna u kupeima prve klase; majčina singerica nalik na katedralu” (KIŠ 2007: 239, 240).

Та прва сећања Данила Киша су очигледно повезана са сећањима Андреаса Сама који се у следећем тексту, назовимо га и првим поглављем романа или првом причом збирке, под називом *Улица дивљих кестенова*, појављује као одрастао човек. Међутим, поред тих, рекло би се, крајње пријатних успомена, Данило Киш помиње и неке од негативних тренутака које памти из најранијих дана, а који су јако битни за развитак фигуре оца у његовим делима. Ученицима је то могуће прочитати, али и пустити видео-снимак у коме писац сам говори о такозваним „хладним данима”, за чији назив тврди да је „само еуфемистичка метафора иза које се крије барбарски покољ војвођанских Срба и Јевреја”. Тиме се успоставља и историјски оквир описаних збивања. Након тога, а пре наставка даљег разговора о *Раним јадима*, требало би питати ученике за њихова прва сећања, за њихове чулне импресије које их и данас могу вратити у најраније детињство. Та мала дигресија би их макар за један корак могла приближити Андреасу Саму и његовом творцу.

Поменути мотиви белега и звезде такође су важни, и то важни као двоструки симболи. С једне стране звезда је „судбински биљег, и то, прво, биљег дара који сви не поседују, већ само одабрани имају своју звезду и слиједе је” (ДЕЛИЋ 1997: 72), а с друге стране звезда се може повезати са Давидовом звездом, односно знаком јеврејства, који Кишову породицу погубно обележава у периоду Другог светског рата.

Мотив звезде повезан је и са мотивом породице коју упознајемо у наставку. Одрасли Андреас Сам се враћа у улицу у којој је некада са својом породицом живео, а која му је остала у живом сећању захваљујући дрвореду дивљих кестенова којих сада више нема. Поред помињања дивљих кестенова од стране Данила Киша, као и Бемове улице у којој је заиста живео, а на коју

наилазимо у неком од каснијих његових одговора, те исте кестенове срећемо и у разговору Андија са својом учитељицом госпођом Риго у радио-драми *Ноћ и магла*, коју су ученици имали задатак да одслушају пре часа. Све то говори о овом делу природе као доминантном детаљу улице у којој је породица Сам некада живела. Тема дивљих кестенова послужила је писцу да дискретно унесе у ове редове и проблематику која се тиче успомена. Иако „од кестенова... нема ни трага”, јер „кестенови немају *своје* успомене” (КИШ 2013: 9), Андреас Сам има и спреман је да крене у потрагу за изгубљеним временом, како би доказао да баш оне – успомене – нису „дим, пара, сан, магла, ништа”, како то тврди муж Андијеве учитељице у драми *Ноћ и магла*.

У поглављу/причи *Игра* развија се мотив породице и јасно се смењују перспективе, а актери догађаја се разоткривају постепено. Приказана је игра малог Андреаса која добија двоструко тумачење, а као додатни мотив се уводи мотив лутајућег Јеврејина преко Андијевог деде по оцу, који је био трговац гушчијим перјем. На питање о томе ко су били његови преци са очеве стране, Киш одговара: „Na osnovu aluzija u pismima moga oca, njegovi su preci dospeli u Mađarsku kao trgovci guščijim perjem, po svoj prilici iz Alzasa, odakle su bili proterani” (КИШ 2007: 248). Још једном имамо биографску чињеницу уткану у књижевно дело, али модификовану и подигнуту на један виши симболички ниво. Услед дечакове игре, испољава се јеврејско порекло са очеве стране упркос мајчиној уверености да тога нема, јер „њен Плави Дечко” физички личи на њу, а кроз поредбenu реченицу да „као да лута кроз векове”, Андреас нуди муштерије гушчјим перјем идући од слике до слике (КИШ 2013: 11), види се да дечак није само реинкарнација Макса Ахашвероша, него и митског лутајућег Јеврејина, који је због неверовања у Исуса Христа и његовог исмевања, осуђен да лута светом до Другог Христовог доласка, осуђен, поред лутања, и на патњу. Та осуда коју је непобожни Јеврејин навукао на себе, одразиће се на његове потомке, на друге Јевреје, на породицу Андреаса Сама, чији ће отац бити одведен у логор за време Другог светског рата из кога се никада неће вратити.

Та фигура оца која је у поглављу/причи *Улица дивљих кестенова* само наговештена, сада бива скицирана, па би због тога било занимљиво показати ученицима слику малог Киша са својом породицом, где је Едуард Киш приказан са наочарима које се често помињу као саставни део физичког портрета Едуарда Сама, са косом раздељеном по средини, што се такође среће у његовом опису у поглављу/причи *Човек који је долазио из далека*. Наочаре се помињу и приликом његовог посматрања Андијеве игре кроз кључаоницу.

За разлику од дечака који своју игру сматра безазленом, Едуард Сам у њој види доказ који потврђује да је Анди његова крв, а Марија трагично подсећање на дубински узрок њихове породичне несреће. Бајка којом се ова повест завршава стоји као пандан дечаковој игри и у вези је са коментаром

који Киш даје о својој мајци, а који је такође део интервјуа *Живот, литература*:

„Моја је мајка заиста знала многе bajke и legende, а празнине у свом памћењу допуњавала је (у Мађарској забити, без иједне српске књиге) из главе, подешавајући ствари тако да буду најближе заборављеном изворнику, или импровизујући на задату тему са великим одступањима: **нека су њена песничка ређења била одвећ применљива на наш живот, на нашу сопствену ситуацију** а да биh поверовао да су верна оригиналу. Или је то била само погрешка мог расуђивања; можда сам само, при том свом првом сусрету са поезијом, открио, са погрешном премисом, суштину поезије: да она увек говори о ономе ко је чита и слуша” (КИШ 2007: 245, подвукла Д.С).

У вези са овом бајком битно је истаћи још нешто: „У причи је убијен онај ко је извор „тамне”, „неплемените” крви – царица – што је бајколик, али довољно језив наговештај Едуардове судбине и догађаја у времену ратне апокалипсе који су се обрушили на оне који нису ‘чисте крви’ ” (ДЕЛИЋ 1997: 88). Други светски рат који је више позадина описаних догађаја него доминантна тема романа/збирке приповедака, увукао се ипак у дечакову свест, трансформишући се у константан страх од опасности која је претила његовом оцу. Поглавље/прича *Серенада за Ану*, иако већ својим насловом сугерише да је у питању пријатан догађај, почиње реченицом: „Чуо сам неки жагор под прозором и помислих да су дошли да убију мог оца” (КИШ 2013: 25). Међутим, већ у следећој реченици, захваљујући звуку виолине, дечак се ослобађа страха. На пријатан и духовит начин описана је серенада за Ану, а акценат је још једном стављен на веома истанчано дечаково чуло мириса, јер је управо по мирису познао да је цвеће остављено на прозору за његову сестру убрано из баште учитељице госпође Риго.

Поред *Серенаде за Ану*, у поглављима/причама као што су *Погром*, *Прича од које се црвени*, *Замак осветљен сунцем*, *Ливада*, *Док му бишту косу*, *Мачке*, *Крушке*, *Коњи*, *Дечак и пас*, *Еолска харфа* лик Едуарда Сама је одсутан, „и то до те мјере да се празнина његовог непостојања осјећа, да је готово присутан својом одсутношћу” (ДЕЛИЋ 1997: 134). У *Причи о печуркама* се јавља негативно окарактерисан као „луди отац”, а у *Вереницима* је приказан у времену у коме није пио, у времену у коме Андреас још увек није радио код сељака. Ове појединости расветљавају и личност Едуарда Киша и лик Едуарда Сама. У константној тензији између ова два бића стоји потреба да се они домишљају, допуњују и испуњују чврстом материјом маште како би се некако открили на породичном групном снимку, у позадини. На једној од „слика” из *баршунастог албума* видимо Едуарда Сама као некога ко страда у понижењу, јауче и пада, док га храбре и подижу жене, а затим са те слике ишчезава без објашњења.

Иако отац на тај начин нестаје из физичког света, остаје његова сенка која не напушта породицу ни у једном тренутку. Та сенка је присутна било онда када

Андреас говори о очевим документима које са собом носи, као што су писмо упућено сестри Олги и Кондуктер чији је творац био Едуард Сам, било када помиње офуцане перјане јоргане које мајка сматра симболима Андијевог и Аниног детињства и њене љубави према њима, а у ствари одаје судбину лутајућег Јеврејина чврсто зашивену за поставу дуња. Породица Сам на своја леђа товари „тешко, наследно бреме” (КИШ 2013: 78). Једино што остаје за њима јесу Андијеве успомене на пса Динга, прву љубав Јулију Сабо, другове, учитељицу, понижавајуће послове и немаштину у којој су живели, успомене које се никако не могу окарактерисати као „ноћ и магла”. Па ипак, чињеница да су успомене изграђене од детаља који временом ишчезавају узрок је фрагментарности која за собом повлачи немогућност прецизног жанровског одређења. Исцепканост и одсуство хронологије у њеном основном значењу догађаја који претходе једни другима и следе једни за другима, утицаће на мишљење по коме се *Рани јади* могу назвати збирком прича. С друге стране, обједињене темом потраге за самим собом, која прераста у потрагу за ишчезлим оцем, као и ликом Андреаса који је најчешћи, директни или индиректни, приповедач, али и захваљујући каузалности која ипак успоставља одређену хронологију у описаним догађајима, те приче прерастају у поглавља кратког романа.

Ликови Едуарда и Андреаса Сама постепено се развијају у наставку породичне трилогије и доживљавају кулминацију у последњој њеној књизи, која, као и њена претходница, јесте недвосмислено роман. С обзиром на то да ученици као лектуру имају само *Ране јаде*, разговор о њој и њено смештање у шири контекст породичног циклуса могао би да послужи као подстрек за даље читање и наставак трагања.

Овакав приступ *Раним јадима* би захтевао више од 45 минута које нуди школски час, чак можда и цела два часа. Да би се употпунио доживљај, ученицима би се, у зависности од могућности и времена, могла пустити позоришна адаптација *Раних јада* од стране суботичког Народног позоришта која постоји на Јутјбу, а као домаћи би добили задатак да одговоре на тему *Андреас Сам као двојник Данила Киша*.

6. Закључак

Наша сећања из детињства, сматра Фројд, „ne bivaju fiksirana u trenutku doživljaja i onda ponavljana, kao što je to slučaj sa svesnim sećanjima iz zrelog doba, već se, izmenjena, falsifikovana, stavljena u službu neke kasnije težnje, izvlače tek u docnijem dobu, kada je detinjstvo već prošlo, tako da se ne mogu više strogo odeliti od fantazija” (FROJD 1976: 129). Фантазија тако повратно храни живот, не само литературу.

Данило Киш је своја прва сећања и своје прве фантазије преточио у литературу, у кратке прозне форме које добијају метафизички карактер

и прерастају у универзална питања сведена на личну несрећну судбину. Због тога није увек могуће повући црту између њега и његових књижевних јунака, јер они стоје у чврстој симбиози. Могућност прилажења Андреасу Саму као Кишовом двојнику доказ је који ту тезу потврђује.

Читање *Раних јада* у аутобиографском кључу само је један од могућих приступа у тумачењу овог дела. Примењен на адекватан начин, он ученицима даје могућност да приђу и Данилу Кишу и Андреасу Саму које опседају готово исте теме и муче готово иста сећања. Чије су заправо успомене аутентичне, ученици ће добити шансу да сами процене.

Цитирана литература

ДЕЛИЋ, Јован. *Кроз прозу Данила Киша: Ка поетици Кишове прозе II*. Београд: БИГЗ, 1997.

КИШ, Данило. “Књижевне чињенице” <https://www.youtube.com/watch?v=c2nWD_Sbuxs> 11. 11. 2019.

FROJD, Sigmund. *Iz kulture i umetnosti*. Novi Sad: Matica srpska, 1976.

КИЋ, Данило. *Gorki talog iskustva*. Priredila Mirjana Miočinović. Beograd: Prosveta, 2007.

КИЋ, Данило. “Izvod iz knjige rođenih”. <<https://www.youtube.com/watch?v=Y9kUvZYEK68>> 26. 6. 2018.

КИЋ, Данило. “Uspomene, sećanja” (1/8). <<https://www.youtube.com/watch?v=CP3nylnyico&t=151s>> 11. 11. 2019.

MILENKOVSKI, Saša. “Rani jadi”. Subotica: Narodno pozorište, 1991. <<https://www.youtube.com/watch?v=lw7q4K0xxI0&t=1387s>> 28.6. 2018.

Извори

КИШ, Данило. *Рани јади*. Београд: Архипелаг, 2013.

Danica S. Sladojević

THE AUTOBIOGRAPHICAL APPROACH IN THE EDUCATIONAL INTERPRETATION OF *EARLY SORROWS* BY DANILO KIS

The aim of this paper is to offer a different theoretical framework for the educational interpretation of Danilo Kis's novel *Early Sorrows*. Existing approaches, which are undoubtedly valuable, have lost their originality and thus a new interpretation method might shed a different light on this masterful piece of art. The plenty of facts from Kis's life are woven into the childhood memories of the novel's main character Andreas Sam, who as an adult takes a walk down the memory lane. Whom do the memories belong to? Are they the author's, the character's? Is it possible for an author to maintain the neutral position once he „borrows” his own recollections of the bygone times and personal life to his character? Those are some of the questions this paper will try to give answers to, hoping it can encourage the students to take somewhat philosophical stance.

Keywords: educational interpretation of novel, the autobiographical approach, Danilo Kis, *Early sorrows*

МОДИФИКАЦИЈА ЛИЧНИХ ИМЕНА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду је дат преглед начина модификовања личних имена страног порекла у српском језику. С обзиром на то да највећи број личних имена страног порекла која су део антропонимског система српског језика води порекло из хебрејског, грчког или латинског језика, циљ овог рада је утврђивање принципа по којима се врше модификације изворних облика личних имена хебрејског, грчког и латинског порекла приликом њиховог интегрисања у антропонимски систем српског језика. На основу анализе извршених модификација спроведене у групи од 73 антропонимске јединице, долазимо до закључка да се све модификације изворних облика личних имена страног порекла заснивају на фонолошким и морфолошким адаптацијама тих облика, односно спровођењу гласовних алтернација и творбе засноване на комбиновању основа страног порекла и словенских суфикса.

Кључне речи: лична имена страног порекла, морфофонолошке адаптације, антропонимија, српски језик.

1. Увод

Услед комуникације која се остварује међу говорницима различитих језика и бројних историјских дешавања и околности, а као резултат међујезичких контаката и утицаја који врше језици један на други, јавља се велики број позајмљеница, односно речи које су преузете из страног језика и након гласовних и граматичких прилагођавања постале део лексичког система језика у који су ушле. Као посебан тип позајмљеница можемо издвојити лична имена која су се од најранијих дана наше историје, захваљујући међујезичким контактима заснованим на територијалној блискости двају језика или одређеним историјским збивањима, ширила и преносила из једног језичког система у други. Како за све језике света, овакви „упливи” имена страног порекла карактеристични су и за српски језик.

Сходно разликама које постоје између фонетских и морфолошких система различитих језика, јасно је да изворни облик личног имена страног порекла мора претрпети одређене промене како би био прихваћен у новом

¹ b.stamenkovic2310@gmail.com

језику. С обзиром на то да највећи број личних имена страног порекла која су део српског антропонимског система води порекло из хебрејског, грчког и латинског језика, предмет овог рада биће фонолошке и морфолошке адаптације изворних облика имена овог порекла. Циљ је, управо, испитати могуће начине модификације изворних облика личних имена страног порекла приликом њиховог интегрисања у антропонимски систем српског језика. Анализа личних имена заснована је на корпусној методи и њоме су обухваћене 73 антропонимске јединице, односно лична имена, од тога 41 лично име води порекло из грчког језика, 17 из хебрејског језика и 15 личних имена је латинског порекла. Примери личних имена, као и њихових изворних облика, ексцерпирани су из *Речника личних имена код Срба* Милице Грковић. Број личних имена обухваћен анализом по групама заснованим на пореклу имена усклађен је са заступљеношћу имена одређеног порекла у оквиру српског антропонимског система. Дакле, број примера обухваћених анализом највећи је у групи личних имена грчког порекла, следећа по заступљености су имена хебрејског порекла и на крају имена која воде порекло из латинског језика. Након извршене анализе поменутих примера, односно утврђивања принципа по којима се изворни облици хебрејских, грчких и латинских личних имена модификују, компаративном методом је извршено упоређивање начина модификације међу групама заснованим на пореклу имена.

Рад је организован на следећи начин: најпре је дат кратак увид у претходна истраживања која се односе на модификовање лексема и антропонима страног порекла, затим, теоријски оквир истраживања, након чега следи централни део рада који се заснива на подацима о начинима модификовања личних имена страног порекла датим по групама формираним на основу порекла личних имена и на крају је дат закључак.

2. Претходна истраживања

Фонд речи у једном језику састоји се из више слојева при чему један од тих слојева свакако чине позајмљенице, односно речи из страних језика које су се асимиловале у други језик услед недостатка речи којом би се означило одређени ентитет или популарности и широке заступљености речи страног порекла, која заједно са оним што означава улази у културу и језик једног народа. Лексички фонд српског језика одликује се великим бројем позајмљеница из различитих језика: турског, немачког, грчког, латинског, италијанског, француског, енглеског и других. Сходно таквој структурираности српске лексике, можемо говорити и о великој разноликости антропонимског система српског језика као њеног дела, која је такође заснована на различитом пореклу антропонимских јединица. Једна од основних карак-

теристика антропонима јесте управо то што се „друге речи могу преводити на стране језике док се властити називи преносе из једног језика у други” (ГРКОВИЋ 2004: 43).

Начини модификовања, односно прилагођавања лексема и антропонима страног порекла језичким системима у које су интегрисани, нису заокупљали пажњу великог броја проучавалаца језика. Можемо издвојити радове о позајмљеницама из француског језика: монографија о речима француског порекла у српском језику М. Поповића (ПОПОВИЋ 2005), студија о француским позајмљеницама у српском књижевном језику Н. Крстића (КРСТИЋ 1990), као и о позајмљеницама из грчког: студија о проблемима грчко-словенске гласовне супституције И. Поповића (ПОПОВИЋ 1956), *Грчко-српске лингвистичке студије II* (ПОПОВИЋ 1955а) и *Грчко-српске лингвистичке студије III* истог аутора (ПОПОВИЋ 1955б), студија о грцизмима у српском језику Ј. Влајић-Поповић (ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ 2009) или турског језика: речник турских позајмљеница А. Шкаљића (ŠKALJIĆ 1966), стручна монографија о турцизмима у српском призренском говору С. Петровић (ПЕТРОВИЋ 2012) или докторска дисертација М. Ђинђић о турцизмима у савременом српском књижевном језику који су подељени на турцизме са „најбогатијим деривационим гнездима” и турцизме „без деривационих гнезда” (ЂИНЂИЋ 2013). Посебно се издвајају радови који се баве речима енглеског порекла у српском језику чији се број повећава услед великог броја англицизама који у последњих пар деценија улази у лексички систем српског језика, на пример, студија о англицизмима у хрватском и српском језику Р. Филиповића (FILIPOVIĆ 1990), рад о деминутивним суфиксима у српском и њиховим преводним еквивалентима у енглеском Р. Ђурић (ЂУРИЋ 2004), бројни радови о англицизмима у научним области: англицизми у медицинским текстовима В. Кризманић (КРИЗМАНИЋ 2000), англицизми у спортској терминологији М. Милић (МИЛИЋ 2006) и многи други. Што се конкретно модификације англицизама тиче, можемо издвојити монографију Р. Филиповића о језичким контактима (FILIPOVIĆ 1986: 56) у којој он све језичке адаптације дели у две групе: промене које се јављају од момента трансфера модела у језик прималац све до интеграције реплике у састав тог језика и промене које се јављају на позајмљеници од интеграције у састав језика примаоца па надаље. Прва група се, дакле, заснива на примарним променама, а друга на секундарним. Филиповић, између осталог, тврди да се англицизам мора на одређени начин прилагодити да би постао функционални део српског језика и да у току те адаптације долази до бројних промена.

Посматрањем опуса радова који се баве изучавањем различитих аспеката интеграције лексема страног порекла у српски језик, можемо приметити да се врло мали део научних промишљања таквог типа односи конкретно на антропонимију, односно адаптације изворних облика личних имена страног

порекла и њихово прилагођавање антропонимском систему српског језика. Као најзначајније публикације са таквом тематиком можемо издвојити *Rječnik osobnih imena* М. Шимундића (ŠIMUNDIĆ 1988), у којем аутор нуди мноштво занимљивих и јединствених решења за порекло и значење појединих имена, чланак *Антропоними и творба речи* Б. Ћорића (ЋОРИЋ 1992), студију *Србски мџски лични имена, образувани от римско родово име* Г. Атанасове Петкове (АТАНАСОВА ПЕТКОВА 2013), као и публикације које се баве искључиво модификацијама личних имена грчког порекла: *Transkripcija i adaptacija grčkih imena* Д. Салопека (SALOPEK 1986), чланак *Грчки и српски језик (питања транскрипције имена)* М. Јовановић (ЈОВАНОВИЋ 2014), као и рад И. Поповића о хришћанској грчкој ономастици у хрватском језику (ПОПОВИЋ 1958: 77–100), у којем се аутор бави историјским проблемима хрватског именословља постављајући питање да ли су византијски утицаји код Јужних Словена на Јадрану продрли непосредно или путем романског посредства, након чега даје преглед лингвистичког материјала грчког порекла у поменутих крајевима истичући да постоји читав низ грчких имена која су примљена непосредно, без учешћа римске цркве, и детаљно анализирајући лична имена *Иван* и *Јован*, *Јан* и *Јанко*, *Јосиф*, *Јаков* и др. узимајући примере из различитих словенских језика.

3. Теоријски оквир истраживања

С обзиром да су предмет нашег истраживања лична имена, односно питање како се страна лична имена модификују приликом уласка у нов антропонимски систем, теоријски оквир овог рада утемељен је на различитим језичким областима: најпре, ономастици која се, између осталог, бави и проучавањем и анализом личних имена, а затим и на фонетици, фонологији, творби речи, историји језика, односно оним областима у оквиру којих су дефинисана правила по којима се врше модификације личних имена страног порекла у српском језику.

Ономастика, као посебна грана науке о језику, бави се проучавањем имена и начинима именовања. Поред етнонима (лично име етничке групе), теонима (лично име бога или богиње), топонима (лично име неживог природног објекта на земљи или објекта који је створила људска рука), хидронима (лично име воде) и др. (ГРКОВИЋ 2004: 43–44), у центру њеног интересовања јесу антропоними, односно лична имена као део антропонимског система. Ономастика, као научна област, пружа нам знања на којима се заснива наш истраживачки рад, у виду спектра личних имена заступљених у једном народу, порекла тих имена, као и изворних облика имена која су страног порекла.

Што се тиче модификација тих имена до којих долази приликом прилагођавања новом језичком систему, оне се, између осталог, заснивају и на

гласовним алтернацијама, тако да њихову теоријску потпору можемо тражити у области фонетике и фонологије која се бави изучавањима гласовног система српског језика, те дефинише и правила по којима се лексеме и лична имена страног порекла морају прилагођавати фонетском систему српског језика. Поред фонетике и фонологије, још једна језичка област на којој се темеље поменуте модификације јесте творба речи. Како лексеме, тако и имена страног порекла своја прилагођавања новом језику заснивају на правилима творбе речи у српском језику, па је тако суфиксација један од могућих начина прилагођавања имена страног порекла словенским антропонимима. Све језичке појаве које се одвијају приликом модификовања изворног облика личног имена страног порекла потребно је сагледати и са аспекта историје језика, јер једино на основу познавања развоја гласовног система српског језика кроз историју, као и гласовних алтернација и морфолошких карактеристика које су се јављале на развојном путу српског језика, можемо извести закључке о томе на које начине су имена страног порекла добила своје данашње облике.

4. Модификација личних имена страног порекла у српском језику

Антропонимски систем српског језика утемељен је на постојању двеју група личних имена: словенска лична имена и несловенска лична имена. Имена обеју група скоро су једнако присутна с тим што њихова заступљеност у одређеном раздобљу зависи од историјских околности и тренутне актуелности одређених имена, што се јавља као последица различитих чинилаца: „утицај цркве и школе, одлазак наше омладине у стране земље ради школовања, разна културна и етичка мешања” (ВУКАНОВИЋ, 1940: 70) и др. Групу словенских личних имена чине она имена која у својој основи имају речи, односно корене речи, словенског порекла док под страним личним именом подразумевамо свако име које води порекло из неког несловенског језика.

Систем личних имена страног порекла у српском језику темељи се на личним именима хебрејског, грчког и латинског порекла са врло ретким изузецима које чине имена турског (на пример, *Јасмин* < *yasemin*, *Емина* < *Emin*, *Лејла* < *Leylâ*)², француског (*Агнеза* < *Agnes*, *Адела* < *Adèle*, *Жаклина* < *Jacqueline*) или неког другог језика. С обзиром на велику превласт личних имена хебрејског, грчког и латинског порекла у оквиру несловенског дела српског антропонимског система, а у односу на остале језике из којих воде порекло нека несловенска лична имена, предмет овог рада биће модификација лич-

² Изворни облици свих примера личних имена у раду преузети су из *Речника личних имена код Срба* Милице Грковић.

них имена хебрејског, грчког и латинског порекла. Приликом интегрисања у антропонимски систем српског језика лична имена страног порекла могу задржати свој изворни облик или се модификовати, односно прилагодити систему антропонима словенског порекла на различите начине:

- лична имена страног порекла могу изгубити суфикс, при чему остатак имена остаје непромењен;
- лична имена страног порекла могу изгубити суфикс, а да се остатак имена промени прилагођавајући се фонетском систему српског језика и систему антропонима словенског порекла;
- у изворним облицима личних имена страног порекла може доћи до фонолошких промена како би се добили облици прилагођени фонетском систему српског језика;
- као основа може се узети семантика страног имена након чега се то име преводи на српски језик (гради се име са словенским основама по узору на неко страно име, односно значење које оно носи).

4.1. Модификација личних имена грчког порекла у српском језику

Антропонимски систем српског језика обилује личним именима грчког порекла. Модификација ове групе имена страног порекла може бити различита у зависности од изворног облика личног имена, односно нивоа усклађености тог облика са правилима грађења имена у словенским језицима.

Лична имена грчког порекла, приликом уласка у антропонимски систем српског језика могу остати непромењена, односно задржати свој изворни облик:

- *Александра* < Ἀλεξάνδρα³, *Роксана* < Ροξάνα, *Софија* < Σοφία.⁴

Задржавање изворног облика имена карактеристично је за женска лична имена.

Познато је да се скоро сва грчка мушка имена завршавају суфиксима *-ος*, *-ας*, *-ιος*, *-ης* (Ἀθανάσιος > *Атанасије*, Ἀνδρέας > *Андреј*, Γεώργιος > *Ђорђе*, Ἀλκιβιάδης > *Алкибијад*) који су карактеристични за творбени систем грчког језика (ШИЈАЧКИ-МАНЕВИЋ 2001: 47–62), па стога можемо фор-

³ Након преузимања и интегрисања имена страног порекла у свом изворном облику у антропонимски систем српског језика, то име се даље може модификовати и тако се могу стварати различите варијанте истог имена (нпр. *Александра* > *Сандра*).

⁴ Поред задржавања изворних облика женских личних имена грчког порекла, могу се наћи и примери женских имена са извршеном модификацијом при којој се крајње *-η* у грчким женским именима модификује у вокал *a* и на тај начин се прилагођава женским личним именима словенског порекла за које је карактеристичан вокал *a* на крају имена (*Христина* < Χριστίνη). Такође, у женским именима могу бити извршене и гласовне модификације другачијег типа (*Делена* < Ἐλένη).

мирати посебну групу личних имена грчког порекла код којих се модификација базира на губљењу поменутих суфикса:

- *Никола* < Νικόλαος, *Ђорђе* < Γεώργιος, *Атанасије* < Ἀθανάσιος.

На основу датих примера можемо закључити да након губљења суфикса *-ος*, *-ας*, *-ιος*, *-ης* преостали део имена може остати непромењен или се може даље модификовати у складу са фонетским правилима српског језика или правилима грађења словенских личних имена:

- након одбијања суфикса *-ος/-ας/-ιος/-ης* остатак имена остаје непромењен: *Никола* < Νικόλαος, *Анастас* < Αναστάσιος, *Христофор* < Χριστοφόρος;
- након одбијања суфикса *-ος/-ας/-ιος/-ης* преостали део имена подлеже гласовним алтернацијама и тако се прилагођава фонетском и антропонимском систему српског језика: *Ђорђе* < Γεώργιος, *Петар* < Πέτρος, *Александар* < Ἀλεξάνδρος;
- након одбијања суфикса *-ος/-ας/-ιος/-ης*, остатак имена је остао непромењен, а затим је додат суфикс *-ј/је*, карактеристичан за грађење словенских личних имена као што су, на пример, *Радоје*, *Милоје* и сл., и на тај начин имена су прилагођена словенском антропонимском систему, што представља начин грађења тзв. хибридних личних имена, односно антропонимних хибрида (ŠUPUK 1972, 51–58): *Анастасије* < Αναστάσι < Αναστάσιος, *Атанасије* < Ἀθανάσι < Ἀθανάσιος, *Андреј* < Ἀνδρέ < Ἀνδρέας;
- након одбијања суфикса *-ος/-ας/-ιος/-ης* преостали део имена подлеже гласовним алтернацијама, а затим је додат словенски суфикс: *Ђорђе* < Γεώργι < Γεώργιος, *Ђурђина* < Γεώργ < Γεώργιος, *Василије* < Βασίλει < Βασίλειος;
- након одбијања суфикса *-ος/-ας/-ιος/-ης* остатак имена остао је непромењен и интегрише се у српски антропонимски систем као ново име, затим се узима део тог имена и на њега се додаје словенски суфикс: *Николча* < Никола < Νικόλαος, *Николица* < Никола < Νικόλαος, *Димитар* < Димитриј < Δημήτριος;
- након одбијања суфикса *-ος/-ας/-ιος/-ης* остатак имена се модификује путем гласовних алтернација и интегрише се у српски антропонимски систем као ново име, затим се узима део тог имена и на њега се додаје словенски суфикс: *Алексеј* < Александар < Ἀλεξάνδρος, *Ђура* < Ђураћ < Γεώργιος, *Јефта* < Јефтимиј < Εὐθύμιος.⁵

Гласовне алтернације до којих долази у изворном облику имена грчког порекла приликом прилагођавања тог имена словенским антропонимима и фонетском систему српског језика су бројне:

⁵ Као посебан случај можемо издвојити пример у којем долази до одступања од правила губљења суфикса, већ се тај суфикс преводи са грчког на српски језик (*Николаћ* < Νικόλακς) при чему је *-акης* грчки деминутивни суфикс.

- асимилација и сажимање вокала: *Василије* (додавање словенског суфикса) < Βασίλῃ (асимилација и сажимање вокала) < Βασίλει (губљење суфикса -ος) < Βασίλειος, *Ђорђе* (додавање словенског суфикса) < Ђорђ < Γώργυ (асимилација и сажимање вокала) < Γεώργυ (губљење суфикса -ιος) < Γεώργιος;
- јотовање: *Ђорђе* < Γεώργιος, *Ђенадије* < Γεννάδιος;
- губљење сугласника: *Ђенадије* < Γεννάδιος;
- уметање сугласника испред вокала на почетку имена: *Јармен* < Ἀρμένιος;
- уметање вокала између два сугласника: *Александар* < Ἀλεξάνδρ (губљење суфикса -ος) < Ἀλεξάνδρος, *Петар* < Πέτρ (губљење суфикса -ος) < Πέτρος.⁶

Што се тиче додавања словенског суфикса на основу страног порекла, ти суфикси могу бити различити, тако, на пример, од имена *Андреј* < Ἀνδρέας додавањем суфикса -ко добијамо варијанту овог имена *Андрејко* (суфикс -а: *Андреја*, суфикс -ан: *Андрејан*, суфикс -аш: *Андрејаш*, суфикс -ић: *Андрић*, суфикс -ица: *Андрица*, суфикс -ушко: *Андрушко* и бројни други).⁷

Посебну групу имена страног порекла чине лична имена преведена са грчког на српски језик, односно она имена која су у основи словенска (формирана су од словенских речи), али на основу семантике имена грчког порекла: *Богдан* < Θεοδόσιος (Theodósios), *Вера* < Πίστις (Pístis), *Слободан* < Ἐλευθέριος (Élefthérios).

4.2. Модификација личних имена хебрејског порекла у српском језику

Лична имена хебрејског порекла представљају запажен део српског антропономастикона. Спадају у групу најфреквентнијих и најзаступљенијих личних имена и позната су како у нашој култури тако и широм света. Као најпознатија можемо издвојити имена: *Аврам*, *Адам*, *Давид*, *Исак*, *Јаков*, *Јован* и др. Јасно је да су у питању библијска имена која су у многе језике света ушла ширењем хришћанства.

Постоји шест основних принципа по којима се врши прилагођавање личних имена хебрејског порекла словенским личним именима и фонетском систему српског језика. У основи спровођења тих принципа јесте губљење суфикса уколико изворни облик имена садржи суфикс, а затим и вршење гласовних промена и додавање словенских суфикса:

⁶ У складу са великим бројем личних имена која су из антропонимског система грчког језика интерисана у српски антропонимски систем долазимо и до великог броја могућих гласовних алтернација које се одвијају овим путем.

⁷ Српски језик има богато развијену суфиксалну творбу, те је стога и број имена која можемо добити суфиксацијом веома велики.

- уколико изворни облик хебрејског имена садржи суфиксе *-āh*, *-ān*, *-ah*, *-h*, ти суфикси се губе, остатак имена подлеже гласовним алтернацијама, лично име добијено тим путем задржава се у антропонимском систему српског језика, а затим се додавањем словенског суфикса на то име или део имена граде нова имена;
- уколико изворни облик хебрејског имена не садржи поменуте суфиксе, име се прилагођава српском језику путем гласовних алтернација, лично име добијено тим путем задржава се у антропонимском систему српског језика, а затим се додавањем суфикса словенског порекла на то име или део имена граде нова имена.

У основи спровођења првог принципа јесте губљење суфикса карактеристичних за изворне облике мушких хебрејских имена, а затим и спровођење гласовних алтернација:

- *Захар* < *Zēkar* < *Zēkarjāh*, *Јован* < *Iōhān* < *Iōhānān*.

Други принцип модификације такође се заснива на губљењу суфикса, након чега долази до гласовних алтернација, а затим и додавања словенског суфикса на основу страног порекла:

- *Захарује* < *Захар* < *Zēkar* < *Zēkarjāh*, *Јованча* < *Јован* < *Iōhān* < *Iōhānān*⁸.

Трећи начин модификације заснован је такође на првенственом губљењу суфикса након чега исто долази до додавања словенског суфикса, али не на цело име, већ на део тог имена:

- *Илко* < *Илија* < *'Ēlija* < *'Ēlijah*, *Јовица* < *Јован* < *Iōhān* < *Iōhānān*.

Код четвртог принципа модификације изворни облик имена не садржи суфикс који би се изгубио, већ се прилагођавање правилима и природи српског језика врши само спровођењем гласовних алтернација:

- *Јаков* < *Ia' qōb*, *Јосиф* < *Iōsef*, *Сава* < *Sāba*;
- *Ева* < *Науца*, *Марија* < *Mirjām*, *Сузана* < *Šōsānnā*.

Пети начин модификације заснива се на четвртог принципу с тим што након формирања новог имена путем гласовних промена долази до додавања словенског суфикса на име страног порекла:

- *Јаковац* < *Јаков* < *Ia' qōb*, *Савадин* < *Сава* < *Sāba*.

Посебну варијанту оваквог начина модификације чини грађење новог имена најпре путем гласовних алтернација, а затим додавањем словенског суфикса, али не на цело име, већ на његов део:

- *Марица* < *Марија* < *Mirjām*, *Савка* < *Сава* < *Sāba*.

⁸ У складу са разгранатом суфиксалном творбом, број суфикса који се могу додати на име хебрејског порекла је веома велики при чему добијамо значајан број имена са истом основом: *Јованац*, *Јованда*, *Јованиш*, *Јованко*, *Јованчић* и др.

4.3. Модификација личних имена латинског порекла у српском језику

У односу на лична имена која воде порекло из хебрејског или грчког језика, личних имена латинског порекла има знатно мање. Важно је истаћи и то да део имена хебрејског и латинског порекла интегрисаних у антропонимски систем српског језика постоји и у грчком језику, тако да та имена можемо тумачити двојачко. Дакле, можемо се водити тиме да су се хебрејски или латински изворни облици датих имена директно модификовали из хебрејског и латинског у српски језик (нпр. *Марија* < *Miriām*, *Павле* < *Paulus*) или чињеницом да је можда највећи број имена хебрејског и латинског порекла у наш језик, заправо, ушао преко грчког језика с обзиром да имена грчког порекла чине велики део српског антропонимског система (нпр. *Марија* < *Μαρία* < *Miriām*, *Павле* < *Παῦλος* < *Paulus*).

Што се тиче модификовања личних имена латинског порекла у процесу њиховог прилагођавања српском језику, можемо издвојити неколико начина модификације:

- уколико изворни облик личног имена латинског порекла садржи суфикс *-us*, тај суфикс се губи, остатак имена остаје непромењен или се даље модификује путем гласовних алтернација, лично име добијено тим путем задржава се у антропонимском систему српског језика, а затим се на то име или део имена додаје суфикс словенског порекла;
- лична имена латинског порекла приликом интегрисања у антропонимски систем српског језика остају непромењена, односно задржавају свој изворни облик;
- лична имена латинског порекла приликом интегрисања у антропонимски систем српског језика модификују се тако што се на изворни облик латинског имена или део тог имена додаје словенски суфикс.

Завршавање имена и појмова суфиксом *-us* карактеристика је великог броја властитих имена и речи латинског порекла. При интегрисању тих имена у антропонимски систем српског језика тај суфикс се губи, па тако добијамо имена:

- *Валентин* < *Valentinus*, *Емилијан* < *Aemilianus*, *Константин* < *Constantinus*.

Након одбијања поменутог суфикса, остатак имена може остати непромењен (такав је случај, на пример, са именом *Валентин*), али може доћи и до даљих модификација у виду гласовних промена као што су асимилација и сажимање вокала, уметање сугласника *ј* између два вокала и др. (*Емилијан* < *Aemilianus*). Лична имена латинског порекла могу се даље прилагођавати српском антропонимском систему додавањем словенских суфикса, било на

цело име или на део имена, на непромењену или гласовно модификовану основу:

- након одбијања суфикса, остатак имена остаје непромењен, а затим се додаје словенски суфикс: *Марко* < Marc < Marcus;
- након одбијања суфикса, остатак имена подлеже гласовним алтернацијама, а затим се додаје словенски суфикс: *Емилија* < Aemili < Aemilius;
- након одбијања суфикса, остатак имена остаје непромењен, а затим се на део тог имена додаје суфикс: *Константије* < Constantin < Constantinus;
- након одбијања суфикса, остатак имена подлеже гласовним алтернацијама, а затим се на део тог имена додаје суфикс: *Павле* < Paul < Paulus.

Поред личних имена чија се модификација базира на губљењу суфикса *-us*, постоје и она имена латинског порекла која су мотивисана личним именом које не садржи поменути суфикс (на пример, *Виктор* < Victor) или одређеним појмом (*Оливер* < olivifer – онај који даје маслине). У оквиру оваквих примера долази до гласовних промена (*Љиљана* < lilium – љиљан, крин) или имена задржавају свој изворни облик (*Марина* < Marina). Даље се могу модификовати суфиксацијом када на име или део имена латинског порекла додамо словенски суфикс:

- *Оливера* < Оливер < olivifer (након извршене модификације у виду губљења *-if-* долази до додавања суфикса при чему се добија женско име као варијанта имена *Оливер*);
- *Маринка* < Марина < Marina (након преузимања изворног облика имена *Марина* додавањем суфикса на део имена граде се његове нове варијанте: *Маринка*, *Марислава*).

5. Закључак

Након спроведеног истраживања и извршене анализе одређеног броја примера, упоређивањем модификација до којих је дошло на путу прилагођавања изворних облика личних имена страног порекла српском антропонимском систему можемо извести одређене закључке.

Анализа је показала да се изворни облици личних имена хебрејског, грчког и латинског порекла на сличне начине адаптирају и прилагођавају словенским антропонимима. Лична имена грчког порекла су најбројнија у испитиваној групи. Модификација њихових изворних облика заснована је на губљењу суфикса *-os/-as/-ios/-is* карактеристичних за грчка мушка имена при чему се, након губљења суфикса, име даље модификује гласовним алтернацијама или остаје непромењено. Јединствене примере адаптације изворних

облика личних имена грчког порекла представљају примери преласка крајњег *-η* у вокал *a* у женским личним именима, као и превођење грчких суфикса на српски језик и преузимање семантике грчког имена на основу које се гради ново име у српском језику. Изворни облици личних имена хебрејског порекла модификују се на сличан начин као имена грчког порекла: најпре, губљењем суфикса (*-āh*, *-ān*, *-ah*, *-h*) након чега долази до модификовања остатка имена путем гласовних алтернација. Основну разлику између начина модификовања грчких и хебрејских имена представља то што не садрже суфиксе сви изворни облици хебрејских мушких имена, као што је то случај у грчком језику, па у таквим примерима нема губљења суфикса, већ се модификације заснивају само на гласовним променама. За групу личних имена латинског порекла својствено је губљење суфикса *-us* карактеристичног за латински језик, након чега остатак имена може остати непромењен или може доћи до даљих адаптација путем гласовних промена, што имена латинског порекла спаја са групом грчких личних имена код којих се модификације спроводе на исти начин, за разлику од имена хебрејског порекла код којих, након одбијања суфикса, основа никад не остаје непромењена, већ се увек даље модификује гласовним променама. Заједничко трима групама је то што се у свакој групи могу градити нова имена додавањем словенских суфикса на име или део имена које се већ асимиловало и постало део српског језичког система. Лична имена хебрејског порекла никада не задржавају свој изворни облик док имена грчког и латинског порекла могу задржати свој изворни облик с тим што су код личних имена грчког порекла такви примери забележени само у групи женских личних имена (*Александра* < *Ἀλεξάνδρα*), а код имена латинског порекла неизмењени изворни облици својствени су и мушким и женским личним именима (*Виктор* < *Victor*, *Марина* < *Marina*).

Цитирана литература

- АТАНАСОВА ПЕТКОВА, Гургана. „Србски мџки лични имена, образувани от римско родово име”. *Српски језик, књижевност, уметност* књ. 1 (2013): стр. 265–278.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Грецизми у српском језику: осврт на досадашња и поглед на будућа истраживања”. *Јужнословенски филолог: повремени спис за словенску филологију и лингвистику* књ. 65 (2009): стр. 375–403.
- ВУКАНОВИЋ, Татомир. „Лична имена код Срба”. *Гласник Етнографског музеја у Београду* књ. 15 (1940): стр. 56–74.
- ГРКОВИЋ, Милица. „Историјски пут српског именослова”. *Предавања из историје језика. Лингвистичке свеске* 4 (2004): стр. 44–69.
- ЋИНЂИЋ, Марија. *Турцизми у савременом српском књижевном језику: семантичко-деривациона анализа*. Београд: Филолошки факултет, 2013.

- ЈОВАНОВИЋ, Милена. „Грчки и српски језик (питања транскрипције имена)”. *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност* бр. 3/4 (2014): стр. 285–298.
- КРИЗМАНИЋ, Вишња. „Англицизми у медицинским текстовима”. *Зборник Матике српске за филологију и лингвистику* књ. 43 (2000): стр. 309–315.
- КРСТИЋ, Ненад. „О француским речима у српском књижевном језику предвукског периода”. *Прилози проучавању језика* 24/26 (1990): стр. 37–49.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемеркића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Грчко-српске лингвистичке студије II”. *Зборник радова* књ. XLIV, *Византолошки институт* књ. 3 (1955a): стр. 111–115.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Грчко-српске лингвистичке студије III”. *Зборник радова* књ. XLIV, *Византолошки институт* књ. 3 (1955b): стр. 118–157.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Два проблема грчко-словенске гласовне супституције”. *Зборник радова* књ. XLIX, *Византолошки институт* књ. 4 (1956): стр. 53–62.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Хришћанска грчка ономастика у Хрвата”. *Зборник радова* књ. LIX, *Византолошки институт* књ. 5 (1958): стр. 77–100.
- ПОПОВИЋ, Михаило. *Речи француског порекла у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- ЋОРИЋ, Божо. „Антропоними и творба речи”. *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност* бр. 1 (1992): стр. 29–37.
- ШИЈАЧКИ-МАНЕВИЋ, Бојана. *Грамматика грчког језика*. Београд: Библиотека „Дидаскалос” 7, 2001.
- ЂУРИЋ, Radmila. „Deminutivni sufiksi u srpskom i njihovi prevodni ekvivalenti u engleskom”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* knj. 47 (2004): str. 147–164.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.
- MILIĆ, Mira. „Uticaj engleskog jezika na srpski u procesu adaptacije sportske terminologije”. *Susret kultura: zbornik radova*, Међународни интердисциплинарни симпозијум „Susret kultura” (2004): стр. 583–590.
- SALOPEK, Damir. *Transkripcija i adaptacija grčkih imena*. Zagreb: VPA Latina et Graeca, 1986.
- ŠIMUNDIĆ, Mate. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost”, 1966.
- ŠUPUK, Ante. „Antroponimni hibridi”. *Čakavska rič* br. 2 (1972): str. 51–58.

Извор

ГРКОВИЋ, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: ЕД. Вук Караџић, 1977.

Biljana Lj. Stamenković

MODIFICATION OF PERSONAL NAMES OF FOREIGN ORIGIN IN THE SERBIAN LANGUAGE

The paper gives an overview of modifications of foreign personal names in the Serbian language. Considering that the most of the personal names of foreign origin which are part of the anthroponymic system of the Serbian language originate from Hebrew, Greek or Latin, the aim of this paper is to determine the principles according to which modifications of original forms of personal names of Hebrew, Greek and Latin origin are performed during their integration into the anthroponymic system of the Serbian language. Based on the analysis of modifications conducted in a group of 73 anthroponymic units, selected by random sampling, we come to the conclusion that all modifications of original forms of personal names of foreign origin are based on phonological and morphological adaptations of these forms, vocal alternations and combining bases of foreign origin and Slavic suffixes.

Keywords: personal names of foreign origin, morphophonological adaptations, anthroponymy, Serbian language.

Бранимир В. Станковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за србистику

Лидија С. Тасић
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању

УДК 81`1
Прегледни научни рад
Примљен: 16. мај 2021.
Прихваћен: 1. јун 2021.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.19.2021.21>

„КУРС ОПШТЕ ЛИНГВИСТИКЕ” И КРИТИЧАРИ СОСИРОВИХ ИДЕЈА²

Рад нуди приказ критичких осврта на идеје формулисане у Сосировом *Курсу опште лингвистике*. Пре свега, Јакобсонова фонолошка истраживања показала су да је Сосирова тврдња о очигледној линеарности језичког израза (с обзиром на чињеницу да два означитеља никада не могу бити реализована истовремено) у ствари *petitio principii* – не само да је могуће синхроно реализовати два или више фонолошких дистинктивних обележја, већ је ово уобичајен феномен, будући да су фонеме саме по себи комплексни ентитети” (ЈАКОБСОН 1978: 99). Бенвенист (1966) сматра да веза између двеју компоненти језичког знака, означитеља и означеног, није арбитарна, како је окарактерисао Сосир, већ је *неужна*. Коментар антрополога Леви-Строса (1973), настављача Јакобсонових идеја у оквиру структуралистичке теорије мита, гласи да је језички знак арбитаран *a priori*, али да је он за изворне говорнике мотивисан *a posteriori*. Коначно, занимљиво је неслагање Сосира и Чомског у погледу чувене дихотомије *langue:parole* и дефинисања предмета лингвистике. Према Сосиру (1916: 31), *parole* подразумева индивидуалне, слободне креиране комбинације у оквиру језичког кода помоћу којих говорник изражава сопствене мисли, али говор укључује и психолошке механизме који омогућавају екстериоризацију ових комбинација. Међутим, за Чомског (1964) рекурзивни процеси који стоје у позадини генерисања реченице никако не представљају фриволни акт сваког појединачног говорника, већ они подлежу строгим, систематским правилима, који чине *langue*, као кључни предмет проучавања синтаксе, тј. науке о језику уопште. Коначно, Чомски лоцира другачије место за лингвистику у систему научних дисциплина. Уместо чувене Сосирове семиологије, Чомски сматра да је лингвистика део другог епистемолошког система, те да припада корпусу когнитивних наука.

Кључне речи: Курс опште лингвистике, Фердинанд де Сосир, Роман Јакобсон, Емил Бенвенист, Ноам Чомски, језички знак, *langue, parole*, семиологија, когнитивне науке

¹ branimir.stankovic@filfak.ni.ac.rs

² Непубликован реферат под истим насловом представљен је на 12. Међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност”, који је 27–28. 10. 2017. године одржан на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, у оквиру сесије „Фердинанд де Сосир и утемељење модерне лингвистике: лингвистика пре и после Сосира”.

1. Увод

Швајцарски лингвиста Фердинанд де Сосир (1857–1913) сматра се оцем модерне структуралистичке³ лингвистике, која је начинила значајан теоријско-методолошки заокрет од компаративно-историјског и младограматичарског програма, доминантних у европској науци о језику током 19. века. Међутим, чињенице које се тичу ове мале научне револуције више су него занимљиве. Наиме, целокупни Сосиров научни рад обележила је младограматичарска перспектива, а легендарни *Cours de linguistique générale* (Курс опште лингвистике) (СОСИР 2016), који он сам никада није у целини „ставио на папир” и публиковао⁴, постхумно је објављен на основу белешки са предавања неколицине његових женевских студената. Млади Фердинанд у 19. години одлази на студије индоевропеистике у Лајпциг, центар младограматичарског покрета, те као двадесетједногодишњак објављује *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (Дисертација о древном систему вокала у индоевропским језицима) (СОСИР 2009). Овај рад ће по први пут поставити хипотезу о претпостављеним, давно присутним сонантним коефицијентима (*coefficients sonantiques*) у протоиндоевропском, која ће (у нешто модификованом облику и под називом *ларингална теорија*) бити потврђена пола века касније открићем и дешифровањем хетитског језика. У „младограматичарском” Лајпцигу је 1880. године одбранио и докторску дисертацију на тему *De l'emploi du génitif absolu en Sanscrit* (О употреби апсолутног генитива у санскриту) (СОСИР 2014). Након тога је на Универзитету у Паризу предавао санскрит, готски и старовисоконемачки, да би се 1892. вратио у родну Женеву, где је све до смрти 1913. године подучавао санскрит и индоевропеистику на Универзитету у Женеви. Предавања опште лингвистике држао је само током три академске године, између 1907. и 1911., али ће његове иновативне идеје о природи људског језика, захваљујући ентузијазму и напорима ученика Шарла Баија (Charles Bally) и Албера Сешеа (Albert Sechehaye), ипак угледати светлост дана пет година касније. Ово ће дело заувек променити курс научног проучавања језика у правцу структурализма, методе које ће убрзо бити преузета и прилагођена истраживањима у науци о књижевности, антропологији, социологији, психологији, архитектури, па чак и економији (СТАНКОВИЋ 2020).

У овом раду представићемо критичке ставове тројице великана свет-

³ Треба нагласити да Сосир никада није употребљавао термин *структура* у оном значењу (или, боље, не у значењима) које му се придаје од Прашког лингвистичког серкла наовамо.

⁴ Било је више таквих покушаја, али читаве две или три деценије пре 1907–1911. године, када ће коначно добити прилику да своје идеје изнесе на предавањима Опште лингвистике на Универзитету у Женеви. Године 1996. у његовом женевском летњиковцу пронађене су и белешке за предавања, објављене 2002. као *Ecrits de linguistique générale* (Списи о општој лингвистици) (СОСИР 2006).

ске науке о језику – Романа Јакобсона (Роман Якобсон), Емила Бенвениста (Émile Benveniste) и Ноама Чомског (Noam Chomsky) – о појединим идејама изнетим у *Курсу опште лингвистике*. Они се тичу неких од најважнијих концепата Сосировог модела: односа синхронијске и дијахронијске лингвистике, арбитрарне природе језичког знака, линеарности језичких израза, дистинкције између језика и говора, места језикознања у систему научних дисциплина. Показаћемо да се легатом једног научника не сматрају само хипотезе и теорије које буду позитивно верификоване, већ чак и оне идеје које се на крају испоставе нетачним, али које друге истраживаче покрећу на критичку надоградњу. Препознавање нових, релевантних проблема у феномену који се испитује може бити први корак оригиналног научноистраживачког рада.

Рад има следећу композицију. Други, трећи и четврти одељак посвећени су критичким освртима на *Курс опште лингвистике* Јакобсона, Бенвениста и Чомског, респективно. Пети одељак доноси закључак.

2. Јакобсон о статичкој и еволутивној лингвистици и о линеарности означитеља

Утицај Сосира на формирање лингвистичке мисли Романа Јакобсона (1896–1982) очигледан је још од првих његових радова, тачније, од 1921. године, када у Прагу излази из штампе први део дела *Новейшая русская поэзия* (Најновија руска поезија) (ЈАКОБСОН 1921), трактат посвећен поетском методу руског футуристе Хлебњикова. У њему Јакобсон заступа Сосирову идеју да само статичке методе истраживања омогућују да се живи језички процеси изолују од петрифицираних форми, односно, омогућују изоловање лингвистичког система од „лингвистичке прашине”. Наиме, у трећем поглављу *Курса*, насловљеном *Статичка и еволутивна лингвистика*, швајцарски лингвиста ова два термина користи као синонине за *синхронијску* и *дијахронијску лингвистику*. Он сматра да су истраживање структурних односа у оквиру једног језика или између више језика у одређеном временском пресеку и истраживање о гласовним променама и њиховим односима током одређених временских периода одвојени и међусобно се искључују, те заговара поступак у коме се прво спроводи статичка анализа целокупности појединих етапа развоја, да би се тек потом истраживала еволутивна перспектива језика. У седмом одељку првог поглавља *Курса* Сосир чак експлицитно негира могућност заузимања панхронијске перспективе. Међутим, Јакобсоново постепено удаљавање од ове идеје почиње веома рано. Већ 1928., у коауторском раду са Тињановим (Юрий Тынянов) *Проблемы изучения литературы и языка* (Проблеми изучавања књижевности и језика), он пише:

„Чисти синхронизам се показао као обична илузија: сваки синхронијски систем има своју прошлост и будућност као неодвојив део система... Опозиција између синхроније и дијахроније губи на својој важности, у принципу, оног тренутка када препознамо да сваки систем неопходно постоји као еволуција, при чему, на другој страни, еволуција незаобилазно има систематску природу.” (ЈАКОБСОН 1928, према МАТЕЈКИ 1997)

Наредне, 1929. године Јакобсон износи мишљење да статичку и еволутивну перспективу не би требало поистовећивати са синхронијском и дијахронијском лингвистиком. Коначно, у Тезама Прашког лингвистичког серкла, програму представљеном на Првом конгресу филолога слависта у Прагу исте године, истиче се да би било неразумно подићи непремостиве баријере између синхронијског и дијахронијског метода, како то чини Женеvsка школа (ТЕЗЕ 1929, према МАТЕЈКИ 1997).

Један од основних принципа Сосировог *Курса* јесте и идеја о линеарности означитеља (*caractère linéaire du signifiant, linearité du signifiant*) (поред арбитрарности језичког знака, о којима – језичком знаку и арбитрарности – ће бити речи у наредном одељку рада). У основи овог концепта стоји идеја да два језичка означитеља не могу бити реализована истовремено (нпр. две фонеме, две морфеме, два реченична конституента итд.). Овакав се став, на први поглед, чини готово очигледним и сасвим логичним. Сосир сматра да је линеарност означитеља фундаментална особина, „са несагледивим последицама” (СОСИР 1916: 70). Међутим, Јакобсон је показао да су наизглед елементарне честице језика, фонеме⁵, даље дељиве на фонолошка дистинктивна обележја, која се реализују истовремено приликом артикулације одговарајућег фона. Зато је Сосирова тврдња о линеарности језичког израза, по Јакобсону, *petitio principii* – не само да је могуће синхронно реализовати два или више фонолошких дистинктивних обележја, „већ је ово уобичајен феномен, будући да су фонеме саме по себи комплексни ентитети” (ЈАКОБСОН 1978: 99).

На крају овог одељка ћемо поменути још два пара Сосирових термина које је Јакобсон заменио својим. Пре свега, то су појмови асоцијативних (*relations associatives*) и синтагматских односа (*relations syntagmatiques*). Смештајући их у одговарајући координатни систем, Јакобсон асоцијативне односе *in absentia* објашњава на тзв. оси селекције, а синтагматске односе међу језичким знаковима *in praesentia* на ономе што он назива осом комбинације. С друге стране, фундаменталне термине Сосирове опште лингвистике *langue* и *parole* Јакобсон ће заменити *кодом* и *информацијом*, појмовима из кибернетике и теорије информације, дисциплинама које доживљавају процват половином 20. века, управо у време највеће продуктивности легендарног пражанина.

⁵ Овде термин *фонема* (фра. *phonème*) користимо у Јакобсоновој, фонолошкој терминологији. За Сосира је *phonème* јединица фонетике (тачније, дисциплине која данас носи тај назив), а за коју Јакобсон употребљава термин *фон/глас* (фра. *son*).

3. Бенвенист и арбитраност везе означитеља и означеног

Идеја о језичком знаку, коју данас налазимо у готово свим уџбеницима опште лингвистике, потиче од Сосира. „Језички знак уједињује, не ствар и њено име, већ концепт и акустичку слику. Потоње не представља материјални звук, чисто физичку ствар, већ психолошки отисак звука, утисак који он чини на наша чула” (СОСИР 1916: 66). Он предлаже да се за целину, тачније, спој задржи термин (*језички*) *знак*, а да се термини *концепт* и *акустичка слика* замене прецизнијим појмовима *означено* (*signifiant*) и *означитељ* (*signifié*). Потом одређује први принцип језичког знака – по својој природи, језички знак је арбитран (*l'arbitraire du signe*). Тако, концепт *сестра* није везан никаквом скривеном везом са гласовима *s-ö-r*, који служе као њен означитељ у француском, и могли би потенцијално бити замењени било којим другим (фонолошки прихватљивим) низом гласова француског језика. Ово је једноставно доказиво чињеницом да се исти појмови исказују речима које се разликују од језика до језика, те самим фактом да уопште постоје различити језици.

Сосир предупредује и могуће приговоре на ову тврдњу, јер се чини да би се као изузетак од горепоменутог могле издвојити ономатопејске речи и узвици. Тако, он помиње аутентичне ономатопеје, под којима подразумева фигуре које се у реторици и теорији књижевности називају просте и сложене ономатопеје. Неаутентичне ономатопеје (иако Сосир не користи овај термин), пак, биле би речи које имају одређену фоносимболику (још једном, Сосир их конкретно не описује на овај начин). Међутим, обема групама се мотивисаност између означитеља и означеног не може приписати јер нам еволутивна перспектива ових речи открива како оне константно мењају своју форму, што значи да се у различитим епохама различитим означитељима означавају исти концепти. С друге стране, иако на први поглед делује као да „узвици представљају спонтане изразе реалности које диктирају, да тако кажемо, природне снаге” (СОСИР 1916: 69), поређењем узвика са истом експресивном функцијом у двама различитим језицима (нпр. фра. *aié!* и енгл. *ouch!*) лако можемо увидети да ово једноставно не стоји, тј. да не можемо утврдити никакву природну мотивисаност између означитеља и означеног ни за ову категорију речи.

Емил Бенвенист (1902–1976), један он најзначајнијих индоевропеиста структуралиста 20. века, критички се осврнуо на принцип немотивисаности језичког знака у својој монографији *Problèmes de linguistique générale* (Проблеми опште лингвистике). „Очигледно аргумент не стоји због несвесног, скривеног реферисања на трећи феномен, који није био укључен у почетну дефиницију.” (БЕНВЕНИСТ 1966: 44). Под трећим појмом Бенвенист подразумева сам ентитет, „реалност” – могло би се рећи, трећи угао троугла референције Чарлса Огдена (Charles Ogden) и Ајвора Ричардса (Ivor Richards) (ОГДЕН-РИЧАРДС 1923).

„Иако је Сосир рекао да концепт 'сестра' није повезан са означитељем *s-ö-r*, он није узео у обзир реалност овог појма. Када је говорио о разлици између *b-ö-f* и *o-k-s* ['во' у француском и енглеском, прим. аут.], упркос сопственом ставу, он износи и чињеницу да се ова два термина примењују за упућивање на исту реалност. Овде се, дакле, сама ствар, експресно искључена из дефиниције знака, увлачи заобилазним путем и заувек успоставља контрадикцију.” (БЕНВЕНИСТ 1966: 44).

Бенвенист подсећа да је Сосир заступао идеју да је језик форма, а не супстанца, те да је лингвистика искључиво наука о формама. Ово подразумева да је „супстанца”, била то сестра или во из његових примера, изван домена знака. Само у случају да се мисли на вола у његовој конкретной и „супстанцијалној” посебности, оправдано је сматрати „арбитрарном” везу између *b-ö-f*, на једној страни, и *o-k-s*, на другој, са истом реалношћу. Постоји, дакле, контрадикција између начина на који је Сосир дефинисао језички знак и темељне природе који му је приписао.

„Одлучити да је језички знак произвољан јер се иста животиња назива *bœuf* у једној земљи, а *ox* у другој је исто као да се тврди да је ожалошћеност арбитрарна јер се у Европи она симболизује црном бојом, а у Кини белом. Арбитрарно, да, али само под непристрасним погледом Сиријуса или за особу која се ограничила да посматра ствари изван везе успостављене између објективне реалности и људског понашања, осуђен да све време у тој вези види ништа друго до случајност”. (БЕНВЕНИСТ 1966: 44).

Бенвенист закључује да веза између означитеља и означеног није арбитрарна (немотивисана), већ да је ова веза нужна. У уму сваког говорника веза између концепта и акустичке слике је толико јака, да једно просто изазива друго, јер га подразумева. У том смислу, веза концепта и акустичке слике у језичком знаку је нужна, а арбитрарном би се могла сматрати веза између комплексног језичког знака и екстралингвистичког објекта на који реферише.

Овоме, коначно, треба додати и став антрополога Клода Леви-Строса (Claude Lévi-Strauss) (1908–2009), познатог настављача Јакобсонових идеја у оквиру структуралистичке теорије мита. Он сматра да је језички знак арбитраран *a priori*, али да је он за изворне говорнике заиста мотивисан *a posteriori*. Након што је знак настао, те постао делом историје, он не може бити арбитрарно промењен (ЛЕВИ-СТРОС 1973: 91).

4. Чомски о односу *langue* и *parole* и месту лингвистике у систему научних дисциплина

Једна од најпознатијих Сосирових дихотомија представља однос између *langue* и *parole*, тј. језика и говора, како се стандардно ови појмови

преводе. Према Сосиру, *parole* подразумева две компоненте. Са једне стране, под говором се подразумевају индивидуалне, слободно креиране комбинације у оквиру језичког кода помоћу којих говорник изражава сопствене мисли. Са друге стране, говор укључује и психолошке механизме који омогућавају екстериоризацију ових комбинација (СОСИР 1916: 31). Имајући у виду ово, Сосир реченицу, као предмет изучавања синтаксе, сврстава у говор, а не у језик, истичући да је она производ слободног избора говорника (СОСИР 1916: 172).

Овакво схватање у складу је са класичним структуралистичким концептом о растућој слободи у структури „одоздо нагоре”. На најнижем, фонолошком нивоу, избор јединица је сужен на мали број фонема и директно зависи од фонолошких и прозодијских ограничења. Избор се драстично повећава на нивоу деривационе и флективне морфологије, да би на нивоу синтаксе био максималан.

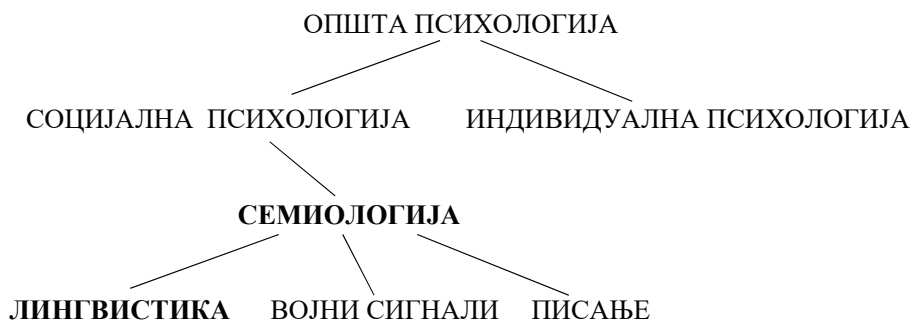
У лингвистици је уобичајено поређење Сосирових појмова *langue* и *parole* са концептима *linguistic competence* (језичка способност) и *linguistic performance* (језичка делатност) Ноама Чомског. Међутим, овакве су паралеле неприхватљиве имајући у виду начин на који Чомски интерпретира дате парове појмова. У раним радовима знаменитог америчког лингвисте, филозофа и активисте, у којима се бави ових феноменима, очигледно је само слагање у погледу редоследа појава (ЧОМСКИ 1963, ЧОМСКИ 1964). Сосиров *langue* претходи *parole*-у, онако како *linguistic competence* претходи *linguistic performance*-у. Међутим, Чомски не прихвата концепт *langue*-а јер га сагледава као пуко „складиште знакова (нпр. речи, фиксираних израза), њихових граматичких обележја, те, евентуално, одређених ’типова фраза’” (ЧОМСКИ 1963: 328). За њега је поменуто Сосирово тумачење природе реченице, тачније, механизма на којима се заснивају синтагматски односи језичких знакова, потпуно неприхватљиво.

„Био је [Сосир] прилично немоћан да разуме рекурзивне процесе који стоје у позадини деривације реченице, па се чини да изградњу реченице види као говор, а не језик у ужем смислу, као слободну и вољну креацију пре него као систематско правило. У његовој схеми нема места за ’правилима ограничenu/вођену креативност’ какву налазимо приликом свакодневне употребе језика.” (ЧОМСКИ 1964: 23)

За Чомског рекурзивни процеси приликом генерисања реченице не представљају фриволни акт говорника, већ они подлежи строгим, систематским правилима, који представљају језичку способност, као кључни предмет проучавања синтаксе, тј. науке о језику уопште.

Ово, на крају, покреће и питање самог места које језикознање заузима у систему научних дисциплина. У трећем поглављу *Курса*, посвећеном предмету истраживања лингвистике, Сосир расправља о чињеници да је језик друштвена институција, која се, ипак, знатно разликује од осталих блиских

феномена – политичких, правних институција и сл. – будући да се ради о систему знакова којима се изражавају идеје, па је у том смислу он пре упоредив са системом писања, знаковним језиком, симболичким ритуалима, формулама учтивости, војним сигнаlima и сл. Стога он предлаже конституисање дисциплине коју назива *семиологија*⁶ (*sémiologie*), која би се бавила „животом знакова у друштву (...) оним што чини знакове, законима који њима управљају” (СОСИР 1916: 16). Она би представљала део социјалне психологије, те, на послетку, и опште психологије. Лингвистика би тако била једна од поддисциплина семиологије, поред теорије војних сигнала, система писања итд. (в. графикон 1). Семиологија је потом, даљим развојем њене научне мисли, као саставни део наддисциплине семиотике постала теоријско жариште опште и социјалне антропологије у другој половини 20. века.

Графикон 1. Место лингвистике и семиологије у систему научних дисциплина према Сосиру

Чомски, међутим, лоцира другачије место за лингвистику у систему научних дисциплина. Године 1957. излази из штампе књига *Verbal behavior* (вербално понашање) психолога Баруса Фредерика Скинера (Burrhus Frederic Skinner), у којој се језик анализира у духу владајуће бихевиористичке психолошке парадигме да је предмет истраживања само понашање, без успостављања веза са хипотетичким менталним структурама, већ са околином у којој се понашање јавља као реакција. Чомски је две године касније објавио веома оштру критику овог модела, називајући покушај да се људски језик интерпретира бихевиористички пуком игром речи, која није заснована ни на каквим конкретно спроведеним експериментима (ЧОМСКИ 1959).

⁶ „За разлику од Сосира, амерички мислилац Чарлс Перс (Charles Pierce) почев од 1867. године развија идеју о семиотици, која је концептуално шира и обухвата семиологију. Наиме, у Персовој филозофији, уместо дијадног, постоји тријадни однос између знака (који одговара Сосировом означитељу), објекта и интерпретанта (interpretant). За разлику од Сосировог означеника, који је апстраховани концепт у уму говорника, Персов објекат представља конкретне ентитете. Трећи елемент тријаде, интерпретант, представља однос људске свести према објекту, односно, разумевање односа између знака и објекта.” (СТАНКОВИЋ 2020: 13).

Инсистирајући на изузетној продуктивности људског језика, Чомски објашњава да условне реакције не могу никако објаснити невероватну способност детета да разуме и произведе бесконачан број реченица прихватљивих говорној интуицији свих изворних говорника. Овај се критички приказ сматра кључним за преокрет од емпиризма ка ментализму у психологији, који се често третира као когнитивна револуција не само у психологији, већ и у другим хуманистичким наукама. Према томе, уместо Сосирове семиологије, Чомски сматра да је наука о језику део другог епистемолошког система – лингвистика припада ширем корпусу тзв. когнитивних наука⁷⁸.

5. Закључак

У овом раду позабавили смо се појединим теоријско-методолошким иновацијама Сосирове лингвистике и различитим критичким реакцијама на његове идеје. Преиспитали смо фундаменталне дихотомије његове филозофије језика – *статичку* и *еволутивну лингвистику*, *signifiant* и *signifié*, *langue* и *parole*, арбитрарност и линеарност језичког знака. Поредили смо предмет језичкознања као део корпуса семиолошких/семиотичких знања и когнитивних наука.

Међутим, на општијем плану, покренули смо питање – шта то има потенцијала да иницира промене у владајућој научној парадигми? Случај Сосировог *Курса опште лингвистике* показује нам да чак и нетачне научне хипотезе, иако можда одбачене у потоњем развоју научне мисли, могу покренути низ нових истраживања и потпуно променити курс и фокус научне пажње на нови, до тада неразматрани, скуп феномена. Тако, посредно, неверификоване теорије рађају нове, веродостојне утврђеним емпиријским чињеницама.

Показали смо да се величина једног научника не огледа само у броју изнетих хипотеза и теорија, које бивају позитивно верификоване, већ чак и у оним идејама које се на крају испоставе као нетачне, али које умеју да покрену на рад друге истраживаче. Препознавање нових, релевантних проблема у феномену који се испитује може бити први корак оригиналног научноистраживачког рада.

⁷Притом је сам термин *когнитивна наука* (cognitive science) сковао Кристофер Лонгет-Хигинс (Christopher Longuet-Higgins) 1973. године у прегледном раду који се бавио проблемом вештачке интелигенције (ЛОНГЕТ-ХИГИНС 1973).

⁸Филозофи ума могу се класификовати у две групе у погледу класичне методолошке дебате о онтологији природних и хуманистичких наука. Према методолошким дуалистима, ментални феномени не могу се проучавати према једнаким стандардима рационалности који важе и за природне феномене. Као методолошки натуралист, Чомски је уједно и методолошки монист, који се залаже за једнаке стандарде у обема групама дисциплина (ЦЕЈКОБ 2002: 1).

Литература

- БЕНВЕНИСТ 1966: Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris: Gallimard, coll. (Bibliothèque des sciences humaines), 1–357.
- ЯКОБСОН 1921: Роман Якобсон, *Новейшая русская поэзия, Набросок первый: подступы к Хлебникову*, Prag: Politika, 1–68.
- ЯКОБСОН И ТИЦАНОВ 1928: Роман Якобсон, Юрий Тынянов, *Проблемы изучения литературы и языка*, у: Тынянов Ю.Н. *Поэтика. История литературы. Кино*. - М., 1977. - С. 282–283.
- ЯКОБСОН 1978: Roman Jakobson. *Six Lectures on Sound and Meaning*. Harsocks: Harvester Press.
- ЛЕВИ-СТРОС 1973: Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie Structurale Deux*, Paris: Plon. 1–450.
- ЛОНГЕТ-ХИГИНС 1973: Christopher Longuet-Higgins, "Comments on the Lighthill Report and the Sutherland Reply". *Artificial Intelligence: a paper symposium*. Science Research Council, 35–37.
- МАТЕЈКА 1997: Ladislav Matejka, Jakobson's Response to Saussure's Cours, Cahiers de l'ILSL, N° 9, 169–176.
- ОГДЕН И РИЧАРДС 1923: Charles Kay Ogden, Ivor Armstrong Richards, *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., New York: Harcourt, Brace & Company, Inc., 1–410.
- СОСИР 1916: Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, 1–331.
- СОСИР 2006: Ferdinand de Saussure, *Writings in General Linguistics* (ориг. Ecrits de linguistique générale), Oxford: Oxford University Press, 1–366.
- СОСИР 2009: Ferdinand de Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–326.
- СОСИР 2014: Ferdinand de Saussure, *De l'emploi du génitif absolu en Sanskrit*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–97.
- СТАНКОВИЋ 2020: Бранимир Станковић, *Основи прагматике*, Ниш: Филозофски факултет, 1–203.
- ТЕЗЕ 1929: „Teze předložené 1. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929”. 1. sjezd slovanských filologů v Praze, sekce II, These k diskusi, Prague: Sjezdový výbor, 1929.
- ЧОМСКИ 1959: Noam Chomsky, „Reviews: Verbal behavior by B. F. Skinner”. *Language* 35/1: 26–58.
- ЧОМСКИ 1963: Noam Chomsky, "Formal properties of grammars.", у: R. D. Luce, R. R. Bush и E. Galanter (ур.) *Handbook of Mathematical Psychology*, vol. 2. New York, London: John Wiley and Sons, 323–418.

ЧОМСКИ 1964: Noam Chomsky, „Current issues in linguistic theory.” у: J. A. Fodor и J. J. Katz (ур.) *The Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 50–118.

ЦЕЈКОБ 2002: Jacob, Pierre Chomsky, ”Cognitive Science, Naturalism and Internalism”, *HAL archives-ouvertes* (https://jeannicod.ccsd.cnrs.fr/ijn_00000027)

Branimir Stanković, Lidija Tasić

COURS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE AND CRITICS OF SAUSSURE’S IDEAS

The paper provides an overview of several important critical stances on Saussure’s *Cours de linguistique générale* (1916). Jakobson’s phonological analyses demonstrated that Saussure’s idea about the apparent linearity of the language expression (given the fact that two *signifiers* cannot be produced simultaneously) is, in fact, *petitio principii* – not only is it possible to produce two or more distinctive features at the same time, ”but this is common phenomenon as phonemes are complex entities” (JACOBSON 1978: 99). Benveniste (1966) deems that the connection between the two components of the language sign, *the signified* and *the signifier*, is not arbitrary, as characterized by Saussure, but necessary. Anthropologist Lévi-Strauss, Jakobson’s devotee in the field of the structuralist theory of the *mythos*, commented that, for its users, the language sign is arbitrary *a priori*, but that it is motivated *a posteriori*. At last, there’s an interesting dispute between Saussure and Chomsky on the famous *langue:parole* dichotomy and on defining the subject of linguistics itself. As for Saussure (1916: 31), *parole* stands for the individual, freely created combinations framed by the language code, used by the speakers to express their thoughts, but speech also includes the psychological mechanisms that enable the exteriorization of these combinations. But, Chomsky (1964) cannot simply interpret the recursive processes that are in the background of generating a sentence as a frivolous act of each individual speaker – in his theory, they are subject of severe, systematic rules, which should constitute *langue*, and which is the essential subject of interest of syntax, i.e. of linguistics, generally. Finally, Chomsky locates a different position for linguistics in the system of scientific fields. Instead of Saussure’s renowned semiology, Chomsky regards linguistics as part of another epistemological system – as a discipline in the field of cognitive sciences.

Keywords: *Cours de linguistique générale*, Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson, Émile Benveniste, Noam Chomsky, language sign, *langue*, *parole*, semiology, cognitive sciences.

СТРАНА ЛЕКСИКА У ЦРНОТРАВСКОМ РЕЧНИКУ РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА: СЕМАНТИЧКА АДАПТАЦИЈА

Рад се бави семантичком адаптацијом стране лексике у говору Црне Траве, који припада призренско-тимочкој дијалекатској области. Предмет нашег интересовања јесте оно значење које одређена позајмљеница има и у језику даваоцу и у стандардном српском језику. Циљ рада јесте да се утврди да ли одређена позајмљеница има исто значење и у говору Црне Траве или не. Грађа је преузета из *Црнотравског речника* Р. Стојановића (2010). На основу спроведене анализе можемо закључити да се у корпусу уочавају четири врсте промена у семантичкој екстензији: нулта семантичка екстензија (потпуно подударане значења модела и реплика), сужење значења репликае у односу на модел, проширење значења репликае у односу на модел и неподударане значења.

Кључне речи: страна лексика, говор Црне Траве, призренско-тимочка дијалекатска област, језик давалац, стандардни српски језик, семантичка адаптација.

1. Увод

Рад се бави семантичком адаптацијом стране лексике у говору Црне Траве, који припада призренско-тимочкој дијалекатској области. О карактеристикама призренско-тимочке дијалекатске области писали су многи дијалектолози (БЕЛИЋ 1905; ИВИЋ 1985; ВУКАДИНОВИЋ 1996; БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000; РЕСО 1985; ОКУКА 2008), о чему је било речи у нашим претходним истраживањима (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2020).

Овај рад се надовезује на наша претходна истраживања (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2020). У мањој мери се ослања на рад *Романизми у Црнотравском речнику Радосава Стојановића: семантичка адаптација* (СТЕВАНОВИЋ 2019). Док се поменути рад бави семантичком адаптацијом романских позајмљеница у говору Црне Траве, овај рад се бави семантичком адаптацијом осталих позајмљеница. Предмет нашег интереса

¹ jovanica.st@gmail.com

вања јесте оно значење које одређена позајмљеница има и у језику даваоцу и у стандардном српском језику. Циљ рада јесте да се утврди да ли одређена позајмљеница има исто значење и у говору Црне Траве или не. Грађа је, као и у споменутом раду, преузета из *Црнотравског речника* (СТОЈАНОВИЋ 2010). Због ограниченог простора, анализирани су само именице. Биране су само оне именице које означавају нешто неживо (предмет, одећу, храну, пиће, простор, музички инструмент, превозно средство и сл.). Определили смо се за именице које означавају нешто неживо, јер су семантички разноврсније (за разлику од именица које означавају нешто живо које се односе или на носиоца одређене особине или на вршиоца одређене радње), бројније су и пружају богатији материјал за анализу. Значења која имају у језику даваоцу и у стандардном српском језику утврђена су коришћењем неколико речника језика давалаца и српског језика².

2. Претходна истраживања

О странај лексици у призренско-тимочком дијалекту писали су многи, о чему је било речи у нашим претходним радовима (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2020). За потребе овог рада осврнућемо се само на најновија истраживања. А. Јанић је писала о англицизмима (2020), а И. Милошевић о германизмима у жаргону југоисточне Србије (2020). Рад Н. Јовић бави се турцизмима у сточарској терминологији југоисточне Србије (2019), док се рад Б. Марковић бави грецизмима и латинизмима у виноградарској лексици.

Пошто је овај рад наставак претходних истраживања, споменућемо и рад *Семантичка адаптација стране лексике у говорима призренско-тимочке дијалекатске области* (СТЕВАНОВИЋ 2020). У споменутом раду грађа је преузета из следећих дијалекатских речника: *Речник говора јабланичког краја* Р. Жугић, *Речник села Каменице код Ниша* В. Јовановића и *Додатак Речнику села Каменице код Ниша* В. Јовановића. Анализирани корпус обухвата 43 позајмљенице, које су подељене у три групе: нулта семантичка екстензија, сужење значења реплике у односу на модел и проширење значења реплике у односу на модел (СТЕВАНОВИЋ 2020: 433–434). У анализираним корпусу бројчано доминирају турцизми и германизми. У већем броју су забележени и романизми. Грецизми су забележени у мањој мери, као и хунгаризми и англицизми (СТЕВАНОВИЋ 2020: 433).

² Списак коришћених речника дат је на крају рада.

3. Семантичка адаптација стране лексике у говору црне траве

Семантичком адаптацијом стране лексике бавио се мали број лингвиста. Хоуп (Норе) указује на сужење значења реплике, али примећује да се оно може и проширити уколико реплика у језику примаоцу добије нова значења која модел нема (РОРОВИЋ 2005: 116).

Са друге стране, семантичком адаптацијом бавио се и Р. Филиповић који је највише пажње посветио променама у семантичкој екстензији (СТЕВАНОВИЋ 2019: 202). Бавећи се променама у семантичкој екстензији, Филиповић разликује: нулту семантичку екстензију (потпуно подударане значења модела и реплике), сужење значења реплике у односу на модел (броја значења и значењског поља) и проширење значења реплике у односу на модел (броја значења и значењског поља) (1986: 65–67; РОРОВИЋ 2005: 116; СТАНКОВИЋ 2016: 129; СТЕВАНОВИЋ 2019: 202).

Променама у семантичкој екстензији бавио се и Мартиновски (Martinowsky). Мартиновски разликује: сужење значења, проширење значења, делимично преклапање значења и неподударане значења (1978: 175–176). Ослањајући се на Мартиновског, М. Поповић разликује: подударане значења, сужење значења, проширење значења, делимично преклапање значења и неподударане значења (2005: 118–119).

Методолошки поступак М. Поповића примењујемо и ми у овом раду. За разлику од Поповића који анализира промене значења српске реплике у односу на значење француског модела, ми анализирамо промене значења одређене позајмљенице у призренско-тимочком дијалекту (говору Црне Траве) у односу на значење које одређена позајмљеница има и у језику даваоцу и у стандардном српском језику. Определили смо се за овакву методологију, јер у дијалекатској лексици постоје два страна слоја: старији слој и нова страна лексика (ЋУПИЋ 1984: 198). С тим у вези не можемо са сигурношћу рећи да су се све позајмљенице прво појавиле у стандардном српском језику, па да су из њега преузете у говор Црне Траве. Поједине позајмљенице припадају старијем слоју и преузимање су у време када нисмо имали стандард у данашњем смислу. Грађа је преузета из *Црнотравског речника* Р. Стојановића који обухвата више од 1000 страна (2010). Анализирани корпус обухвата више од 300 позајмљеница (укључујући и романске позајмљенице о којима је било речи у посебном раду (СТЕВАНОВИЋ 2019)), али смо за потребе овог рада издвојили 47.

Наша анализа значења сваке јединице је показала да се током интегрисања модела у речнички састав говора Црне Траве појављују следеће врсте промена у семантичкој екстензији: нулта семантичка екстензија (потпуно подударане значења модела и реплике), сужење значења реплике у односу на модел, проширење значења реплике у односу на модел, неподударане значења.

Нулта семантичка екстензија представља потпуно подударање значења модела и реплике (РОРОВИЋ 2005: 116; СТЕВАНОВИЋ 2019: 202; СТЕВАНОВИЋ 2020: 428). Анализирани корпус бележи 83 примера. За потребе овог рада издвајамо један део³:

- 1) аутобус – аутобус – Имаш аутобус у четури са́та за Београд⁴ (СТОЈАНОВИЋ 2010: 24).

*аутобус*⁵ – нем. велики путнички аутомобил с већим бројем седишта (РМС 1967а: 110); моторно возило за превоз већег броја путника у јавном саобраћају (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 170).

*der Autobus*⁶ – аутобус (РОРОВИЋ 2005: 45).

- 2) фермен – старински прслук извезен ибришмом и срмом (СТОЈАНОВИЋ 2010: 95).

фермен – тур. мушки прслук извезен гајтаном, део турске ношње (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1324); тур. мушки прслук од чохе без рукава, обично украшен гајтанима, који се носи поврх копорана (РМС 1976: 664); тур. дио старе народне ношње, врста прслука, од чохе, кадифе или шијака, извезен гајтанима, сприједа сасвим отворен и не скопчава се (ŠKALJIĆ 1966: 280).

fermene – арх. фермен (прслук од чоје или кадифе, украшен гајтаном) (ĐINIĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 363).

- 3) вилџан – шољица за кафу (СТОЈАНОВИЋ 2010: 100).

вилџан, финџан – тур. шољица за кафу без дршке (РМС 1976: 671; РСЈ 2011: 1408); тур. шољица без дршке, обично за црну кафу (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1335); тур. шољица за црну кафу (ŠKALJIĆ 1966: 283).

fincan – шољица за кафу (ĐINIĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 370).

- 4) вланел – врста платна, фланел – Куде Џуду ўма још да се кўпи вланел, па си кўпи и сашў гаћке на деца́ (СТОЈАНОВИЋ 2010: 103).

фланел – енгл. лака, мека памучна или вунена тканина (РМС 1976: 676); енгл. мекана, лака памучна или платнена тканина (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1341).

flannel – фланел, платно (PERLIĆ 2015: 109).

- 5) влаша – флаша – Нё би му ја далá да тóлко лóче, онўј би му влашу од гла́ву разбўла (СТОЈАНОВИЋ 2010: 104).

³ Позајмљенице наводимо по азбучном реду. Тако и ниже.

⁴ Контексте дајемо онда када није дато потпуно објашњење значења одређене позајмљенице. Експираторни акценат из техничких разлога бележимо као дугоузлазни.

⁵ Стандарднојезички модел бележимо курзивом.

⁶ Модел преузет из одређеног језика подвлачимо.

- флаша* – нем. стакленка, боца (РМС 1976: 676); нем. боца (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1342); нем. боца, стакленка (РСЈ 2011: 1410).
die Flashe – боца, флаша (РОРОВИЋ 2005: 139).
- 6) *вронцла* – реса, ројта, фронцла (СТОЈАНОВИЋ 2010: 113).
фронцла – нем. кићанка, реса, ројта (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1366).
die Franse – реса (РОРОВИЋ 2005: 144); реса, фронцла (JOVANOVIĆ, SIKORA 2003: 114).
- 7) *вруштук* – доручак – Увек прескочи вруштук, віка удебеліл се, па држі диету (СТОЈАНОВИЋ 2010: 116).
фруштук – нем. варв. доручак, зајутрак (РМС 1976: 691); нем. доручак (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1366).
das Frühstück – доручак (JOVANOVIĆ, SIKORA 2003: 115; РОРОВИЋ 2005: 147).
- 8) *вубал* – 1. фудбалска игра; 2. лопта, фудбал⁷ (СТОЈАНОВИЋ 2010: 118).
фудбал – енгл. 1. најпопуларнија игра лоптом, ногомет; 2. фудбалска лопта (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1367).
football – 1. фудбал; 2. фудбалска лопта, фудбал (ERAKOVIĆ 2002: 80).
- 9) *ђевђир* – цедиљка, посуда са решеткастим дном (СТОЈАНОВИЋ 2010: 205).
ђевђир – тур. покр. кухињска посуда за цеђење, цедило, цедиљка, цетка (РМС 1967а: 818); перс. цједиљка, бакрена посуда за цијеђење (ŠKALJIĆ 1966: 250); тур. перс. метална посуда за цеђење, цедиљка (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 400); тур. кухињска посуда са шупљикавим дном која служи за цеђење, цедило, цетка, цедиљка (РСЈ 2011: 321).
kevgir – рупичаста кашика, цедиља (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 588).
- 10) *јексер* – ексер – Напраіл врата без јексери све о(д)-дрво (СТОЈАНОВИЋ 2010: 345).
ексер – тур. гвозден клин, чавао (РМС 1967а: 836).
ekser – нар. гвозден клин; велики ексер, чавао (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 330).
- 11) *качемак* – качамак – Качемак остаде на вериге у котле, а ја побего за моџа човека. – Спрѣми ми за јутре качемак с квасено млеко – Збркај на брзину качемак, кд је већ упален огењ (СТОЈАНОВИЋ 2010: 358).
качамак – тур. јело од тврдо скувана кукурузног брашна, пура, жганци, палента (РМС 1967б: 683); тур. врста јела справљена од

⁷ Исто значење налазимо и у *Речнику села Каменице код Ниша*. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2020: 433.

- кукурузна брашна, пура (ŠKALJIĆ 1966: 377); тур. јело од куваног кукурузног брашна, палента, пура (PCJ 2011: 513).
kaçamak – качамак, пура (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 534).
- 12) киреч – креч – Угасимо една кóла кúреч (СТОЈАНОВИЋ 2010: 365).
Речници српског језика не бележе ову позајмљеницу.
kirer – креч, вапно (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 607).
- 13) ковер – кофер – Свѣ тѣј ствѣри држѣ у кóвер, пот катáнац – Спремѣл кóвер да за Ђурђóвдѣн úде у рабóту (СТОЈАНОВИЋ 2010: 375).
кофер – нем. тврда правокутна, правоугла кутија (од коже, картона и сл.) с поклопцем који се може закључати, а служи за ношење ствари при путовању, ковчег (РМС 1969: 19); нем. путни ковчег од коже, скаја, тврдог пресвученог картона, дрвета и др., у којем се обично носи одећа и друге потрепштине (PCJ 2011: 562); нем. путни ковчег, путна торба (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 674).
der Koffer – кофер, путнички ковчег (РОРОВИЋ 2005: 211).
- 14) панађур – вашар – Спремѣл се, úде з-бáбу на панађур у Власóтинци (СТОЈАНОВИЋ 2010: 628).
панађур – тур. вашар, пазар, сајам (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 889); сајам, вашар (РМС 1971: 317); тур. вашар (ŠKALJIĆ 1966: 509).
panayir – панађур, вашар; сајам (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 773).
- 15) сокак – улица у селу – Облúта по сокáци; не смѣје дóм да дóјде, да га не рúжу за некú пáкос (СТОЈАНОВИЋ 2010: 878).
сокак – тур. мања, узана улица, уличица (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1160).
sokak – сокак, (уска) улица (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 878).
- 16) тарана – 1. резанци од теста; 2. јело од резанаца од теста (СТОЈАНОВИЋ 2010: 916).
тарана – тур. кулин. 1. осушено, измрвљено зрнасто тесто; 2. супа припремљена са таквим тестом (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1217); издробљено тијесто на мрвице у облику зрнаца и осушено, од чега се прави истоимена супа (ŠKALJIĆ 1966: 601).
tarhana – кул. 1. тархана (измрвљено и осушено тесто које се користи за припремање јела); 2. чорба од таране (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 939).
- 17) чекија – бритва, ножић који се склапа у корице, чакија (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1020).
чакија – тур. покр. цепни ножић с оштрицом која се склапа, перорез (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1462); цепни ножић, перорез (ŠKALJIĆ 1966: 160).

čaki – чакија, цепни нож (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 199).

- 18) штемез – клесарска алатка, штемајзл – Тóј сáмо са штéмез мóж да се располúти (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1052).

штемајзл – нем. покр. заст. длето (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1501); нем. варв. оруђе за дубење у дрвету и камену, длето (РМС 1976: 1006).

das Stemmeisen – длето (РОРОВИЋ 2005: 362).

Суужење значења реплике у односу на модел представља промену која подразумева да реплика има уже значење од модела (РОРОВИЋ 2005: 119; СТЕВАНОВИЋ 2019: 204; СТЕВАНОВИЋ 2020: 430). Суужење значења се може остварити смањењем броја значења или значењског поља (РОРОВИЋ 2005: 116). Анализирани корпус бележи 201 пример. Издвајамо један део:

- 19) амбар – дрвена зграда за чување жита (СТОЈАНОВИЋ 2010: 32).

амбар – перс. 1. дрвена зграда за зрнасту храну, житарица, силос; 2. сандук за жито и брашно; 3. доњи дио кафеног млина, гдје пада самљевена кафа (ŠKALJIĆ 1966: 92–93); тур. 1. дрвена зграда за зрнасту храну; сандук за жито и брашно; 2. преграда у води подешена за хватање рибе; доњи део млина за кафу у који пада самлевена кафа; 3. дрвена зграда у којој се смешта зимница; 4. преграда у којој се у дућанима држало брашно, рижа и сл. (ЕРСЈ 2003: 144); тур. 1. остава за зрнасту храну; 2. нарочито ограђено место у води за хватање рибе (РМС 1967а: 73).

ambar – 1. складиште, стовариште; 2. житни магацин, житница; 3. бродско складиште, товарни простор брода; 4. мера, врећица од 75 цм (за песак, шљунак и сл.); 5. шпедитерска компанија, шпедитерско предузеће (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 45).

- 20) анџар – ханџар, велики нож – Ка(д)-дóвати анџáр, па излéзе манúт пред њú, да ги покóље (СТОЈАНОВИЋ 2010: 33).

ханџар – тур. дуг закривљен нож или кратак мач, са две оштрице (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1380); тур. нож савијеног облика, ношен у корицама за појасом; врста старинске сабље (РМС 1976: 711); ар. дуги (70–80) шиљати нож, с оштрицом с обадвије стране. Понекад ханџаром називају и кратки криви мач или јатаган (ŠKALJIĆ 1966: 310).

hançer – ханџар, јатаган (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 443).

- 21) вистан – посебна врста сукње, шарена сукња, фистан – У Дервén жéне нóсу вíстани и канáвци (СТОЈАНОВИЋ 2010: 102).

фистан – тур. 1. женска сукња; 2. мушка народна ношња у облику сукње (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1338); тур. женска сукња, мушка народна ношња у облику сукње (ŠKALJIĆ 1966: 284).

- fistan – 1. фистан, сукња; 2. шкотска сукња (мушка) (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 371).
- 22) ренде – кухињска направа за стругање поврћа (СТОЈАНОВИЋ 2010: 819).
ренде – тур. 1. направа на којој се стругањем ситни поврће, воће, сир (купус, кромпир, јабука, тврди сир и сл.); треница; 2. дрводељска алатка за стругање дрвета; блања (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1066); тур. 1. кухињска направа за стругање поврћа и теста, треница, рибеж. 2. дрводељска справа за стругање, струг, блања (РСЈ 2011: 1134).
rende – 1. стругало, стругача; 2. ренде, блања; 3. отирак, изрибак (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 810).
- 23) саџак – метални треножни држач посуда за кување (СТОЈАНОВИЋ 2010: 837).
саџак – тур. 1. жељезни треножац на коме се на огњишту у тењери или каквом другом суду вари јело; 2. треножац уопште (ЅКАЛЈИЋ 1966: 540–541).
saçayak – 1. треножац (за котло); 2. фиг. триумвират (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 820).
- 24) симиче – дем. од симит – Увек купи по неко симиче да донесе дом (СТОЈАНОВИЋ 2010: 849).
симит – тур. врста малог округлог хлеба од белог брашна (РМС 1973: 764); тур. врста малог округлог куповног (пекарског) хлеба од бијелог брашна (ЅКАЛЈИЋ 1966: 565); тур. мали округли хлеб од белог брашна (РСЈ 2011: 1197); тур. хлеб који се меси од најфинијег пшеничног брашна; мали округли хлеб од белог брашна (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1139).
simit – 1. симит (округао колач од белог хлеба); ђеврек; 2. мор. (округли) појас за спасавање; 3. арг. нула, *кромпир* (оцена у школи); 4. фино пшенично брашно (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 871)⁸.
- 25) скамлија – ђачка клупа, скамија – Седели смо по четури ђака у скамлију (СТОЈАНОВИЋ 2010: 852).
скамија – грч. клупа уопште, школска клупа (РМС 1973: 795; РСЈ 2011: 1204).
skamvi – 1. клупа, клупица (без наслона); 2. оптуженичка клупа (БАЛАЋ, СТОЈАНОВИЋ 2009: 635).

⁸ Овај пример налазимо и у рукописној збирци речи Димитрија Чемерикића која је писана у првој половини 20. века. Упоредити са ПЕТРОВИЋ 2012: 258. Са друге стране, налазимо га и у роману *Нечиста крв* Боре Станковића. Упоредити са ТОМИЋ 2015: 248. Реч *симит* забележена је и у Вуковом рјечнику (1818: 761). На основу свега реченог можемо закључити да је овај пример преузет у време када нисмо имали стандард у данашњем смислу, односно да је преузет из језика даваоца (турског језика).

- 26) сурла – пеј. нос, велики нос – Надúла сурле нéће с мéне (да) орати – Мóre, требáло-е да му рашчúкам онúј сурлу ка-це рáздра на мéне (СТОЈАНОВИЋ 2010: 910).
сурла – тур. 1. а. издужени меснати део њушке у слона и неких других животиња који служи као орган за дисање, пипање, осећај мириса и хватање; б. издужени предњи део главе многих твр-докрилаца, који им служи за бушење, сисање и сл., рилица; 2. фиг. подр. нос (обично упадљиво велик, дугачак) (РСЈ 2011: 1268; РСМ 1976: 100).
zurna – 1. муз. зурла (оријентални инструмент); 2. пеј. носина, носурда (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 1093).
- 27) тевтер – бележница – Свé úмам у тевтер коú ми кóлко дугúје још од лáњску гóдину – Тевтер ће кáже свé, квó úма да се лъжемо (СТОЈАНОВИЋ 2010: 918).
тефтер – тур. 1. бележница, списак, записник; 2. рачунска, трговачка књига (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1244); билежница, регистар, протокол; рачунска књига; трговачка књига дуговања и потраживања (ЅКАЛЈИЋ 1966: 606); тур. бележница, записник, регистар, протокол; трговачка књига примања и издавања, рачунска књига (РСМ 1976: 200).
defter – 1. свеска; 2. трговачка књига, дефтер; регистар; списак, попис (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 253).
- 28) тулум – мешина за држање вина – Пронесóше ракицúје вúно и ракиúју у тулумú (СТОЈАНОВИЋ 2010: 941).
тулум – тур. 1. мешина (за вино и другу течност); 2. празноглав човек, тупан (РСМ 1976: 333); тур. 1. мешина; 2. фиг. празне главе, неспособан човјек (ЅКАЛЈИЋ 1966: 622–623).
tulum – 1. мешина; 2. муз. мешина, мешница, гајде; 3. туба (за пасту за зубе); 4. раднички комбинезон, зеке (дечије оделце) (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 987).
- 29) туршија – укисељено поврће за зиму (СТОЈАНОВИЋ 2010: 943).
туршија – тур. воће и поврће ушчувано за зиму у води, пресолцу и сирћету (РСМ 1976: 346); тур. нарочито справљена зимница од воћа и поврћа у пресолцу и сирћету (РСЈ 2011: 1326).
turşu – 1. туршија, укисељено воће или поврће; 2. киселица, киселиш (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 989).
- 30) ћемане – виолина – Донéл у рабóту ћемáне, па ни учúл да свúримо (СТОЈАНОВИЋ 2010: 946).
ћемане – тур. виолина (РСМ 1976: 360); тур. виолина (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1291); перс. виолина (ЅКАЛЈИЋ 1966: 188); тур. врста гудачког инструмента, виолина (РСЈ 2011: 1329).
кеман – 1. виолина; 2. арх. лук; 3. танак, извијен као лук (о обрва-

ма) (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 580)⁹.

- 31) *ћенар* – 1. чипка – Кóлко сáм сáмо поплéла *ћенару* за кошúље, па за вúте, за јáстучнице, па *ћенару* с манúстра рáзне мýстре за плетенчé; 2. *ћенар* на уљеви – чипка са шпицевима (СТОЈАНОВИЋ 2010: 946).

ћенар – тур. 1. крај, граница, ивица, руб; крај, крајина; 2. врста танког памучног платна украшеног на ивицама; 3. врста простирке, мањи ћилим којим се застиру крајеви собе (РМС 1976: 360); тур. 1. крај, ивица; 2. врста танког платна; 3. врста веза на пешкиру (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1291); перс. 1. руб, околица, ивица, крај, прикрајак, маргиналија књиге; 2. крај, крајина, периферија; 3. врста простирке: уско ћилимче, струка, која се простире по крајевима собе да покрије празнине које ћилим није покрио; 4. врста веза, памучног платна, који има околицу, односно знак на рубовима, те одјећа од танког веза (ŠKALJIĆ 1966: 189).

kenar – 1. крај, ивица, руб, маргина; 2. страна; 3. обала; 4. бордура, перваз (марамике и сл.) (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 581).

- 32) *ћумез* – фиг. запуштена, тесна просторија¹⁰ – Да не улéзнеш у онúја *ћумéz* (СТОЈАНОВИЋ 2010: 949).

ћумез – тур. 1. живинарник за кокоши, кокошињац; 2. запуштен, влажан и прљав стан или крчма (РМС 1976: 368).

kümes – 1. кокошарник, живинарник; 2. фиг. кућерак, потлеушица (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 649).

- 33) *цуг* – гутљај – Не дáвај на њéга да први пúје, úма голém цúг (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1014).

цуг – нем. варв. 1. парни воз, влак, железница; 2. промаја, пропук; 3. поворка; 4. мања чета, вод; 5. гутљај, гуцај (РМС 1976: 828); нем. 1. воз, железница; 2. потез; 3. у некадашњој аустроугарској војсци најмања јединица с немачким службеним језиком; вод 4. промаја, пропук; 5. поворка, колона; 6. а. појединачно повлачење чега у неком раду или послу; потез. б. гутљај; 7. механизам за подизање декора и завеса на сцени; 8. врста велике удице за лов на сомове (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1460–1461).

der Zug – кретање, поворка, јато; воз; потез, црта; гутљај; особина, својство; промаја (РОРОВИЋ 2005: 499).

- 34) чајче, чајченце, чајчък – дем. и хип. од чај – Ћу ти свáрим зачáс чајчък о(д)-дúвљји цóцан, да ти прóјде мешúна – Ел ти вика́ ће ти

⁹ Исти је случај као и са примером *симит*. Упоредити са ПЕТРОВИЋ 2012: 286; ТОМИЋ 2015: 249.

¹⁰ Исто значење налазимо и у *Речнику села Каменице код Ниша* В. Јовановића. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2020: 430.

помогне чајче од камџлицу – Да ти свáрим чајчѣнце, да не дрѣш тóлко (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1015).

чај – тур. в. чајевац 1. азијска биљка из које се добија чај; 2. напитак од те биљке; 3. напиток од осушених цветова, листова, корена или плодова различитих биљака (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1462).

çay – 1. чај, бот. чајево дрво; 2. чајанка, чај партија (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 210).

- 35) чанче – дем. од чанак, земљана, дрвена чинија (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1016).

чанак – тур. 1. а. здела, чинија за јело (обично дрвена); б. здела или кутија у којој се држи ситан новац; 2. у старинској пушци кремењачи место где се сипа барут, прашник; 3. кориташце испод воденичког коша из којѣга жито пада на жрвањ (РМС 1976: 838; РСЈ 2011: 1471).

çanak – 1. чанак, (глинена) посуда, здела а) глинене посуде, грнчарија; б) кухињска посуда, кухињски прибор; 2. бот. чашица (цвета); 3. анат. чашица (бубрежна); 4. тех. чашица; 5. геог. котлина, удолина; 6. леген, лавор, умиваоник (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 203).

- 36) шербет – вода заслађена врелим шећером (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1043).

шербе, шербет – тур. слadak топао напиток од упрженог шећера куваног с водом; уопште слadak напиток од воде с медом или шећером, медовина (РСЈ 2011: 1503); тур. слатко пиће од воде с медом или шећером, медовина; слadak напиток од упрженог шећера куваног с водом (РМС 1976: 943); тур. 1. напиток од упрженог шећера с водом; 2. источњачко освежавајуће пиће од воде с медом и зачиницама; 3. узаврела вода за кување кафе (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1486).

şerbet – 1. шербет; 2. раствор; 3. фарм. сируп (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 914).

- 37) шићер – шећер – У sóбу улéже на коња и шићер му даде, и напоље па излéже, тóлко васпúтан коњ, и пóде онíја шићер (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1045).

шећер – тур. 1. биол. хем. органско хемијско једињење из групе угљених хидрата, кристалног облика и слатког укуса, растворљиво у води, један од честих биљних састојака и важан елемент исхране; 2. производ од прерађене шећерне трске или шећерне репе који служи за заслађивање, сахароза; 3. (у придевској служби, у полусложеницама) шећеран, слadak; фиг. умиљат, леп (обично у нар. песмама) (РМС 1976: 948).

şeker – 1. шећер; 2. шећерлема, бомбона; слаткиш, послатица; 3. шећерна болест, дијабетес (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 913).

38) шприц – прскалица, штрцаљка – Напраи́ла деца́ шпри́ц од ба́з, па и ме́не ушприца́ше с во́ду (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1051).

шприц – нем. варв. мед. 1. прибор у облику стакленог цилиндра с клипом и шупљом иглом за убризгавање лекова под кожу, у мишиће, вене и сл. брызгалица; 2. шприцаљка, прскалица (РМС 1976: 998); нем. 1. мед. прибор у облику стакленог или пластичног цилиндра с клипом и шупљом иглом за убризгавање течних лекова под кожу, у мишиће или вене, брызгалица. 2. шприцаљка, прскалица, шмрк (РСЈ 2011: 1518).

die Spritze – штрцаљка, брызгалица, шмрк; инјекција (РОРОВИЋ 2005: 356).

Проширење значења реплике у односу на модел представља развој неких нових значења у дијалекту којих нема у језику даваоцу или у стандардном српском језику. Ово није чест тип семантичке адаптације. Најчешће се шири или број значења или значењско поље. Анализирани корпус обухвата 11 примера (укључујући и романске позајмљенице о којима је било речи¹¹):

39) буклија – кондир којим се позива на свадбу или славу – Појдо́мо з-букли́ју у ро́д да ги ви́камо на сва́дбу (СТОЈАНОВИЋ 2010: 82).

буклија – грч. пљоснат дрвени суд, чутура, пљоска (РМС 1967а: 300; КЛАЈН, ШИПКА 2008: 244); грч. мањи пљоснат дрвени суд за вино или ракију, пљоска; чутура (РСЈ 2011: 114).

*mprouklion*¹² – пљоска (БАЈАЋ, СТОЈАНОВИЋ 2009: 471)¹³.

40) пенцер – 1. прозор, стакло на прозору; 2. мн. наочаре¹⁴ – Чи́и-е т́ија ма́ли с пе́нцири? – Игра́л се, па му деца́ разби́ла пе́нцири (СТОЈАНОВИЋ 2010: 637).

пенцер – тур. прозор (РМС 1971: 384; РСЈ 2011: 907); тур. заст. и покр. прозор (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 926); перс. прозор (ŠKALJIĆ 1966: 515).

rencere – прозор (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 785).

41) таламбас – 1. бубањ, тупан; 2. бука, галама – Шт́о-е па́ такој ра́но ди́гал таламбасу́? (СТОЈАНОВИЋ 2010: 914)

таламбас – тур. мали метални бубањ чинијастог облика преко чијег је отвора разапета кожа (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1212); тур. врста малог старинског бубња, метална здела са разапетом кожом преко отвора (РМС 1976: 133); тур. врста бубња (у виду мање ме-

¹¹ Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2019: 206–207.

¹² Овај облик упоредити са КЛАЈН, ШИПКА 2008: 244.

¹³ У речницима српског и грчког језика није наглашено чему служи *буклија*.

¹⁴ Значење *наочаре* није забележено ни у *Речнику села Каменице код Ниша* В. Јовановића ни у *Речнику говора јабланичког краја* Р. Жугић. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2020: 430.

- талне зделе са разапетом кожом преко отвора) (PCJ 2011: 1276).
davlumbaz¹⁵ – арх. бубањ, таламбас (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 251).
- 42) *ћуп* – 1. земљани врч, крчаг; 2. фиг. глава – Ел ђма нешто у овјја *ћуп*, ел прџзан савну? (СТОЈАНОВИЋ 2010: 949)
ћуп – тур. земљани дубоки суд с ужим грлом, крчаг, врч (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1294).
küp – *ћуп* (за пекмез, масло и сл.) (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 649).
- 43) *чантра* – 1. кожна ташна; 2. кутија за ситан алат; 3. посуда у којој косач носи брус (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1016).
чанта, *чантра* – тур. кожна торба (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1463).
çanta – торба, ташна (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 204).

У вези са неподударањем значења М. Поповић пише следеће: „У процесу значењске адаптације неких рећи семантеми реплике и семантеми модела толико су се удалјили да се њихова значења не подударaju ни у једном контексту” (2005: 146). У неким случајевима у процесу значењске адаптације нестала је веза између садржине модела и садржине реплике или је у питању погрешна интерпретација садржине модела (2005: 119). Удаљавање значења између модела и реплике утврђује се на дијахронијској равни пошто је значењска веза нестала у процесу интеграције модела. Са друге стране, „на синхронијској равни модел и реплика могу поседовати неки заједнички сем, но он је нерелевантан за њихове семантеме узете у целини” (2005: 147). Анализирани корпус бележи четири примера неподударања значења модела и реплике:

- 44) *кубе* – ваљкаста, плехана пећ – Наклади добро тој *кубе*, еднуш да се згрјемо како трѳбе (СТОЈАНОВИЋ 2010: 403).
кубе – тур. полулоптасти свод на врху грађевина, купола (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 683); полулоптасти свод, обично на врху већих јавних грађевина (најчешће цркава), купола (PCJ 2011: 594); ар. 1. свод, купола; 2. кружни дио капка на млину за кафу (ŠKALJIĆ 1966: 421).
kubbe – *кубе*, купола; свод (ЋИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ, ТАНАСКОВИЋ 1997: 633).
- 45) *паламар* – 1. калемарски нож; 2. фиг. позамашан комад нечега – Гађал ме с овољки *паламар*; 3. фиг. мушки полни уд (СТОЈАНОВИЋ 2010: 627).
паламар – тур. 1. дебело бродско уже, гумина; 2. клин, чавао (PCJ 1971: 308); тур. дебело бродско уже (PCJ 2011: 893); тур. 1. уже

¹⁵ Овај облик упоредити са КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1212.

којим се везују бродови за обалу, гумина; 2. дебео гвоздени клин (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 885); тур. дебело уже којим се брод веже за обалу (ŠKALJIĆ 1966: 508).

palamar – мор. уже, канап (за привезивање бродова) (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 772).

- 46) таратор – фиг. неред, гужва¹⁶ – Бѣгајте си дѡм, напраћли сте ми таратор по кѹћу (СТОЈАНОВИЋ 2010: 917).

tarator – тур. додатак јелу, салата од киселог млека, свежих краставаца и белог лука (РМС 1976: 149); тур. салата од ситно сецканих краставаца, белог лука, киселог млека, уља и соли (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1218).

tarator – кул. мезе које се прави од средине хлеба, ораха, маслиновог уља, белог лука и сирћета (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 938).

- 47) чадор – фиг. кишобран – Мѡж ли свѹ да стѡнемо по(д)-тѹја чѡдор, да ни не умѡкри (СТОЈАНОВИЋ 2010: 1015).

čador – тур. 1. шатор; 2. женска одећа у неким исламским земљама, која обавија читаво тело осим дела лица, понекад и читаво лице (КЛАЈН, ШИПКА 2008: 1462); тур. 1. шатор, шатра; 2. велики вео или огртач којим муслиманке у Ирану и суседним земљама прекривају лице (РСЈ 2011: 1470); тур. шатор (РМС 1976: 834; ŠKALJIĆ 1966: 159).

čadir – шатор, чадор, јурта (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ, TANASKOVIĆ 1997: 197).

Споменуте примере треба прокоментарисати. На основу објашњења из речника и контекста из *Црнотравског речника* можемо закључити да је у свим случајевима дошло до померања значења. Наиме, модел и реплика поседују неки заједнички сем, али је он нерелевантан за њихове семанте узете у целини. Семантичка веза између реплике *čador* и модела *čadir* постоји (покривање), као и између реплике *palamar* и модела *palamar* (позамашно, велико). Са друге стране, семантичка веза постоји и између реплике *tarator* и модела *tarator* (мешавина нечега), као и између реплике *kube* и модела *kubbe* (облик). Споменути примери припадају старијем лексичком слоју (ПЕТРОВИЋ 2012; ЂИНЋИЋ 2013), што говори у прилог томе да су преузети из језика даваоца (турског језика), а не из стандардног српског језика.

4. Закључак

У анализираном корпусу бројчано доминирају турцизми (*амбар, анџар, вермен, вилџан, вистан, ђевђир, јексер, качемак, киреч, кубе, пала-*

¹⁶ Значење *неред, гужва* не налазимо у *Речнику говора јабланичког краја* Р. Жугић. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2020: 429.

мар, панађур, пенџер, ренде, саџак, симиче, сокак, сурла, таламбас, тарана, таратор, тевтер, тулум, туришија, ћемане, ћенар, ћумез, ћуп, чадор, чајче/чајченце/чајчџк, чанче, чантра, чекија, шербет, шићер). У већој мери су забележени и германизми, али смо за потребе овог рада издвојили осам (автобус, влаша, вронџла, вруштук, ковер, џуг, шприц, штемез). Остале позајмљенице забележене су у мањој мери (англицизми (вланел, вузбал) и гречизми (буклија, скамлија)).

Страну лексик у анализираног корпуса можемо поделити у четири групе: 1) нулта семантичка екстензија; 2) сужење значења реплике у односу на модел; 3) проширење значења реплике у односу на модел; 4) неподударање значења. Нулта семантичка екстензија обухвата много примера, али смо за потребе овог рада издвојили 18 (автобус, вермен, вилџан, вланел, влаша, вронџла, вруштук, вузбал, ђевђур, јексер, качемак, киреч, ковер, панађур, сокак, тарана, чекија, штемез). Сужење значења реплике у односу на модел обухвата, такође, много примера, али смо за потребе овог рада издвојили 20 (амбар, анџар, вистан, ренде, саџак, симиче, скамлија, сурла, тевтер, тулум, туришија, ћемане, ћенар, ћумез, џуг, чајче/чајченце/чајчџк, чанче, шербет, шићер, шприц). Проширење значења реплике у односу на модел обухвата мали број примера (буклија, пенџер, таламбас, ћуп, чантра). Неподударање значења обухвата четири примера (кубе, паламар, таратор, чадор).

Као и претходна два истраживања (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2020), и ово истраживање је показало да су нулта семантичка екстензија и сужење значења реплике у односу на модел два честа типа семантичке адаптације. Треба напоменути да је сужење значења реплике у односу на модел чешћи тип семантичке адаптације. По М. Поповићу, „strana reč se pozajmljuje da bi se zadovoljila potreba za imenovanjem određenog pojma te se od više značenja modela preuzima samo ono koje zadovoljava tu potrebu” (2005: 124). Дакле, уколико говорник Црне Траве жели да именује одређени референт, од језика даваоца или од стандардног српског језика узима само оно значење које му је потребно за именовање тог референта.

За разлику од претходних горепомнутих истраживања, ово истраживање је показало да понекад може доћи до неподударања значења. Неподударање значења је редак тип семантичке адаптације, о чему говори анализирани корпус који обухвата само четири примера. Понекад долази до мерења значења. Наиме, веза између значења модела и значења реплике постоји, односно модел и реплика поседују неки заједнички сем, али он није релевантан за њихове семантеме узете у целини.

Проширење значења реплике у односу на модел је веома редак тип семантичке адаптације, о чему говори анализирани корпус који обухвата само 11 примера (укључујући и романске позајмљенице). Пошто се позајмљеница интегрише у говор Црне Траве, она шири или број значења или значењ-

ско поље, о чему говори анализирани корпус.

Шта се намеће као закључак? Прво – да говор Црне Траве више тежи ка сужењу, него ка проширењу. Друго – да говор Црне Траве више тежи ка поклапању, него ка непоклапању значења.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије”. *Српски дијалектолошки зборник I*, (1905): стр. 1–715.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко и МАРКОВИЋ, Јордана. *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Филозофски факултет, 2000.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. „Говор Црне Траве и Власине”. *Српски дијалектолошки зборник XLII*, (1996): стр. 1–317.
- БИНЂИЋ, Марија. *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Београд: Филолошки факултет (докторска дисертација), 2013.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- ЈАНИЋ, Александра. „Англицизми у жаргону југоисточне Србије”. *Исходишта 6*, (2020): стр. 109–127.
- ЈОВИЋ, Надежда. „Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије”. *Исходишта 5*, (2019): стр. 221–236.
- МАРКОВИЋ, Бранкица. „Грецизми и латинизми у виноградарској лексици”. *Исходишта 6*, (2020): стр. 191–201.
- МИЛОШЕВИЋ, Ивана. „Германизми у Речнику жаргонизама јужне пруге”. *Годишњак за српски језик 18*, (2020): стр. 21–34.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерићића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- СТАНКОВИЋ, Селена. „Француске позајмљенице у говорима југоисточне Србије: семантичка адаптација”. У Селена Станковић (Ур.), *Француско-српске лингвистичке паралеле* (стр. 123–143). Ниш: Филозофски факултет, 2016.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Романизми у Црнотравском речнику Радосава Стојановића: семантичка адаптација”. У Марина Јањић (Ур.), *Савремени токови у науци о језику и књижевности* (стр. 197–210). Ниш: Филозофски факултет, 2019.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Семантичка адаптација стране лексике у говорима призренско-тимочке дијалекатске области”. У Јасмина Шаранац Стаменковић, Љиљана Скробић, Мирјана Илић, Милена Каличанин (Ур.), *Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама* (стр. 423–437). Ниш: Филозофски факултет, 2020.

СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ, Вук. *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index>> 20.02.2021.

ТОМИЋ, Драгана. „Турцизми у роману Нечиста крв Борисава Станковића”. *Годишњак Учитељског факултета у Врању* књ. VI, (2015): 243–257.

ЋУПИЋ, Драго. „Туђице у дијалекатској лексици и њихова обрада”. *Лексикографија и лексикологија*, (1984): стр. 197–201.

*

FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986.

MARTINOWSKY, Georges. „L'évolution sémantique en russe des emprunts au français et au vocabulaire international spécialisé. Recherche de méthode”. *Revue des Etudes slaves* 51/1–2, (1978): 171–179.

ОКУКА, Милош. *Српски дијалекти*. Zagreb: SDK Prosvjeta, 2008.

РЕСО, Асим. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučnaknjiga, 1985.

РОПОВИЋ, Милош. *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.

Речници

БАЛАЋ, Александар и СТОЈАНОВИЋ, Миодраг. *Грчко-српски речник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2009.

ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика Свеска 1: А*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003.

КЛАЈН, Иван и ШИПКА, Милан. *Велики речник страних речи и израза*. Треће допуњено и исправљено издање. Нови Сад: Прометеј, 2008.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСЈ: *Речник српског језика*. Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.

*

ЂИЊИЋ, Slavoljub, TEODOSIJEVIĆ, Mirjana i TANASKOVIĆ, Darko. *Türkçe-Sirça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997.

ЕРАКОВИЋ, Borislava. *Rečnik englesko-srpski, srpsko-engleski*. Novi Sad: Liber; Kruševac: Teatar Za, 2002.

ЈОВАНОВИЋ, Zora i СIKORA, Agota. *Ilustrovani nemačko-srpski rečnik*. Novi Sad: Zmaj; Atlantis; Podgorica: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, 2003.

PERLIĆ, Nenad. *Englesko-srpski rečnik sa izgovorom*. <<https://www.scribd.com/doc/283134121/Englesko-srpski-Rečnik-Sa-Izgovorom>> 23.02.2021.

POPOVIĆ, Milan. *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački: (sa gramatikom nemačkog jezika)*. Zemun: JRJ; Niš: Prosveta, 2005.

ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Извор

СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црногравски речник”. *Српски дијалектолошки зборник* LVII, (2010): 1–1060.

Jovana S. Stevanović

FOREIGN LEXICON IN THE *DICTIONARY*
OF CRNA TRAVA BY RADOSAV STOJANOVIĆ:
THE SEMANTIAL ADAPTATION

The paper deals with the semantial adaptation of foreign lexicon in the speech of Crna Trava, which belongs to the Prizren-Timok dialect area. The subject of our interest is the knowledge that a certain borrower has both in the giving language and in the standard Serbian language. The aim of this paper is to determine whether a certain loanword has the same meaning in the speech of Crna Trava or not. The material is taken from the *Dictionary of Crna Trava* by R. Stojanović (2010). Based on the analysis, we can conclude that four types of changes in semantic extension are observed in the corpus: zero semantic extension (complete matching of model and replica meanings), narrowing of replica meaning in relation to model, expansion of replica meaning in relation to model, meaning unmatching.

Keywords: foreign lexicon, the speech of the Crna Trava, the Prizren-Timok dialectal area, the giving language, the standard Serbian language, the semantial adaptation.

О ЈЕДНОМ ТИПУ НАМЈЕРНИХ РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

О намјерним (финалним) реченицама у савременом српском језику углавном се зна све најзначајније, а даје им се различито мјесто у систему зависнослужених реченица. И овдје се неће говорити о том типу реченица у цјелини, већ само о реченицама с предикатом зависне клаузе у потенцијалу с негацијом и рјечцом *ли*: Ту Мојсило хоћаше да нешто проговори *не би ли* разговор *окренуо* на нешто друго (М. Глишић). Те реченице наводе све наше граматике, а напомињу да имају посебно мјесто у систему ових сложених, различито представљају њихов начин везивања зависне и управне клаузе, не говори се о њиховој распрострањености на просторном и временском плану, није баш јасна ни оцјена њихове фреквенције у савременом српском језику. Могло би се говорити нешто прецизније и о особености њиховог значења и једној разлици у односу на све друге намјерне реченице.

Кључне ријечи и изрази: српски језик, синтакса, намјерне реченице, везничко средство, фреквенција, значење.

Намјерне (финалне) реченице одавно се издвајају у српској граматичкој литератури у посебан тип зависнослужених реченица. Нешто старији граматичари нису имали уједначено мишљење о томе у коју групу зависних реченица их треба сврстати. Тако Михаило Стевановић у својој великој синтакси наводи да су намјерне реченице „као и изричне, допуне управног глагола, а не одредбе, у које их, неоправдано по нашем мишљењу, убрајају неки синтаксичари“ – упућујући на руску Академијину граматiku из 1960 (Стевановић 1990: 845). Међутим, Јован Вуковић и Милан Шипка их сврставају међу адвербијалне реченице (Вуковић и Шипка 1968: 54). У нешто млађој граматички Миливоја Миновића оспорава се Стевановићево мишљење; ове реченице се сврставају у прилошкоодредбене (адвербијалне) реченице (Миновић 1987: 126–127). У граматички Живојина Станојчића и Љубомира Поповића намјерне реченице се дијеле на одредбене и допунске зависнослужене реченице. Допунске су такве којим се „не показује да постоји одређени циљ, него се постојање намере при предузимању кретања

¹ sretotanasic@yahoo.com

већ подразумева, а намерном реченицом се исказује (експлицира) садржина те намере: Марко је отишао да спава; Марко је сишао да купи новине; Марко је однео сат да се поправи (Станојчић и Поповић 2005: 324). Живојин Станојчић у својој граматици ове реченице тумачи као и М. Стевановић, са следећим обазложењем: „намерне реченице по своме синтаксичком односу – допуна су глаголима у предикату главне реченице, и као што су изричне (декларативне) реченице допуна *глаголима* говорења, намерне реченице су обично *допуна глаголима кретања* који се налазе у предикату управне реченице, откривајући да је ситуација означена њиховим предикатом – циљ с којим се врши радња управне реченице.“ (Станојчић 2010: 404). Друге граматике новијег датума ове реченице сврставају међу одредбене – Пипер и Клајн ²2017: 514; Војводић 2018: 451 – у оквиру категоријалног комплекса условљености.

У свим граматицама се наводе намјерне реченице какве илуструје у уводном дијелу рада наведен примјер – са негираним обликом потенцијала и рјечцом *ли* иза његовог помоћног глагола у зависној клаузи. Разлика је само у томе шта је за коју граматику везничко средство у тим клаузама. Тако М. Стевановић каже да је везник ових реченица *не би ли* (стр. 848), за Јована Вуковића то је *ли* (55). Миливое Миновић не наводи примјере за овакве намјерне реченице, али међу „везницима и другим везничким средствима“ наводи као такво средство – *не (...) ли* (стр. 97), док се у граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића у овом случају говори о речци *ли* с потенцијалом у одричном облику, поред везника *да* и *како* за друге врсте ових реченица (стр. 324). Живојин Станојчић у својој граматици такође говори о речци *ли* (404). Павица Мразовић ову везу одваја од других везника: негирани потенцијал 1 + партикула *ли* (стр. 614). У граматици П. Пипера и И. Клајна о овим реченицама се говори као о реченицама с негираним потенцијалом и речцом *ли* (515), а тако се ово питање дефинише и код Д. Војводића (стр. 454; а то сврстава међу везничке изразе – 451).

У међувремену се појавио посебан рад Милоша Ковачевића у коме се и ове реченице детаљније описују. За њега у овој реченици је везник *не ли* (Ковачевић 1998: 98).

Сви аутори граматица наводе ове реченице издвајајући их као посебне у неком смислу. Једино Дојчил Војводић наглашава и да се ове реченице јављају *нешто рјеђе*, заједно с реченицама које се везују другим везницима и везничким изразима (451). Међутим, та посебност није узрок њихове ограничености, па ни у просторном погледу. Следећи примјери се наводе управо да би се показало да су оне распрострањене на цјелокупном српском језичком простору.

[1]

1. Орао сеђаше на једном високом месту, обзирући се *не би ли* што себи за ручак уловити упазео. (Д. Обрадовић, 8); 2. Нудер обазри се *не би ли* и ту кога нашао, који би изволио соопштник општеполезнога дела бити (Обрадовић 1, 5); 3. Онда и трећи син пође у лов, *не би ли* и браћу нашао. (Вук, 63). 4. Кад буде ујутру, стража приповеди цару како већ две ноћи она жена с њиме спава, и једнако виче да пребаци десну руку преко ње, *не би ли* се растала с његовим дететом. (Вук, 70); 5. Виде Пурко да је Страхиња од тешка дерта отишао из Овчине; да је навлаш наваљивао да чува зарошку воденицу *не би ли* ту погинуо (Глишић, 183); 6. Попу не смијеш ни поменути да устане око владике, *не би ли* је он како истргнуо отуд и добавио нама (Јазаревић, 85); 7. Из наше куће сва чељад и деца поскидали су свој накит, подрезивале жене са подбрадника и паре ситне, и послали за откуп кнезова, да би се тим бајаги Фочић уверио да већ други новаца немамо, и *не би ли* се сажалио да пусти кнезове. (М. Ненадовић, 27); 8. Прилегао је земљи, *не би ли* чуо коњски топот (Веселиновић, 250); 9. Љуба чека да се Белкић одзове; Белкић, опет, нешто као провлачи, *не би ли* се Љуба понизио (Игњатовић, 26); 10. Дође време поласку. Чекали су мало *не би ли* се још ко присетио да пође с њима, (Домановић, 65); 11. Бокељи отправише у Петроград архимандрита Вучетића и још тројицу, *не би ли* умолили цара Александра да не уступи Боку Французима, но да је придружи Црној Гори! (Матавуљ, 40); 12. Људи су већ обневидели од снежне белине, и упиру поглед у неки таман предмет, *не би ли* мало одморили очи. (Јаковљевић, 68); 13. Отвореним очима ја мотрим на све стране узалуд *не бих ли* гдегод угледао цара саване. (Петровић, 62; 14); Свесрдно сам пружао мој животни промашај као храну његовој повријеђености *не бих ли* је унеколико умилоставио. (Десница, 158); 15. Прота, наравно, прекиде тираду о првој бици, и ја га случајно видех како млатара обема ногама, *не би ли* покренуо своју кобилу; (Васић, 244); 16. Обазире се лево и десно и најзад у очајању баци пакет на фотелју, па клонуло и малаксало седа на њега *не би ли* му пригушила глас (Нушић, 33). 17. Кад је оно, у првом свјетском рату, исцрпљена Аустрија заређала да по селима купи бакарне тепсије, сахане и бакраче *не би ли* с њима добила битку (Ђопић, 81); 18. Није тај национ, ни пре, ни сад, кад се селио, престао да пише Марији Терезији – *не би ли* силне и моћне овог света опоменуо, уразумио. (Црњански, 428); 18); 19. *Не би ли* и они прихватили, он запева сам, из свег гласа (Ђосић, 51); 20. У осамнаестој, почео је да пије и да пуши *не би ли* изгледао старији. (Капор, 108); 21. Поче учити девојчицу везу и чипкама *не би ли* тиме, касније, зарађивала себи за живот. (Олујић, 3); 22. Цвокоћем, скакућем на једној нози *не бих ли* се загрејао али нећу да уђем унутра, (Ненадић, 141); 23. Голим рукама и скоро босих ногу, умотаних у неколико крпа, дуж ливаде превртали смо залеђени снег, *не би ли* нешто пронашле (Драгутин Кесеровић, у штампи).

Овај избор писаца говори о великој распрострањености ових реченица на просторном и временском плану српског језика. У том погледу оне, дакле, не представљају особиту посебност у односу на оне које се сматрају најубичајенијим – с везницима *да* и *како*. Може се говорити о различитој фреквенцији ових реченица по функционалним стиловима: најчешће су у књижевноумјетничком, нису необичне ни у разговорном стилу, а сусрећу се и у језику штампе и у публицистици.

Иако се у граматикама наводи мали број намјерних реченица са оним другим везницима које су у одричној форми, неки граматичари указују да оне могу бити и такве. С друге стране, граматичари указују да ове реченице са *ли*, иако им предикат зависне клаузе има одричну форму, никако нису одричне реченице (Стевановић 1991: 848; Мразовић 2009: 613; Пипер и Клајн 2017: 515; Војводић 2018: 454). Дакле, ове реченице се и разликују од осталих намјерних што немају одричну форму зависне клаузе; у прегледаном корпусу, наравно, није се нашао ниједан такав примјер.

У намјерним реченицама чешће је управна клауза на првом мјесту, али није необична и обрнута ситуација (1). И реченице о којим је ријеч могу имати такав редослијед (2):

[2]

1. *Да не би* оскрнавио ноћ молитве, сећа се, Ђорђе целог дана није поменуо манастир (И. 71);
2. *Не би ли* и они прихватили, он запева сам, из свег гласа: (Ћосић, 51).

Ипак ове реченице су ријетке с тим редослиједом.

Сви граматичари наводе посебност ових намјерних реченица и у погледу значења. Говори се да оне исказују радњу за коју је најмања поузданост (мања него кад је по сриједи везник *да* и потенцијал у предикату) да ће се предикатом исказана радња извршити (Стевановић 1991: 848); да је „реализација ситуације у намерној реченици неизвесна (проблематична, евентуална)“ (Станојчић и Поповић 2005: 324), кад се „остварење намере схвата као неизвесно, мало вероватно“ (Пипер и Клајн 2017: 515): исто и Војводић 2018: 454).

На ту посебност ових реченица осврће се и М. Ковачевић у свом раду. Он истиче да у значењу ових реченица, и оних са везником *е да*, постоји компонента неизвјесности остварења постављеног циља, при чему „*Не ли* потцртава само *наду* да би подузета активност могла довести до остварења жељеног циља, док*е да*, дакле, само наглашава претпоставку да посљедица дате активности *можда* и може бити реализација постављеног циља“ (Ковачевић 1998: 100).

Реченице са везом *ли* са потенцијалом не јављају се тамо гдје говорник нема никакву сумњу да могу бити неповољне околности, било какве врсте, за остварење постављеног циља, на примјер:

[3]

1. Девојчица пуна среће, потрча према мајци, *да* се похвали Драгутин Кесеровић, у штампи); 2. Идем за час *да* му направим мало сплачина (Исто); 3. Жена се трже као из сна, па потрча за њим, *како* би га испратила (Исто).

У овим примјерима везници *да* и *како* не би се могли замијенити везом *не ли*. С друге стране, има таквих примјера у којим је у самој реченици садржано да постоје неповољне околности за извршење радње која се исказује зависном клаузом са везом *не ли*:

[4]

1. Иди, синко, опет иза села, *не би ли* те Бог намерио на ону девојчицу (Вук, 75); 2. Чешљала се скривена у собичку и сјетна погледа вадила испод јастука плаво и црвено цвијеће, „Вида“ и „Виду“, које је синоћ тамо ставила *не би ли* у сну видјела свога суђеног. (Ђопић, 63); 3. Нероткиње на Косову носе о врату самотворну бритву „*не би ли* зачедиле и родиле дете“. (Требјешанин, 20) 4. Голим рукама и скоро босих ногу, умотаних у неколико крпа, дуж ливаде превртали смо залеђени снег, *не би ли* нешто пронашле (Драгутин Кесеровић, у штампи). 5. Стављала је на то место доста соли, *не би ли* јој тај део утрнуо (Исто). 6. Узалуд је неколицина наших тумарала околу *не би ли* је нашла и вратила (Ненадић, 18); 7. Људи су већ обневидели од снежне белине, и упиру поглед у неки таман предмет, *не би ли* мало одморили очи. (Јаковљевић, 68).

У прва три примјера неизвјесност је у томе што извршење радњи зависи од нечије воље, овдје – натчовјечанске, у четвртом од околности на које вршилац не може да утиче. Некад се на отежане околности не указује у самој реченици, али њих може да претпоставља онај ко предузима радње за остварење циља – као у примјерима пет до седам. Међутим, за све ове случајеве карактеристично је да се у реченици с таквом зависном клаузом „потцртава нада“ (Ковачевић). Ја бих рекао да је за овај тип намјерних реченица карактеристичан још један моменат – то је да се у њима исказује *снажна жеља* да се оствари циљ из зависне клаузе уз (под)свијест да то не зависи само од оног који предузима радње за то остварење.

Дакле, ове реченице, које сви граматичари издвајају између осталих намјерних реченица, имају извјесних посебности о којим се није у нашим

граматикама подробније говорило. Нешто бар од тих посебности заслужује да се помиње и у граматичкој литератури.

Извори и скраћенице

- АСК – *Антологија српске књижевности*, дигитална едиција, Учитељски факултет, Београд;
- Васић – Драгиша Васић, *Приповетке*, АСК;
- Веселиновић – Јанко Веселиновић, *Хајдук Станко*, АСК;
- Вук – Карацић, Вук Стефановић, Српске народне приповијетке, АСК;
- Глишић – Милован Глишић, *Приповетке*, АСК;
- Десница – Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, АСК;
- Домановић – Радоје Домановић, *Мртво море*, АСК;
- Игњатовић – Јаков Игњатовић, *Две приповетке*, АСК;
- Јаковљевић – Стеван Јаковљевић, *Српска трилогија*, књига друга, АСК;
- Капор – Момо Капор, *Најбоље године и друге приче*, АСК;
- Матавуљ – Симо Матавуљ, *Ускок*, АСК;
- Ненадић – Добрило Ненадић, *Доретеј*, АСК;
- Нушић – Бранислав Нушић, *Ожалошћена породица*, АСК;
- Обрадовић – Доситеј Обрадовић, *Басне*, АСК;
- Обрадовић 1 – Доситеј Обрадовић, *Писмо Харалампцију*, АСК;
- Олујић – Гроздана Олујић, *Небеска река и друге бајке*, АСК;
- Петровић – Растко Петровић, *Африка*, АСК;
- Требјешанин – Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, АСК;
- Ћопић – Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје*, АСК;
- Ћосић – Добрица Ћосић, *Корени*, АСК;
- Црњански – Милош Црњански, *Сеобе*, друга књига; АСК.

Литература

- Војводић 2018 – Дојчило Војводић, Циљна условљеност, у: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, Мар. Николић, Д. Војводић, Људм. Поповић, С. Танасић и Б. Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији Предрага Пипера, Нови Сад – Београд, 451–457;
- Вуковић и Шипка 1968 – Јово Vuković i Milan Šipka, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za VII razred osnovne škole*, Sarajevo;
- Ковачевић 1998 – Милош Ковачевић, *Финалне и конструкције намене*; Синтакса сложене реченице у српском језику, Београд, 83–109;

- Миновић 1987 – Milivoje Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo;
- Мразовић 2009 – Pavica Mrazović u saradnji sa Zorom Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci – Novi Sad;
- Пипер и Клајн 2017 – Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад, 2017;
- Поповић и Станојчић 2005 – Љубомир Поиповић и Живојин Станојчић, *Грамматика српског језика*, десето издање, Београд;
- Станојчић 2010 – Живојин С. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, Београд;
- Стевановић 1991 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, пето издање, Београд.

Sreto Z. Tanasić

ABOUT ONE TYPE OF INTENTIONAL SENTENCES IN SERBIAN LANGUAGE

Almost all of the important facts about intentional (final) sentences in modern Serbian language are well known and they are given a different place in a system of dependently complex sentences. Here, too, we will not talk about this type of sentences as a whole, but only about sentences with the predicate of a dependent clause in potential with negation and the word LI: There, Mojsilo wanted to say something in order to turn the conversation to something else (M. Glišić). These sentences list all our grammars, and note that they have a special place in the system of these complex ones, they differently represent their way of binding the dependent and administrative clause, they do not talk about their distribution on the spatial and temporal level and the assessment of their frequency in the modern Serbian language is not very clear either. One could speak somewhat more precisely about the peculiarity of their meaning and one difference in relation to all other of the sentence.

Keywords: Serbian language, syntax, intentional sentences, conjunction, frequency, meaning.

ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВИЈЕТА У РЈЕЧНИКУ ГОВОРА СРБА ЗАПАДНЕ БОСНЕ²

Рад је посвећен ауторској и колективној језичкој слици свијета у *Рјечнику говора Срба западне Босне* Стева Далмације. Основни задатак јесте да се, на основу анализе територијално маркиране лексике, ономастичког материјала, евидентираних благослова, клетви, стихова народних пјесама и сл., што вјерније прикаже како се специфична културна обиљежја испољавају у језику носилаца говора који је овим рјечником обухваћен.

Кључне ријечи: Стево Далмација, *Рјечник говора Срба западне Босне*, језичка слика свијета, ауторска језичка слика свијета, територијално маркирана лексика, етнолингвистика.

1. У раду полазимо од становишта да језик у сржи своје структуре обухвата одређени поглед на свијет. На нераскидиву везу језика, мишљења и културе указивано је у оквиру различитих лингвистичких праваца – како у студијама представника антрополошке лингвистике (Хумболта, Боаса, Сапира и Ворфа), тако и у савременим когнитивистичким, лингвокултуролошким и етнолингвистичким радовима (нпр. АПРЕСЈАН 1974 и 1995; АРУ-ТЈУНОВА 1999; ВЕЖБИЦКАЈА 1996 и 1999; КОРНИЛОВ 2003; МАСЛОВА 2001; ПИПЕР 2006; ПОПОВИЋ 2003; ПОСТОВАЛОВА 1988; РИСТИЋ 2015 и др.).

Лингвистичка истраживања усмјерена од свијета (реалија) и слика (мисаоних представа) ка језику нарочито су заступљена од краја осамдесетих година 20. вијека. Етнолингвиста Јежи Бартмињски (2011: 46) пише да је језичка слика свијета интерпретација стварности која се може представити као комплекс судова о свијету, људима, стварима и догађајима. То је, према његовим ријечима, интерпретација а не одраз, субјективни портрет а не фотографија реалних предмета. „Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника да-

¹ dijana.crnjak@flf.unibl.org

² Дијелови рада изложени су на међународној научној конференцији „Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема”, одржаној 28–30. октобра 2020. године у Београду.

тог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интерсубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена и да спаја људе у датом друштвеном кругу, стварајући јединство мисли, осећања и вредности, секундарно утичући на то како чланови заједнице опажају и разумеју друштвену ситуацију” (Исто).

1.1. Наша првобитна замисао била је да, бавећи се лексиком у *Рјечнику говора Срба западне Босне* Стева Далмације, што вјерније реконструишемо материјалну и духовну културу испитиваног подручја. Вјеровали смо да ћемо у том рјечнику пронаћи много података о прошлости ове области,³ будући да аутор на 515 страна даје 7.000 одредница из 143 пункта. Међутим, након пажљивијег ишчитавања увидјели смо да рјечничка грађа у мањој мјери даје оно што смо очекивали, али, с друге стране, отвара простор за другачији приступ теми. Наиме, умјесто да се на основу представљеног материјала подробније упознамо са језичком сликом свијета већине носилаца датог говора, сусрели смо се с ауторовим наглашеним промишљањима о свијету и човјеку, тј. с његовим вредновањима, ставовима и субјективним процјенама, повремено фрагментима аутобиографских наратива. Зато смо одлучили да се позабавимо ауторовом језичком сликом свијета и да кроз њу, првенствено из угла етнолингвистике, пробамо реконструисати дијелове колективног памћења, општих представа и сл.⁴ С обзиром на то да се језичка слика свијета може ишчитавати на различитим нивоима односно плановима језика, у обзир узимамо лексичка, семантичка, синтаксичка и прагматичка обиљежја издвојених примјера.

2. *Лексички ниво*. Када се слика појмовни свијет носилаца одређеног дијалекта, највиши степен ефективности очекује се на лексичком плану. Међутим, управо ту се огледа највећа мањкавост овог рјечника. У њему нема типичне народне лексике, нема архаичног лексичког фонда, иако сам аутор о томе каже: „Трагао сам за што старијом лексиком, али сам наишао на велике тешкоће зато што су нестали некадашњи занати и многа старија занимања. [...] Трудио сам се да не уносим нову лексику у рјечник” (ДАЛ-

³ Срби Српске Крајине, како их Далмација назива, настањени су (или су до грађанског рата у БиХ 1992–1995. били настањени) у 18 општина и граду Бањалуци. Осам ових општина данас је у Републици Српској (Бањалука, Језеро, Крупа на Уни, Мркоњић Град, Нови Град, Оштра Лука, Рибник и Шипово), а преосталих 11 у ФБиХ (Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Босанско Грахово, Бужим, Велика Кладуша, Гламоч, Дрвар, Кључ, Сански Мост и Цазин).

⁴ У раду *Ауторски текстови и реконструкција језичке слике света* Дејан Ајдачић пише „да се може анализирати језичка слика света неког аутора, како са становишта његових групних идентитета, тако и са становишта наглашено личних језичких одраза у спознаји стварности, у оцењивању и вредновању реалија, у намерама и стратегијама саопштавања и убеђивања и др.” (2016: 399).

МАЦИЈА 2017: 11). Тако међу 7.000 лексичких одредница не налазимо ни оне које аутор помиње у уводу: нпр. *бујад, кру/крув, куруз, мавуна, оћув, преслица, репув, снава, сова, стрева, тељиг, увор, чоја, шлез* итд. Изостаје мноштво лексема које су дио традиционалне културе. Нема, нпр., пастирске, ратарске, коларске и ткачке терминологије или су такве лексеме тек узгред поменуте. С друге стране, ту је велики број ријечи које су могли изговорити само образовани људи, нпр. *авијатика, акробација, алга, ауто-страда, безразложно, бескућништво, гест, дапаче, елем, епрувета, жерсеј, збитије, напречац* итд.

2.1. Тумачења рјечничких одредница често су предугачка, књишка, при чему неријетко изостају народна значења. Нпр. код глагола *приљубити (се)* даје се пет прозирних објашњења: ‘сасвим тијесно приближити, прибити уз некога или нешто’; ‘осјетити блискост, приврженост према коме, завољети’; ~ *се* ‘прислонити се, прибити се уз нешто, приближити се једно другом’; ‘прилијепити се, припити се, прионути уз нешто’; ‘привезати се једно уз друго’, а изостају она из категорије зооназива: ‘прихватити туђе младунче као своје (обично о овци)’, ~ *се* ‘не одвајати се од овце која га није ојагњила (о јагњету)’ (уп. ЦРЊАК 2011: 167) итд.

Понекад рјечничке дефиниције довољно не освјетљавају неко значење. Тако уз именицу *суграб* стоји само ‘свраб, шуга’, мада, нпр., Б. Савић (2017: 1048–1049), која се бавила народном медицинском лексиком Великог Блашка, села у околини Бањалуке, биљежи: *сугреб* -а м ‘мјесто гдје је пас разгребао земљу; у народу постоји вјеровање да човјек оболи ако стане на то мјесто’; *Изр.* нагаз^т[и], стат[и] на (пасји) ~ ‘нагло обољети ставши на мјесто гдје је пас разгребао земљу’. – Нагазјо на пасји сугреб и обол^{јо} и сл.

С друге стране, у *Рјечнику* су дате неке одреднице које нису забиљежене у шестотомнику МС, какве су, нпр.: *протокула*, -е ж ‘нارانџа, поморанџа’. – Кад нам је долазила у госте, ујна ми је дала једну протокулу;⁶ *уцибати*, -ам свр. ‘падајући ући, уронити, продријети, натопити’. – У подину нашег сијена уцибала киша, пола садјевеног сијена је од силне влаге пропало, изагњило;⁷ *шешколити*, -им несвр. ‘облијетати око некога, опсједати га’. – Он одавно шешколи око Симеуне, свиђа му се; *шканицла*, -е ж ‘кеса, врећица од папира различите величине, обично служи као амбалажа’. – Добила сам од Стоје Бајине шканицлу пуну гра итд.

Такође, с унеколико промијењеним значењем у односу на РМС срећемо, нпр., лексеме: *времењаш*¹, -аша м ‘мањи млин поточњак који повремено меље, јер нестаје воде на потоку’. – Наш млин времењаш „запиње”, нестаје

⁵ Слично објашњење даје се и у РМС₆: 61.

⁶ При томе изостају очекивани синоними ове лексеме: *нارانџа, поморанџа* или неки њихов фонетски лик.

⁷ У РМС је наведен само глагол *цибати*, али у значењу ‘љуљати, клатити’ (РМС₆: 788).

му воде; *времењаш*², -аша м ‘сваки поток који има воде само кад пада киша’. – И Гојков млин времењаш престо радити;⁸ *уоставци*, -ака м мн. ‘други дан крсне славе (појутарје, појутарце)’. – Дошо ми је кум на уставке, није мого доћи први дан славе, па је дошо други дан итд.⁹

2.2. Ако би требало издвојити лексику која је најдоминантнија у *Рјечнику*, онда би то свакако била војна терминологија, и то у контексту Другог свјетског рата, нпр.: *бомбардовати*, *бригада*, *војник*, *граната*, *дивизион*, *директива*, *домобран*, *ешалон*, *запуцати*, *заробљеник*, *затрештати*, *извидница*, *јуришати*, *команда*, *коњоводац*, *курушум*, *логор*, *непријатељ*, *Нијемци*, *обарач*, *одступница*, *окршај*, *ослободити*, *осматрачница*, *офанзива*, *паљба*, *петоклонаш*, *погинути*, *позадинац*, *предстража*, *пробој*, *противнапад*, *рањеник*, *рат*, *регрутovati*, *Талијани*, *усташа*, *Швабо* итд.¹⁰

Такав поглед на свијет аутор уводи као доминантно сагледавање стварности, о чему свједоче и сљедећи примјери: *У току Другог свјетског рата непријатељ је у Подгрмечу насилно вршио покрштавање српског народа, а тако је било и у многим селима Поткозарја; Кад су се противници повлачили из Подгорине у Крупу и Сански Мост, спалили су неколико нашије села; Територија Санског Моста и Приједора била је једна од полазни база за напад на Подгрмеч у четвртој непријатељској офанзиви; Послије Козаре 1942. нема пораза, нема смрти, нема подивљале животиње која руши све што је људско; Поразили су нас у козарској офанзиви 1942. године, али Козара никада није пала; Комадант батаљона сматра да би освајање оклопног воза била једна ризикантна акција, питање је ко ће се из ове акције жив вратити, зато се предлаже да један број бораца одустане, поготово због тога што се добровољно јавио у заказану акцију и сл.*

Кључ за разумијевање избора овакве грађе налазимо у чињеници да је Стево Далмација рођен 1932. у Босанском Новом, гдје су на самом почетку Другог свјетског рата, у пет августовских дана 1941, усташе заклале око 5.000 Срба и спалиле многа села, међу којима и његове родне Пољавнице. Аутор се у овој књизи позиционира на својим првим сјећањима, која су га, очигледно, трајно обиљежила, што омогућава лакше разумијевање аутора и епохе о којој грађа свједочи.¹¹

⁸ У значењу ‘повременни поток’ у РМС је забиљежена само лексема *времењак* (РМС₁: 433).

⁹ У РМС стоји да су *уоставци* а. ‘трећи (негде први) дан по крсном имену, слави’; б. ‘дан по свршетку каквог празника уопште’ (РМС₆: 597).

¹⁰ Међу лексемама које имају највећи број потврда издвајају се: *рат* (165), *војник/војнички* (99), *непријатељ* (82), *пушка* (65), *усташа* (31), *ранити/рањеник* (30) и др.

¹¹ Између осталих, о томе свједоче и сљедећи примјери из рјечника: *жацати*, -ам несвр. **І**. *боцкати*, *пецкати*, *дирати*. – Прате ме слутње још од онога покоља на понору и сваке ме ноћи жацају, па ми дође некаква мука; **сироче**, -ета с *дијете без једног или оба родитеља, сиротан*. – Осто сам сироче још у оном рату, Нијемци и усташе оћерали су ми оца у непознатом правцу августа 1941. године. Никада за њега нијесмо ништа сазнали.

2.3. Далмацијин рјечник је својеврстан сликовни запис ишчезлог свијета, али и свједочанство о времену у којем се индивидуална идеологија дефинисала кроз колективну.¹² То потврђују сљедећи примјери: *Сви присутни су раскринкали Милу и Перу из сељачке радне задруге као лажове и нераднике; Искуља се вечерас читаво село, долазе неки другови из среза и из Штаба одреда, расправљаће се важна питања; Види се, он још није дорасто за Партију; Пријете Ђурђу да ће га искључити из Партије; Некада се одређивало ко ће клицати на збору на којему је говорио високи руководиоц* итд.

2.4. *Ономастичка грађа*. Свједочећи Другом свјетском рату, када је само „у Цазинској Крајини (срезови Велика Кладуша, Цазин и Босанска Крупа) [...] побијено или протјерано десетине хиљада српског становништва: у периоду 1941–1945. године убијено је 7.347 Срба” (ДАЛМАЦИЈА 2017: 8), и рату 1992–1995 у БиХ, кад су опустјели многи крајеви који су вијековима били насељени већинским српским живљем, аутор се одлучио да у *Рјечник* унесе и ономастички материјал, као један од необоривих аргумената о језичком и етничком идентитету и континуитету становника истраживане области. Тако је у *Рјечнику говора Срба западне Босне* дат акценатовани списак свих 700 села са ове територије, а веома важан прилог представља и немали списак презимена (238), поготово за села што су данас у Федерацији Босне и Херцеговине и у којима више нема Срба. Једно од таквих јесте подгрмечко село Кљевци (у општини Сански Мост), гдје је, према попису из 1991, живио 601 Србин (73% становништва села). Сви они протјерани су у октобру 1995, а свих 240 српских кућа порушено је и попаљено. По Далмацијином рјечнику разбацана су, тј. азбучним редом дата, сва презимена и крсне славе Кљевчана, па ће и будуће генерације са сигурношћу знати да су у том селу живјели и своје крсно име славили: Аничихи, Арсенићи, Атељи, Бајићи, Балаћи, Боровњаци, Веселиновићи, Војводићи, Вукмирице, Гламочани, Дамјановићи, Демири, Добријевићи, Драгичевићи, Змијањци, Илићи, Јованчевићи, Кесићи, Кеџмани, Коралије, Крагуљи, Кричке, Крљићи, Мартићи, Мијатовићи, Миљатовићи, Мудринићи, Ољаче, Омчикуси, Паприћи, Пашалије, Петровићи, Протићи, Пртије, Радићи, Савановићи, Савићи, Срдихи, Стојковићи, Стојновићи, Тривићи, Ћосићи, Урукали, Утјешановићи и Шкондре.

¹² Фриден пише да различите идеологије доносе и различите интерпретације чињеница с којима се сучавамо, с тим да је свака идеологија једна врста наметања обрасца у процесу разумјевања начина на који примамо чулне садржаје. При томе идеолошке мапе често не представљају објективну процјену реалности. („Through our diverse ideologies, we provide competing interpretations of what the facts might mean. Every interpretation, each ideology, is one such instance of imposing a pattern – some form of structure or organization – on how we read (and misread) [...] facts, events, occurrences, actions, on how we images or hear voices. Ideological maps do not represent an objective, external reality. The patterns we impose, or adopt from others, do not have to be sophisticated, but without a pattern we remain clueless and uncomprehending, on the receiving end of ostensibly random bits of information without rhyme or reason” – FREEDEN 2003: 2–3).

Очекивано, и ономастичка грађа је у живој вези са НОБ-ом, што поврћују и слједеће рјечничке одреднице:

Љиља, -е ж ‘женско име. Љиља је била кћерка Мире Цикоте. Кад јој је мајка убијена (објешена у Приједору), Љиља је остала код мајчиних родитеља’. – Драга мама, чувајте ми Љиљу;

Маслеша, -е ‘презиме’. – Веселин Маслеша би’о је познати културни, научни и друштвени радник. Рођен је у Бањалуци у Господској улици, која данас носи његово име. Погино је на Сутјесци 1943, проглашен је за народног ероја;

Мира, -е ж ‘женско име’. – Мира (Пралица) Цикота је кћерка Глише и Данице Пралица са Кнежице (Двориште), Козарска Дубица. Најдуже је живјела у Приједору. За вријеме козарске офанзиве Мира је у*ваћена у Козари и отјерана у Дубицу, а затим у Приједор, гдје су је усташке власти, због њеног активног учешћа у борби против фашизма, јавно објесиле у приједорском парку итд.

2.5. Поред имена која се данас веома ријетко срећу, каква су: *Аћим, Бјелан, Јеротије, Спасен, Тривуцан; Бјелица, Бојка, Дева, Драгомила, Ђујица, Кендосавка, Максимија, Спасена, Стеванија* итд., важан дио ономастичке грађе представља и двије стотине надимака. Детаљније бављење њиховом мотивацијом остављамо за неку другу прилику, а сада ћемо поменути само да су надимци најчешће мотивисани на основу физичке (нпр. *Буљко, Гуза, Кврго, Кика, Ногара, Носоња, Сићо, Трунто, Чупо*) или неке друге особине (нпр. *Брзи, Готован, Кркан, Опајдара, Петљанац, Трогуз, Чешогузац*), неријетко је као мотивација послужио зооназив (нпр. *Гусак, Дикоња, Зекан, Зељов, Змија, Крмача, Кусаљ, Лијаћ, Мачка, Медоња, Патак, Тукац, Шаренка, Широња*), потом неки предмет (нпр. *Калауз, Капутић, Лотроња, Сусак, Табара, Турпија, Читанка, Цилит, Шајтов, Шераф, Штрањгов*), титула или занимање (нпр. *Војвода, Кадија, Краљица, Палир, Цар, Чобан, Целат, Шумар, Шустер*), рјеђе храна (нпр. *Колачићар, Лебац, Омач, Татлић*) и слично.

Остајући досљедан свом погледу на свијет, аутор ни овдје не заобилази НОБ:

Шоша, -е м ‘надимак у селу Цвјетнић, у општини Дрвар; чувени командант са Козаре и цијеле Босанске Крајине’.¹³

3. *Опус завичајних писаца као рјечнички корпус.* У тежњи да што вјерније прикаже ментални свијет својих земљака и динамизира рјечничку грађу, Далмација понекад позајмљује реченице из дјелâ најпознатијих крајишких писаца, прије свих П. Кочића и Б. Ћопића, јер они, желећи дочарати ло-

¹³ Ријеч је о Јосипу Мажару Шоши (1912–1944), народном хероју.

кални колорит, неријетко посежу за народном лексиком, која се уклапа у општи лексички фонд. Међутим, аутор и овдје полази од властите језичке слике свијета, па се одлучује за индивидуалну селекцију исказа Кочићевих и Ћопићевих јунака у мјери која њему одговара, тј. у рјечнику представља оно што је битно у његовом доживљају свијета, а из ових примјера можемо ишчитати сву муку Змијањаца и колонизованих Крајишника:

Благи, -ог м ‘мушко име од драгости, весела, радости, хипокористик’.

– Сви су Благоју у селу звали Благи. Вољела га је цијела околина;

Лујо, -е м ‘мушко име, сељак са Змијања’ . – Лујо се скупи’о сав под аљину. Само му вири пјегаво лице са крупним граорастим очима и неколико праменова жућкасте косе расуте по челу. Испред њега пасе његов бак Јаблан. Лујо га пази ко очи у глави. Стално му и соли даје. И на ужини су заједно. Воли Лујо Јаблана, који је најјачи бак у цијелој околини; *проклетник* -а м 3. ‘онај који је лишен сваке радости, који је изгубио сваку наду, очајник’ . – Вријеме пролази, власт се у Босни мијења, а ми проклетници и мученици робујемо и кметујемо, мисли су наши Змијањаца;

синџир, -ира м ‘ланац; окови’ . – У овим поцрњелим кулама некада су мучени непослушни поданици и смјели завјереници са исушеним човјечим костима и дебелим гвозденим синџирима;

Туба, -е ж ‘женско име’ . – Мајка Анђа је имала три ћери. Најмлађа је била Туба. Ускоро су се загледали једно у друго Туба и лијепи Благи;

издушити, -им свр. ‘истиснути, избацити ваздух (обично из плућа)’ . – Локомотива подврисну и издуши у свом звиждуку сав јад Крајишника који селе из своје земље у равну Војводину. Одлазе из Дрвара, Крупе, Новог и други мјеста;

погружен, -а, -о ‘погрбљен, згрбљен, згурен’ . – Замукли и погружени, чекали су туј споменик [...] свога Николетине: родбина и комшије, знанци и ратни другови, старци који су га некада тукли прутом и они који га ни видјели нијесу;

рогушити се 2. б. ‘испољавати срцбу, љутњу, незадовољство; жестити се, гњевити се, бунити се, гунђати’ . – Што ти мене испитујеш ко оно горе сијева и грми кад кажеш да нема Бога, није ово школа! – рогуши се ђак итд.

4. *Колективно језичко памћење*. Лични идентитет увијек се гради на интеракцији између појединца и других чланова колектива: наша свијест о идентитету – свом и туђем – представља дио нашег свеобухватног знања о друштвеној стварности.¹⁴ Бартмињски (2011: 18–19) истиче да се етно-

¹⁴ О друштвеној конструкцији стварности и о томе да се она показује у појединачним идентитетима видјети више у Berger/Luckmann 1966.

лингвистика, с једне стране, фокусира на мјесто језика у култури и друштву, његов статус, престиж, моћ, контакте са другим језицима, мултилингвалност, језик националних мањина и група, а, с друге, поставља питање како се култура испољава у језику: „Она проучава језик (његову структуру) у вези са историјом одређених заједница (везаних за одређену друштвену средину, регионалних, националних) и њиховом културом, посебно у вези са колективним менталитетом, сфером понашања и системима вредности, тежи ка проналажењу трагова њиховог присуства у материји самог језика, у значењима речи, у фразеологији, начинима образовања речи и синтаксичких конструкција, у моделима структуре текстова” (Исто).

У *Рјечнику говора Срба западне Босне* проналазимо расуте сегменте колективног сазнања житеља ових крајева, оличене у стиховима народних пјесама, клетвама, благословима и другим елементима духовне културе, који доприносе реконструкцији њихове колективне језичке слике свијета.

4.1. Тако су овдје своје мјесто нашли и стихови народних пјесама, и то:

- лирских: *Бул-дјевојка под ђулом заспала, / ђул се круни, па дјевојку буди* (код Далмације: *труни*);
- дјевојачких: *Јаој, моје цуровање мило, / сто година мало би ми било; Дођи, драги, сваке неђељице / јер су мени дани годинице; Немој, драги, да ти жао буде / кад те моји сватови пробуде; Дођи, дико, не води колеге, / лијеп колега, преволићу њега; Вијају се по небу облаци, / ускоро ће и моји барјаци; Пољуби ме и уједи, дико, / од мог лица газда није нико;*
- и бећарских, који су најбројнији: *Кад се сјетим да умријети морам, / а ја сједнем, па још више лолам; Мала моја, ђинђала те нана, / па те мени нађинђану дала; Свуда блато, под прозором суво, / ће сам млађан ципеле изуво; Ударила руда на дората, / а на мене цурица ногата; Ој ракијо, рако, ја те волим јако, / а ти мене, рако, у јарак полако; Цурин прозор потопила вода, / ће је било долазити згода; Мала моја, четири су сата, / скидај руке са мојега врата; Ми смо браћа, ми смо и другови, / ко јабука кад се располови; Ево мене и мојега рође, / не бојим се да и^х триста дође; Познаје се ко је бећар прави, / иде кући кад зора заплави; Цуруј, цуро, док си код матере, / а код мене нећеш цуровати¹⁵ итд.*

Далмација биљежи и пјесме локалног карактера, најчешће партизанске: *Наш командир лијепо име носи, / куд пролази, он фашисте коси; Зора нам је у народу сјала, / на Грмечу пјесму запјевала; Процвјетали грмечки божури, / мој драгане, из војске пожури; Нема Унца до жаркога сунца, /*

¹⁵ Наведени стихови могу се упоредити с верзијама које смо биљежили у својој ближој и даљој околини. Тако се стих *Цуруј, цуро, док си код матере* у Лици заокружује стихом *јер код мене не цурују жене*; на Банији: *нећеш цуровати код мене ни зере*; у Книнској Крајини: *неш код мене, траве ми зелене*, у Херцеговини: *код мене ти цуроват не веле* итд.

ни Санице до звијезде Данице; Мој колега, ће ћемо на прело, / ил у Поткрај ил у Липник село; Веруј, брале, што ти каже баја, / нема раја без села Поткраја; Запјевајмо једну од давнине, / да ме жеља за Крајином мине; Ој, Крајино, свак за тебе знаде, / свукуд твоје пролазе бригаде; Прије рата ја сам с цуром спава, / сада спавам са пушком под главом итд.

4.2. У усменом стваралаштву веома је широк спектар клетви, које нису изостале ни у Далмацијиној грађи. Карактерише их језгровитост и јак емотивни набој, а као њихов најчешћи индикатор јавља се сраслица *дабогда*: *Вук те черечи'о дабогда; Ђаво је појео; Метак те погоди'о дабогда; Дабогда ти, душмане мој, на вјешала ошо; Дабогда занијем'о; Жив се распадо дабогда; Дабогда цркли и прецркли; Дабогда му се ијеме затрало и потпунома угасило; Дабогда му се обе руке осушиле; Дабогда се најео чемерике* итд. Стилска вриједност свих издвојених клетви огледа се, прије свега, у њиховој наглашеној експресивности.

4.3. С друге стране, нешто су рјеђи благослови, оптативни искази у функцији исказивања жеље говорног лица да се саговорнику или неком другом догоди нешто лијепо. У центру таквих исказа најчешће је Бог: *Нек и' Бог чува; Нек Бог души његовој опрости; Да Бог мили сачува; Да Бог сачува; Бог ти дао; Боже не покарај*, а не изостају ни благослови из категорије зооназива, што је и очекивано, с обзиром на то да су животиње, прије свега домаће, имале веома важну улогу у свакодневном животу крајишких сељака: *Дабогда ти се овце много иљадиле* итд.

4.4. Оно што никако не можемо заобићи јесте мноштво директивних исказа с високим степеном заинтересованости адресата, типа *савјет*, *сугестија*, *поука* и *упозорење*, при чему се често не може успоставити јасна граница између њих,¹⁶ а не изостају ни асертиви типа *тврђња*. Из њих сазнајемо много о свакодневици, непосредном окружењу, али и сферама интересовања људи који су стварали ове језичке конструкције. Овдје ћемо их подијелити према структури:

АКО – ОНДА: *Ако се буднеш ћи'о и знао сачувати, и Бог ће те чувати; Ако се лук на вријеме не извади из земље, он прорасте; Ако посадиш добар расад, имаћеш добре плодове; Ако каква посуда почне рђати, није више за употребу; Ако се сјеча шуме не обавља по плану, долази до разређивања шумског растиња и до њеног уништавања; Ако наиђе какав невољник, треба га увратити у кућу, нек се угрије и нек нешто једе; Излијечиће се од чеше ако есплозив од авионске бомбе истуцају што ситније, помијешају са свињском машићу и добро се намажу сва-*

¹⁶ Ови искази неријетко су усмјерени на то да управљају вјеровањима саговорника, а преко вјеровања, и његовим понашањем. Реализација тако профилисаног говорног чина ослања се на говорну ситуацију, често и на сугестивну интонацију (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 686).

ки дан; Ако је трава дуго некошена, она прерасте и подивља; Ако се кромпир у јесен не стави у трап, преко зиме настаје квар на њему, почиње да трули; Крађе су чешиће ако је друштво на климавим ногама; Ако се научиш красти ситнице, то ће ти прерастати у крупнице; Краве слабо дају млијекo и рјеђе се музу ако су на лошој паши и крми; Жмаре се добро и дуго чувају ако се ставе у свињску маст; Нећеш озепсти ако обучеш топли зимски веши; Ако се пегла поквари, она је тада врло опасна; Прије ћеш стићи ако идеш нормалним одом, а не трком; Ако момка наћерају родитељи да ожени цуру коју он неће, онда туј нема селамета;

КАД – (ОНДА) (НЕ) ТРЕБА: *Кад настане сезона киша, не треба ићи у бању; Кад су велике врућине, треба поранити и урадити оно што је потребно, а преко дана мировати; Кад се стушати и затутњи, треба се склањати испод дрвета; Кад се коса клепће, треба је тући клепцом по жици;*

ТРЕБА/ ТРЕБАЛО БИ: *Требало би склонити кромпир у трап прије зиме; Жито које уносимо у амбар треба пробрати од граворине, пљеве, земље и штокакве друге прљавштине; Морда би требало чизме намазати вазелином да не пропуштају влагу; У веранди се треба обавезно изути; Треба се задовољити оним што се има; Готовину треба чувати; То треба заштитити емајлом да не рђа; Заклану живину треба обавезно обарити, јер се тада да боље очистити од перја; Свака дјевојка би се требала надјевовати што дуже, а у браку да буде смирена и поштена и да боље васпитава дјецу;*

НЕ ТРЕБА: *Болесне воћке не треба ништити [чупати, уништавати], него покушати лијечити [прскати, обрезивати, окопавати, кречити и сл.];*

ПОТРЕБНО ЈЕ: *За лов на међеде потребно је користити чеке; Потребно је пресовати велику количину јабука да би се доби'o прави јабуков сиркет; Било би потребно редовито се туширати; Потребно је чешиће ићи у шуму, на брда, крај ријека, да би се удануло што више свјежег и чистог зрака;*

ВАЉА СЕ: *Кад се уплашиш нечега, напи се воде, ваља се;*

НЕ ВАЉА: *Не ваља никоме судити напречац; Са припитим људима не ваља ништа почињати радити;*

НЕМОЈ(ТЕ): *Немој сједити на влажној земљи, преладићеш се; Немој се клатити на столици, паићеш; Немој ти, мој синко, да би ишио у какав несретдук; Привати се каквог посла, немој по цијели дан њувати успут, ниспут; Кажу одма шта имаши рећи, немој околишавати; Ако икако мореш, немој очајавати; Немојте се играти на путу; Немој прњкати, већ кажи шта оћеш; Немојте увијек мислити о ружним стварима; Немој учити своју дјецу да срамотно говоре; Немој стално*

*тртљати; Пази, немој прелазити ћизу; Немојте трошити паре улу-
до; Немој бити циција;*

*ЧУВАЈ(ТЕ) СЕ: Дјецо, памет у главу, чувајте се несретлука; Само се
биједи чувајте, дјецо моја; Чувај се варница, стави наочале; Чувај се
паничарски вијести; Чувај се људи који превише обећавају и паса који
никако не лају; Чувај се бркате жене и ћосава чојека; Чувај се џепаро-
ша; Данас у народу свашта има, чувај се;*

*ЗДРАВО ЈЕ: Најздрави доручак је намаз од путера; Сок од малина је
укусан и здрав, нарочито за дјецу; Маргарин је здрав за намаз дјеци,
јер у њему нема масноћа животињскога поријекла; Матичњак као чај
је здрав за срце; Бијели лук је јако здрав;*

НИЈЕ ЗДРАВО: Врело вариво није здраво јести;

*ЛИЈЕЧИ/ЉЕКОВИТО ЈЕ: Ловорови листови су љековити; Чај од раста-
вића лијечи бубреге и мокраћну бешику;*

*ШТЕТНО ЈЕ: Пушење је штетно по здравље сваког човјека; Штетно
је пролазити тракторима по раскалањим путевима, јер они уништи-
ше те путеве;*

*БОЉЕ ЈЕ (НЕГО): Боље је раније пребољети казамак, док је особа
млађа; Боље је да ракија стоји у бурадима; Боље је поштено и исти-
нито говорити него маслаисати, јер су у лажи кратке ноге, брајко
мој;*

НЕ БОЈ СЕ: Не бој се паичета које лаје;

НЕ СМИЈЕ СЕ: У ерар се никако не смије дирати;

*НЕ ДА СЕ: Срамота се никако не да затајити; Људски живот се не
да икупити итд.*

5. На основу анализе издвојене језичке грађе може се закључити како аутор *Рјечника говора Срба западне Босне* цијелим својим дискурсом свједочи о томе да је индивидуални идентитет увијек идентитет унутар одређеног друштвено изграђеног свијета. Како смо нагласили, примјери у рјечнику представљају, с једне стране, слику ауторовог промишљања свијета и човјека, тј. комбинацију његових вредновања, ставова и субјективних процјена, па и аутобиографских наратива, а с друге су дио колективног памћења, као друштвене чињенице често настале на селектованом сјећању. Иако С. Далмација није успио у потпуности организовати садржај свог рјечника у складу с колективном сликом свијета, ова књига ипак дочарава менталитет Срба западне Босне кроз призму њиховог духовног и материјалног стваралаштва и, као таква, може бити подстицај за лингвистичка, али и различита интердисциплинарна истраживања.

Цитирана литература

- АЈДАЧИЋ, Дејан. „Ауторски текстови и реконструкција језичке слике света”. У: Ристић, Стана, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016: стр. 395–408.
- АПРЕСЈАН, Юрий. *Лексическая семантика*. Москва: Восточная литература РАН, 1974.
- АПРЕСЈАН, Юрий. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры, 1995.
- АРУТЮНОВА, Нина. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры, 1999.
- БАРТМИЊСКИ Јержи. *Језик – слика – свет*. Ајдачић, Д. (прир.). Београд: SlovoSlavia, 2011.
- ВЕЖБИЦКАЈА, Анна. *Језик. Култура. Познание*. Москва: Русские словари, 1996.
- WIERZBIЦКА, Anna. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1999.
- КОРНИЛОВ, Олег. *Языковые картины мира как отражения национальных менталитетов*. Москва: ЧеРо, 2003.
- МАСЛОВА, Валентина. *Лингвокултурология*. Москва: Издательский центр Академия, 2001.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Предраг Пипер (ред.). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2003.
- ПОСТОВАЛОВА, Валентина. „Картина мира и жизнедејателности човека”. У: Борис Серебренников (ред.). *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука, 1988, стр. 8–69.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РИСТИЋ, Стана. *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- САВИЋ, Биљана. „Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке)”. *Српски дијалектолошки зборник* књ. 64 (2017): стр. 995–1066.
- ЦРЊАК, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2011.

*

BERGER, Peter and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Peregrine, 1966.

FREEDEN, Michael. *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Извор

ДАЛМАЦИЈА, Стево. *Рјечник говора Срба западне Босне*. Бања Лука: Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2017.

Dijana M. Crnjak

LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD IN “DICTIONARY OF THE SPEECH OF THE SERBS IN WESTERN BOSNIA”

This paper deals with the author’s and collective linguistic picture of the world in the “Dictionary of the Speech of the Serbs in Western Bosnia” by Stevo Dalmacija. Based on the analysis of territorially marked vocabulary, onomastic material, recorded blessings, curses, verses of vernacular songs, etc., the main goal is to show, as faithfully as possible, how specific cultural features are reflected in the language included in this dictionary.

Key words: Stevo Dalmacija, “Dictionary of the Speech of the Serbs in Western Bosnia”, linguistic picture of the world, authors’ linguistic picture of the world, territorially marked vocabulary, ethnolinguistics.

Михај Н. Радан¹
Западни универзитет у Темишвару²
Филолошки, историјски и теолошки факултет
Студијски програм за српски језик и књижевност

Горан М. Максимовић
Александра Р. Лончар Раичевић
Мирјана Д. Бојанић Ћирковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 050.488ИСХОДИШТА
УДК 014.3ИСХОДИШТА
Прегледни научни рад
Примљен: 31. март 2021.
Прихваћен: 5. април 2021.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.19.2021.25>

МЕЂУНАРОДНИ ЧАСОПИС *ИСХОДИШТА* / *ORIGINATIONS*: ГЕНЕЗА И БИБЛИОГРАФИЈА

Рад доноси преглед генезе и библиографије првих шест бројева међународног часописа *Исходишта* / *Originations* у суиздаваштву Савеза Срба у Румунији – Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару и Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Генеза научног доприноса овог часописа прати се од године његовог оснивања (2015), преко године укључивања на Листу категорисаних научних часописа Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2018) и његово даље напредовање до категорије М53 научних часописа (2019), а кроз више од две стотине његових библиографских јединица. У изради библиографије, која чини средишњи део рада, примењени су међународни стандарди ISDB(CR): Међународни стандард за опис серијских публикација и ISBD(CP): Међународни стандардни библиографски опис компонентних делова. У закључку рада сумиран је допринос међународне научне публикације *Исходишта* / *Originations* савременим филолошким, етнолошким и историјским истраживањима материјалне и духовне културе Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима.

Кључне речи: научни часопис *Исходишта* / *Originations*, научни скуп „Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима”, библиографија.

¹ mradan54@yahoo.com, goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs, aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs, mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројеката „Истраживања културе и историје Срба у Румунији” у реализацији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и „Србистика на Филозофском факултету у Нишу” Департмана за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

1. Научни циљеви и задаци часописа *Исходништа / Originations*

Иницијативом неколико српских интелектуалаца из Румуније, међу којима и потписник овог текста, проф. др Михај (Миља) Н. Радан, током 2014. године основан је Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, чији је основни циљ планско истраживање духовне и материјалне културне баштине Срба из румунског дела Баната, али и других српских енклава у Румунији. Годину дана након оснивања Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, покренут је часопис *Исходништа*, са намером да у њему првенствено буду објављиване студије, расправе, чланци настали истраживањем културне баштине Срба у Румунији.

У првом броју часописа штампани су радови учесника Међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаног на Западном универзитету у Темишвару од 17. до 19. октобра 2014. године, поводом трију значајних годишњица: 70 година од оснивања Западног универзитета у Темишвару, 190 година од рођења Бранка Радичевића и 170 година од смрти Вука Стефановића Караџића. Радни језици скупа били су сви словенски језици и румунски. Скуп је замишљен као први у низу научних скупова на којима се валоризују резултати испитивачког рада истраживача српског културног блага у периферним српским етничким областима, у којима је обично етничка структура становништва мултиетничка и мултиконфесионална, а Банат је једна од најрепрезентативнијих таквих области. Иницијатор и главни организатор скупа био је Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, у сурорганизацији са Филолошким, историјским и теолошким факултетом Западног универзитета у Темишвару (Студијским програмом Српски и хрватски језик и књижевност) и Филозофским факултетом Универзитета у Нишу. Скуп је окупио еминентне стручњаке, већином са србистичких и славистичких департмана из Румуније и шест европских земаља (Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Чешке, Немачке, Русије) и из реномираних српских научних институција (Института за српски језик САНУ, Етнографског института САНУ, Балканолошког института САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске). Тачније, на скупу је учествовало двадесет референата из Румуније и четрдесет и пет из иностранства. У часопису су, након што су радови пристигли и рецензирани, објављена 43 рада. Имајући у виду ширину теме скупа, садржаји реферата покривају неколико тематских области – лингвистичку (дијалекатска истраживања, лексикологија, ономастика итд.), књижевну, етнологску, етнолингвистичку, историјску, социолошку и публицистичку проблематику. Треба нагласити, међутим, да све радове у овом часопису чврсто

повезује у једну целину њихов заједнички именитељ: откривање, сагледавање и проучавање специфичности у разним сферама материјалног и духовног живота српског етникума у периферним областима српског етничког ареала, што се одражава и на садржину часописа. Најбројнији су радови са језичком проблематиком, следе, потом, радови посвећени књижевној, етнологској и историјској проблематици. Сумирајући резултате првог скупа, у објављеним радовима, организатори и уредници закључили су да би започета истраживања требало и убудуће континуирано вршити јер би се њима, у условима убрзаног процеса глобализације, с једне стране, отргла од заборава богата културна баштина, поготову језичко благо Срба из рубних подручја, а с друге стране, омогућило би се боље упознавање и разумевање како туђег, тако и сопственог културног наслеђа, као и механизме очувања (или нестанка) етничког идентитета у мултикултурним срединама у условима реципрочних утицаја и прожимања различитих култура и вера. Од свих објављених радова у првом броју часописа *Исходишита* само један рад није био изложен на скупу; тај рад нам је његов аутор понудио за објављивање, а уредништво одлучило да он буде објављен као прилог захваљујући теми која у потпуности одговара тематици скупа и која је веома интересантна за српско-румунске интерференције током векова. Реч је о раду познатог етнолога Д. Дрљаче: „Нора (kolo) sârbo-română din Сrpați și extinderea ei în депărtări”, који је био саопштен на Бекешчабанској конференцији 1996, а касније објављен на српском (Београд, 1997), мађарском (Дебрецен, 1998) и на још три језика, али не и на румунском језику. Уредништво је одлучило да овај рад објави јер сматра да је његово објављивање сврсисходно и корисно, будући да је коло *sîrba*, као српско-румунско, пред Комисијом за заштиту нематеријалног културног наслеђа. Уредници првог броја часописа *Исходишита* посебну захвалност исказали су управи и колегама са Филозофског факултета Универзитета у Нишу на безрезервној подршци, како у организацији скупа, тако и на конкретној помоћи у рецензирању радова, а нарочито на финансијској подршци за штампање овог часописа.

2. Генеза часописа *Исходишита* / *Originations* (I–VI)

Од првог броја часописа *Исходишита*, покренутог 2015. године као заједничко издање Савеза Срба у Румунији / Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару, као и Департмана за српски језик и Департмана за српску и компаративну књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу, уређивачка концепција усмерена је на презентацију резултата заједничких истраживачких пројеката наведених српских националних институција у Румунији и Србији из области науке о српском језику

и књижевности, фолклористике и етнологије, историје и теологије, као и вишевековних културних и духовних прожимања српско-румунских у пограничним областима Румуније и Србије.

Часопис излази једанпут годишње, а до 2020. године објављено је укупно шест бројева. Главни и одговорни уредник часописа од првог броја је проф. др Михај (Миља) Н. Радан, управник Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, као и професор на Одсеку за српски језик и књижевност Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару. Редакцију чине бројни истакнути истраживачи из земље и иностранства: проф. др Софија Милорадовић, проф. др Горан Максимовић, проф. др Октавија Неделку, проф. др Срето Танасић, проф. др Јордана Марковић, проф. др Снежана Гудурић, проф. др Марина Јањић, проф. др Радивоје Младеновић, доц. др Миљана Радмила Ускату, проф. др Александра Лончар Раичевић, доц. др Маца Царан, доц. др Мирјана Бојанић Тирковић и др.

Научна концепција часописа заснована је на презентацији резултата вишегодишњег међународног научно-истраживачког пројекта, као и истоименог научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који се сваке године наизменично одржавају у Темишвару и Нишу, а усмерени су на истраживање књижевних и језичких феномена из савременог живота и из прошлости, на истраживање рукописне заоставштине и књижевно-језичке грађе, на истраживање фолклорних обичаја и обреда, као и дијалекатских и лексичких посебности српских говора у пограничним областима Румуније и Србије. Радови уврштени у часопис публикују се на српском и румунском језику, на руском и свим словенским језицима, као и на француском, немачком и енглеском језику.

Свих шест објављених бројева часописа *Исходина / Originations* у штампаном и електронском облику налазе се у Дигиталном репозиторијуму Народне библиотеке Србије. У објављеним бројевима часописа налази се 200 научних огледа и расправа, који су уређени према стандардима дефинисаним за штампање научних публикација Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а међу ауторима се налазе запажена имена савремене науке из области српског језика и књижевности, фолклористике, етнологије, историје и теологије из Србије, Румуније, Републике Српске, Црне Горе, Мађарске, Чешке, Русије и Бугарске.

Часопис је 2018. године, након трећег објављеног броја, одлуком Матичног одбора за језик и књижевност уврштен у категорију М54. Тада се и назив овог научног часописа мења у *Исходина / Originations*. Од 2019. године и објављеног петог броја часописа Матични одбор за језик и књижевност проценио је да *Исходина / Originations* испуњавају услове за укључивање у категорију М53 научних часописа.

3. Библиографија часописа *Исходишта / Originations* (2015–2020)

У наставку рада дајемо преглед целокупне библиографије шест бројева часописа *Исходишта / Originations* публикованих у периоду 2015–2020. године. Грађа је класификована азбучно, према презимену аутора. У изради библиографије примењени су међународни стандарди ISBD(CR): Међународни стандард за опис серијских публикација и ISBD(CP): Међународни стандардни библиографски опис компонентних делова.

БИБЛИОГРАФИЈА (2015–2020)

АКСИЋ, Нина В.

Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској клисури (Румунија)

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 9–28.

АНДРЕЈЕВИЋ, Даница Т.

Токови савремене косовско-метохијске књижевности

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 9–18.

АРСИЋ, Ирена П.

Од Орбина до Стојановића: словинство Дубровчана кроз векове

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 9–16.

БИРТА, Иван.

Духовна култура Срба у румунском Банату (18. век)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 17–32.

БИРТА, Иван.

Срби и румунске кнежевине у светлу два црквенословенска рукописа из XVII века

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 29–47.

БИРТА, Иван.

Istoria milenară a sârbilor din Banatul Românesc

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 19–41.

БИРТА, Иван.

Prezenta sârbilor în Banatul Românesc pe baza dovezilor de imprimografie chemo-mehanică

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 9–19.

БОГДАНОВИЋ, Бојана Б.

Идентитетски елементи Срба у Румунији: свадба у банатским селима

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 43–56.

БОГДАНОВИЋ, Бојана Б.

Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 27–38.

БОГДАНОВИЋ, Недељко Р.

Влашко у усменом предању

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 21–25.

БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана Д.

МЛАДЕНОВИЋ, Јелена С.

Болница као просторни ратни топос у романима *Крила* Станислава Кракова и *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 11–22.

БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана Д.

Антејски мотиви збирке прича *У вртолгу времена* Иве Мунћана

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 49–60.

БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана Д.

Жанровска преплитања у делу *Сунце на кришке* Иве Мунћана

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 57–67.

БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана Д.

Вељко Петровић и Иво Мунћан: један поетички укрштај

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 39–50.

BONCEA, Mirela

МАЛИЋА, Ramona

L'ESPERIENZA DELLA GUERRA I E SIOI RIFLESSI NELLA LITERATURA E NEL CINEMA ITALIANO ODIERNO

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 23–29.

BONCEA, Mirela

МАЛИЋА, Ramona

Sub lupa hermeneuticii: Adam Pusoјlić. O încercare asपुरa 175 de vieți din Cartea morților

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 185–199.

БОШЊАШКОВИЋ, Жарко С.

Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина)

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 31–42.

БОШЊАКОВИЋ, Жарко С.

Творба футура I у српским поморишким говорима у Румунији

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 33–44.

БОШЊАКОВИЋ, Жарко С.

Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говор М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији)

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 69–82.

БРБОРИЋ, Вељко Ж.

Правописне одлике недељника *Наша реч*

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 43–56.

БУГАРАСКИ, Стеван.

Светски рат 1914–1918. у међуратној завичајној књижевности Срба у Румунији

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 9–19.

ВЕЉОВИЋ, Бојана М.

Употреба императива за означавање прошлих понављаних радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 21–36.

ВЕЉОВИЋ, Бојана М.

Обележавање прошлих понављаних радњи у приповеткама Тамила Сијарића

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 2 (2017), стр. 45–61.

ВЕЉОВИЋ, Бојана М.

Унутрашња микрораслојеност говора тутинско-новопазарско-сјеничке зоне

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 83–99.

VLĂSCEANU, Mihaela Gh.

18th Century Serbian Architectural Principles in The Former Provinces of the Habsburg Empire. A Case Study on Banat and Hungary

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 2 (2017), стр. 63–75.

ВУКИЋЕВИЋ, Драгана.

Књижевност и етнологија – интердисциплинарни везе на примерима реалистичких писаца

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 57–72.

ГВОЗДЕНОВИЋ, Славомир.

Српска поезија у Румунији и њени односи са модерном поезијом у Србији, понаособ са поезијом Васка Попе

У: Исходишта . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 73–85.

ГУДУРИЋ, Снежана

Неке недоумице везане за начела адаптације француских властитих имена у српском

У: Исходишта . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 87–95.

ГУДУРИЋ, Снежана.

О неколиким особеним француским траговима у српском

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 87–98.

ГОЛАНТ. Наталија Г.

Етнически активизм Румын (Влахов) источнич Србији

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 77–85.

ДРАГИН, Гордана С.

Говори у сливу Студенице на тремеђи српских дијалеката (фонетске особине)

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 97–111.

ДРАГИН, Гордана С.

Из говора Чакова (акцент)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 109–117.

ДРАГИН, Гордана С.

Из акцентатске проблематике српских клисурских говора у Румунији

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 61–74.

ДРАГИН, Гордана С.

Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 101–111.

ДРАГИН, Гордана С.

ГЛИШОВИЋ, Радослава Д.

Из коларске лексике села Ченеја (Румунија)

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 51–59.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна.

О животу и језику Срба у Хабзбуршкој монархији крајем 18. века на основу једног речника

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 113–128.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна.

Лексикографски трагови језичких и културолошких контаката Срба са другим народима у XIX веку

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 99–108.

DRLJAČA, Dušan.

Hora (kolo) sârbo-română din Carpați și extinderea ei în depărtări

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 497–505.

ДУМНИЋ, Марија В.

Носталгија у интерпретацији тамбурашких оркестара у Темишвару 2016. године: староградска музика и тамбураштво

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 119–127.

БИНЂИЋ, Марија.

РАДОЊИЋ, Данијела.

Епитафи на Саборном гробљу у Сентандреји као важан извор за антропонимијска проучавања

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 383–390.

БОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, Смиљана Ж.

Тодоровци / тодоронци / тудоронци: прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској клисури (Румунија)

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 75–88.

БОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, Смиљана Ж.

Песма о Јови Чаруги и предање о Петру Манту (Pătru Mantru) из Рудне: комуникација између култура и „гранична” фолклорна знања

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 113–127.

БОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, Смиљана Ж.

(Ре)семантизација Богојављења на Нери у контексту перцепције пограничја

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 61–91.

БУРИЋ, Љубица З.

Контекстуализација језичких пејзажа српских гробова у региону реке Мориша

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 129–140.

ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина.

Календарски празници код Срба у Румунији

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 129–138.

ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина.

Породична слава код Срба у Румунији – Дињаш и Ченеј

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 141–148.

ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина.

Божић код Срба у Дунавској клисури

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585

. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 89–98.

ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина.

Божић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585

. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 129–144.

ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина.

Божић код Срба у Соколовцу у Румунији

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585

. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 93–108.

ИЛИЋ, Мирјана К.

Именице на -ија у *Антрополошком речнику југоисточне Србије* Недељка Богдановића

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585

. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 99–107.

ИЛИЋ, Мирјана К.

Боја и пастирски именослов

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585

. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 145–155.

ЈАНИЋ, Александра А.

Англицизми у жаргону југоисточне Србије

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585

. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 109–127.

ЈАЊИЋ, Марина С.

Редистрибуција консонантских група унутар нових англицизама у српском језику

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1

(2015), стр. 131–147.

ЈАШИН, Саша Б.

Српско средњовековно племство у Банату

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1

(2015), стр. 149–155.

ЈАШИН, Саша Б.

Српско племство из Баната у другим православним земљама

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2

(2016), стр. 37–46.

ЈАШИН, Саша Б.

Епископ темишварски Петар Племенити Петровић (1786–1800)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 149–158.

ЈАШИН, Саша Б.

Митрополит нишки и епископ темишварски Георгије Поповић

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 109–116.

ЈАШИН Саша Б.

Породица Дамаскин од Немета

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 157–168.

ЈАШОВИЋ, Голуб М.

Албански писац српског порекла Милош Николић Миђени и његова кратка проза

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 169–175.

ЈАШОВИЋ, Голуб М.

Топонимија српског села Смољинца и влашког села Кобиља у јужном Стигу код Пожаревца

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 129–142.

ЈЕВРИЋ, Милорад

Анђелко Крстић као српски и македонски писац

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 177–199.

ЈОВАНОВИЋ, Ивана Р.

О композицији и тематској структури недељника *Наша реч* Савеза Срба у Румунији

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 117–129.

ЈОВАНОВИЋ, Миодраг В.

Лезичке карактеристике лазаричких песама у књизи *Обичаји и пјсни турецкихъ сербовъ* Ивана Степановича Јастребова

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 201–219.

ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, Јелена Р.

Вербатолошка и дијатопијска структура *Ивкове славе* Стевана Сремца
У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 131–139.

ЈОВАНОВИЋ, Томислав Ж.

Два преписа Даниловог Зборника краљева и архиепископа српских пореклом из румунских земаља
У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 143–149.

ЈОВИЋ, Надежда Д.

О неким народним медицинским терминима страног порекла у говорима југоисточне Србије
У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 157–167.

ЈОВИЋ, Надежда Д.

Морфолошке одлике рукописа *Поклоњеније гробу Господњу* (1734) Андреја Петковића
У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 47–76.

ЈОВИЋ, Надежда Д.

Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије
У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 141–158.

ЈОВИЋ, Надежда Д.

Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије
У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 221–236.

ЈОВИЋ, Надежда Д.

Лексички спојеви двају приморских тестамената из XVIII века
У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 151–162.

КАСАШ, Јована А.

Свакодневни живот Срба у Темишвару пре и након завршетка Првог светског рата
У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 163–172.

КРЕЈЧИ, Павел.

Србистика у оквиру јужнословенских филологија и балканистике на Универзитету у Брну – прошлост, садашњост и будућност

У: Исходишта . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 169–176.

ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра Р.

О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаша)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 159–169.

ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра Р.

ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена Р.

О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској клисури (Белобрешка)

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 159–169.

ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра Р.

Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад)

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 237–246.

ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра Р.

Акценатски систем српских говора у Румунији (Пољадија)

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 173–182.

МАКСИМОВИЋ, Горан М.

Однос „периферије” и „центра” у српској књижевности 18. и 19. вијека

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 177–184.

МАКСИМОВИЋ, Горан М.

Комичне поуке Доситеја Обрадовића

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 171–180.

МАКСИМОВИЋ, Горан М.

Заборављени писац Симеон Жикић из пограничне области источне Србије према Румунији и Бугарској

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 171–184.

МАКСИМОВИЋ, Горан М.

Лирски говор Љубомира Симића

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 247–255.

МАКСИМОВИЋ, Горан М.

Велики рат у дневничким записима Александра Б. Цветковића (1916–1919)

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 183–190.

МАРКОВ ЈОРГОВАН, Јаворка.

„Лебац је Божје лице” (обредни хлеб и жито код поморишких Срба)

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1
(2015), стр. 201–210.

МАРКОВ, Николае.

(X)áла/(x)ала демон на лошото време, карактерен за славјанската етническа група на Срџбите, Българите и Македонците

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1
(2015), стр. 211–224.

МАРКОВ, Николае.

Защо Карашовените не са Българи?

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3
(2017), стр. 181–201.

МАРКОВИЋ, Бранкица Ђ.

Из виноградарске лексике Баната

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1
(2015), стр. 225–237.

МАРКОВИЋ, Бранкица Ђ.

Из терминологије овчарства села Рудне у Румунији

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3
(2017), стр. 203–212.

МАРКОВИЋ, Бранкица Ђ.

Германизми и хунгаризми у виноградарској лексиси

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 185–196.

МАРКОВИЋ, Бранкица Ђ.

Пунктови у Румунији и Мађарској у оквиру *Српског дијалектолошког атласа* – резултати досадашњих теренских истраживања

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 257–264.

МАРКОВИЋ, Бранкица Ђ.

Грецизми и латинизми у виноградарској лексици

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 191–201.

МАРКОВИЋ, Јордана С.

Језик Сремчевих јунака као одраз мултикултуралности

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 239–249.

МАРКОВИЋ, Јордана С.

Мултикултуралност у жаргонизмима

У: Исходишта 2. -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 69–81.

МАРКОВИЋ, Јордана С.

Језик научних радова између мултикултуралности и неразумевања

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 213–224.

МАРКОВИЋ, Јордана С.

Номинација човека у жаргону

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 197–210.

МАРКОВИЋ, Јордана С.

Елементи мултијезичности и мултикултурализма у Белићевим *Дијалектима*

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 265–277.

МАРКОВИЋ, Јордана С.

Номинација учесника у свадбеним обичајима код Срба у Србији и Румунији

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 203–222.

МИЛИН, Жива.

Породични надимци Срба у Банатској Црној Гори. Ономатолошки прилог (XX век)

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 251–266.

МИЛИН, Жива.

Банатска Црна Гора. Историја, Говор. Ономастика

У: Исходишта 2. -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 83–93.

МИЛИН, Жива.

Темишварски слависта Чезар Апреотесеј и његови радови о румунско-српским културним везама

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 225–232.

МИЛИН, Жива

Из наше заоставштине: писци и књиге

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 279–288.

МИЛОЈЕВИЋ, Снежана Ј.

Релативизација појмова *овде* и *тамо*, *свој* и *туђи* у Доментијановом *Животу Светога Саве*

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 233–249.

МИЛОЈЕВИЋ, Снежана Ј.

Велики рат после Александра Гаталице као постмодерни роман

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 289–297.

МИЛОРАДОВИЋ, Софија Р.

Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 267–279.

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања З.

Концепт судбине на косовско-метохијској језичкој слици света

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 299–310.

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања З.

Вербална репрезентација концепта хране у српском призренском говору

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 223–236.

МИТИЋ, Ивана.

СТЕФАНОВИЋ, Марија.

Употреба предлога у српском као нематерњем језику којим говоре ученици албанске националности

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 95–109.

МИТИЋ, Кристина Р.

Обичаји Срба из јужног Баната (традиционално, старо, обновљено, ново)

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 111–120.

МИТРОВИЋ, Љубиша М.

Дијаспора и мањине као мост и актери сарадње међу народима у ери глобализованог света

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 281–291.

МИТРОВИЋ, Љубиша М.

Улога српске интелектуалне дијаспоре у очувању културног идентитета и афирмацији интереса Србије

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 121–130.

МИТРОВИЋ, Саша Д.

Осврт на српску антропонимију у Дунавској клисури

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 131–143.

МИТРОВИЋ, Саша Д.

Деривација српских мушких имена у Дунавској клисури

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 251–259.

МИЦИЋ, Милан.

Померање становништва Ченеја услед процеса разграничења ка југословенском Банату (1921–1923)

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 293–304.

МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје М.

Аорист и имперфекат у говорима метохијско-косовског и северношарпланинског ареала

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 305–320.

МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје М.

Последице међујезичког контакта на фонолошко-фонетском плану у српским говорима југозападног дела Косова и Метохије

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 261–276.

МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје М.

Датив у говорима метохијско-косовско-северношарпланинаског ареала
У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2
(2016), стр. 145–157.

МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје М.

Полугласник у говору северношарпланинске жупе Сиринић
У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 211–222.

МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје М.

Вокали средњег реда у сиринићком говору
У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 311–325.

НЕДЕЛКУ, Октавија И.

Слика војника између дефетизма и патриотизма код Милоша Црњанског и Ливијуа Ребреануа
У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1
(2015), стр. 321–331.

НЕДЕЛКУ, Октавија И.

ЧОЛЕВИЋ, Лидија В.

Срби у Букурешту. Општи приказ.
У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2
(2016), стр. 159–170.

НЕДЕЛКУ, Октавија И.

ЧОЛЕВИЋ, Лидија В.

Срби у Букурешту – идентитет
У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3
(2017), стр. 277–284.

НЕДЕЛКУ, Октавија И.

Издавачка кућа Критерион и српска књижевност

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 223–241.

НЕДЕЛКУ, Октавија И.

ЧОЛЕВИЋ, Лидија В.

Срби у Букурешту (3): српски књижевници – дипломате у Букурешту:
Јован Дучић, Иво Андрић и Милан Ракић
У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 243–255.

НЕДЕЛКУ, Октавиа И.

ЧОЛЕВИЋ, Лидија В.

Дух српске модерне у Темишвару: Тодор Манојловић и Милош Црњански

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 327–343.

НЕДЕЛКУ, Октавиа И.

ЧОЛЕВИЋ, Лидија В.

Путописна проза о Румунији: Милисав Савић и Драгутин Илић

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 399–418.

НИКОЛИЋ, Видан В.

НИКОЛИЋ, Милка В.

Стилистичка функција дијалектизама у роману „Време кокошки” Добрила Ненадића

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 333–342.

НИКОЛИЋ, Видан В.

Дистрибуција микропонима *сватовско гробље* на српско(хрватском) језичком подручју (ономастички и етнолингвистички аспект)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 285–296.

НИКОЛИЋ, Видан В.

Једна песничка свадба деветнаестог века у светлу друштвених и књижевних кретања Срба у дијаспори

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 345–355.

НИКОЛИЋ, Милка В.

Говор ликова и говор приповедача у завичајној прози Добрила Ненадића (лингвостилистички аспект)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 297–307.

НИКОЛИЋ, Милка В.

Интерференција уметничког и неуметничког стила у делу *Ужице са вранама* Љубомира Симовића

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 357–366.

НОВАКОВ, Драгана С.

Неке језичке и дијалекатске црте зборника (РС 684) из прве четвртине XIX века

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 171–178.

ПОПОВ, Дејан Д.

Циркуларни протокол Православне српске парохије у Наћвали (1816–1834)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 2 (2017), стр. 309–328.

ПОПОВ, Дејан Д.

Српски хорови и певачка друштва у Темишвару (1836–2016)

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 257–265.

РАДАН УСКАТУ, Миљана Радмила М.

Погребна церемонија код Карашевака и Срба. Неколико сличности и разлике

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 343–351.

РАДАН УСКАТУ, Миљана Радмила М.

Сличности у свадбеном обичају Карашевака и румунских Алмажана – доказ о карашевско-алмашком суживоту у прошлости

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 199–214.

РАДАН УСКАТУ, Миљана Радмила М.

Карашевска свадба данас – обичаји, ритуали и њихова значења (симболика)

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 507–518.

РАДАН, Михај Н.

Последице контаката и/или српско (карашевско)-румунског суживота огледане у говорима Румуна из Аламашке Долине (Банат)

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 353–374.

РАДАН, Михај Н.

О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија.

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 179–197.

РАДАН, Михај Н.

О пореклу карашевске ковачке терминологије у говорима Карашева и Клокотича

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 329–344.

РАДАН, Михај Н.

РАДАН УСКАТУ, Миљана Радмила М.

Реликти паганског порекла у карашевским верским обредима

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 267–292.

РАДАН, Михај Н.

Структурне и творбене карактеристике карашевске антропонимије из прве половине XVII века

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 367–388.

РАДАН, Михај Н.

УСКАТУ, Миљана-Радмила Р.

Језичке изоглосе косовско-ресавског типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе)

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 237–255.

РАДОВАНОВИЋ, Драгана И.

Свадбена лексика у Банату

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 375–381.

РАДОВАНОВИЋ, Драгана И.

Теренски записи из Ченеја

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 345–356.

РАДОВАНОВИЋ, Драгана И.

О дијалекатским особеностима Наћфале у румунском Банату – извештај са терена

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 389–402.

РАКОЧЕВИЋ, Селена Ч.

Етнографија намењивања плеса покојнику у селу Свиници

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 357–368.

РАКОЧЕВИЋ, Селена Ч.

Игранке у српским селима Дунавске клисуре у Румунији

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 293–308.

РОГАНОВИЋ, Владимир.

Барокни песник Живо Болица и почечи књижевности на народном језику у Боку Которској у XVII веку

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 369–378.

САВИЋ-ГРУЈИЋ, Ана

БОЈОВИЋ, Јована Д.

Просторне границе у светлу призренско-тимочких говора

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 257–266.

САВИЋ, Сандра

Материјална култура Срба у контексту позајмљеница у „Терминологији куће и покућства у северној Метохији“ Милете Букумирића

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 267–283.

СИКИМИЋ, Биљана Љ.

Видљивост карашевског говора у јавном простору

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 379–380.

СИКИМИЋ, Биљана Љ.

Теренска истраживања Срба у Клисури 2017: обичај кумачење

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 309–322.

СИКИМИЋ, Биљана Љ.

Станчево: наративи о раду и сиромаштву

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 403–424.

СИКИМИЋ, Биљана Љ.

Пољадија: живот у пограничју

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 381–397.

СИМИЋ, Зоран М.

О темпоралним предлошко-падежним формама у говорима банатске Црне Горе

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 391–406.

СИМИЋ, Зоран М.

Над синтаксом говора Срба у неким селима Банатске клисуре
У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 323–340.

СИМИЋ, Зоран М.

Употреба слободног генитива у говору Банатске Клисуре
У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 425–439.

СИМИЋ, Радоје Д.

ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, Јелена Р.

Улога дијалектизама и локализама у српској књижевности доба реализма
У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3
(2017), стр. 407–417.

СИМИЋ, Радоје Д.

Значај књижевног дела Борисава Станковића за развој српског књижевног језика
У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 341–347.

СТАМЕНКОВИЋ, Сава.

Политика и дијалект: Иван Ивановић, шопски говор и приповетке из циклуса „Север – југ”
У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3
(2017), стр. 419–429.

СТЕПАНОВ. Љубомир.

О првом *Српско-румунском речнику* кетфељског проте Милана Николића
У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2
(2016), стр. 215–224.

СТОЈАНОВИЋ, Иван (Игуман Јустин).

Епископ шумадијски др Сава Вуковић као администратор Српске православне Епархије темишварске (1980–1996)
У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 297–312.

СТОШИЋ, Јелена М.

Славенизми у *Банатском алманаху* (1827)
У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2
(2016), стр. 225–237.

СУДИМАЦ, Нина Љ.

Најчешће грешке приликом усвајања српског језика као страног код студената румунске националности

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 441–453.

СУДИМАЦ, Нина Љ.

Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија)

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 285–296.

РЕМЕТИЋ, Слободан.

Језичка и дијалекатска интерференција и вера

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 391–401.

SICOE, Cristina.

Împrumuturi de origine sârbă in literatură dialectală bănăţeană

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 403–415.

ТАНАСИЋ, Срето З.

Сеобе Милоша Црњанског: на путу између стварног и жељеног – један могући језички аспект

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 417–428.

ТАНАСИЋ, Срето З.

О синтакси језика листа *Наша реч*

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 431–448.

ТАНАСКОВИЋ, Тања Ј.

Лексичке позајмљенице у прози на дијалекту Драгослава Михаиловића

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 449–462.

TIȚOȘ, Călin.

Bogomil graves in Banat and Danube Derdap area

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 429–431.

ТОДОРЕСКОВ, Драгана.

Путописи и есеји Анке Гојевац Суботић

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 433–442.

ТОДОРОВИЋ, Ивица Р.

Српске етнокултурне границе и савремена преиспитивања народних представа о пореклу – старе истине и изазови

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 443–453.

ТОДОРОВИЋ, Ивица Р.

О новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 463–474.

ТОНЧЕВА, Веселка.

Традиционатта сватба от северен Банат (Сърбия) и сватбата на банатските Българи – сравнително изследване

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 475–488.

ТОНЧЕВА, Веселка.

Традиционатта сватба на банатските Българи в Румъния в мултиетничен контекст – Сърбски влияния

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 349–360.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана Г.

Ратарска терминологија села Рудне у Румунији

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 489–506.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана Г.

Ратарска терминологија села Белобрешке у Румунији (са освртом на стање у српским говорима румунског дела Баната)

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 361–371.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана Г.

Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 455–463.

ТРАЈКОВИЋ, Тајјана Г.

Дијалекатске црте *Казивања о нечастивим силама*

У: Исходишта 6 / *Originations* 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 313–333.

ТРУБАРАЦ МАТИЋ, Ђорђина М.

Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава)

У: Исходишта 4 / *Originations* 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 373–383.

ТРУБАРАЦ МАТИЋ, Ђорђина М.

Славски обичаји у румунском Поморишју (Чанад, Фенлак) и Банатској Црној Гори (Краљевац): резултати теренског рада обављеног у јулу 2018. године

У: Исходишта 5 / *Originations* 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 465–474.

ЋИРИЋ, Тамара ЈБ.

СИНЂИЋ, Марија А.

Истраживање учења „српског језика као завичајног” између младих из дијаспоре и матице

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 239–250.

ЋИРКОВИЋ, Светлана М.

Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: антрополошколингвистичка анализа наратива о прављењу

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 455–472.

ЋИРКОВИЋ, Светлана М.

Настава на српском језику у Поморишју данас

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 519–536.

ЋИРКОВИЋ, Светлана М.

Употреба гестова у нарацији: сећање на гајење и прераду конопље у Белобрешки (Румунији)

У: Исходишта 4 / *Originations* 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 385–400.

ЋИРКОВИЋ, Светлана М.

Истраживач и саговорник у кадру. Тактилни гестови и њихова функција у теренском антрополошко-лингвистичком интервјуу

У: Исходишта 5 / *Originations* 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585
. - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 475–492.

ЋУРУШКИН, Миодраг О.

Културно-уметничка друштва српске мањине из Румуније у међуратном периоду

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 493–497.

УСКАТУ, Миљана Радмила Р.

Нека традиционална јела у Карашеву

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 499–508.

FREŢIU, Maria.

Impotaze ale sfinţeniei poporului sârb

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 473–477.

FELICIA LUŢĂ, Marilena

Gender and Identity in the Slovakian and Serbian Phraseology

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 335–347.

ЦАРАН АНДРЕЈИЋ, Маца

Славомир Гвозденовић – књижевно дело у духу српства

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 509–518.

ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена Р.

Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 479–487.

ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена Р.

О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године

У: Исходишта 2 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 2, бр. 2 (2016), стр. 251–263.

ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена Р.

Прилог познавању лексике обичаја крштења код Срба у Дунавској клисури

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 349–370.

ЦРЊАК, Дијана М.

Из синтаксе глагола у говору Јаворана (код Бањалуке)

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 519–526.

ЧОБОТИН, Благоје.

Имена српске деце крштене у српској православној цркви у Кетфелју током XIX, XX и XXI века

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 537–544.

ЧОБОТИН, Благоје.

Елементи традицијске културе Срба у селима у долини Мориша: годишњи циклус

У: Исходишта 4 / Originations 4 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 4, бр. 4 (2018), стр. 401–411.

ЧОБОТИН, Благоје.

Посмртни ритуали за покој душа уснулих код Срба у Кетфелју – Румунија

У: Исходишта 5 / Originations 5 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 5, бр. 5 (2019), стр. 527–530.

ЧОБОТИН, Благоје

Свадбени обичаји код поморишких Срба

У: Исходишта 6 / Originations 6 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 6, бр. 6 (2020), стр. 371–379.

ЧОЛЕВИЋ, Лидија.

Фрагментарни идентитет Данила Киша

У: Исходишта 1 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 1, бр. 1 (2015), стр. 489–495.

ЏТЉРАЊЕК, Václav.

Ќesi na banatskoј vojnoј granici u prvoj polovini 19. veka

У: Исходишта 3 . -ISSN 2457-5585 –ISSN-L 2457-5585 . - Год. 3, бр. 3 (2017), стр. 545–552.

4. Закључак

Две стотине библиографских одредница часописа *Исходишта / Originations* потврђују истрајност и континуитет у остваривању научних циљева ове публикације, што непосредно сведочи и о њеној научној релевантности у ширим научним круговима истраживача материјалне и духовне културе Срба у матичној и у пограничним и заграничним областима. Током шестогодишњег континуираног истраживања наведене проблематике у оквиру научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, те кроз огледе и студије публиковане у досадашњем корпусу овог научног часописа сакупљено је

обиље теренске грађе фолклорног, језичког и књижевног карактера, укључено је на културну, језичку и књижевну интерференцију у мултикултурним срединама, као и на допринос значајних појединаца – културних радника и истраживача српске културе и традиције у различитим срединама насељеним овим живљем. Важно је истаћи и континуирану заступљеност истраживача окупљених око неколико пројеката непосредно усмерених на циљеве и задатке *Исходишта* („Истраживања културе и историје Срба у Румунији” Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, руководиоца проф. др Михаја Н. Радана, „Књижевна прошлост и садашњост на простору Југоисточне Србије” Огранка САНУ у Нишу, руководиоца проф. др Горана Максимовића и др.) у бројевима овог међународног научног часописа. Континуиран раст научне вредности овог часописа на Листи категорисаних научних часописа Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије отвара нова очекивања у погледу сарадника, квалитета радова и аспеката истраживања књижевне, језичке, фолклорне и културне грађе. Ако је традиција упориште прошлог и исходиште будућег, онда је научни часопис *Исходишта / Originations* на правом путу.

Литература

- МАКСИМОВИЋ, Горан, „Исходишта”, <https://sr.wikipedia.org/sr-ec> [15. 2. 2021]
- РАДАН, Михај Н., „Предговор”. У: Михај (Миља) Н. Радан (ур.), *Исходишта 1*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу 2015, 9–10.

Извори

- РАДАН, Михај Н. (ур.), *Исходишта 1*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015. Линк: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2015/ishodista-1-2015> [21. 3. 2021]
- РАДАН, Михај Н. (ур.), *Исходишта 2*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2016. Линк: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2016/ishodista-2-2016> [21. 3. 2021]
- РАДАН, Михај Н. (ур.), *Исходишта 3*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 2017. Линк: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2017/ishodista-3-2017> [21. 3. 2021]

- РАДАН, Михај Н. (ур.), *Исходишта 4*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2018. Линк: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2018/ishodista-4-2018> [21. 3. 2021]
- РАДАН, Михај Н. (ур.), *Исходишта 5*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2019. Линк: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2019/ishodista-5-2019> [21. 3. 2021]
- РАДАН, Михај Н. (ур.), *Исходишта 6*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2020. Линк: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2020/ishodista-6-2020> [21. 3. 2021]

Mihaj N. Radan

Goran M. Maksimović

Aleksandra R. Lončar Raičević

Mirjana D. Vojanić Ćirković

INTERNATIONAL JOURNAL ORIGINATIONS: GENESIS AND BIBLIOGRAPHY

The paper provides an overview of the genesis and the bibliography of the first six issues of the international journal *Originations*, co-created by the Association of Serbs in Romania - Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania, the Faculty of Philology, History and Theology of the West University in Temišvar and the Faculty of Philosophy in Niš. The paper follows the genesis of the scientific contribution of this journal from the year of its founding (2015), through its inclusion in the List of categorized scientific journals of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (2018) and its further progress to the category M53 of scientific journals (2019), with over two hundred of its bibliographic items. International standards ISDB (CR): International Standard Bibliographic Description for Serials and Other Continuing Resources and ISBD (CP): International Standard Bibliographic Description of Component Parts have been applied in the production of the bibliography, which is the central part of the paper. The conclusion of the paper summarized the contribution of the international scientific publication *Originations* to contemporary philological, ethnological and historical research of the material and spiritual culture of Serbs in multiethnic environments and / or peripheral areas.

Keywords: scientific journal *Originations*, scientific conference “Material and spiritual culture of Serbs in multiethnic environments and / or peripheral areas”, bibliography.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ

ЦЕНТАР ЗА ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКЕ СТУДИЈЕ

У раду се представљају активности Центра за византијско-словенске студије од његовог оснивања 2015. године до данас, а такође се указује на значај овог центра за развој научне мисли посвећене византијско-словенским везама. Центар представља организациону јединицу Универзитета у Нишу, чији је управник и један од оснивача проф. др Драгиша Бојовић, редовни професор на Департману за србистику Филозофског факултета у Нишу. Центар је веома плодотворан на различитим пољима, чиме се афирмишу византијско-словенске студије у земљи и иностранству. Веома је важна и чињеница да се многе активности овог и још два значајна нишка центра која су усмерена на црквене студије често прожимају, те се може говорити о њиховом суживоту и заједничкој мисији.

Кључне речи: Центар за византијско-словенске студије, Универзитет у Нишу, византијско-словенске студије, црквене студије.

1. Увод. Као једна од организационих јединица Универзитета у Нишу 2015. године основан је Центар за византијско-словенске студије (надаље Центар). Центар је основан са циљем, јасно изложеним у Одлуци о оснивању,³ да организује научна истраживања у различитим областима које за предмет имају византијску и словенску културу, уметност, историју, књижевност и сакралне језике, при чему је посебан акценат на византијском наслеђу у словенским земљама. Циљ Центра јесте повезивање истраживача у оквиру различитих научних пројеката на националном, регионалном и међународном нивоу.

Управник Центра за византијско-словенске студије и његов идејни творац јесте проф. др Драгиша Бојовић, редовни професор на Департману за србистику Филозофског факултета у Нишу, иначе управник и оснивач још

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs.

² Рад је настао у оквиру интерног пројекта *Србистика на Филозофском факултету у Нишу*, Филозофског факултета у Нишу, чији је руководиоца проф. др Надежда Јовић.

³ Овај документ доступан је на следећем линку: https://www.ni.ac.rs/images/univerzitet/centri-univerziteta/Odluka_o_osnivanju_CVSS.pdf (19. 3. 2021).

двају нишких центара – Центра за црквене студије⁴ и Међународног центра за православне студије. Заменик управника Центра је проф. др Бранко Горгијевић, редовни професор Центра за стране језике Филозофског факултета у Нишу. О суживоту и нераскидивој вези поменута три центра говори у прилог велики број заједничких публикација, научних скупова и других активности које за циљ имају научна истраживања усмерена ка византијском црквеном наслеђу и српском средњем веку. Штавише, кроз активности Центра за црквене студије и Међународног центра за православне студије, како истиче И. Живковић, проф. др Драгиша Бојовић је „припремио атмосферу да до његовог формирања [формирања Центра, Ј. С.] дође” (Живковић 2020: 51).

Колегијум Центра чине наставници, сарадници и истраживачи Универзитета у Нишу, запослени на факултетима Универзитета у Нишу, као и студенти докторских студија који се баве византијско-словенским истраживањима.⁵

Активности Центра могу се пратити на страницама часописа *Црквене студије* у рубрици под називом „Три центра између два броја”. Ова рубрика налази се на крају часописа и веома исрпно описује све што је претходне године урађено, што нам је било од велики помоћи при прикупљању података представљених у раду.

С обзиром на различите видове активности које су у претходних шест година организоване у оквиру рада Центра, надаље ће оне бити груписане ради боље прегледности на: научне скупове, издавачку делатност и остале активности.

2. Научни скупови. Као пре свега научна институција, Центар организује научне скупове на којима окупља релевантне стручњаке из земље и иностранства, али и научни подмладак, што је одлична прилика за размену идеја и научних достигнућа.

2.1. Прве године битисања, непосредно након оснивања, Центар је организовао Међународну научну конференцију *Византија и православље*, која је одржана од 22. до 24. априла 2015. године. У оквиру ове научне конференције одржано је више научних предавања, као и изложба књига *Ниш од црквених до византијско-словенских студија* (в. Живковић 2020: 52).

2.3. Сада већ традиционално, Центар за византијско-словенске студије у сарадњи са остала два нишка центра организује научни скуп са међунаро-

⁴ Ове године обележава се значајан јубилеј – 20-годишњица постојања Центра за црквене студије.

⁵ Актуелни чланови Центра су: Драгиша Бојовић, Бранко Горгијевић, Слађана Ристић Горгијевић, Сунчица Денић, Ирена Љубомировић, Данијела Здравих Михаиловић, Славиша Недељковић, Владимир Алексић, Александар Ђорђевић, Мирко Станимировић, Јелена Стошић, Јасмина Шаранац Стаменковић, Кристина Митић, Анђелија Милић.

дним учешћем под називом *Византијско-словенска чтенија*,⁶ на коме учествују еминентни стручњаци из земље и иностранства, али и научни подмладак. Први научни скуп (*Византијско-словенска чтенија I*) одржан је 25. новембра 2017. *Византијско-словенска чтенија II* одржана су 24. новембра 2018. године, а *Византијско-словенска чтенија III* 23. новембра 2019. године. Радни део скупа одржава се сваке године у просторијама Универзитета у Нишу и одвија се у више засебних сесија.⁷

2.4. Године 2017. Центар је организовао и научни скуп *Српска краљевина у средњем веку* у сарадњи са Филозофским факултетом у Београду, Филозофским факултетом у Новом Саду и Градом Краљевом, који је одржан од 15. до 17. септембра у Краљеву.

2.5. На Универзитету у Нишу је 29. и 30. маја 2019. године одржан Други међународни конгрес православних научника у Србији „Образовање, наука, култура”, у организацији Обједињења православних научника из Вороњежа и Центра. Суорганизатор је био Центар за византијско-словенске студије.

3. Издавачка делатност. Веома богата издавачка делатност Центра огледа се у великом броју публикација домаћих и страних аутора. Један део публикација издат је у сарадњи са неким од остала два нишка центра или неким другим образовним институцијама или институцијама културе.⁸

3.1. Центар је суиздавач научног часописа *Црквене студије*, који се налази на листи Министарства просвете, науке и технолошког развоја и носи категорију М24. Реч је о међународном часопису интердисциплинарног карактера, који је покренут 2004. године у издању Центра за црквене студије, а од 2015. године његов суиздавач, како је већ поменуто, постаје и Центар за византијско-словенске студије (Глишић 2019: 5, 7).⁹

⁶ Зборник радова са Скупа носи категорију М33.

⁷ Године 2020. планирано је одржавање *Византијско-словенских чтенија IV*, али је због немогућности одржавања уживо отказан. Зборник радова је у припреми, тако да ће научна јавност бити у прилици да се упозна са радовима на пријављене теме. План и програм *Чтенија* може се пратити у поменутој рубрици на крају *Црквених студија*.

⁸ Подаци о издањима трију центара могу се пратити на основу библиографије под називом *Три центра – једна мисија: библиографија издања Центра за црквене студије, Међународног центра за православне студије и Центра за византијско-словенске студије*. Ова библиографија настала је као део испитних обавеза из предмета Библиотекарство и библиографија на докторским студијама Филолошког факултета Универзитета у Београду под менторством проф. др Александре Вранеш. Аутор библиографије је Теодора Бојовић, која нам је за потребе рада уступила рукопис пре објављивања, на чему јој овом приликом захваљујемо.

⁹ Ј. Глишић (2019) саставила је библиографију часописа *Црквене студије*, првих шеснаест бројева, који су изашли у седамнаест свезака. У међувремену је изашао и седамнаести број за 2020. годину, док је број за 2021. годину у припреми.

3.2. Поред ове серијске публикације, дајемо списак осталих публикација чији је издавач или суиздавач био Центар. Наслови су поређани хронолошки:¹⁰

1. Тахиаос, Антоније-Емил Н. *Солун и свет Словена: духовно и културно зрачење византијског града*, 2014;
2. Дионисије Ареопagit. *Дела*, 2015;
3. Николић, Драган К. *Закон судњи људем: најстарији словенски правни зборник*, 2016;
4. *Српска краљевства у средњем веку*. Зборник радова, 2017;
5. Петровић, Александар М. *Прва философија: темељни појмови философије према садржајима битија и јединство света историјске стварности*, 2017;
6. *Божидар Вуковић и српска књига у Венецији*. Тематски блок из 15. броја часописа *Црквене студије*, 2018;
7. *Византијско-словенска чтенија 1*. Зборник радова, 2018;
8. Алексић, Владимир. *Драгаши: прошлост, историја, предање*, 2019;
9. Глишић, Јелена. Библиографија часописа „Црквене студије”, 2019;
10. Какридис, Јанис. *Аргументација код православних Словена у средњем веку: увод у проблематику*, 2019;
11. *Византијско-словенска чтенија 2*. Зборник радова, 2019;
12. *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*. Међународни тематски зборник, 2019;
13. *Византијско-словенска чтенија 2*. Зборник радова, 2020;
14. Турилов, Анатолиј. *Источници српског средњег века*, 2020;

На основу наведених издања може се приметити да поред часописа *Црквене студије*,¹¹ Центар учествује у издавању зборника са научних скупова, тематских зборника, превода, као и ауторских монографија. Број наведених публикација, укључујући и бројеве *Црквених студија*, показује нам да је издавачка делатност Центра веома плодна, као и да се велика пажња посвећује обележавању важних јубилеја. Поред домаћих аутора, присутни су и страни аутори, а преводи њихових књига чине страну литературу доступном домаћим научницима. Веома је важно истаћи да су издања трију нишких центара доступна у великом броју институција у земљи и иностранству.

¹⁰ На списку су наведени аутори, наслови и година издања, односно називи зборника и година издања, док ће детаљни подаци бити доступни у библиографији коју је саставила Теодора Бојовић (в. фусноту 5).

¹¹ Шеснаести број овог часописа изашао је у две свеске, а посвећен је великом јубилеју, због чега носи назив *Свети Сава и осам векова Српске цркве*.

4. ОСТАЛЕ АКТИВНОСТИ. Иако су две најважније активности Центра научни скупови и издавачка делатност, постоји и низ других активности којима се такође афирмишу византијско-словенске студије.

4.1. Публикације Центра промовисане су на различитим институцијама у Нишу и земљи и иностранству, при чему су о њима говорили водећи стручњаци из различитих научних области. Тако су издања Центра промовисана у Бару,¹² затим на промоцији издања нишких центара насловљених „У знаку великих јубилеја” на Међународном сајму књига у Београду 26. 10. 2018. године, на којој су говорили проф. др Синиша Мишић, проф. др Драгиша Бојовић и доц. др Кристина Митић. Том приликом промовисан је зборник *Божидар Вуковић и српска књига у Венецији* (поводом пет векова српске књиге у Венецији), као и тематски број *Црквених студија* посвећен Светом Сави (поводом осамсто година аутокефалности Српске православне цркве) и зборник *Српска краљевства у средњем веку* (поводом осам векова државности српске државе). Велики и значајан јубилеј аутокефалности Српске православне цркве обележен је свечаном академијом на Универзитету у Нишу 24. јануара 2019. године,¹³ када је представљен и број часописа *Црквене студије* који му је посвећен. Овај веома значајан број *Црквених студија*, пре свега због тематике којом се бави, али и због великог броја објављених радова, представљен је на Филозофском факултету у Косовској Митровици 12. марта 2019. године, у Музеју Херцеговине у Требињу 21. јуна 2019. године, када су представљени и зборници *Божидар Вуковић и српска књига у Венецији* и *Српска краљевства у средњем веку*, затим у оквиру Тирилометодијевских сусрета, које је организовао Универзитет Ка’ Фоскари у Венецији од 19. до 21. септембра 2019. године, као и на Универзитету у Крагујевцу 15. октобра 2019. године и у Медија и реформ центру 1. октобра 2019. године.

4.2. Центар за византијско-словенске студије заједно са друга два нишка центра сваке године учествује са својим издањима на Светосавском сајму књига и на Међународном сајму књига, који се одржавају у Нишу, као самостални излагачи, док су на Сајму књига у Београду издања била изложена на штандовима Српске православне цркве, издавачке куће „Светигора” и Центра за промоцију науке (Бојовић 2020а: 496). У оквиру Конгреса византолога одржаног у Београду од 22. 8. до 27. 8. 2016. године организован је сајам књига, на коме су представљене активности трију нишких центара,

¹² Тринаести број *Црквених студија* промовисан је у Бару у оквиру Међународног научног скупа о Светом Јовану Владимиру (17. септембра 2016. године) с обзиром на то да је овај број часописа посвећен овом светитељу. На промоцији су говорили блаженопочивши митрополит др Амфилохије, проф. др Александра Наумов и проф. др Драгиша Бојовић.

¹³ Свечана академија одржана је и у Крпти Храма Светог Саве у Београду 11. маја 2019. године (в. Бојовић 2020: 490).

што је добар начин да се научна јавност упозна са њиховим делањем и прегалаштвом у очувању православља.

4.3. Центар је од 5. новембра до 17. децембра 2015. године организовао семинар под називом *Византија и свет Словена*. Предавања су организована сваке недеље у наведеном периоду, а предавачи су били са Правног факултета и Филозофског факултета Универзитета у Нишу и обухватили су различите аспекте византијског наслеђа у словенском свету.

4.4. Од 2016. године Центар је сваке академске године организовао у мају дводневну наставно-научну екскурзију за студенте Универзитета у Нишу у сарадњи са Департаманом за српску и компаративну књижевност Филозофског факултета у Нишу. Ова екскурзија симболично носи назив „Пут светлости” јер је њен циљ да се студенти упознају са духовношћу и архитектуром српских манастира. Екскурзија је 2016. године обухватила посету Ђурђевићевим ступовима, Петровој цркви, Сопоћанима, Студеници, Жичи, Љубостињи и Лазарици. У Студеници је проф. др Драгиша Бојовић одржао предавање на тему *Однос Светог Саве према ћутању и плачу*. Екскурзија је прилика студентима који се баве српским средњим веком са различитих аспеката да осете дух средњовековља и православља који ови манастири и цркве чувају кроз векове. Године 2017. студенти су имали прилике да посете Милешеву, Сопоћане, Ђурђеве ступове, Студеницу, Жичу и Љубостињу. Овом приликом проф. др Драгиша Бојовић је у Пријепољу и Студеници одржао два предавања – *Доментијанов опис преноса моштију Светог Саве и Стваралачки портрет краља Стефана Првовенчаног*, која су била намењена студентима, али и осталим посетиоцима. Наредне године студенти су посетили Милешеву, Сопоћане, Ђурђеве ступове, Петрову цркву, Градац, Жичу, Студеницу и Љубостињу. Проф. др Драгиша Бојовић је овом приликом одржао предавање на тему *Поуке Светог Саве*.

4.5. Веома је важно истаћи да је Центар иницирао настанак Међународне научне мреже *Pax Byzantino-Slava*, чији је први председавајући био проф. др Драгиша Бојовић. Поред трију нишких центара, чији је допринос у оснивању ове мреже огroman, у његовом оснивању учествовале су и 22 институције из Србије, Грчке, Бугарске, Русије, Грузије, Пољске, Италије и Швајцарске.¹⁴ Током 2016. године одржане су две радне конференције Мреже. Прва је одржана у Нишу 31. октобра, а друга у Софији 26. новембра.

На крају мандата проф. др Драгише Бојовића као председавајућег Мрежи број институција које учествују у њеном раду повећао се на 30.¹⁵ За-

¹⁴ Подаци преузети из документа са следећег линка: https://www.ni.ac.rs/images/univerzitet/centri-univerziteta/MREZA_PAX_BYZANTINO-SLAVA-1.pdf (13. 4. 2021).

¹⁵ О којим институцијама је реч в.: Бојовић 2018: 933.

вршен је и пројекат стварања електронске библиотеке Pax Byzantino-Slava.¹⁶ Ова библиотека веома је значајан подухват јер се на једном месту могу наћи линкови до дигитализованих рукописа и књига, што је чини једном од највећих електронских библиотека ове врсте.

4.6. Центар има успостављену сарадњу са многим научним институцијама у земљи и свету. Године 2016. Центар је потписао уговор о сарадњи са Институтом за словенску филологију Јагелонског факултета у Кракову, а 2019. године о уговор о сарадњи са Обједињењем православних научника из Вороњежа (из Русије).

5. **ЗАКЉУЧАК.** На крају не смемо изоставити важну чињеницу – заједно са Центром за црквене студије и Међународним центром за православне студије Центар за византијско-словенске студије од свог оснивања учествује у очувању православне традиције на просторима Ниша, ширећи своје идеје и повезујући се са институцијама и научницима широм православног света. Заштитници Центра су Свети Ћирило и Методије, које његови чланови прослављају резањем колача 24. маја сваке године. У тексту о икони названој *Сабор светих покровитеља и небеских заступника*,¹⁷ на којој се налазе светитељи-заштитници трију центара, проф. др Драгиша Бојовић је, говорећи о заштитницима Центра за византијско-словенске студије, написао: „Јелини и Словени у сусрету правоверја, кроз ликове солунских апостола Ћирила и Методија” (2020б).

Многобројне активности Центра које су приказане у овом прегледу само потврђују констатацију да је основна особеност овог центра, као и осталих нишких центара, „континуитет остварених резултата” (Бојовић 2019).

Литература

- Бојовић, Драгиша. „Три центра између два броја”. *Црквене студије* XV (2018): 933–944.
- Бојовић, Драгиша. „Три центра између два броја”. *Црквене студије* XVI/2 (2019): 857–860.
- Бојовић, Драгиша. „Три центра између два броја”. *Црквене студије* XVII (2020): 473–497.
- Бојовић, Драгиша. „Прича о једној икони”. *Православље*, 1. јун 2020.
- Бојовић, Теодора. *Три центра – једна библиографија*. 2021 (у штампи).

¹⁶ Библиотека се налази на адреси: paxbyzantinoslava.com (28. 4. 2021).

¹⁷ Икону је према идеји проф. др Драгише Бојовића осликала Марија Ђинђић, иконописац.

Глишић, Јелена. *Библиографија часописа „Центар за црквене студије”*. Ниш: Центар за византијско-словенске студије – Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу – Међународни центар за православне студије, 2019.

Живковић, Ивица. *Једина светлост која се није срела са тамом. Богословски допринос професора Драгише Бојовића*. Ниш: Међународни центар за православне студије, 2020.

ЦЕНТАР ЗА НАРАТОЛОШКЕ СТУДИЈЕ – ПРВИХ ПЕТ ГОДИНА РАДА

Центар за нараторолошке студије Универзитета у Нишу формиран је 12. 10. 2016. године. Идеја за његово оснивање потекла је од професора и сарадника Департмана за српску и компаративну књижевност Филозофског факултета. Оснивањем Центра Универзитет у Нишу постао је прва институција на балканским просторима која има овакву научну јединицу у свом саставу, аналогно нараторолошким центрима у западној Европи. Његови чланови су наставници и сарадници Филозофског факултета а руководилац Центра је редовни професор др Снежана Милосављевић Милић.

Нараторолошка истраживања су изразито мултидисциплинаран подухват који повезује различите научне области: од друштвено-хуманистичких (наука о књижевности, лингвистика, историја, психологија, студије медија филозофија, естетика), преко природних и примењених наука (бионауке, геонауке, медицина), до техничких наука (софтверски инжињеринг, теорије вештачке интелигенције).

Центар за нараторолошке студије координира и руководи следећим активностима:

- обједињује истраживања различитих профила у оквиру нараторолошких истраживања,
- конципира и реализује истраживачке пројекте из области нараторолошких истраживања и нараторолошких студија,
- организује, сам или у сарадњи са другим научним институцијама, сарадњу између истраживача различитих основних дисциплина
- сарађује са другим центрима за нараторолошке студије у региону и иностранству на заједничким пројектима,
- организује предавања угледних гостију из земље, региона и иностранства, кроз физичка гостовања или преко видео-линка,
- организује конференције, симпозијуме, саветовања, округле столове, радионице и летње школе из области нараторологије, за истраживаче, раднике универзитета, студенте и ширу јавност,

¹ snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру интерног пројекта *Србистика на Филозофском факултету у Нишу*, Филозофског факултета у Нишу, чији је руководилац проф. др Надежда Јовић.

- у оквиру пројеката, ангажује студенте докторских студија заинтересоване за наратолошка истраживања, а нарочито стипендисте *Министарства науке, просвете и технолошког развоја*, који имају обавезу учешћа на пројектима,
- објављује публикације из области наратолошких истраживања,
- ради на промоцији научних активности Филозофског факултета и Универзитета у Нишу у земљи и иностранству.

Чланови Центра су од свог оснивања објавили већи број стручних публикација – монографија, уџбеника и зборника радова, међу којима најзначајније место припада међународном тематском вишејезичном зборнику радова *From Narrative to Narrativity / Od narativa do narativnosti* (ur. S. Milosavljević Milić, J. Jovanović, M. Bojanić Ćirković, Niš, 2018) међу чијим сарадницима су неки од најеминентнијих наратолога данашњице: Моника Флудерник, Мари-Лор Рајан, Волф Шмид, Валериј Тјупа.

Центар за наратолошке студије је од свог оснивања организовао предавања угледних стручњака са академских институција из иностранства (Центар за типологију и семиотику Руског државног универзитета за хуманистичке науке у Москви), као и са Универзитета у Београду, Крагујевцу и Нишу. Посебно издвајамо тематска предавања из области Студија сећања и Трансмедијалних студија.

Планом рада предвиђено је да се у току лета 2022. године у организацији Центра за наратолошке студије одржи по први пут **Летња наратолошка школа**, међународна манифестација која би окупила студенте из региона и света, као и угледне наратологе у својству предавача.

О ГОСТУЈУЋИМ ПРЕДАВАЊИМА НАСТАВНИКА ДЕПАРТМАНА ЗА СРБИСТИКУ НА ФАКУЛТЕТИМА И УНИВЕРЗИТЕТИМА У ЗЕМЉИ И ИНОСТРАНСТВУ

У овом кратком чланку у форми извештаја даје се осврт на нека од гостујућих предавања која су наставници Департмана за србистику држали како на факултетима и универзитетима у земљи тако и у иностранству. Циљ нам је да утврдимо које су теме предавања биле заступљене, да препознамо у ком периоду се о тим темама говорило, те на којим факултетима и универзитетима. Поред овога, размотрићемо и да ли су таква предавања држана у оквиру Еразмус мобилности, или је реч о предавањима по позиву, не би ли смо утврдили подстицај за њихово одржавање и значај за развој Департмана за србистику.

Кључне речи: Србистика, гостујућа предавања, предавања по позиву, Еразмус сарадња.

1. Увод

У овоме кратком чланку који представља један вид извештаја сагледавамо ангажовање наставника Департмана за србистику исказано кроз држање гостујућих предавања на факултетима и универзитетима у земљи и иностранству.³ Гостујућа предавања наведена су хронолошким редом, од најранијих, и груписана у две целине: предавања по позиву која су држана на факултетима и универзитетима у земљи и иностранству, те предавања одржана у оквиру Еразмус мобилности. Имајући у виду тематику одржаних гостујућих предавања, у оквиру сваке од група осврт смо сачинили на следећи начин: у првом делу размотрили смо предавања која су се бавила

¹ ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Чланак је настао у оквиру интерног пројекта *Србистика на Филозофском факултету у Нишу* (бр. 100/1-10-9-01), Филозофског факултета у Нишу, чији је руководилац проф. др Надежда Јовић.

³ Чланак у форми извештаја сачињен је од информација о одржаним гостујућим предавањима које су професори Департмана за србистику поделили са нама, на чему им свесрдно захваљујемо.

темама из области књижевности, а у другом делу она у оквиру којих су дискутоване теме из области језика. Чланак је конципиран на следећи начин: након уводног дела, следи део *О гостујућим предавањима наставника Департмана за србистику*, па део *О значају одржаних гостујућих предавања за развој Департмана за србистику*. Последњи део је закључни део.

2. О гостујућим предавањима наставника Департмана за србистику на факултетима и универзитетима у земљи и иностранству

2.1. Предавања по позиву из области књижевности и језика

У овом делу размотрићемо инспиративна предавања из области теорије књижевности, те наратологије које је проф др. Снежана Милосављевић Милић одржала на факултетима у земљи и иностранству у претходном периоду. Реч је о предавањима у којима се проф. Милосављевић Милић служи савременом методологијом, те расветљава питања из сасвим нове перспективе, нудећи тиме исцрпан материјал и подлогу за нова и будућа сагледавања теоријских и практичних питања у области наратологије. Предавање *Виртуелни наратив* одржано је 26. маја 2014. године на Филолошком факултету у Бањалуци. У овом предавању истакнута је прва типологија виртуелног наратива, те размотрена функционална парадигма наведених типова наратива кроз дијахронијску перспективу. У предавању *Towards the border (less) narrative – virtual narrative*, реализованом 30. септембра 2016. године у Мађарској (University of Pécs), проф. Милосављевић Милић бавила се природом виртуелних наратива као алтернативних и граничних светова како у контексту других светова приче тако и кроз разматрање морфолошких и когнитивних аспеката граница. Предавање *Когнитивне претпоставке посткласичне наратологије*, одржано 28. новембра 2017. године у Македонији (Филолошки факултет Универзитета Гоце Делчев), тицало се когнитивних оквира посткласичне наратологије као дивергентне дисциплине, а посебан осврт дат је и на концепте скрипте, оквира, те на концептуалне метафоре. Још једно предавање, *Виртуелни наративни светови: типологија и функције*, одржано је 19. марта 2018. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. У овом предавању проф. Милосављевић Милић говорила је, пре свега, о функционалној парадигми алтернативних и интермедијарних светова приче. У предавању *Наратолошки заокрет у хуманистичким наукама*, одржаном 24. априла 2018. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, проф. Милосављевић Милић указала је на методолошке оријентације наратолошког заокрета које су се десиле почетком деведетих година прошлог века, те препознала постојање све већег интереса за истраживањем различитих типова наратива. У преда-

вању *Виртуелни светови поређења и савремене књижевне теорије*, одржаном 15. априла 2019. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, проф. Милосављевић Милић говорила је о наративном потенцијалу поређења као реторичке фигуре, и о начинима за генерисање алтернативних наративних рукаваца.

Темама из области епске књижевности бавила се проф. др Данијела Поповић Николић, одржавши два значајна предавања на престижним факултетима. Прво предавање под називом *Време и простор демонолошких предања* одржано је 30. маја 2019. године на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. У овом предавању, насталом као резултат анализе свеобухватне грађе од 19. века до данас, проф. Поповић Николић говорила је о временско-просторним одредницама усмених предања која тематизују сусрет људског и демонског бића. Предавање *Српске народне епске песме: типологија актера и тематско-мотивски слој* проф. Поповић Николић одржала је 6. новембра 2020. године путем платформе Zoom (Москва, Филологически факултет МГУ им. М.В. Ломоносова, Институт лингвистических истраживања РАН, Институт славяноведения РАН). У овом предавању проф. Поповић Николић говорила је не само о истраживањима која су се бавила статусом књижевног јунака у писаној и усменој литератури него и о типологији јунака епских песама, те о параметрима на основу којих су успостављане типолошке целине, и о начинима њиховог повезивања са постојећим парадигмама.

Из области методике књижевности, спојивши теорију и праксу, интересантно и корисно предавање одржала је проф. др Снежана Божић 28. новембра 2017. године на Филолошком факултету Универзитета „Гоце Делчев“ (Штип, Македонија). У предавању под називом *Хипертекстуалност и настава књижевности* презентовани су резултати истраживања утицаја дигиталног окружења на наставу књижевности. Проф. Божић идентификовала је основне поставке теорије хипертекста и размотрила могућности њене примене у настави књижевности, чиме је дала нови увид и могућност за обраду књижевних дела.

Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић одржала је два садржајна и истакнута предавања из области историје језика у претходном периоду. Предавање *Филолошки значај Буквара (1767) Захарије Орфелина* одржано је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци 1. јуна 2016. године. У овом предавању истакнут је значај *Буквара (1767) Захарија Орфелина*, који се огледа како у чињеници да је реч о првом оригиналном буквару намењеном учењу рускословенског у српској средини, тако и у увођењу и популаризацији грађанске ћирилице. Још једно предавање утемељено у историјској перспективи проф. др Ирена Цветковић Теофиловић одржала је 20. децембра 2017. године на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду. Предавање је носило назив *Година 1847.*

и њен значај за историју српског књижевног језика, и у њему је, пре свега, истакнут значај дела која су објављена 1847. године. Поред овога, указано је и на филолошки рад Јована Стерије Поповића, који је исте 1847. године објавио чак пет расправа.

Из области синтаксе и семантике, користећи се савременом лингвистичком апаратуром и нудећи анализу у формалном кључу, проф. др Бранимир Станковић одржао је предавање по позиву у Италији (Dipartimento di Studi Linguistici e culturali comparati, Università Ca'Foscari Venezia) 26. јуна 2017. године. У предавању *Long and short form adjectives in Serbo-Croatian*, које је садржало значајне научне резултате, изнети су недостаци анализе коју је успоставио Cinque (2010), те понуђена допуна исте пројектовањем детерминаторске фразе.

Из области експерименталне фонетике, која је увелико центар истраживања у свету, а однедавно и код нас управо заслугом проф. др Александре Лончар Раичевић, одржано је значајно предавање *Акустичка анализа говорног сигнала* на Филолошком факултету у Никшићу 5. марта 2020. године. У овом предавању, проф. др Александра Лончар Раичевић размотрила је основне принципе, методе, те технике експерименталне фонетике, и говорила о аспектима акустичке анализе српског стандардног говора.

2.1. Предавања у оквиру Еразмус мобилности

Бавећи се темама из области књижевности, доц. др Кристина Митић, у оквиру Еразмус мобилности, одржала је два предавања на Великотрновском универзитету у Бугарској. У првом предавању, одржаном 13. маја 2021. године, а под називом *Балканске лазарице*, из компаративне перспективе размотрила је најбогатији српски, бугарски те северномакедонски обичај, узимајући у обзир обредно гледиште. Друго предавање под називом *Приноси Марина Младенова српској версологији* доц. др Кристина Митић одржала је 18. маја 2021. године. У овом предавању говорила је о истраживањима које је Марин Младенов спровео, а тицала су се генезе метафоре у српској и бугарској народној лирској поезији, те фолклорних тропа у романтичарској поезији.

Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић одржала је, у оквиру Еразмус мобилности, три предавања која су се бавила значајним темама из области историје језика. Осврнућемо се најпре на предавање *Кратак преглед историје српског књижевног језика*, које је одржано у оквиру Еразмус мобилности у Румунији (West University of Timisoara, Faculty of Letters, History and Theology), реализоване у периоду од 27. до 31. 3. 2017. године. У оквиру овог предавања размотрени су са теоријског и практичног аспекта књижевни језици који су се код Срба употребљавали од почетака старословенске писмености до Вука Стефановића Караџића, при чему је посебна пажња посвећена развоју српског ћириличног писма. Проф. Цветковић Теофил-

овић одржала је и два предавања на Универзитету Св. Климент Охридски (Софија, Факултет по славјански филологији, Република Бугарија) у периоду од 16. до 20. 4. 2018. године. У предавању *Лексика славеносрпске епохе* проф. Цветковић Теофиловић говорила је о лексичком наслеђу, те о иновативним процесима у славеносрпској епоси, али и указала на значај израде речника славеносрпског језика у оквиру Матице Српске. У предавању *Вук Караџић и дијалекатска база српског књижевног језика* проф. Цветковић Теофиловић говорила је о назначајнијим Вуковим делима, те о путу стандардизације српског књижевног језика.

У оквиру Еразмус мобилности, проф. др Бранимир Станковић 4. јуна 2018. године одржао је предавање на Хумболту у Немачкој (Institut für Slawistik und Hungarologie at Humboldt-Universität zu Berlin). У предавању под називом *Serbian hybrid nouns and Corbett's agreement hierarchy* истакнути су нови подаци експерименталног истраживања хибридних именица различити од података које износи Corbett (2006) у оквиру хијерархије слагања.

3. О значају одржаних гостујућих предавања⁴ за развој Департмана за србистику

Одржана гостујућа предавања обају типа, предавања по позиву и она држана у оквиру Еразмус мобилности, доприносе да:

1. Департман за србистику успостави значајну институционалну сарадњу са факултетима и универзитетима у земљи и иностранству,
2. Чланови Департмана за србистику успоставе сарадњу са колегама на факултетима и универзитетима на којима се предавања одржавају,
3. Теме из области српске књижевности и језика буду презентоване домаћој и иностраној публици, чиме се омогућава популаризација не само научноистраживачког рада него и самог студијског програма.

Оваква предавања имају како научни тако и практичан значај. Са једне стране, сегмент научног значаја огледа се у презентовању научних чињеница, коришћењем како традиционалне тако и савремене методологије, а што указује на континуитет у развоју наставника Департмана за србистику. Са друге стране, с обзиром на актуелност питања којима се разматрана гостујућа предавања баве, те на чињеницу да се у неким од њих коментаришу технике и методе још увек недовољно познате истраживачима у земљи и ок-

⁴ Планови у вези са одржавањем гостујућих предавања у наредном периоду дати су у *Програму научноистраживачког рада Филозофског факултета Универзитета у Нишу за период од 2020. до 2024. године.*

ружењу, ова предавања могу подстаћи студенте свих нивоа студија да се заинтересују за њих, и свесрдно допринесу развоју истих. Што се практичног сегмента тиче, он је свакако видљив у чињеници да студенти са иностраних факултета на којима се предавања одржавају могу да се упознају са радом наставника Департмана за србистику, и самог Филозофског факултета, а то би могло да подстакне неке од њих да један део студирања проведу управо на Филозофском факултету. Потоње би умногоме било значајно како за сам Департман за србистику тако и за Филозофски факултет.

4. Закључак

У овом кратком чланку у форми извештаја дат је осврт на нека од гостујућих предавања наставника Департмана за србистику одржана у претходном периоду. С обзиром на тематику, те на примењене технике, може се рећи да су наставници Департмана за србистику умногоме поставили стандард за будућа предавања, те показали да су отворени за нове принципе и методе, уз апсолутно поштовање и узимање као основице установљених традиционалних метода проучавања. Ако се узме у обзир континуитет у одржавању предавања, те чињеница да су држана како на престижним факултетима у земљи тако и у иностранству, и то како на српском тако и на енглеском језику, у виду предавања по позиву, или кроз Еразмус мобилност, може се рећи да је Департман за србистику већ остварио сарадњу са великим бројем домаћих и иностраних институција. Оваква сарадња омогућава да актуелне теме истраживања допру до великог броја слушалаца и засигурно подстакну истраживаче са других институција на нова научна истраживања из коментарисаних области, али и да се Србистика као студијски програм континуирано развија. С обзиром на већ постојеће планове за нова гостујућа предавања, надамо се да ће сарадња чланова Департмана за србистику са колегама у земљи и иностранству у наредном периоду бити још богатија.

Литература

Програм научноистраживачког рада Филозофског факултета Универзитета у Нишу за период од 2020. до 2024. године. Доступно на: <https://kvalitet.filfak.ni.ac.rs/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>

Душан Р. Стефановић¹
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет

УДК 929:82(082) Ђорац М.(049.32)
Приказ
Примљен: 30. јуна 2021.
Прихваћен: 5. јула 2021.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.19.2021.29>

ЗБОРНИК РАДОВА У ЧАСТ ПРОФ. ДР МИЛОРАДА ЂОРЦА

Милорад Ђорац – педагог и научни радник, ур. Голуб Јашовић.
Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2018.

Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици крајем 2018. године објавио је на иницијативу наставника и сарадника са Катедре за српски језик и књижевност тематски зборник под називом *Милорад Ђорац – педагог и научни радник*. Идеја за формирање овог зборника потекла је поводом обележавања двадесете године од упокојења Милорада Ђорца, професора Катедре за српски (тада српскохрватски) језик и књижевност, чија изношења о предмету стилистике као научне дисциплине јесу веома значајна за србистику и на чијим је темељима уведена Стилистика српскохрватског језика као посебан предмет на Одсеку за српски језик и југословенску књижевност на Филозофском факултету у Приштини, а који се и данас изучава на Филозофском факултету у Косовској Митровици.

Поред наставника и сарадника са Катедре за српски језик и књижевност, формирању Зборника, чији је уредник Голуб Јашовић, одазвали су се и научни радници из Скопља, Никшића, Ниша, Београда, Крушевца, Пожаревца, Новог Пазара и Алексинца. Зборник, обима 350 страна, садржи 25 стручних радова из области лексикографије, лексикологије, стилистике, синтаксе, ономастике, дијалектологије и језичке дијакроније. Као посебни прилози објављени су библиографија радова проф. др Милорада Ђорца, чији су састављачи Милица Дејановић и Голуб Јашовић, текст Хасније Муратагић Туне о проф. др Милораду Ђорцу преузет из приштинског *Јединства* и интервју који су са тада својим професором објавили Ненад Новаковић и Голуб Јашовић у студентском листу *Ново свет* у Приштини.

Као што је донекле и пракса у оваквом типу публикација, Зборник отвара биографија са библиографијом професора Ђорца (4–12) Милице Дејановић и Голуба Јашовића. Састављањем библиографије проф. др Милорада Ђорца указује се на његов значај у свету лингвистике, а посебно на његов допринос изучавању проблема књижевног језика. Библиографија његових радова дели се на три целине: 1) монографије; 2) научни и стручни радови објављени у часописима и зборницима; 3) преводи.

¹ dusan.stefanovic@pr.ac.rs

У раду „Фонетско-фонолошки систем вокала говора Потарја“ (13–38) аутора Драге Бојовић описује се вокалски систем Потарја, ширег подручја тока реке Таре. Иако је гласовни систем овог подручја углавном стабилан, Драга Бојовић наводи да је једна од промена која одступа од система у том подручју контракција у корист вокала *o* у примерима типа: крђ, жђ. У подручју мешаних говора учесталија су вокалска померања, нарочито вокалске редуције и елизије унутар речи, а, такође, у говору прелазног типа забележен је још и отворенији изговор вокала *a* у примери ма^арака.

Недељко Богдановић у раду „Диференцијалност дијалекатских речника“ (39–46) коментарише предговор Александра Белића у *Речнику косовско-метохиског дијалекта* Глигорија Глише Елезовића са становишта праксе приликом израде дијалекатских речника српског језика која следе за Елезовићевим.

Недељко Богдановић са Мирјаном Илић у коауторском раду под називом „Те, овамте, елате“ (47–54) указује на употребу „облика“ -те у народним говорима. Овај „облик“ јавља се у три форме: 1) као регуларно *те* (-те као формант за грађење облика за друго лице множине презента и императива, а у саставу -сте и за грађење аориста и имперфекта, али и *те* као последични везник); 2) као секундарни облик (*те* < ете); 3) као аналошка употреба (*ела-те* и сл.).

Драгана Исаиловић се у раду „Патронимија Крушевца од 1837. до 1843. године“ (55–66) бави проучавањем презимена у Крушевцу у периоду након ослобођења Крушевца од турске власти. Забележена су презимена настала од личних имена, од личних надимака, од топонима и презимена нејасне мотивације. Овај рад представља допринос српском историјском и ономастичком наслеђу крушевачког краја.

Први синтаксички рад у Зборнику јесте рад „Употреба партикуле *чак* у савременом српском језику“ (67–79) Ане Јањушевић Оливери. Она у раду испитује партикулу *чак* са синтаксичког, семантичког и прагматичког аспекта. Наводи да ова партикула најчешће стоји уз предикат, а тек онда уз адвербијале и атрибуте. Такође, може појачавати и проширивати садржај зависних клауза или напоредних клауза у низу. У интензификаторском споју са *чак* *и/ни* партикула *чак* сведена је на знак којим се исказује неочекиваност, док се значење проширивања везује за партикулу *и/ни*.

Још један рад из области ономастике јесте рад Голуба Јашовића „Ономастика косаничког села Рача“ (81–112). Аутор је пописао комплетан ономастички материјал, почев од микротопонимије, преко породичних надимака, личних мушких и женских имена, презимена, па све до хипокористика и мушких и женских личних надимака. Уз неколико напомена о куршумлијском селу Рача, а поред кратке семантичке и творбене анализе регистрованих онима, састављен је и речник свих ономастичких категорија.

Славица Јовановић у раду „Лични надимци ученика Пожаревачке гимназије“ (113–128) обухвата личне надимке средњошколаца узраста од 14 до 18 година из 24 одељења Пожаревачке гимназије. С обзиром на то чиме су

надимци мотивисани, грађа је класификована у 20 група. Најбројнији су надимци мотивисани презименом или породичним надимком (45 примера). Као прилог, уз овај рад формиран је и речник мушких и женских надимака ученика Пожаревачке гимназије.

Рад Милоша Ковачевића „Стилистички доприноси Милорада Ђорца“ (129–144) није ништа друго до указивање на развојни пут Ђорчевих стилистичких идеја и резултата. Поредбеном анализом Ђорчевих монографија *Језик и стил Михаила Палића* (1968), *Лингвистичко-стилистичка истраживања* (1974), *Стилистика српскохрватског књижевног језика* (1974) и *Метафорски лингвостилеми* (1982) истиче се то колики је траг Милорад Ђорац оставио за собом у српској стилистичкој литератури.

Ненад Кебара у свом раду „Формулација познате чињенице – *Оглед из философије језика*“ (145–157), поредећи рад Ненада Кебаре *Модел света у српској књижевној свести* (2014) и рад *Компаративна анализа Ахмеда Нурудина и Фауста кроз Кјеркегорову филозофију, или да ли је човек на губитку* (2015) указује на начин формулације познатих чињеница и тиме покреће питање о чувању ауторства, преузимању делова текста, па и начину читаве језичке целине.

Рад Веселинке Лаброске под називом „Изражување на семантичката категорија дистанца во македонскиот и во српскиот језик“ (159–166) објављен је на македонском језику. У овом раду анализира се начин изражавања семантичке категорије удаљености у српском и македонском језику. Посебан је акценат стављен на употребу старословенског перфекта глагола као специјализованог облика „препакивања“ у македонски језик чиме се праве одговарајуће паралеле у српском језику.

Драган Лилић у раду „Фразеолошке модификације у коментарима читалаца у електронском издању дневних новина *Блиц*“ (167–178) анализира стилске поступке употребе фразеологизма у електронском издању дневних новина *Блиц*. Реч је о модификацијама фразеологизма, које, између осталог, обележава креативност, о феномену језика у употреби.

Рад „О називима посуда за ракију у Војводини и северној Метохији (једно кратко поређење“ (179–188) јесте рад Бранкице Марковић у којем она на основу грађе са терена упоредо анализира називе посуда за ракију у Војводини поредећи их са грађом из монографије *Терминологија куће и покућства у северној Метохији* и из *Речника говора северне Метохије* Милете Букумирића. Грађа је подељена у три тематска поља: 1) посуде у којима се држи ракија/ комина/ кљук; 2) делови посуде у којој се држи ракија – делови бурета; 3) судови у којима се држи и из којих се пије ракија. У раду се лексичко-семантичком анализом указује на сличности и разлике, којих је више, у Војводини и северној Метохији.

Јордана Марковић формирању Зборника допринела је радом „Диглосија у говору Влаха у Србији“ (189–202). Говор Влаха интересантан је из

разлога што су Власи обично билингви и служе се трима идиомима – народним влашким, народним српским и стандардним српским. Аутор закључује да се говорници служе одређеним идиомом у зависности од тога који се у конкретној говорној ситуацији сматра престижнијим, односно, служе се оним идиомом који ће их у датој ситуацији представити престижнијим говорником.

Јадранка Милошевић у свом раду „Језик и утицај туђих речи“ (203–211) посвећује пажњу приливу англицизама у српски језик кроз друштвену мрежу Фејсбук и проблему који језик средстава масовне комуникације носи са собом. На основу прикупљене грађе долази се до закључка да се у савременој комуникацији уочава нестандардна, стилски маркирана и жаргонска лексика са бројним ортографским и синтаксичким погрешкама. Такође, један од закључака јесте и тај да сви органи система, почев од државе, преко стручних и научних институција, па до медија, треба да се укључе у очување језичког и националног идентитета.

У раду „Типови туђег говора у роману *Зло прољеће* Михаила Јалића“ (213–222) Милице Мимовић издвојени су и описани основни типови туђег говора са граматичко-стилског становишта. У роману су пронађени следећи типови туђег говора: 1) прави управни говор; 2) уведени слободни управни говор; 3) неуведени управни говор; 4) фрагментарни управни говор; 5) неконекторски управни говор; 6) полуслободни неуправни говор. Најфреквентнији је уведени слободни управни говор, што се сматра последицом доминантне дијаложке форме приповедања.

Драгана Новаков у раду „Језик и писмо *Псалтира* из прве трећине XVIII века“ (223–228) наводи особности језика и писма регистроване у овом споменику. *Псалтир* је писан српскословенским језиком, а од језичких одлика регистроване су одлике карактеристичне за српску редакцију старословенског језика. Оно што је важно јесте то да се у *Псалтиру* јавља и продирање рускословенских језичких елемената.

Упливом различитих термина у штампаним рекламним текстовима бавио се Ђорђе Оташевић. Његов рад „Термини као експресивно средство у рекламним текстовима на српском језику“ (229–236) заснован је на анализи рекламних текстова објављеним после 2000. године. Као најбројнији издвајају се медицински, хемијски, технички, козметички, као и термини индустрије модне одеће и обуће. Употреба различитих научних и ускостручних термина доказује њихову експресивност у рекламним текстовима на српском језику.

Веселин Петровић у раду насловљеном „Фонетске и акценатске карактеристике села Точилово (код Пријепоља)“ (237–245) даје кратак опис главних фонетских и акценатских особина говора овог пријепољског села. Долази се до закључка да је вокалски систем стабилан, консонантски систем не познаје супституцију африката *ч* и *џ* другим, палаталнијим паром *ћ*,

ђ, а говор Точилова одликује се и четвороакценатским системом без силазних акцената ван почетног слога, што је и типична особина источнохерцеговачких говора.

Прикупљањем и бележењем шумарске лексике Сиринићке жупе бави се Емилија Редић у свом раду „Попис шумарске и њој сродне лексике Сиринићке жупе“ (247–261). Прикупљена лексика представљена је у виду речника, а добијена грађа показује то да се највећи број лексема односи на именовање алата и радњи које су везане за обрађивање посеченог дрвета. Радови оваквог типа важни су за лингвистику из простог разлога што процес технологизације, који захвата све сегменте друштва, утиче и на промене на лексичком плану.

Марија Рушић у раду „Конектори у *Ex Pontu* Иве Андрића“ (263–277) открива и класификује конекторе у збирци поетско-прозних текстова *Ex Ponto* Иве Андрића. Конектори, у које спадају независни везници, речце и поједини прилози, посматрани су са формалног, семантичког и прагмалингвистичког аспекта. Сви конектори подељени су према семантичком критеријуму, а издвајају се: 1) копулативни конектори; 2) дисјунктивни конектори; 3) адверзативни конектори; 4) адитивни конектори; 5) експликативни конектори; 6) амплификативни конектори.

Душан Стефановић радом „Творбени модел(и) једне лексеме“ (279–286) испитује начине творбе именовања предмета којим се убијају мушице на простору Алексиначког Поморавља. Аутор наводи 20 различитих лексема са истим значењем које се творе помоћу 3 суфикса: 1) *-(л)ица*; 2) *-аљка*; 3) *-ач*, а као најфреквентнија именица за именовање поменутог предмета користи се *тепалица*. Овим радом дат је допринос изучавању дијалекатске творбе, која не привлачи пажњу лингвиста у оноликој мери колико би требало.

Јелица Стојановић у раду „Морфолошке карактеристике именица у *Паштровским исправама* (16. вијек)“ (287–295) испитује документа из Паштровића из 16. века. *Исправе* садрже велики број архаичних форми, а поред појединачних именица и њихових облика, пажња је посвећена и двојинско-множинском укрштању и прерасподели наставака. Потврђена је теза да утицај двојине на множинска једначења касније условљава једнакост генитива и локатива, али и почетак једначења датива и инструментала.

Рад Селене Станковић „*La morphosyntaxe du pronom personnel de la 3^e personne du singulier en francais et en serbe*“ (297–312) објављен је на француском језику. У раду се анализирају морфосинтаксичке карактеристике француске и српске личне заменице 3. лица једнине у поређењу са одговарајућим облицима за 1. и 2. лице. Посебна пажња посвећена је указивању на сличности и разлике ове заменице у српском језику са њеним француским еквивалентом.

Још један рад на македонском језику јесте рад „Општествено-културните врски на Македонците со Србија од крајот на 17 до средината на

20 век“ (313–331) аутора Станислава Станковића. Аутор у раду говори о друштвено-културним односима Македоније и Србије од краја 17. до средине 20. века и истиче да се крајем 19. века примећује и нови тренутак у културном и политичком развоју Македонаца и да се развија „македонски сепаратизам“. Као показатељ добрих односа Србије и Македоније у то доба истичу се, између осталог, и многобројни књижевни ствараоци који су писали на српском језику, а аутор посебно издваја само неке од њих: Блажа Конеског, Војислава Илића, Тому Смиљанића и др.

Рад Србијане Чеперковић „Лингвостилистичка анализа у рекламама за *Schweppes*“ (333–342) још један је у којем се анализира рекламни корпус. Грађа за рад преузета је са друштвених мрежа Фејсбук и Инстаграм и са сајта најстаријег газираног напитка. Поред контраста, у рекламама су уочене и стилске фигуре метонимија, поређење, као и емфаза која има функцију привлачења пажње. Повезаност реклама и језика лежи у томе што је од велике важности на који ће начин реклама представити дати производ из трговачке индустрије, те се самим тим мора водити рачуна о језичким законитостима.

На крају Зборника, као два посебна прилога, налазе се текст Хасније Муратагић Туне под називом „Професор др Милорад Ђорац“ преузет из приштинског *Јединства* и интервју који су са професором Ђорцем радили Ненад Новаковић и Голуб Јашовић. Интервју под називом „Рад је извор свих људских задовољстава“ ученици проф. др Милорада Ђорца објавили су у, тада актуелном, студентском листу *Ново свет* у Приштини.

Ово је други зборник радова који наставници са Катедре за српски језик и књижевност посвећују својим професорима, након што су 2010. године објавили зборник радова у част проф. др Милосава Вукићевића. Проф. др Милорад Ђорац провео је читав свој радни век на Филозофском факултету, а његове колеге су му се на овај начин одужиле за сав његов допринос науци. Најважније од свега било би то да зборник радова *Милорад Ђорац – педагог и научни радник* својим обимом и квалитетом свакако завређује пажњу лингвиста.

Недељко Богдановић
АНТРОПОГРАФСКИ РЕЧНИК
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ,
Српски дијалектолошки зборник, LXIII, САНУ,
Институт за српски језик, Београд, 2016.¹

Многобројна научна остварења професора Недељка Богдановића не заустављају се. Напротив, он увек има инспирације, нарочито оне која долази с наших, овдашњих простора – из говора југоисточне Србије. На тај начин у 63. броју Српског дијалектолошког зборника, под окриљем научног пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, освојено је још једно јединствено дело о нашим (и вашим) речима.

Антропографски речник југоисточне Србије је збирка народних речи којима се на било који начин именује човек као биолошко и социјално биће, дакле, човек према својим физичким, карактерним особинама, према сопственим навикама, понашању, занимању, пореклу, месту у друштву, према свему ономе како га доживљавају људи у његовој близини.

Свима нама је познато да се међусобно можемо именовати и тиме описати врло ефектно у само једној речи. Та једна реч може дати прецизно објашњење о полу, о изгледу главе, о висини, о носу, зубима, трупцу, о интелигенцији, учености, таленту, о нашем односу према другима, о нашем материјалном стању, о пореклу, о навикама, занимању итд. Отуда користимо речи као што су: *муж, жентурача, главурдан, буљча, зубља, дунда, смрдла, коплан, коритар, мутав, мутавица* итд. Свега тога и много више има у овом речнику.

Према речима аутора, сврха овог речника јесте да сведочи о „човековом бивствовању на једном простору српске националне и језичке територије”, да нам говори о његовом (човековом) поимању његове „суштине”, о схватању физичких и психичких карактеристика и о социјалној позицији у породици и у окружењу.

С обзиром на тематску систематизацију лексике и територијалну одређеност, овај речник представља „тематски дијалекатски речник једне периферне дијалекатске области српског језика”. Географско подручје *Реч-*

¹ Овај приказ изговорен је на Промоцији издања Српског дијалектолошког зборника позвећених призренско-тимочким говорима, која је била одржана 24. јуна 2019. године на Универзитету у Нишу.

ника покрива тимочко-лужничке, сврљишко-заплањске и јужноморавске говоре српског језика. То су дијалекти источне и јужне Србије, односно призренско-тимочка дијалектска област, како је називамо у нашој дијалектологији. Један део овог простора, западни, није обухваћен речником и то аутор оправдава тиме што би у супротном дошло до „велике несразмере источног и западног дела ове зоне”.

Извори који су коришћени за израду *Речника* су сопствени, ауторови, и већ постојећи и публиковани општи дијалекатски речници са поднебља југоисточне Србије. Најпре се ради о теренским записима из сврљишког краја, Алексиначког Поморавља, околине Књажевца и Сокобање, а онда је ту и грађа из *Речника лесковачког говора*, *Речника говора јужне Србије*, *Тимочког дијалекатског речника*, *Речника говора јабланичког краја*, *Речника села Каменице*, *Лужничког речника*, *Речника пиротског говора*, *Црнотравског речника* итд. Дакле, обухваћен је један велики простор који подразумева огромну грађу, те се може рећи да посао никако није био лак.

Из свих тих извора пробрани су придеви и именице којима се по било ком основу именује и описује човек. Основни критеријум за одабир био је да су те речи својствене народном говору из којег долазе, да имају дијалекатске карактеристике, односно, да су у нечему различите од стандарда. Та различитост се може огледати у фонетици, морфологији, семантици. И поред низа међусобних сличности којима се ови говори разликују од стандардног српског језика, постоје и разлике међу њима, које су своје место нашле и у овом *Речнику*. У прилог томе могу се споменути примери: *килав* и *гиздав* према *ћилав* и *ћиздав*; *плећат* према *плечат*; *штрокла* према *штрокна* и сл.

Структура *Антропографског речника југоисточне Србије* подразумева следећа поглавља: УВОД (са напоменама о настанку рада, упутствима за обраду и коришћење, списком скраћеница, литературом), затим следи сам РЕЧНИК; након тога је ОБРАТНИ РЕГИСТАР (са низом лексема датих према њиховом суфиксу), и на крају – РЕЗИМЕ на руском језику.

Речнички фонд чини више од 7.500 лексема представљених у виду речничког чланка. Речнички чланак садржи: насловну реч (одредницу), граматичку дефиницију, стилистичку дефиницију (код појединих лексема), извор, упутницу (уколико је потребно упутити на неку другу сродну реч). То је теоријска концепција речника, коју на примеру можемо препознати читањем самог *Речника*.

Антропографски речник југоисточне Србије показује сву „разноврсност језичких средстава” за именовање телесних, духовних и других човекових обележја. Показало се да је таквих номинација у највећем броју за означавање негативних, неприхватљивих особина, навика, понашања и сл.

На крају издвајам оне лексеме које у себи носе ужа културолошка обележја човека из југоисточне Србије. Ради се о речима из којих се могу пре-

познати специфични народни обичаји наших крајева, који већ нестају из друштвеног живота савременог човека.

Коларка – девојка која се као пратиља вози на истим колима са невес-
том кад пође на венчање или са венчања.

Колачар – домаћин сеоске славе.

Коледар – учесник у коледама.

Коледница – учесница у коледама.

Колеџанин – учесник у коледама.

Колеџанка – учесница у коледама.

Кравајка – жена која иде у посету породиљи и новорођенчету и носи
им понуде.

Кравајћа – жена из младожењине куће која након веридбе посећује
невестин дом ради прегледа дарова.

Кравајчарка – исто што и кравајка.

Кравајанка – исто што и кравајка.

Лазарица – учесница у обредној поворци лазарица.

Лазаричка – девојчурак у екипи лазарица.

Лазарка – исто што и лазарица.

Левокрајка – девојчица или девојка која је с леве стране у обредној
поворци краљица.

Русалије – краљице, девојке које на први и други дан Духова иду од
куће до куће и певају.

Русалка – девојка која учествује у обредној поворци краљица.

Сировар – учесник у обредној групи која на Васуљицу опходи сеоске
домове и пева сироварске песме.

Ово је био само мали сегмент *Антрополошког речника југоисточне
Србије* Недељка Богдановића, а са осталим се морамо сами упознати.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Проф. др Снежана Божић
Проф. др Драгиша Бојовић
Проф. др Мирјана Илић
Проф. др Марина Јањић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Јелена Јовановић
Проф. др Весна Крајишник
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Јордана Марковић
Др Тања Милосављевић, научни сарадник
Др Мирјана Мирић, научни сарадник
Доц. др Ивана Митић
Доц. др Кристина Митић
Проф. др Данијела Поповић Николић
Доц. др Милица Радуловић
Др Биљана Сикимић, научни саветник
Проф. др Душан Стаменковић

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
Година XXXII, број 19

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура
Аутори

Корице
Дарко Јовановић

Прелом
Милан Д. Ранђеловић

Формат
17 x 24 cm

Штампа
SCERO PRINT

Тираж
20 примерака

Ниш, 2021.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

ГОДИШЊАК за српски језик / уредник Татјана
Трајковић. - Год. 25, бр. 12 (2012)- . - Ниш :
Филозофски факултет, 2012- (Ниш : Scero print).
- 24 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак за српски језик
и књижевност = ISSN 1451-5415

ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик

COBISS.SR-ID 195610124